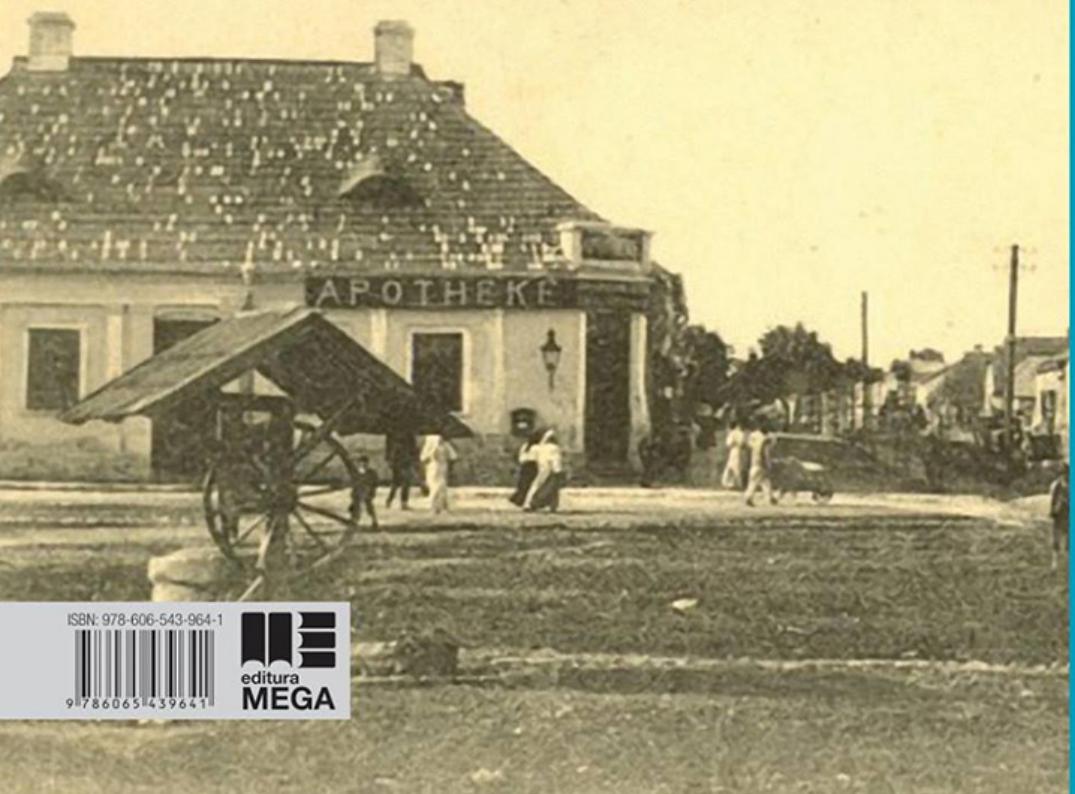

Comunitatea mozaică din Rădăuți s-a constituit într-un mod similar celor din Cernăuți, Suceava, Siret, Gura Humorului, Câmpulung Moldovenesc și Vatra Dornei. Este dificil de imaginat – fortând notele unei abordări istorice de tip contrafactual –, reperele evoluției Rădăuților fără contribuția masivă, efectivă și implicită a comunității mozaice. Rolul evreilor în dinamica localității s-a făcut apreciat și recunoscut ca atare odată cu inițiativele autorităților habsburgice de colonizare și valorifică adekvat potențialul economic, industrial și comercial al Bucovinei. În acest context, Rădăuțul a trasă stabilirea unui număr tot mai mare de evrei din Galicia, cunoscuți sub sintagma de Ostjuden-evrei răsăriteni. Specific evreilor bucovineni în general, implicit a celor rădăuteni, în special, a fost folosirea idișului, a limbii și culturii germane promovând personalitate și opere de anvergură universală. Purtători de cultură și spiritualitate germanică, dincolo de inconfundabilul lor spirit iudaic, evreii și-au adus o contribuție semnificativă la consacrarea Rădăuților drept „cel mai germanizat oraș al Bucovinei”. Această sintagmă este desigur una măgulitoare, interesantă, reală și relevantă pentru dinamica lingvistică și etnică a unei localități bucovinene pentru a cărei locuitori, limba germană a reprezentat un mijloc fluent și convențional de comunicare/socializare.

ISBN: 978-606-543-964-1

**editura
MEGA**

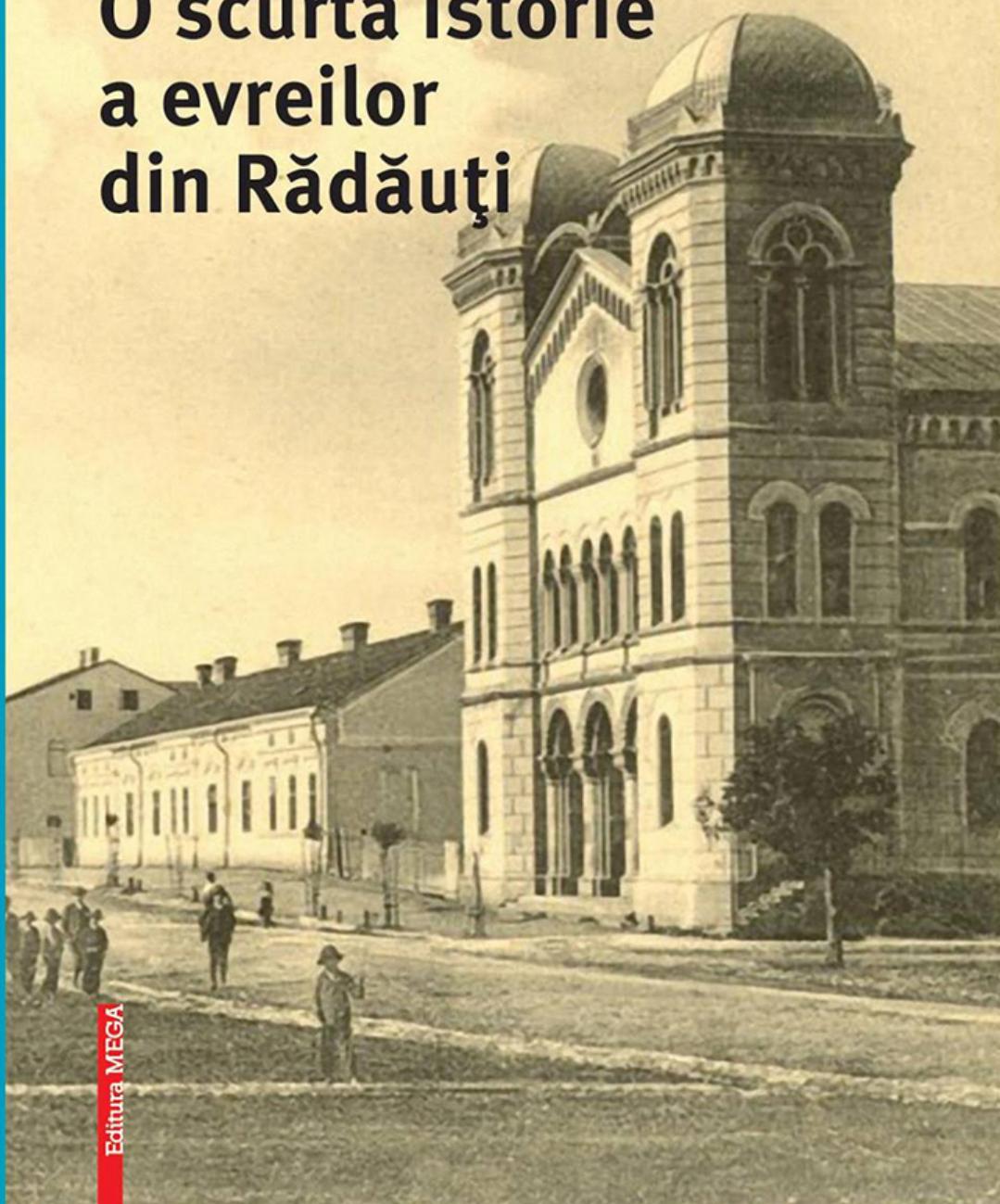
9 786065 439641

Daniel Hrenciu

■ O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți

Daniel Hrenciu

O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți

Editura MEGA

Daniel Hrenciuc

O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți

Daniel Hrenciuc

O scurtă istorie a evreilor din Rădăuți

CUPRINS

INTRODUCERE.....	p. 9
CAPITOLUL I RĂDĂUȚI: ÎNCEPUTURILE STABILIRII EVREIILOR.....	p. 17
<i>I.1. Evreii: origine și evoluție.....</i>	p. 17
<i>I.2. Aschenazii.....</i>	p. 20
CAPITOLUL II COMPETENȚE LINGVISTICE.....	p. 33
CAPITOLUL III DEMOGRAFIE ȘI STRUCTURI REZIDENTIALE.....	p. 37
CAPITOLUL IV MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI, CĂSĂTORII MIXTE, CONVERTIRI.....	p. 51
<i>V.1.Nupțialitatea.....</i>	p. 51
CAPITOLUL V SPITALUL.....	p. 63
CAPITOLUL VI MEDICII EVREI DIN RĂDĂUȚI.....	p. 69
CAPITOLUL VII ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA COMUNITĂȚII ISRAELITE RADAUTZ/RĂDĂUȚI.....	p. 83
CAPITOLUL VIII EVREII RĂDĂUȚENI ȘI IZBUCNIREA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL.....	p. 91
CAPITOLUL IX EVREII RĂDĂUȚENI ȘI UNIREA BUCOVINEI CU REGATUL ROMÂN (15/28 NOIEMBRIE 1918).....	p. 105
CAPITOLUL X SINAGOGILE ȘI RABINATUL.....	p. 113
<i>IX.1.Sinagoga Mare.....</i>	p. 113
<i>IX.2.Hasidismul.....</i>	p. 137
<i>IX.3.Rabinii.....</i>	p. 140
<i>IX.4.Cimitirul și ritualurile funerare.....</i>	p. 143
CAPITOLUL XI REȚEAEA DE INSTITUȚII.....	p. 151
<i>X.1.,,Kevra-Kadisha” .....</i>	p. 151
<i>X.2.Instituții sociale și de sănătate.....</i>	p. 153
<i>X.3.Asociații și organizații profesionale, sociale și de reprezentare a intereselor .....</i>	p. 156
CAPITOLUL XII ÎNVĂȚĂMÂNTUL.....	p. 161
<i>XII.1.Cadrul juridic și instituțional al învățământului din Bucovina istorică.....</i>	p. 161

XII.2.Învățământul primar și secundar evreiesc din Rădăuți.....	p. 167
XII.3.Învățământul primar.....	p. 171
XII.4.Școli particulare evreiești.....	p. 173
XII.5.Învățământul liceal. Liceul de fete.....	p. 174
XII.6.Liceul german.....	p. 183
CAPITOLUL XIII STRUCTURA OCUPAȚIONALĂ ȘI POTENȚIALUL ECONOMIC AL EVREILOR DIN RĂDĂUȚI.....	p. 191
XIII.1.Stratificarea etnică.....	p. 191
XIII.2.Principalele caracteristici ale structurii ocupaționale și categorii sociale la evrei.....	p. 194
XIII.3.Serviciile. Meșteșugari, artizani.....	p. 197
XIII.4.Instituții publice, servicii și profesii liberale.....	p. 203
XIII.5.Comerțul și creditarea.....	p. 208
XIII.6.Servicii și profesii liberale.....	p. 209
XIII.7.Băncile.....	p. 210
XIII.8.Criză economică și efectele sale la Rădăuți.....	p. 212
XIII.9.Evreii în economia orașului.....	p. 214
XIII.10.Întreprinderi private mici și mijlocii.....	p. 222
CAPITOLUL XIV OPȚIUNILE POLITICE ȘI IDEOLOGICE ALE EVREILOR RĂDĂUȚENI.....	p. 225
CAPITOLUL XV SIONISMUL.....	p. 237
CAPITOLUL XVI CONDUCEREA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ.....	p. 241
CAPITOLUL XVII LIMITAREA DREPTURILOR ȘI EXCLUDEREA SOCIALĂ ȘI POLITICĂ A EVREILOR DIN RĂDĂUȚI.....	p. 255
XV.I.,”Guvernarea Goga-Cuza”(28 decembrie 1937-10 februarie 1938)....	p. 259
CAPITOLUL XVIII STAT, ORAȘ, ADMINISTRAȚIE ȘI CETĂȚENI. PROBLEMA CETĂȚENIEI.....	p. 265
CAPITOLUL XIX POLITICA AUTORITĂȚILOR FAȚĂ DE EVREI.....	p. 271
XIX.I.Statul și actorii politici.....	p. 271
CAPITOLUL XX EXCLUDEREA ECONOMICĂ ȘI NUMERUS CLAUSUS	p. 275
CAPITOLUL XXI REBELIUNEA LEGIONARĂ ȘI POGROMUL RĂDĂUȚEAN (21-23 IANUARIE 1941).....	p. 283
CAPITOLUL XXII GHETOUL.....	p. 291

CAPITOLUL XXIII DEPORTAREA EVREILOR DIN RĂDĂUȚI ÎN TRANSNISTRIA.....	p. 299
XXIII.1. Siegfried Jägendorf și „Minunea de la Moghilev”.....	p. 312
XXIII.2 Strategii de supraviețuire a celor deportați în Transnistria.....	p. 315
CAPITOLUL XXIV REÎNTOARCEREA: COMUNITATEA EVREIASCĂ DIN RĂDĂUȚI DUPĂ 1945.....	p. 333
XXIV.1. Sprijinirea foștilor deportați din Uniunea Sovietică și refacerea Comunității Evreiești de către Joint.....	p. 333
XXIV.2. Implicarea Joint-ului în ajutorarea repatriaților.....	p. 339
CAPITOLUL XXV SITUAȚIA CULTULUI MOZAIC ȘI A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LA RĂDĂUȚI DUPĂ 1945.....	p. 351
XXV.1. Învățământul.....	p. 361
XXV.2. Incidente antisemite.....	p. 362
XXV.3. Școala de Talmud-Thora.....	p. 363
CAPITOLUL XXVI SITUAȚIA SOCIETĂȚILOR ȘI ORGANIZAȚIILOR EVREIEȘTI DIN RĂDĂUȚI.....	p. 377
CAPITOLUL XXVII COMITETUL DEMOCRATIC EVREIESC RĂDĂUȚI	p. 383
CAPITOLUL XXVIII ALIAUA.....	p. 385
CAPITOLUL XXIX EVREII RĂDĂUȚENI ÎN ULTIMELE DECENII ALE REGIMULUI NICOLAE CEAUȘESCU.....	p. 393
CAPITOLUL XXX ESTABLISHEMENTUL CULTURAL AL EVREILOR DIN RĂDĂUȚI.....	p. 399
XXX.1. Presa.....	p. 399
XXX.2. Literatura.....	p. 401
XXX.3. Științele.....	p. 403
XXX.4. Muzica.....	p. 405
XXX.5. Pedagogia.....	p. 406
CAPITOLUL XXXI ACTIVITATEA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI DUPĂ 1990.....	p. 407
CONCLUZII.....	p. 413
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	p. 447

INTRODUCERE

Comunitatea mozaică din Rădăuți este una dintre cele mai vechi și mai reprezentative din Bucovina Istorică, parte a unei realități despre care astăzi, însă, mai vorbesc - conform mărturisirilor regretatului Erich Beck, „patriarhul bibliografiei bucovinene”, - doar amintirile. Așa cum menționează David Lowenthal, un reputat specialist american, absolvent al prestigioasei universități americane Harvard, într-o excelentă sinteză, publicată în limba română, „trecutul este prezentindeni. Peste tot în jurul nostru sunt trăsături care, precum noi însine și gândurile noastre, au antecedente mai mult sau mai puțin puternice recognoscibile. Relicve, istorii, amintiri inundă experiența omenească. Fiecare urmă specifică a trecutului pierde în cele din urmă, dar, luate colectiv, urmele lor sunt nepieritoare. Celebrat sau respins, îngrijit sau ignorat, trecutul este omniprezent”¹. Raportându-mă strict la aceste date și valorificând critic un număr relativ mare de izvoare primare și secundare, alături de diverse studii, articole și monografii am decis să reiau, să aprofundez, să valorific și în final, să public aspecte noi și inedite din istoria și evoluția atât de complexă și de densă a comunității mozaice din Rădăuți. „Dacă recunoașterea diferenței trecutului - aşa cum scrie David Lowenthal, la o căruia opera facem din nou apel, a încurajat prezervarea sa, actul prezervării a făcut și mai evidentă această diferență. Venerat ca un izvor al identității comune, cultivat ca o resursă prețioasă, în pericol, ieri a devenit din ce în ce mai altfel decât astăzi. Totuși, relicvele și reziduurile sale sunt din ce în ce, mai marcate cu trăsături de astăzi. Putem să ne închipuim cu un trecut exotic, ce contrastează cu un prezent monoton sau nefericit, însă îl făurim cu unelte moderne. **Trecutul este o țară străină**, ale cărei trăsături au forma predilecțiilor cuvenite, ciudătenia fiindu-i domesticită de faptul că noi i-am păstrat vestigiile”².

---

¹ David Lowenthal, *Trecutul este o țară străină*, Traducere de Radu Eugeniu Stan, București, Editura Curtea Veche, 2002, p. 7.

² *Ibidem*, p. 9.

O istorie de aproximativ două secole, un interval temporal generos și semnificativ pentru o geografie simbolică și afectivă a uneia dintre cele mai dinamice comunități etnice și confesionale care a creat valori de circulație universală, impunând numele de Bucovina și de Radauți/Rădăuți într-un flux spiritual, cultural și științific de dimensiuni europene, rezistând timpurilor și mai ales, denaturărilor și devierilor provocate, întreținute și dezvoltate de către regimurile politice totalitare. Comunitatea mozaică din Rădăuți s-a constituit într-un mod similar comunităților din Cernăuți, Suceava, Siret, Gura Humorului, Câmpulung Moldovenesc și Vatra Dornei. Este dificil de imaginat - forțând notele unei abordări istorice de tip contrafactual-, reperele evoluției Rădăuțiului fără contribuția masivă, efectivă și implicită a comunității mozaice. Rolul evreilor în dinamica localității s-a făcut apreciat și recunoscut ca atare odată cu inițiativele autorităților habsburgice de colonizare și valorifică adevarat potențialul economic, industrial și comercial al Bucovinei. În acest context, Rădăuțiul a atras stabilirea unui număr tot mai mare de evrei din Galicia, cunoscuți sub sintagma de Ostjuden-evrei răsăriteni. Specific evreilor bucovineni în general, implicit a celor rădăuțeni, în special, a fost folosirea idișului, a limbii și culturii germane promovând personalități și opere de anvergură universală. Purtători de cultură și spiritualitate germanică, dincolo de inconfundabilul lor spirit iudaic, evreii și-au adus o contribuție consistentă la consacrarea Rădăuțiului drept „cel mai germanizat oraș al Bucovinei”. Această sintagmă este desigur una măgulitoare, interesantă, reală și relevantă pentru dinamica lingvistică și etnică a unei localități bucovinene pentru a cărei locuitori, limba germană a reprezentat un mijloc fluent și convențional de comunicare/socializare. Personalitățile originare din cadrul comunității mozaice din Rădăuți, s-au afirmat și consacrat, de regulă, prin forța împrejurărilor determinate de conținutul malefic al Shoahului, în spațiile geografice ale lumii democratice occidentale, tolerante și primitoare, văduvind astfel, localitatea natală de privilegiul inedit ale unor contribuții inegalabile.... Profilul memoriei colective sau ale celei care provine din zone documentelor și mărturiilor valorificate - reflectă particularitatea unor savanți precum Norman Manea - prestigios scriitor american de origine română care a locuit o vreme în Rădăuți- Avigdor Ariha (născut Dlugacz), unul dintre cei mai renumiți pictori și graficieni francezi- Mizzie Locker, o apreciată soprană din Israel (decedată în 2014, la Ramat Gan), Dan Pagis, celebru scriitor israelian, dispărut între timp (1986), datorită unei boli necruătoare, Joshua Biner, întemeietorul phisopedagogiei sociale, Karl Krüger, renumit jurnalist și om politic în perioada interbelică, Hermann Poras - medic, fondator și director al Sanatoriului și Institutului de Hidroterapie „Dr. Poras” din Solca, Heinrich Gärtner (1895-1962), cineast postbelic de faimă europeană, Ruth Hellen Gruber, jurnalistă și scriitoare americană de prestigiul, Natalia Portman, una dintre actrițele în vogă, în prezent la Hollywood, descendenta unor evrei rădăuțeni și.a. Toți aceștia, precum și alții, la care mă voi referi în paginile acestei cărți, au fost influențați de suferința

inegalabilă provocată de către Shoah/Holocaust...³ Un excurs complet și recuperatoriu consacrat comunității mozaice rădăuțene nu poate face însă abstracție de multitudinea și varietatea contribuțiilor membrilor acesteia veniți din sfera educației: dascăli și formatori de conștiințe autentice precum Lea Schuller, Kamil Iacob, Ruth Guttman, păstrați în memoria foștilor colegi și elevi drept dascăli foarte bine pregătiți, înzestrăți cu mult tact și simț pedagogic. Moștenirea toleranței și multiculturalismului ne îndeamnă în cazul mai general al Bucovinei, și în particular al Rădăuțiului, la o reevaluare generală a întregului context social, politic și spiritual în care evreii au evoluat și s-au raportat activ la esența evenimentelor timpului. Evreii rădăuțeni și-au amenajat și susținut un număr apreciabil de case de rugăciune alături de Templul Mare, inspirat arhitectural și stilistic din configurația arhitectonică a Templului Mare din Cernăuți, un monument istoric important în zilele noastre, emblematic pentru municipiul Rădăuți, parte a patrimoniului cultural național. La Rădăuți au slujit rabini de o mare prestanță spirituală și intelectuală, care s-au reinventat apoi la Strasbourg, Frankfurt pe Main, New York și în Israel, promovând cultura, tradițiile și spiritualitatea iudaică. Importanți lideri spirituali, politici și religioși ai evreimii bucovinene au venit la Rădăuți cu scopul de a promova ideile cheie ale iudaismului precum și ale partidelor și grupărilor politice evreiești. Sionismul rădăuțean a fost unul dinamic, pragmatic și orientat în spiritul învățăturilor lui Theodor Herzl spre (re)construirea statului Israel⁴.

La vremea respectivă, toate aspectele și activitățile care au ținut de pregăririle și emigrările evreilor în Eretz Israel au fost atent supravegheate de către Direcțiunea Generală a Poliției, Siguranța Generală a statului român, ulterior, de ofițerii Direcției Generale ale Securității Poporului⁵. Unele secvențe și detalii identificate în cursul cercetărilor efectuate în cadrul fondurilor arhivistice din cadrul SANIC și ACNSAS au fost incluse în volumul de față, în măsura în care rațiunea și logica internă a lucrării au permis acest lucru. Un capitol de o importanță aparte în această expunere, îl reprezintă contribuția efectivă, implicită a evreilor în organizarea și administrarea localității Rădăuți prin developarea unor conexiuni concrete legate de susținerea economiei, comerțului, a culturii și spiritualității de către comunitatea mozaică. Indiferent de tipul de abordare pentru care s-ar opta în descrierea/analizarea evoluției Rădăuțiului, matricea iudaică a localității este (încă) una puternică și recognoscibil iudaică, în raport de un specific bucovinean autentic, parte a unui micro-spațiu etnic și confesional de esență central-europeană.

³ A se vedea și Cătălin Mihuleac, *Ultima țigără a lui Fondane*, București, Editura Cartea Românească, 2016.

⁴ Claude Klein, *Israel. Statul evreilor*, București, Editura All, 2003, p. 12-13.

⁵ Arhivele Consiliul Național pentru studierea Arhivelor Securității (în continuare se va cita ACNSAS), București, fond *Documentar*, dosar 008890, f. 25; 32.

Un echilibru confesional și etnic coagulat în dinamica prefacerilor intervenite în timp, au conferit și au asigurat în cazul Rădăuțilui, renumele unei comunități tolerante și deschise permanent spre dialog și comunicare interetnică și pluriconfesională. Un aspect mai puțin analizat și promovat în contextul cercetărilor focalizate asupra comunității rădăuțene este reprezentat de locul și contribuția efectivă a evreimii locale în conducerea și administrarea Rădăuțilui. Se cunoscut - și desigur promovat - rolul evreilor în inițierea și susținerea unor inițiative legate de administrarea localității, una dintre cele mai reprezentative din Bucovina Iсторică. Evreii au făcut parte în mod constant din conducerea comunității locale, fiind aleși în Reprezentanța Locală, ajungând să ocupe funcții de primari și viceprimari. Modul de desfășurare și de organizare al campaniilor electorale, conținutul și ritmul dezbatelor publice, raportarea la problemele curente și concrete rezultate din dinamica și nevoile de modernizare ale Rădăuțilui, i-au consacrat pe evrei drept o comunitate deschisă dialogului, cu soluții și proiecte care au depășit sfera strictă a propriei comunități, ținând desigur cont și de ponderea semnificativă pe care o dețineau, alături de români și germani, ei fiind cei mai numeroși la nivelul distribuției etnice și confesionale. O radiografie a structurii profesionale a comunității mozaice rădăuțene reflectă o paletă ocupațională diversă, incluzând medici, funcționari, administratori, avocați, juriști, învățători, profesori, meseriași, toți aceștia binemeritând aprecierea întregii comunități locale, ei fiind adesea menționați la nivelul memoriei colective locale. Coabitarea la care m-am referit în rândurile de mai sus, a suferit însă o traumă profundă și ireparabilă, ea fiind dezvoltată în mod progresiv, ea începând prin manifestarea unor excese antisemite și ultranaționaliste apărute în anii '30, aspecte și secvențe care au afectat dureros și definitiv destinul comunității mozaice rădăuțene. Legiferate în contextul unor guvernări direcționate într-un mod oficial spre antisemitism (guvernarea Goga - Cuza, guvernarea Ion Antonescu-Horia Sima și guvernarea Ion Antonescu)⁶, măsurile antievreiești au premeditat excluderea și deportarea evreilor din societatea românească⁷, statul român înscriindu-se astfel în rândurile acelor state care au organizat Shoahul/Holocaustul⁸.

---

⁶ Lya Benjamin, *Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea. România, 1938-1940*, în „*Studia et Acta Iudeorum Romaniae*” (în continuare „SAHIR”), IV, București, 1999, p. 208-217.

⁷ A se vedea Gregor von Rezzori, *Memoriile unui antisemita*, Traducere din germană de Catrinel Pleșu, București, Editura Humanitas, 2008, p. 168 și urm.

⁸ A se vedea și Sonia Palty, *Ebrei, treceți Nistrul!*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 2006, p. 13 și urm.

Din nefericire, fractura a intervenit într-un mod dramatic și ireparabil: la 15 octombrie 1941 (pregătirile fiind demarate chiar de Sucot - sărbătoarea corturilor la evrei⁹) întreaga comunitatea mozaică din Rădăuți a fost evacuată în Transnistria, de unde cei mai mulți nu s-au mai întors (dintr-un total de 6000 de persoane au revenit doar 1500!). Astfel, evreimea bucovineană în general, și comunitatea mozaică rădăuțeană, în special, aveau să cunoască la propriu, cea mai cumplită dramă din istoria lor: Holocaustul¹⁰. Viața și moartea evreimii rădăuțene în lagările din Transnistria au devenit reperele fundamentale pe care s-au construit strategiile individuale și colective ale supraviețuirii acestora, mai puțin de un sfert din totalul celor deportați reușind totuși să se salveze.... Amprenta iudaismului este - din fericire - una puternică în cazul Rădăuțilui, fapt care sugerează, stimulează și susține cunoașterea reciprocă a istoriei implicit a contribuției efective a evreilor la dezvoltarea, modernizarea și consacrarea localității la nivel regional și european. Marile frământări, dezbateri și căutări spirituale, culturale și religioase specifice lumii iudeice, s-au regăsit și s-au manifestat ca atare în cadrul comunității mozaice din Rădăuți, acestea fiind plasate, de regulă, în contexte regionale, naționale și europene. Personalitățile originare din cadrul comunității mozaice din Rădăuți, s-au afirmat și consacrat, de regulă, prin forța împrejurărilor determinate de conținutul malefic al Holocaustului, în spațiile geografice ale lumii democratice occidentale, tolerante și primitoare, văduvind astfel, localitatea natală de privilegiul inedit ale unor contribuții inegalabile....

Doresc să mulțumesc unor persoane care mi-au oferit ajutorul în redactarea acestei cărți, îňlesnindu-mi accesul la documente precum domnul Gelu Țugulea, directorul Colegiului Tehnic Rădăuți, domnului Traian Andronachi, managerul

⁹ Sucotul este celebrată în a cincisprezecea zi a lunii Tișrei, la două săptămâni după Roș Hașana, de obicei la sfârșitul lunii septembrie sau începutul lunii octombrie. Potrivit Torei, rolul Sucotului este precizat în felul următor: „Şapte zile să locuiţi în colibe; pentru ca urmăşii voştii să ştie că i-am făcut pe copiii lui Israel să locuiască în colibe, după ce i-am scos din țara Egiptului. Eu sunt Domnul vostru” apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 257. La evrei, lunile se socotesc după mersul lunii, iar anii după cel al soarelui. Luna începe în momentul apariției lunii noi pe cer și durează până la a doua conjuncție a lunii cu soarele (molad în ebraică). În calendarul iudeiac lunile anului sunt următoarele: Tișre (30 de zile), Heșvan (29 sau 30 de zile), Kislev (29 sau 30), Tevet (29), Șevat (30), Adar (29), Nisan (30), Iiar (29), Sivan (30), Tamuz (29), Av (30) și Elul (29), *Calendarul ebraic și reforma calendarului*, în „Almanahul evreiesc pentru România Mare”, București, 1932, p. 21; Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Enciclopedia iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 123.

¹⁰ Michael Shafir, *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*, Prefață de Stelian Tănase, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 13 și urm.

Spitalului „Sf. Cosma și Damian” din municipiul Rădăuți, Nicolae Scripcariuc, arhivist în cadrul SANJ Suceava. Un cuvânt de prețuire și apreciere se cuvine domnului Cătălin Urdoi, pentru talentul și mai ales disponibilitatea arătată în realizarea unor fotografii de mare acuratețe. Îi mulțumesc de asemenea, lui Ottmar Trașcă, un distins istoric clujean (Institutul de Istorie George Baritiu, Cluj Napoca), precum și d-șoarei Gavrilă Nina. Un cuvânt special de mulțumire se cuvine Cristinei Rotaru, pentru susținerea permanentă arătată în scrierea acestei cărți. Un cuvânt aparte de mulțumire i se cuvine domnului Elie Schaffer, pentru sprijinul moral arătat și informațiile transmise în problema documentării unor aspecte ale istoriei evreilor rădăuțeni.

Parte inseparabilă a istoriei Bucovinei, istoria evreilor și-a pus amprenta într-un mod inconfundabil (și) asupra istoriei și patrimoniului cultural național al municipiului Rădăuți. Astăzi clădirile din Centrul Istoric al municipiului Rădăuți, Templul Mare, Punctul Muzeistic amenajat, completat în mod constant și inaugurat în interiorul Sinagogii la 25 iulie 2012, o serie de locuințe de pe străzile Rădăuți-ului (până prin anii '70-'80 ai secolului XX parte inconfundabilă a binecunoscutului „Juden Gasse”/„Cartier Evreiesc”), Cimitirul Evreiesc, Sediul Comunității Evreiești din Rădăuți, puținii membri ai Comunității mai păstrează și amintesc în permanență de reperele inconfundabile ale evreilor rădăuțeni, cândva populația majoritară a acestei reprezentative așezări bucovinene. La 14 octombrie 2016, cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la deportarea evreilor din sudul Bucovinei Istorice în Transnistria, Federația Comunităților Evreiești din România a amplasat plăcuțe comemorative în locurile de referință pentru deportarea evreilor în Transnistria (Gara și Sinagoga Mare). Interferențele și convergențele culturale, spirituale, confesionale, educaționale dintre evrei și creștini reflectă datele concrete ale multiculturalismului municipiului Rădăuți, parte a istoriei spațiului bucovinean în ansamblul său. Municipiul Rădăuți are (încă) o puternică amprentă central-europeană, fapt care, aşa cum am mai scris în paginile acestei monografii, i-a asigurat un rol și o distincție aparte în rândurile celorlalte așezări din spațiul bucovinean, în prezent al județului Suceava. Evoluțiile nefaste care au cuprins și afectat în chip esențial destinul evreilor din această parte a Europei, au determinat modificări dramatice în ponderea comunităților mozaice, care practic, au dispărut. Tragedia unică a Shoahului/Holocaustului și emigrările ulterioare spre Israel au determinat dispariția unor comunități întregi, altădată puternice, numeroase și înfloritoare¹¹. În realitate, tragicul întregii situații este relevată de faptul că, în prezent, numai există nici o comunitate mozaică în partea de sud a fostei Bucovinei Istorice care aibă un număr de membri similar celor din alte vremuri...

---

¹¹ A se vedea considerațiile regretatului Imre Tóth pentru perioada post-Holocaust, Îmre Tóth, *A fi evreu după Holocaust*, Traducere din limba franceză de Gina Vieru, București, Editura Humanitas, 2015, p.5 și urm.

Numărul evreilor din municipiul Rădăuți este astăzi unul extrem de scăzut, determinat de evenimentele mai sus amintite, iar o revigorare a comunității mozaice nu pare a fi foarte probabilă. Este dificil de imaginat municipiul Rădăuți fără contribuția evreilor, însă realitatea tristă a evoluțiilor demografice pare a fi implacabilă pe termen lung. Din aceste considerente, se impune prezervarea și revalorizarea patrimoniului cultural, spiritual, arhitectural, literar și științific iudaic al municipiului Rădăuți. Manifestările de înaltă ținută organizate de către Comunitatea Evreilor din municipiul Rădăuți, în parteneriat cu Federația Comunităților Evreiești din România, asigură perspectivele unei cunoașteri benefice, valorizatoare a patrimoniului material și imaterial iudaic rădăuțean.

Rădăuți, martie 2018

CAPITOLUL I

Rădăuți: Începuturile stabilirii evreilor

I.1. EVREII: ORIGINE ȘI EVOLUȚIE

Etimologic, cuvântul de evreu provine de la Ever adică unul dintre nepoții lui Noe și înaintaș al lui Avraam, el însemnând nomad, om în trecere sau comerciant. Ceva mai târziu, Ever a devenit Ivri, evreu.¹² Emigrarea masivă a evreilor în Europa s-a realizat după distrugerea celui de al doilea Templu al lui Solomon (70 î. Hr). Destinul evreilor a fost unul unic de-alungul Iсторiei, ei cunoscând robia egipteană, persană și romană, răspândindu-se mai apoi, în întreaga lume¹³. A luat naștere diaspora iudaică, pe care evreii o denumesc *Galut*¹⁴. Attitudinea egiptenilor mai ales în timpul faraonului Ramses al II-lea (1294-1229 î. Hr.) a devenit una foartă dură și prohibitivă: i-a izolat pe evrei, le-a interzis să se căsătorească, să aibă copii, i-au ucis pe toți noii născuți, supraviețitorii au fost transformați în sclavi, aceștia fiind obligați să lucreze în cărămidări și la monumentele Noului Imperiu („Atunci a zidit Israel cetăți tari lui Faraon: Pitom și Ramses, care serveau lui Faraon ca hambare” – Exod, 1, 11).¹⁵ În acest moment a venit Moise (Moshe- în ebraică), salvatorul¹⁶. Călătoria lui Moise prin deșert spre Țara Făgăduinței pentru a scăpa de robia egipteană, reprezintă o adeverată lecție de economie nomadă, scrie Jacques Attali.¹⁷ În Sanhedrin 4, 5 se scrie următoarele: „Dumnezeu l-a creat pe Adam (ai căruia descendenții umplu astăzi tot Pământul) singur, pentru a ne învăța că acel care salvează o singură făptură omenească salvează întreaga lume, iar cel care participă la moartea unei singure ființe participă la moartea întregii lumi”.¹⁸

¹² Apud Jacques Attali, *Evreii, lumea și banii*, traducere din limba franceză de Vasile Savin, București, Editura Univers, 2002, p. 13.

¹³ Ibidem, p. 23.

¹⁴ Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, traducere de Jean Roșu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 15.

¹⁵ Apud Jacques Attali, *op. cit.*, p. 23.

¹⁶ Thomas Römer, *Moise. Omul care l-a întâlnit pe Dumnezeu*, București, Editura Cotidianul, 2008, p. 16 și urm.

¹⁷ Jacques Attali, *op. cit.*, p. 25.

¹⁸ Apud Marek Halter, *Ce este un evreu? Iudaismul povestit tinerilor*, Traducere de Janina Ianoși, București, Editura Compania, 2000, p. 12.

Depart de a fi un privilegiu, sintagma de poporul ales reprezintă pentru evrei în mod predilect un sistem de obligații.¹⁹ Israelul a devenit în vremea lui Solomon (970-930 î.Hr.) o forță economică care controla drumurile comerciale care uneau Asia cu Africa și Mesopotamia cu Egiptul²⁰. În jurul lui David și Solomon s-a dezvoltat o întreagă și mai ales, foarte bogată literatură religioasă, drept doavadă fiind „Psalmii” și „Proverbele”.²¹ Gloria suveranului a fost consolidată prin construirea Templului din Ierusalim, după șapte ani de muncă, cheltuieli și eforturi istovitoare. Absolutismul monarhic întreținut de către Solomon a intrat în contradicție cu libertățile tradiționale ale societății tribale patriarhale israelite. Tocmai din acest motiv, a izbucnit revolta lui Ieroboam, care a determinat disoluția statului după moartea lui Solomon. Dintre triburi doar cel al lui Iuda a rămas fidel dinastiei dăvidiene, el unindu-se ceva mai târziu cu tribul lui Beniamin.²² Vor lua naștere două regate evreiești - unul în nord și în centru cu capitala la Samaria, luându-și numele de Israel, iar celălalt în sud, cu numele de Iehuda. Primul va supraviețui două secole iar al doilea va rezista 150 de ani. Ambele vor evolua într-un context geopolitic instabil și vulnerabil generat de interesele Asiriei și ale Egiptului.²³ Regatul lui Israel va fi distrus de către Sargon I, care i-a ucis și deportat pe evrei în Asiria, două din cele 12 triburi dispărând cu acest prilej, subiectul dispariției acestora reținând atenția în conștiința evreilor²⁴. În locul evreilor se vor așeza mesopotamienii, care vor forma un grup etno-religios cunoscut sub denumirea de samaritenii. În cazul regatului lui Iuda, acesta va cunoaște faza protectoratului asirian, beneficiind în timpul lui Iosia (640-609) de o perioadă de autentică renaștere²⁵. Liniștea și pacea sunt de scurtă durată: regatul cade strivit sub apăsătoarele dominației babiloniene și egiptene, în anul 597 Templul fiind jefuit, iar elitele evreiești sunt deportate. Ierusalimul este cucerit după o rezistență de 16 luni. Templul este incendiat în ziua a noua din luna a patra a anului iudaic (iulie-august 586). Evreii vor respecta de atunci ziua de doliu, ținând în fiecare an un post sever. Astfel primul stat Israel dispare.²⁶

¹⁹ Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 21.

²⁰ Peter Mansfield, *O istorie a Orientului Mijlociu*, ediție revizuită și reactualizată de Nicolas Pelham, traducere din engleză de Cornelia Dumitru, Postfață de Valentin Naumescu, București, Editura Humanitas, 2015, p. 15 și urm.

²¹ Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 27.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 29.

²⁴ Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, Traducere de Irina Honea, București, Editura Hasefer, 2003, p. 65.

²⁵ Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 29.

²⁶ *Ibidem*, p. 30.

Comunitățile evreiești vor lua calea exilului, ele trăind dispersate cuvânt preluat din limba greacă însemnând disperarea.²⁷ Evreii au intrat în faza profetismului. Întrați sub stăpânire babiloniană, evreii și-au probat valoarea, utilitatea și inspirația, știindu-se să se facă utili și pricepuți. Sub conducerea spirituală a lui Iezechiel și a celui de al doilea Isaia²⁸, profetii exilați, noi elemente religioase și spirituale au asigurat stabilitatea evreilor în Babilon.²⁹ Iudaismul babilonian s-a concentrat pe prezervarea Legii și a propriei specificități. Legea a devenit subiect de meditație în case de rugăciuni denumite sinagogi (de la cuvântul grecesc synagoge-adunare, sinonim cu cel de biserică).³⁰ În 539, Babilonul este cucerit de către Cyrus, conducătorul Imperiului Persan care i-a tratat pe evrei cu multă toleranță, drept doavadă fiind tocmai edictul de la Ecbatana (538). 53.742.360 de evrei s-au reînstor cu sprijinul lui Cyrus în Iudeea, deciși să-și reconstruiască țara și Templul. În 515 după ani de eforturi Templul, a fost în fine, reconstruit din temelii. Sub conducerea lui Ezra s-a procedat la reîntoarcerea la Lege, fiind interzise căsătoriile mixte, introdusă lectura publică a Torei ș.a.³¹ Evreii și-au consolidat și stimulat identitarismul reușind să-și conserve religia și tradițiile, rezistând asimilaționismului venit din partea civilizațiilor în mijlocul căror se aflau, indiferent de raporturile în care s-au aflat cu aceștia. Ulterior, evreii au intrat sub stăpânirea Imperiului macedonean al lui Alexandru cel Mare, cel care le-a garantat autonomia sub toate aspectele sale. Recunosători, evreii și-au botezat noii-născuți băieți cu numele de Alexandru, acesta figurând cu rol aparte și în folclorul iudaic. Din acest moment, iudaismul se va intersecta cu elenismul, consemnându-se numeroase influențe și deschideri spirituale. Până la distrugerea celui de al doilea Templu din anul 70, consemnăm apariția unor secte precum secta Noului Legământ, nazareenii, meriștii și helenienii, drept expresie a unei efervescente ideatice profunde în preajma apariției creștinismului.³² De importanță minoră, aceste secte marginale, vor dispărea, în locul lor apărând saduceii, zeloții-remarcați în timpul războiului cu Imperiul Roman, esenienii ș.a³³. Singura autoritate religioasă era reprezentată de către Templul din Ierusalim și tribunalul său, Sanhedrinul/Sinedriul. În urma a două războaie extrem de sângheroase (66-73 și 132-135) evreii vor intra sub stăpânirea Imperiului Roman. A doua distrugere a Ierusalimului și a Templului (70) a determinat o puternică emigrare a evreilor, luând naștere puternică diasporă iudaică³⁴.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Paul Johnson, *op. cit.*, p. 69.

²⁹ Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 43.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, p. 51.

³² Ibidem, p. 61.

³³ Ibidem, p. 62.

³⁴ Florin C. Stan, *România-Israel. Relații bilaterale (1948-1991)*, București, Editura Argonaut, 2016, p. 15-16.

Evreii s-au dovedit a fi elemente de bază în toate societățile în care au intrat și din care au făcut parte. Și-au păstrat tradițiile și obiceiurile, adoptând nume asemănătoare cu cele ale creștinilor, sau traducându-și numele ebraice într-o limbă uzuială: David, Levi, Samuel, Iustus, Vitalis, Calonymos, Durant sau Marc Astruc³⁵. Evreii nu se deosebesc de vecinii lor nici prin nume nici prin trăsături fizice sau îmbrăcăminte. Cu toate că în anumite caricaturi începând cu secolul al XII-lea sunt prezențați cu nasul coroiați și privire demonică, acest lucru nu corespunde realității. Au dovedit-o pictorii și sculptorii creștini, în opere de o reală valoare artistică și științifică.³⁶

I.2. AŞCHENAZII

Evreii s-au dovedit fi extrem de utili în toate țările unde au ajuns la un moment dat, însă au și devenit în momente definite, victimele unor acuzații foarte grave: sunt acuzați, printre altele, că au răspândit în chip deliberat ciuma neagră, motiv pentru care comunități întregi și înfloritoare din Europa Occidentală au fost masacrata (Strasbourg - 2000, Worms - 400, Oppenheim - 2000, Mainz - 6000 au fost arși de vii, Erfurt - 3000, Viena, Munchen, Augsburg, Wurtzburg, Nurenberg).³⁷ Ulterior, în Renania au mai fost ucisi alții 300. 000 de evrei. De aici, supraviețitorii au ales să plece în Polonia, Pomerania și Rutenia.³⁸ Primii evrei veniți în Polonia au sosit dinspre teritoriile Islamului după 965, fiind vorba despre câțiva negustori radhaniți (menționați în textul lui Ibrahim ibn Jacob, negustor evreu din Toledo).³⁹ Îi regăsim pe evrei în secolele următoare în spațiul cuprins între Marea Baltică și Turcia, în Lituania, Ucraina, Balcani, ei fiind atestați ca gravori, vopsitori, fabricanți de mătăsuri, înprumutători cu gaj, negustori, misiți.⁴⁰ În 1334 regele Cazimir cel Mare al Poloniei, le reconfirmă evreilor privilegiul acordat cu 70 de ani înainte de către Boleslaw cel Pios. Tot mai mulți evrei se stabilesc în Europa de Est, în contextul persecuțiilor la care erau supuși în Europa de Vest.⁴¹

---

³⁵ Josy Eisenberg, *op. cit.*, p. 182.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Jacques Attali, *op. cit.*, p. 185.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 191.

În schimb, în Principatele Române, statutul evreilor era acela de *străin necreștin*, „fiind reglementat la începutul secolului al XIX-lea pe bază de așezăminte, hrisoave domnești și, nu în ultimul rând, în spiritul obiceiurilor pământului”⁴².

Valoroase sunt opiniile exprimate -în continuare- de către istoricul clujean Lucian Nastasă: „Cu alte cuvinte, aşa-zisii evrei din estul Imperiului (*Ostjuden*) sunt mult diferiți de ceilalți, din apus, de israeliții de mult germanizați, atât prin religie (primii fiind *hasidimi*), cât și prin gradul de urbanizare, în sensul că cei din est locuiau în *ștetl* (târg evreiesc din Europa Orientală, având sensul de regat evreiesc în mitologia literară *-idișe meluke* în idiș- D.H.)⁴³ pe când în vest erau așezați în centre urbane alături de autohtonii⁴⁴. Iar analiza acestei divizări ar putea fi mult adâncită în cele mai diverse nuanțe. Însă ne pare extrem de semnificativ a sublinia aici și acum faptul că în cadrul Imperiului habsburgic evreii au constituit singurul grup etno-cultural cât de cât semnificativ care n-a avut solicitări de tip naționalist, într-un spațiu în care mereu au existat forțe centrifuge, generate de celelalte „naționalisme”, ale maghiarilor, polonezilor, românilor, croaților și.a. Așadar, evreii nu doar că nu au prezentat nici un risc pentru Imperiu (neavând revendicări naționale și teritoriale), dar i-au adus chiar immense beneficii, în special în sfera economică, științifică și culturală. Așa se face că spre finele secolului XIX se spunea în Imperiu că singurii austrieci adevarăți sunt evreii, aceștia dând dovedă nu doar de mult patriotism național, cât și regional. Este de altfel și explicația pentru care Curtea de la Viena s-a manifestat față de evrei în mod tolerant (din punct de vedere religios), asimilator (din perspectivă

⁴² Studiu Introductiv, în Federația Comunităților Evreiești din România, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România III/1*, București, Editura Hasefer, 1999, p. 59; Nicolae Iorga, *Istoria evreilor în Terile noastre*, extras din „Analele Academiei Române”, Seria II-Tom XXXVI, Memoriile Secțiunii Istorice, Librăriile Socec & și C. Sfetea, București, 1913, p. 173. În Moldova vremii sentimentele de respingere a evreilor se manifestau chiar și la nivelul domnitorilor. Astfel, Domnitorul Țării Moldovei, Gheorghe Ștefan se blestema într-o scrisoare în felul următor: „să nu iu hiu creștin, să iu jidov, și de legea me să iu scăpat”. Evreii au apărut în Moldova -scrie Iorga- în calitate de „orândari” și „vinărsari”, adică de cărciumari, având și dreptul de a vinde exclusiv vinul și holircă, *ibidem*: idem, *Supt trei regi. Istoria contemporană de la 1904 la 1930. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediția a II-a, București, 1932, p. 28. Sunt menționate trustrurile fratilor Moise, Fischer, Calman și Mochi care „profită de pe urma țăranilor români”; idem, *Două conferințe craiovene. Rostul Olteniei în mișcarea pentru neam. Ce am făcut și ce trebuie să facem*, Socec & Companie Anonimă, Craiova, 1906, p. 43; idem, *Istoria literaturii românești contemporane. În căutarea fondului*, Editura Adevărul, București, 1934, p. 299. Despre vechimea evreilor în spațiul românesc încă înainte de cucerirea romană se vedea la B. P. Hasdeu, *Istoria toleranței religioase la români*, București, 1868, p. 76; A se vedea și *Problema Evreiască din România-iunie 1940 (studiu în manuscris)*, în Arhivele Naționale Istorice (ANIC), București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri (PCM) Serviciul Special de Informații (SSI)*, dosar 31/1939, f. 54.

⁴³ Jean Cristophe Attias, Esther Benbassa, *Israelul imaginar*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 103.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 35.

etnică și culturală), modernizator (în plan economic), emancipator (juridic și social), dar mai ales protector (permisând autonomia comunităților evreiești, dar apărându-i și în fața agresiunilor antisemite”)⁴⁵.

Stabilirea primilor evrei la Rădăuți a reprezentat un proces strâns legat de evoluțiile și perspectivele viitoarei provincii austriice Bucovina⁴⁶, în fapt, partea de nord-vest a Moldovei⁴⁷.

Urmând un model consacrat în provincia încercată Galitia (în zilele noastre, parte a Ucrainei)⁴⁸, evreii rădăuțeni au preluat treptat, controlul asupra zonelor centrale ale localității, deschizându-și prăvălii, băcănii, ateliere, magazine și diverse afaceri, care în timp, au prosperat și au consacrat astfel renumele întregii comunități mozaice. Evreii rădăuțeni sunt origine așchenardă (Ostjuden în limba germană)⁴⁹, majoritatea lor provenind din Galitia, provincie vecină cu Bucovina, ambele făcând parte din posesiunile Casei de Austria. Partea de nord-vest a Moldovei a devenit cunoscută și consacrată drept Bucovina/Buchenland (în limba germană) în urma anexării sale de către Imperiul Habsburgic printr-un proces istoric complex determinat de evoluția relațiilor internaționale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁵⁰. Austria a anexat nord-vestul Moldovei printr-o politicăabilă, intelligentă și pragmatică evaluând atent și profund beneficiile materiale și geostrategice ale acestei acțiuni de anvergură în politica sa orientală. „Cordun, Moldau Österreich /„Moldova Austriacă, Plonina, și în fine, Bucovina (de la slavonul bucov-fag) a devenit o provincie distinctă, aparte, cu resurse naturale ce trebuiau neapărat valorificate printr-o politică economică pragmatică, un spațiu plasat strategic la limitele teritoriale ale Imperiilor Otoman, Rus și Habsburgic. Acest spațiu legat etnic și geografic de teritoriul Moldovei, era locuit însă, de populație destul de rară, formată în majoritate din moldoveni. Ceilalți locuitori - în afară de moldoveni - erau puțini având origini etnice și opțiuni confesionale dintre cele mai diverse. Recensămintele rusești și ulterior cele austriice au reflectat în mod concret, dimensiunile unei evoluții complexe, deosebite, neobișnuite a populației în plan statistic, demografic, etnic și confesional. Bucovina

⁴⁵ Ibidem, p. 32.

⁴⁶ Bucovina în primele descrieri, istorice, economice și demografice, ediție bilingvă cu introduceri, posfete, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, Prefață D. Vatamanuic, membru de onoare al Academiei Române, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, p. 25.

⁴⁷ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (SANIC), București, fond Vasile Stoica, dosar I/147, f. 1; Mihai Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică A.D. Xenopol, 1998, p. 63-78.

⁴⁸ Alexandra Chiriac, *Istoria Ecaterinei a II-a de J. M. Schweighofer, și varianta sa tradusă în Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 79 și urm.

⁴⁹ Arthur Viorel Tuluș, *Aspecte din viața comunităților evreiești din jurul Gurilor Dunării (până în 1938). Mituri istorio grafice, percepții contemporane și realități istorice*, Brăila, Editura Istros, 2016, p. 32.

⁵⁰ Radu Grigorovici, *Relații culturale germano-române în Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, XVIII, 1/2011, p. 112.

Istorică a reprezentat un teritoriu distinct, parte a Imperiului Habsburgic (Austro-Ungar din 1867, în cadrul Cisleithaniei), transformat după 144 de administrație austriacă într-o veritabilă „punte între Orient și Occident” (după o formulă fericită consacrată de către Erick Beck). Bucovina a devenit în conștiința opiniei publice cultivate o „Elveție” a Estului Europei, capitala provinciei, Cernăuți, dobândind titlul deosebit de măgulitor de „Mica Vienă”, iar mai nou este supranumita cu titlul deosebit de onorant de „ultima Alexandrie a Europei”, în virtutea unei fericite și inspirate sintagme lansate de către poetul polonez Zbigniew Herbert în 1987⁵¹. Capitală a culturii, civilizației, a cunoașterii și înțelegerii interetnice și pluriconfesionale, Cernăuțiul (Czernowitz- în germană) a impus un model apreciat și cunoscut în Imperiul Habsburgic și ulterior, Regatul României Întregite, plasându-se, din punctul de vedere al numărului populației sale, după București și Chișinău, în perioada interbelică. În realitate, „imaginea Cernăuțiului a fost folosită de presa vieneză începând din 1840 drept simbol al asimilării de către estul-european a culturii germane din Europa Centrală (MittelEuropa). Pe tot parcursul epocii austriice, cercetători, scriitori sau dramaturgi austrieci au încercat să descrie specificitatea acestei regiuni de „elev model”, „copil preferat” al Austro-Ungariei: aici comunitățile etnice coabita armonios, mulțumită operei civilizatoare germanice în scopul realizării unei fuziuni finale a culturilor care urma să rezulte, pe cât posibil în armonie, un nou popor de limbă germană și cultură europeană, vitrină a Austro-Ungariei în fața „deșertului” tătar, frontieră cultural european. Astfel, a luat astfel naștere mitul Bucovinei - oază culturală austriacă în estul-european și mitul cetățeanului model al imperiului austriac, „homo bucovinensis”⁵². Societatea bucovineană a devenit atât de cosmopolită, încât devenise ușual, tipul de comportament uman, descris fidel de unul dintre contemporanii vremii: „Acest tip de personaj se îmbracă după moda franceză de la Zalodek, cel mai scump croitor din Cernăuți, bea bere poloneză Okozym, dar cu măsura germană Seidel, avea prieteni evrei cărora le recită din Goethe și Schiller”⁵³.

Într-o strânsă relație cu organizarea și evoluția spațiului bucovinean, trebuie înțeleasă și dinamica localității Rădăuți. Menționat în documentele vremii la 18 noiembrie 1393 - în tandem cu localitatea învecinată Olovăț/Volovăț -, Rădăuțiul a fost atestat pentru a doua oară, la 6 iulie 1413 într-un document purtând semnatura lui

⁵¹ Daniel Hrenciuc, *Provocările vecinătății: ucrainenii bucovineni în Regatul României Mari (1918-1940). Contribuții*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010, p. 81.

⁵² Dana Vatamanuc, *Minorități etnice în Bucovina interbelică. Discurs identitar, propagandă, iridentism*, <http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2012>

⁵³ Radu Florian Bruja, Carmen Boghean, *Patrimoniul istoric al Bucovinei*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2014, p. 8.

Alexandru cel Bun (1400-1432), domnitorul Țării Moldovei.⁵⁴ Evoluțiile ulterioare ale Rădăuțilui, s-au plasat într-un tipar strict rural-medieval, influențat de destinul Țării Moldovei în ansamblul său. Stabilirea evreilor la Rădăuți a fost în bună măsură un proces asemănător parcursului urmat în cazul celoralte comunități mozaice din spațiul bucovinean. Dincolo de coordonatele geografice și potențialul economic, evoluția Rădăuțilui a fost în mod esențial determinată de către inițiativele administrative ale Imperiului Habsburgic, corelată cu o serie întreagă de factori. Odată cu anexarea părții de nord-vest a Moldovei⁵⁵ de către Imperiul Habsburgic⁵⁶, destinul Rădăuțilui în ansamblul său a cunoscut schimbări esențiale care i-au reconfigurat substanțial fizionomia și structura etno-confesională, economică, socială, intelectuală și politică⁵⁷. La 12 octombrie 1777, populația Bucovinei a depus un jurământ de credință față de administrația Habsburgică a provinciei.⁵⁸ Evreii au intrat și ei în tagma nobilimii austriecă, primul fiind secretarul Mihalachi Czerniowsky, din secta Abrahamiților.⁵⁹ Acesta a venit din orașul galician Stanislau convertindu-se la creștinism. În 1788, fii săi (Anton, Joseph și Iacob) au obținut în aceeași perioadă postiosofinistă (20 februarie 1816) rangul nobiliar de cavaler.⁶⁰ Aplicând o politică de modernizare rapidă și pragmatică, Habsburgii au colonizat în Bucovina, numeroase grupuri etnice într-un mod coerent și organizat, un proces desfășurat simultan cu identificarea unor resurse valorificabile prin aducerea unor diversi specialiști. Reformele iluministe ale Mariei Tereza (1740-1780) și ale fiului său, Iosif al II-lea (1780-1790)⁶¹ au făcut ca structura imperială să capete corerență și soliditate printr-o serie de schimbări importante⁶². Iosif al II-lea a declarat la un moment dat: „Sunt împăratul Reichului german; în consecință, toate celelalte state aflate sub stăpânirea mea sunt provincii ale lui”⁶³. Astfel, în Rădăuți au fost aduse grupuri de germani, polonezi, maghiari, ruteni care se vor remarcă și individualiza din punct de vedere

⁵⁴ Alexandru Pânzar, *Hotarul de nord al Moldovei de la formare în secolul al XIV-lea, până la statonnicirea lui pe Ceremuș, Colaciu și Nistru*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2016, p. 79.

⁵⁵ SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Crăiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 1, dosar 1.

⁵⁶ Alexandru Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, Studiu introductiv de Ștefan Purici, Notă asupra ediției și Indice de nume: Rodica Iațencu, Cernăuți, Editura Zelena Bukovyna, 2010, p. 35.

⁵⁷ Em. Grigorovitz, *Dictionarul geografic al Bucovinei*, Atelierele Grafice Socec &Co., Societate Anonimă, 1908, p. 177.

⁵⁸ Mihai Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică A.D. Xenopol, 1998, p. 130-132.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 136.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ A. J. P. Taylor, *Monarchia Habsburgică, 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura All, 2000, p. 16-17.

⁶² *Ibidem*, p. 18-19.

⁶³ Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 16-44; A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 17.

etnic, profesional, social și confesional, contribuind astfel la dinamica unei localității cu o amprentă tot mai puternică și vizibilă în plan multietnic și pluriconfesional. În acest context, se vor regăsi și stabili ulterior evreii, beneficiind de argumentele solidarității comunitare și profitând de oportunitățile oferite de către autoritățile Habsburgice, inițial, sceptice, discriminatorii și prohibitive în cazul mozaicilor din Bucovina⁶⁴. O lege Habsburgică din 1787 le impunea în mod expres evreilor adoptarea unor nume germane, în cazul de față, așkenarzilor. Numele ebraice nu erau permise, existând o listă care circula în rândurile funcționarilor cu numele acceptate. Printre acestea, enumerați nume de familie derivate de la flori precum „Lilenthal”, „Diamant”, „Saphir”, „Rosenthal”, cele mai scumpe fiind considerate cele de „Kluger-„înțelept” și „Frolicht-„fericit”. Birocratia austriacă îi împărțise pe evrei în patru categorii și anume: „Weiss”-„alb”, „Schwartz”-„negru”, „Gross-„mare” și „Klein-„mic”. Pentru evreii săraci (chiar și din cauza unor funcționari „răuvoitori”) întâlnim nume precum „Glagenstrich”-„funia spânzurătorii”, „Eselkopf”-„cap de măgar”, „Taschengregger”-„hoț de buzunare”, „Schmalz”-„grăsime”, „Borgennicht”-„nu împrumuta”. Cei care aveau origini sacerdotale sau levitice aveau dreptul de a preținde nume precum „Levi”, „Cohen”, „Kahn”, „Katz” sau le-au germanizat în „Katzman”, „Cohstein”, „Arostein”, „Levitnthal” și.a. Alții și-au luat numele după locul de naștere: „Brod”, „Epstein”, „Ginzberg”, „Landau”, „Schapiro”, „Dreyfus”, „Horowitz” și „Posner”.⁶⁵ Evident la vremea respectivă, aceste nume fuseseră obținute prin tranzacții oneroase efectuate cu funcționari austrieci, atenț recompensați pentru bunăvoiețea lor. Stabilirea evreilor în Bucovina, a cunoscut în perioada administrației militare a provinciei, o serie de măsuri prohibitive adoptate de către autoritățile Habsburgice, situație care se va schimba și ea ulterior. În cazul evreilor, administrația Habsburgică a avut două tendințe: „expulzarea și profitarea”-menționează regretatul Eugen Glück, un istoric înzestrat cu multă acribie și acuratețe științifică- orientări care însă se vor ameliora treptat, până în 1918. Comunității evreilor își au impus diverse obligații și sarcini financiare de către austrieci, precum preluarea costurilor colonizării unui anumit număr de familiile mozaice din Galicia în Bucovina. La acestea își adăugă și altele, dintre care enumerați: taxe pentru construcția de sinagogi și case de rugăciuni (anual, cantumul acestuia se ridică în 1792 la 25 de forinți), achitarea salariului copistului de la biroul evreiesc al

⁶⁴ Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 89. În primăvara anului 1783 împăratul Iosif al II-lea a efectuat o călătorie prin Ungaria, Slavonia și Dalmatia, la 19 mai manifestându-și intenția de a vizita și Bucovina, în drum spre Galicia. Cu acest prilej, aflat în drumul spre Cernăuți, el a primit un număr impresionant de jalbe din partea locuitorilor (297), dintre care 17 din partea comunităților evreiești, care-i solicitau îmbunătățirea condițiilor lor sociale și economice, implicit, oprirea expulzărilor din Bucovina a unor evrei care s-au dovedit a nu fi buni negustori și meseriași, ocupându-se numai de activități „speculative”.

⁶⁵ Paul Johnson, *O istorie a evreilor*, Traducere de Irina Honea, București, Editura Hasefer, 2003, p. 245.

administrației provinciale, inclusiv remunerația celor trei învățători din Cernăuți, Sadagura și Suceava (în valoare de 600 de forinți) și.a. Devalorizarea continuă a monedei austriice a urcat valoarea impozitelor plătite de către evreii bucovineni la 25 de forinți și 20 de crișari (sumă ceva mai mică decât aceea percepută în Galitia unde se ridică la 38 de forinți).⁶⁶ Începând cu 1824 sistemul de impozitare s-a modificat în mod radical. Aceste aspecte trebuie înțelese în raport de nivelul de organizare și funcționare al evreimii bucovinene. În această perioadă, documentele și sursele consultate conțin referiri substanțiale în cazul comunităților mozaice din Cernăuți⁶⁷, Suceava și Siret, și prea puține în situația comunității evreilor din Rădăuți aflată la începuturile sale. Numărul evreilor stabiliți la Rădăuți a fost la început, unul nesemnificativ. Situația era de altfel, similară în majoritatea localităților situate în arealul bucovinean, cu anumite excepții. Mult mai numeroși erau mozaicii stabiliți în localitățile învecinate Rădăuțui, situație care s-a modificat însă treptat, aşa cum vom arăta pe parcursul acestui volum. Primul evreu stabilit în Rădăuți a fost negustorul și antreprenorul Yossel Reichenberg⁶⁸. El a solicitat în 1796, printre-o adresă, Direcției Bunurilor din Rădăuți aprobarea pentru înființarea unei Fabrici de Sticlă la Gura Putnei/Karlsberg⁶⁹. În 1797, Fabrica de Sticlă era deja construită, aflându-se sub administrarea lui Yossel Reichenberg. În 1807 erau înregistrate trei familii în Rădăuți, aparținând celor trei categorii (I, II și III).⁷⁰ În anul 1816, contele Hardegg, trimisul Curții Imperiale, a sosit la Herghelia din Rădăuți și a dat ordin în spiritul restricțiilor impuse mozaicilor bucovineni menționate mai sus - ca evreii să fie alungați din localitate. Ordinul nu a fost pus însă în aplicare, iar numărul evreilor a crescut în mod constant⁷¹. În anul 1821, documentele pe care le avem la îndemână, menționează faptul că evreii deschiseseră deja prima cârciumă la Rădăuți⁷². Proprietara stabilimentului (văduva Bernstein) era de confesiune mozaică, inaugurând un anume tip de afacere, care se va dezvolta la nivelul întregii provincii. Se obținuse aprobarea autorităților austriice, sub motivația de a procura și desfacere mâncare cușer evreilor din Rădăuți în zilele de târg⁷³. Datele oficiale menționau existența unui

⁶⁶ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000, p. 148-149.

⁶⁷ SANIC fond *Consiliul Aulic de Război al Bucovinei*, pachet VII, dosar 50, f. 1-40.

⁶⁸ Franz Wisznioski, *Radautz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.108; Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (SJAN), Suceava, fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 73/Rădăuți, f. 367-368.

⁶⁹ Ileana Crețan, *Putna de altădată. Monografie etnografică și folclorică*, București, Editura Simetria, 2000, p. 53.

⁷⁰ Franz Wisznioski, *op. cit.*, p. 108.

⁷¹ Daniel Hrenciuc, *O istorie care se stinge: Evreii din Rădăuți*, Caracal, Editura Hoffman, 2014, p. 19-20.

⁷² Franz Wisznioski, *op. cit.*, p. 108.

⁷³ *Ibidem*.

număr de 45 de evrei în Rădăuți, niciunul nefiind agricultor.⁷⁴ Probabil, cărciuma lui Berstein era situată într-o zonă centrală, având potențial de desfacere, ea fiind urmată de altele, plasate strategic, în zonele cu vad comercial. În 1831 în Rădăuți, locuiau deja 367 de evrei.⁷⁵ În doar câteva decenii în localitate (31 decembrie 1869) numărul evreilor a ajuns la 2358 de suflete (1157 bărbați și 1201 femei). Mozaicii administrau 10 firme (dintr-un total de 12 înregistrate oficial), cele mai cunoscute fiind ale lui Sussie Fischer (comerț cu fructe), Lea Geibel (mărunțișuri), Eisig Grabscheid (manufactură), Berl Rath (pielărie), David Konig (fierărie), Meschulem Koffler (fabrică), Josef Rudich, Mechel și Moses Rudich (băcăni).⁷⁶ Evreii rădăuțeni se regăseau și în listele plătitorilor de taxe ale Rădăuțiului, semn că prezența lor în localitate era una stabilă, agreată și recunoscută în mod oficial, aceștia aducându-și progresiv contribuția la viața economică, socială și spirituală a localității. În această etapă, toate aspectele legate de respectarea tradițiilor iudaice depindeau - ritualic - în cazul evreilor din Rădăuți, de comunitățile mozaice învecinate. Lucrurile se vor schimba însă radical, odată cu stabilirea la Rădăuți a unor familii mozaice precum cele ale lui „Reuben Harth (originar din părțile vestice ale Austriei), Jechiel Itzig Herzberg (venit din centrul Galiției), Goldschläger, Eli Gewölb, Herer⁷⁷, Eisig Grabscheid, Meschulam Kowler, Josef Fränkel (venit în 1810 din Galiția)” și-a. Majoritatea familiilor evreiești din Bucovina și implicit cele din Rădăuți, au emigrat din Galiția. În cazul lui Efraim ben Jakob Goldschläger, regula a fost reprezentată însă, de o excepție, acesta venind din Vîjnița - unul dintre centrele hasidismului bucovinean - la Rădăuți, reușind în scurt timp, să creeze un „minyan” (cvorum religios în ebraică necesar ținerii unei slujbe presupunând prezența obligatorie a 10 bărbați peste vârsta de Bar Mițva⁷⁸- literar „Fiul poruncii”)⁷⁹ și un abator ritualic („kosher”) în pofida împotrívării comunității evreilor din Marginea⁸⁰. Ulterior, el a pus bazele unei case de rugăciuni în propria sa locuință (1830), ceva mai târziu, amenajând și o „mică baie rituală de aburi (Mikveh)”. Se pare că, a reușit să fie apreciat și respectat de către evreii rădăuțeni, fiind ales lider al comunității mozaice

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ SANIC, fond *Consiliul Aulic de Război al Bucovinei*, pachet I, dosar 61, f. 1–12.

⁷⁸ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Encyclopedia iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 88. Bărbați cu vârsta de minim 13 ani, aşa cum prevede tradiția iudaică.

⁷⁹ Apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 141.

⁸⁰ *Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radatz* (Translated by Prof. Fred Stambrook and Miriam Yagur), <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radauti/rad001.html>

locale (Kahal, ulterior Gemeinde, potrivit reglementărilor legislative austriece). A murit de timpuriu, urmare a epidemiei de ciumă izbucnită în zonă.

În 1830 a fost deschisă în Rădăuți, prima sinagogă, „ulterior, achiziționându-se și un spațiu pentru un cimitir”⁸¹. Aceste demersuri au avut aprobatarea oficială a autorităților austriece, potrivit patentei imperiale a împăratului lui Iosif al II-lea. Goldschläger a fost primul evreu îngropat în cimitirul din Rădăuți, până la decesul său, morții evreilor rădăuteni erau transportați pentru înhumare la cimitirul din Siret (la aproximativ 21 km distanță). După moartea lui Goldschläger, Reb Schmucl Herer, a preluat conducerea Kahalului/Comunității Evreiești din Rădăuți, ajutat de către fii săi, David Herer și Moische Mordechai Herer⁸². În doar câteva decenii, ponderea mozaicilor în Rădăuți a devenit una atât de semnificativă, încât în 1880 aceștia reprezentau deja o treime din populația totală a localității⁸³. Recensămintele populației efectuate de către administrația Habsburgică au fost relevante: evreii reușiseră un salt demografic care i-a consacrat drept una dintre cele trei etnii reprezentative ale Rădăuțilui în doar câteva decenii. Trendul demografic ascendent a continuat, el fiind menționat și certificat ca atare, prin rezultatele recensământului efectuat în 1910, ultimul realizat în monarhia de Habsburg. Potrivit acestuia, evreii rădăuteni numărau 5.940 de persoane, în procente (35,48%) Creșterea lor este semnificativă dacă ținem cont de faptul că în 1776 la Rădăuți nu figura nici un evreu în rubrica referitoare la mozaici. În 1807 figurau doar trei familii evreiești în lista plătitorilor de impozite, iar la 7 august 1817 în Rădăuți au fost menționați doar 45 de evrei. La 31 octombrie 1831: 367 de evrei, care vor ajunge la 2.358 persoane în recensământul efectuat la 31 decembrie 1869 (26% din populația Rădăuțilui), în 1880: 3.452 de evrei (30,9%), iar în 1890: 4.235 (32,84%).⁸⁴ În 1916 în Rădăuți locuiau 5940 de evrei.⁸⁵ Ulterior, după sfârșitul Marei Război (1918) recensămintele au fost efectuate de către autoritățile române în baza unor instrumente și tehnici de

⁸¹ Apud Bogdan Niculică, Florin Hău, Viorel Blănaru, *Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p. 4. Eli Gewölb a construit o „casă frumoasă de rugăciune pe care a inaugurat-o oficial în toamna anului 1840 (Roshana, 5601)”.

⁸² Reb Falik a îndeplinit funcția de măcelar ritual: „haham”. Kosher (kasher/cușer, în lb. română): set de reguli alimentare specifice prescripțiilor religioase iudaice. În „Memoriile” sale, rabinul Israel Hornik, consemnează faptul că „Reb Chaim a fost angajat ca măcelar de kosher și lider de rugăciune, probabil în anul 1833, și a îndeplinit cu credință îndatoririle sale ca măcelar de kosher și multe altele”. *Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radautz....*,

⁸³ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere al evreilor galitioni spre România între 1880 și 1890, în „Analele Bucovinei” București („Institutul Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți), II, 2/1995, p. 341-342.*

⁸⁴ „Bukowiner Botte”, Cernăuți, nr. 11, august 1898, p. 1-3.

⁸⁵ Ion Varta, *Bătălia pentru Bucovina în ajunul Unirii cu România (1913-1917). Documente inedite din arhivele din Federația Rusă și Republica Moldova*, Chișinău, 2008, p. 140.

recenzare a populației total diferite de cele utilizate de către autoritățile Habsburgice. În baza datelor furnizate de către recensământul populației României, efectuat la 29 decembrie 1930, populația orașului Rădăuți se prezenta, după limba maternă, în felul următor: total populație- 16.788 persoane, dintre care evrei-5.611 (28,9%), români-5.910 (38,35 %), germani 4.615 (23,5%), ucraineni- 238-(4,7%)⁸⁶, ruși- 109 (2,1%) polonezi- 184 (1,8 %) și alții. Din punct de vedere al confesiunii împărtășite, statistica avea următoarea configurație: 5.923 ortodocși (35,28%), 5.647 mozaici (33,53%), 4.400 romano-catolici (26,20%), 472 evanghelici (Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană - C.A.) (2,81%), 303 greco-catolici (1,80%), 15 reformați (calvini), 15 lipoveni, 3 armeano-gregorieni, 3 mahomedani, 3 adventiști, 2 armeno-catolici, 1 baptist și 1 fără religie (liber-cugetător)⁸⁷. Ponderea comunității mozaice rădăuțene poate fi recunoscută și din numărul relativ mare de voturi obținute de Partidul Evreiesc și alte organizații politice evreiești primite în timpul alegerilor parlamentare și locale interbelice. În cazul evreilor, aceștia erau singurii care puteau fi însă, identificați fără nici o dificultate, limba maternă corespunzând etniei și confesiunii mozaice- împărtășite. Numărul discret al mozaicilor la Rădăuți, a cunoscut un spor excepțional, aceștia ajungând să devină, în doar câteva decenii, cei mai numeroși dintre locuitorii localității⁸⁸. Populația mozaică a Rădăuțiului a crescut într-un mod spectaculos: în 20 de ani a crescut cu 29,04% iar ponderea evreilor cu 41,77% (în procente aceștia au sărit de la 30,93% la 33,98%).⁸⁹

Ridicarea Rădăuțiului la rang de de cerc districtual (1864) au reprezentat alte argumente puternice în stabilirea mozaicilor în localitate, alături de considerațiile expuse în rândurile anterioare. Legăturile feroviare și oportunitățile economice, unele dintre acestea fiind ulterior puse în valoare (și) prin numeroasele inițiative ale evreilor, au reținut și stimulat venirea masivă a mozaicilor la Rădăuți, inclusiv în bazinul înconjurător. În felul acesta, zona adiacentă a fost reprezentată de către comunități mozaice semnificative, toate fiind legate între ele prin profunzimea tradițiilor specifice neamului lui Israel. Documentele consultate rețin numeroase căsătorii încheiate între evrei din Rădăuți și din localitățile limitrofe, sau în unele cazuri, evrei din comunități din partea de nord a Bucovinei Istorice. După 1870 Comunitatea Evreilor din Rădăuți a devenit una de sine stătătoare. Aceasta a fost momentul în care a fost angajat un dascăl de religie care în același timp, „exercita activități de cantor, învățător și măcelar ritual/haham (Schachter), plătit anual cu suma

⁸⁶ Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II, publicat de dr. Sabin Manuilă, *Neam, Limbă Maternă, Religie*, Partea I, *Neam, Limbă Maternă*, București, 1938, p. 536. La nivelul județului Rădăuți erau înregistrați 11.508 evrei.

⁸⁷ Ibidem, p. 699-700.

⁸⁸ Em. Grigorovitza, *op. cit.*, p. 177.

⁸⁹ Ibidem, p. 348.

de 6000 de florini”.⁹⁰ Evreii rădăuțeni și-au redactat un statut propriu recunoscut de către Administrația Regională Cernăuți (ordinul 5092 din 12 iunie 1881).⁹¹

La Rădăuți, în contextul unor evoluții urbane similar celor intervenite în cazul centrelor Cernăuți, Storojineț, Suceava, Câmpulung Moldovenesc a avut loc constituirea - în a doua jumătate a secolului al XIX-lea- unui „Cartier Evreiesc”. Acesta era delimitat de strada „Bisericii”/ „Ștefan cel Mare”, partea de jos, „Piața Habsburg” -piața orașului, „Piața Mare”-azi Parc, strada „Voitinelului”/ „Putnei” partea de jos cunoscută de localnici drept „Juden Gasse”. Aici locuiau următoarele familii mozaice: Gtissie Fischer, Lea Geibel, Eisig Grabscheid, Beri Rath, David Honig, Meșulem Koffler, Josef Rudich, Michael Rudich, Moses Rudich, Zvolt Kronen, Claim Alter Reichemberg, Samuel Schwartz, Mayer Glasser și alții.⁹² Construcția și dezvoltarea acestui cartier s-a realizat în timp, cu multă răbdare și numeroase tranzacții și investiții, prin concentrarea treptată, deliberată și organizată a unui număr mare de evrei, deveniți proprietari de prăvălii, ateliere, crâșme, cabinete, farmacii, hoteluri în zonele centrale ale Rădăuților, fapt sesizat și menționat de către călători de vază ai localității, în frunte cu istoricul Nicolae Iorga.

1. „Salutări din Rădăuți”. Carte poștală austriacă (tipografia Salomon Hirsch, Radautz, foto L. Seliger) înfățișând diverse instituții publice/religioase din Rădăuți (sfârșitul secolului al XIX-lea). Sursa: colecția autorului.

⁹⁰ Franz Wisznowski, *op. cit.*, p. 110.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți...,* p. 53; D.J.A.N.S., fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 73/Rădăuți, f. 350–370.

2. Rădăuți. „Herrengasse” („Strada Domnească”). Sursa: colecția autorului.

CAPITOLUL II

Competențe lingvistice

Evreii rădăuțeni foloseau în mod obișnuit idișul în activitățile lor cotidiene, fapt confirmat de către documentele în care erau redactate diversele cauze/dosare care figurau pe rolul instanței de judecată de la Rădăuți. De altfel, aşa cum am arătat și în alte capitole ale acestui volum, un număr relativ ridicat de judecători, notari și avocați evrei din Rădăuți stăpâneau și foloseau în mod obișnuit idișul, atât pledoariile lor cât și în timpul ședințelor de judecată. Însușirea și transmiterea idișului era asigurată de către familie, fiind întreținută, consolidată în timpul frecvențării școlii (Heder) de către rabini. Folosirea limbii ebraice și limbii germane de către mozaicii rădăuțeni este confirmată de către numeroasele documente și acte pe care le-am consultat în vederea întocmirii acestei lucrări (inclusiv, a celor de stare civilă). Destinul educațional, școlar, profesional și spiritual al evreimii rădăuțene a implicat cunoașterea și folosirea mai multor limbi, idiș, ebraică, germană și română. Evreii rădăuțeni foloseau zilnic idișul, germana, ebraica, româna în stabilirea înțelegerilor comerciale, sau în timpul rugăciunilor către Yahve/Eloahim (Dumnezeu în religia mozaică). Personalitățile reprezentative ale rădăuțenilor- pe care le-am aprofundat într-un alt capitol al lucrării de față- au demonstrat în lucrările lor stăpânirea a multor limbi de circulație, în primul rând, a limbii germane. Numărul evreilor rădăuțeni a devenit unul semnificativ într-o emigrare masivă a acestora dinspre Galicia și Imperiul Rus. Acest lucru se poate constata din analiza datelor furnizate de către recensăminte efectuate de către autoritățile Habsburgice, desfășurate din 10 în 10 ani, începând cu 1880 (ultimul având loc în 1910)⁹³.

---

⁹³ Radu Grigorovici, *Studiu critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere al evreilor galicieni spre România între 1880 și 1890*, în „Analele Bucovinei” București („Institutul Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți), II, 2/1995, p. 1-2.

În orice locuință de evreu se afla, în mod obligatoriu, un raft cu cărți rituale, printre care se găseau următoarele: un „sidur” (carte de rugăciuni zilnice și de Șabat)⁹⁴, „mahzor” (cărți de rugăciune pentru sărbători), „meghila”, „Cartea Esterei”, „Hagada” (carte pentru ceremonialul serilor de Pesah), prima și a doua, „Humaș” (cele cinci cărți ale lui Moise), text ebraic cu traducere idiș și comentarii, pentru femei și pentru unii bărbați mai simpli exista o compilație în idiș a textelor biblice, „Fehines”, rugăciuni în idiș pentru femei, cărți de edificare, povestiri hasidice ș.a.⁹⁵ În locuințele evreilor rădăuțeni se găsea de bună seamă, tratate talmudice, opere filosofice, cabalistice ș. a. În timpul rugăciunilor, evreul se îndrepta în mod obligatoriu către zidul dinspre răsărit (simbolizând Ierusalimul)⁹⁶.

Rugăciunea de vineri seara. (1974-1975).

Sursa: colecția personală Laurence Salzmann.

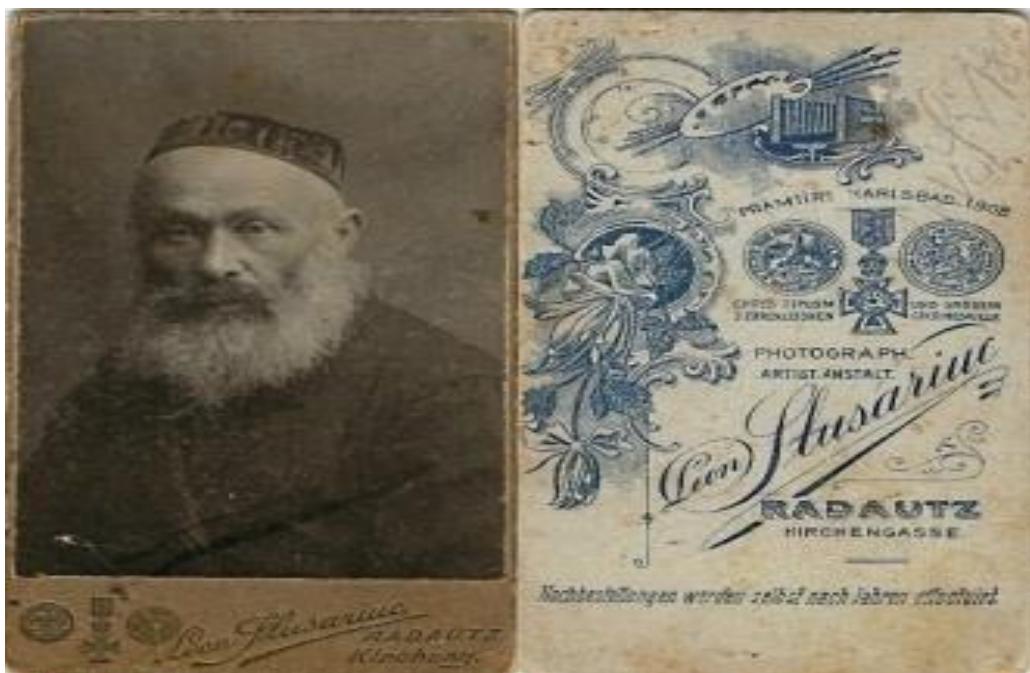
În inventarul locuințelor evreilor rădăuțeni se mai găseau șfetnice ritualice, o lampă de Hanuka (sărbătoarea victoriei maccabeilor), cupe pentru binecuvântarea vinului, vineri seara, o cutie cu mirodenii pentru ceremoniile de sâmbătă seara, un acoperământ pentru hala, pâinea albă de sâmbătă, o pungă brodată și ea pentru azima de Pesah ș.a.⁹⁷

⁹⁴ Şef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, Bucureşti, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 347.

⁹⁵ I. Kara, *Din viața cotidiană a evreilor în Moldova și Țara Românească în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în SAHIR, 3/1998, p. 69.

⁹⁶ Mircea Moldovan, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, Bucureşti, Editura Paidea, 2003, p. 88.

⁹⁷ I. Kara, *op. cit.*, p. 69; apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?*, Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, Bucureşti, Editura Hasefer, 2015, p. 11.

Evreu din Rădăuți (purtând kipa), 1910. Sursa: colecția personală Edi Spiegel.

Rădăuți, Kirchengasse/Strada Bisericii. Carte poștală austriacă, sf. sec. al XIX-lea (1898). Imagine dintr-o epocă demult apusă. Sursa: colecția personală Sorin Clipa.

Rădăuți. Piața Centrală și Primăria. Sursa: colecția autorului.

Rădăuți, vila Fabian Stern. Sursa: colecția Dragoș Băncescu.

CAPITOLUL III

Demografie și structuri rezidențiale

Rădăuțiul și-a construit o identitate edilitară compatibilă cu așteptările locuitorilor săi: au apărut din ce în ce mai multe locuințe construite predilect în partea centrală a orașului, a fost regularizat cursul Topliței și asanată bahnă de la Gara Mică până la Sinagoga Mare⁹⁸. Unele dintre inițiativele și reglementările edilitare ale lui Mihai Pitei, Orest Renney, I. Imricowski au configurat reperele unei așezări de tip austriac cu multe influențe central-europene, suprapuse pe o organizare de tip tradițional specific românilor, trăitori în formele de organizare arhaice, practicau meserii tradiționale, interferând treptat cu meserii și ocupatiile introduse de către administrația austriacă și coloniștii germani aduși de către aceasta la Rădăuți⁹⁹. Orașul bucovinean a început să se diferențieze de orașele moldovenești prin măsurile și inițiativele specifice introduse de către legislația Habsburgică. Au fost introduse multe dintre elementele caracteristice orașelor burgheze: grad limitat de autonomie, atribuții decizionale și executive, judecătorescă, fiscale și polițienești. Aceste reglementări se raportau la rescriptul imperial din 25 august 1785, care a reformat situația magistratelor din Galicia și din monarhia danubiană, pe temeiul căruia, guvernatorul Bucovinei, Karl von Enzerberg, a întocmit la 14 decembrie 1785 un regulament de reorganizare administrativă a orașelor Cernăuți, Siret și Suceava, reglementând sub aspectul formei și a fondului instituția administrativă nouă a magistratului.¹⁰⁰ Aceste aspecte reflectă noile orientări și preocupări în sensul uniformizării, egalizării și încadrării în normele generale de funcționare ale Imperiului Habsburgic.

---

⁹⁸ Dragoș Luchian, *Rădăuți, vatră românească de tradiții și înfăptuiri socialiste*, București, Editura Litera, 1982, p. 15.

⁹⁹ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 73-74.

¹⁰⁰ Mihai Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică A.D. Xenopol, 1998, p. 94.

Prin intermediul legislației de mai sus, Cernăuțiul, Suceava și Siretul au devenit orașe libere, iar locuitorii lor - declarați în baza dreptului orășenesc „cetăteni liberi”-, restul fiind considerați „locuitori liberi fără drept de cetătenie”. Cetătenii celor patru națiuni indicați în documente (moldovenii, armenii, coloniștii germani și evreii nou veniți) alcătuiau o comunitate inseparabilă, un tot¹⁰¹. În noua filosofie administrativă iosefinistă, evreii erau avantajați, alături de noii veniți proveniți din rândurile coloniștilor aduși de către autoritățile Habsburgice. Dreptul cetătenesc sau indigenatul de oraș putea fi acordat de către magistrat drept un titlu de onoare, care putea aduce după sine, un privilegiu personal celui căruia i se acorda. Acesta putea fi acordat în schimbul unei taxe modice, contabilizată în vîstieria orașului, tuturor artizanilor, meșteșugarilor, negustorilor, manufacturierilor, și chiar locuitorilor a căror principală ocupație era agricultura.¹⁰² În cazul meșterilor și artizanilor care se stabileau în oraș era acordată o „scutire pe timp de 10 ani de la plata impozitelor imperiale, de recrutare, de încartiruri militare” și de cărăușii, ultimele putând fi impuse - scrie istoricul Mihai Stefan Ceaușu- „însă acestora în caz de necesitate”¹⁰³.

În fruntea magistratului se afla primarul/judele, și cei patru consilieri municipali aleși dintr-un număr de trei candidați propuși pentru fiecare post în parte, din trei în trei ani, de totalitatea cetătenilor, indiferent de națiune sau religie, din mijlocul lor, prin majoritatea voturilor. Evreii puteau să aleagă, „nu însă să fie și aleși”.¹⁰⁴

În domeniul construcțiilor din orașe, acestea trebuiau să fie neapărat din piatră sau cărămidă, în scopul prevenirii incendiilor, înaintea ridicării propriu zise a acesteia, trebuind ca solicitantul să prezinte autorităților (inginerului țării), o schiță a terenului, un plan, o schiță a profilului și a fațadei clădirii. Trebuiau să fie atenți la materialele de construcție utilizate pentru a avea rezistență la foc, prevăzându-se coșuri de fum și cămine, iar zidurile să fie construite pentru a putea susține un etaj, fără pericol de prăbușire. Interiorul construcției trebuia să fie amenajat în corelație directă cu profesiunea proprietarului.¹⁰⁵ În mod frecvent, iarmaroacele organizate în mod tradițional la Rădăuți în zilele de vineri în zona centrală a localității, în vecinătatea Sinagogii Mari și a Casei Germane, surprindeau pitorescul costumelor populare ale românilor bucovineni precum și ale altor comunități etnice și confesionale, evreii fiind mereu prezenți și implicați în diverse tranzacții și nesfârșite negocieri cu participanții la aceste târguri, de regulă, veniți cu faetoanele din localitățile limitrofe: coloniile secuiești Andrasfalva (Măneuți) și Hadikfalva (Dornești), germane Karslberg (Gura Putnei- coloniști din Boemia, care lucrau la

¹⁰¹ *Ibidem.*

¹⁰² *Ibidem*, p. 95.

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 96.

Fabrica de Sticlă și, din 1803, lucrători forestieri), Fürsthenthal, 1803 - coloniști lucrători la fabrica de sticlă, Voievodeasa), Bădeuți - German, Satu-Mare - German (1787 - coloniști germani din Hessen, Pfalz, Baden și Würtenberg), Frătăuți-Noi (1787 - coloniști germani din Hessen, Pfalz, Baden și Würtenberg, Glitt-Clit, ucrainene- Milișăuți, Marginea, Volovăț, Arbore, 1787 - coloniști germani din Hessen, Pfalz, Baden și Würtenberg)¹⁰⁶ și a. Posedând în mod nativ știința cunoașterii mai multor limbi și un talent comercial unanim recunoscut, evreii au reușit să dinamizeze viața financiară a Rădăuțilui, confirmându-și rolul lor proverbial de factori stimulatori ai vieții economice. O serie de factori perturbatori și-au pus - totuși - amprenta asupra evoluției vieții economice, precum criza financiară din 1812, determinată de devalorizarea bancnotelor și urmată de criza monetară din 1816.¹⁰⁷ Delimitarea localității Rădăuți a fost efectuată de către o Comisie aulică (19-20 iulie 1782) condusă de către colonelul Metzger (sublocotenentul - auditor Harsani, grefierul I. S. Erggelet, translatorul Petrus Aron, câțiva localnici).¹⁰⁸ Adam Friedrich Henze (n. Bayreuth, 17 iunie 1750) funcționar public la Inspectoratul Bunurilor Statului, a procedat la trecerea în administrația suveranului a domeniului Rădăuțilui (1 mai 1792). Neoficial, a fost primul primar al Rădăuțilui (Burgmeister). A coordonat colonizarea coloniștilor în Rădăuți, preocupându-se de sistematizarea zonei centrale (eliberând zona de pe malurile Topliței, aflate în proprietate Episcopiei de Rădăuți). Henze a pus piatra de temelie a vechii primării (Casa împărătească). A decedat la 15 februarie 1803 (mormântul său se află- scrie Petru Rezuș- lângă peretele sudic al altarului Bisericii Domnești).¹⁰⁹ Ulterior, după finalizarea Primăriei (1803) a urmat construirea clădirii Căpitänatului, succedată de alte tipuri de construcții având destinații de utilitate publică. Sediul nou al Primăriei a reprezentat opera lui Kasimir Zukowski (1909-1910).¹¹⁰ În 1812 Herghelia s-a mutat de la Vășcăuți la Rădăuți, inițiativă care a impulsionat viața economică a așezării și a determinat organizarea vestitelor târguri de cai. Împăratul Josef al II-lea de Habsburg a vizitat Rădăuțil, aşa cum aminteam în paginile anterioare, în 1783 și 1786 (24-27 iulie), urmat de împăratul Francisc I (1792-1835) în 1817. Doi ani mai târziu, Rădăuțil a fost ridicat la rangul de oraș.¹¹¹ În 1812 Rădăuțil a fost afectat de efectele reformei monetare introdusă de către administrația Hasburgică (100 de florini convertindu-se în numai 5 florini).¹¹² În 1848 orașul Rădăuți a fost implicat în evenimentele revoluției care a cuprins o bună parte a Europei. În urma reformei agrare, Fondul Bisericesc a contribuit cu o suprafață de 80. 500 ha, astfel încât o parte semnificativă a fostelor

¹⁰⁶ Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 88-89.

¹⁰⁷ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰⁸ Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 70.

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem*, p. 71.

proprietăți episcopale s-au dus spre persoane particulare (este vorba despre pământurile situate în zonele „Temnic”, „Scruntari”, „Vadu Vlădichii”, „Lunca” și „Dealul Crucii”)¹¹³. Între 1855-1866 în fruntea administrației orașului Rădăuți s-a aflat Mihai Pitei. În 1852, Rădăuțiul a fost declarat oraș, ulterior el devenind capitală de district, intrând într-o puternică fază de urbanizare cunoscând o dezvoltare accelerată edilitară, industrială, economică, spirituală, culturală. La Rădăuți s-a dezvoltat și extins o rețea școlară având în centru, drept piatră unghiulară, Gimnaziul German de Băieți, alături de Școala de Fete organizate după modelul filosofiei educaționale specifice Imperiului Habsburgic (modelul fiind adecvat și adaptat în mod constant particularităților Bucovinei Istorice). La intervale bine definite, au luat ființă diverse școli particulare, reținându-se și în acest domeniu, contribuția inconfundabilă a evreilor rădăuțeni, atât în calitate de elevi precum și de cadre didactice. Aceste considerații, le-am putut extrage în urma unor valorificări minuțioase și atente a numeroase categorii de izvoare, primare sau secundare, ele fiind private într-o strânsă corelație cu fenomenul creșterii numărului evreilor în perioada următoare, oportunitățile economice crescând exponențial prin deschiderea liniei de cale ferată Hadikfalva/Rădăuți (1889) și a prelungirii acesteia până la Brodina¹¹⁴. Inițiativa a produs consecințe economice și sociale, profunde și benefice pentru întreaga zonă și provicie în ansamblul său, conectând zona la o rețea de transporturi de mărfuri și persoane de mare calibru.

Între timp, ridicarea Rădăuțiului la rang de cerc districtual (1864) au reprezentat alte argumente puternice în stabilirea mozaicilor în localitate, alături de considerațiile expuse în rândurile anterioare. Legăturile feroviare și oportunitățile economice, unele dintre acestea fiind ulterior puse în valoare (și) prin numeroasele inițiative ale evreilor, au reținut și stimulat venirea masivă a mozaicilor la Rădăuți, inclusiv în bazinul înconjurător. În felul acesta, zona adiacentă a fost reprezentată de către comunități mozaice semnificative, toate fiind legate între ele prin profunzimea tradițiilor specifice neamului lui Israel. Documentele consultate rețin numeroase căsătorii încheiate între evrei din Rădăuți și din localitățile limitrofe, sau în unele cazuri, evrei din comunități din partea de nord a Bucovinei Istorice. După 1870 Comunitatea Evreilor din Rădăuți a devenit una de sine stătătoare. Acesta a fost momentul în care a fost angajat un dascăl de religie care în același timp, „exercita activități de cantor, învățător și măcelar ritual/haham, plătit anual cu suma de 6000 de florini”.¹¹⁵

La Rădăuți, în contextul unor evoluții urbane similar celor intervenite în cazul centrelor Cernăuți, Storojineț, Suceava, Câmpulung Moldovenesc a avut loc

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ SJAN Suceava fond *Ion Larionescu*, dosar 6/1925, f. 17.

¹¹⁵ Franz Wisznioski, *Radautz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.110.

constituirea - în a doua jumătate a secolului al XIX-lea - unui „Cartier Evreiesc”. Construcția și dezvoltarea acestui cartier s-a realizat în timp, cu multă răbdare și numeroase tranzacții și investiții, prin concentrarea treptată, deliberată și organizată a unui număr mare de evrei, deveniți proprietari de prăvălii, ateliere, crâșme, cabinete, farmacii, hoteluri în zonele centrale ale Rădăuțilui, fapt sesizat și menționat de către călători de vază ai localității, în frunte cu istoricul Nicolae Iorga.

Rădăuți. „Piața Habsburg” (imagine din perioada austriacă). (Carte poștală, 1898).
Sursa: colecția personală Dragoș Băncescu.

În limbajul rădăuțenilor acest areal stradal era cunoscut sub denumirea de „Cartierul Jidovesc”. Cartierul Evreiesc din Rădăuți era delimitat de strada „Bisericii”/ „Ștefan cel Mare”, partea de jos, „Piața Habsburg” - piața orașului, „Piața Mare” - azi Parc, strada „Voitinelului”/ „Putnei” partea de jos cunoscută de localnici drept „Juden Gasse”. Aici locuiau următoarele familii mozaice: Gtissie Fischer, Lea Geibel, Eisig Grabscheid, Beri Rath, David Honig, Meșulem Koffler, Josef Rudich, Michael Rudich, Moses Rudich, Zvolt Kronen, Claim Alter Reichemberg, Samuel Schwartz, Mayer Glasser și alții.¹¹⁶

¹¹⁶ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p.53; SJAN Suceava, fond Colecția Registrelor de naționalitate, dosar 73/Rădăuți, f. 350–370.

Rădăuți, Ringplatz, 1900. Colecția Edie Spiegel.

Un specialist rădăuțean consemnează următoarele: „Clădirile din această zonă a municipiului Rădăuți au zidăria¹¹⁷ din cărămidă, parterul uneori cu bolți „a vella” în timp ce etajele au plafoane din lemn. Fronturile acestor clădiri sunt unificate printr-o arhitectură de pronunțat caracter occidental de excelentă calitate, cu balcoanele din fier forjat susținute pe console¹¹⁸ din piatră, profilate, sau console turnate din fontă, elemente arhitecturale care oferă un farmec aparte acestei zone din Rădăuți. Ritmul unitar al traveelor, îmbinate cu variația în tratarea arhitecturală a fațadelor, fantasia decorativă a consolelor și feroneria balcoanelor, toate menite să atragă atenția cumpărătorilor și să pună în evidență rangul social al proprietarilor reprezintă

¹¹⁷ Zidărie- modalitatea de a pune în operă materialul constructiv al unui zid, variind în funcție de epocă și de loc, urmărindu-se permanent stabilitatea acestuia și foarte des, conferirea, implicită, a unor valori estetice. După tipul de material și modalitățile de a-l folosi, zidăria poate fi de mai multe feluri: brută, brută cu muchii de piatră prelucrate, cu bosaje, din cărămidă, din piatră ecarisată, mixtă (din piatră și cărămidă), de tip rustică etc., <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-architectura-termeni-de-specialitate/>

¹¹⁸ Consola- 1. Element arhitectonic din piatră, ieșit de la suprafața zidului o dată cu care este construit, cu rol funcțional, servind ca punct inferior de sprijin și de descărcare. 2. Termen preluat din arhitectură pentru diverse tipuri de polițe din piatră (lemn, metal, ceramică), suspendate pe ziduri exterioare sau interioare, pe care se așeză sculpturi, obiecte de artă decorativă <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-architectura-termeni-de-specialitate/>

contribuția comunității mozaice din Rădăuți la valorile arhitecturale ale acestuia¹¹⁹. Spațiile de la parter, unele acoperite cu bolti semicilindrice precum și „a vella” sunt separate de câteva brame în arc¹²⁰, prevăzute cu porți impozante prin care se ajunge în vaste ogrăzi interioare, unde se aflau spații comerciale pentru desfacerea mărfurilor en-gross și en-detail¹²¹. Aceste ogrăzi cu ganguri¹²² lungi susținute pe pilaștri¹²³ de lemn ori din cărămidă, sau susținute pe console din lemn sau platbandă profilată la cald, prezintă ordonanța clasică a caselor de negustori evrei din zona centrală a orașelor din Bucovina, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Structura subterană a acestor clădiri surprinde prin multitudinea labirinturilor de pivnițe cu bolti adâncite, de tip „depozit” sau comercial construite sub directa coordonare a maiorului genist Joseph Moritzer începând din 1874. Tipul de pivniță „depozit” de formă dreptunghiulară și dimensiuni mari - 100 mp - cuprinde 3 până la 5 compartimentări despărțite parțial de pereți dispuși transversal¹²⁴. Pe pardoseala pivniței erau amenajate lăcașuri pentru bârne paralele, cu intervale între ele de la 0,40 m la 1 m cu scopul depozitariei butoaielor de vin și de bere”¹²⁵. „În 1875 au fost inaugurate clădirile Halei de Vin și Bere din strada Bisericii (Ștefan cel Mare), colț cu Piața Habsburg (Piața Unirii), clădiri construite din cărămidă, pe parcela virană nr. 92, proprietar Chaim Alter Reichenberg (C.F. 898, p. 230). Clădirea principală cu planul în forma literei L și soclul înălțat precum și construcțiile anexe din curte, însumând în structura subterană o suprafață de aproximativ 500 mp pivnițe cu acces prin curte, prin bramă și una tip comercial cu acces stradal. Cele două clădiri aveau la parte mai multe spații comerciale „viu cercetate de dame și domni”, câteva magazii, iar la etaj erau sediile unor instituții de credit, asociații religioase israelite și încăperi cu destinație de locuit. La scurt timp a fost finalizată și construcția casei lui Leo Brunstein (primar la Rădăuțiului, la începutul secolului XX, D.H.), cu frontul la Piața Mare (azi Piața Unirii nr. 57), clădire din cărămidă cu etaj, compartimentată cu

¹¹⁹ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică*, op. cit., p. 73.

¹²⁰ Arc- Element de construcție care descrie un traseu curb între două puncte de sprijin și care susține un zid deasupra unei deschideri sau întărește intradosul unei bolti. Este construit din cărămidă sau din piatră (caz în care este format din boltări și cheie de boltă). <http://www.artspace.ro/ro/dictionar-arta/r.html>, intrados- Partea interioară, concavă, a unui arc sau a unei boltiri, opusă extradosului.

¹²¹ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică*, op. cit., p. 73.

¹²² Gang- Loc de trecere aflat sub o construcție, sub boltitura unei case, <https://dexonline.ro/definitie/ganguri>

¹²³ Pilastru- Element al sistemului portant al unei construcții, alcătuit dintr-un stâlp de piatră sau de zidărie încastrat într-un zid, pe care îl întărește în zona în care se află punctele de descărcare ale boltii, plafonului, cornișei etc, <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-architectura-termeni-de-specialitate/>

¹²⁴ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2010, p. 73.

¹²⁵ Ibidem.

destinații diverse”¹²⁶. Pe amplasamentul vechii Primării a Rădăuțiului, se afla „o clădire în două ape, ce străjuia partea sud-vestică a pieții, adăpostind mai multe spații, cu câte o copertină în arc, care dădea impresia unei unde desfășurate în mod regulat de la un capăt la altul al clădirii. Era singura clădire cu funcționalitate pur comercială din oraș, în care existau numeroase băcănii¹²⁷, prăvălii¹²⁸ și dughene¹²⁹. La vestul platoului străjuie un lanț de clădiri cu două nivele, având la parte numeroase spații comerciale, separate de câteva brame în arc, care dădeau în vaste curți interioare. La subsoluri se aflau beciuri complex compartimentate și chinnițe/pivnițe unde negustorii își depozitau băuturile, fructele și alte mărfuri supuse degradării prin căldură și lumină. Aceste clădiri, cu puține modificări se păstrează și astăzi, exceptând cele de locul unde se află acumă clădirea telefoanelor și complexul cooperativ de artă populară și artizanat. Latura estică a **Markplatzului**, era conturată de case tip parter, cu mai multe spații verzi între ele, dintre care se distingeau farmacia, hanul orașului-crâșma cea mare, foișorul de foc al pompierilor, câteva prăvălii, și în sfârșit la nord, piața era tronată de edificiul impunător al templului evreiesc, având lângă el două clădiri tip parter, necomerciale. Piața era împărțită în două zone cu destinații diferite. Piața cea mare, denumită oborul de vite (actualmente, parc), cealaltă, botezată **Habsburg**, se păstrează și astăzi sub denumirea de piață orașului, cu întindere mică”¹³⁰. La 18 august 1883, de ziua de naștere a împăratului Franz Josef, la Rădăuți a fost inaugurată Sinagoga Mare, una dintre construcțiile realmente emblematic ale localității. Este adevărat că în diaspora austriacă, evreii au folosit sintagma de Templu. Am preferat sintagma de sinagogă, aşa cum am arătat într-un capitol special al acestei lucrări.

Până la izbucnirea Primului Război Mondial, în Rădăuți au fost construite o serie de clădiri precum:

- clădirea școlii primare mixte (1902) din strada Berăriei/Dobrogeanu Gherea.
- Casa Germană (1904) din Piața Mare (Ion Nistor).
- Clădirea Internatului de Băieți Ortodoxi Români (1905), strada Calea Bucovinei.
- Sinagoga (1906) din strada Topliței nr.10.

¹²⁶ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, p. 49.

¹²⁷ Băcănie- Prăvălie în care se vând diferite produse alimentare, <https://dexonline.ro/definitie>

¹²⁸ Prăvălie- Local în care se vând diferite mărfuri; magazine, <https://dexonline.ro/definitie>

¹²⁹ Dugheană- Prăvălie mică, săracăcioasă, <https://dexonline.ro/definitie/dugheana>

¹³⁰ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, p. 51.

- clădirea școlii superioare de fete (1908) din strada Constantin Tomășciuc/30 Decembrie.
- clădirea Primăriei (1910), ulterior, Hotel.
- clădirea școlii primare de băieți (1911) din strada Sf. Treime/Horea.
- clădirea liceului municipal de fete (1912) din strada Kruckel/I. L. Caragiale.
- clădirea Școlii Primare Mixte (1912) din strada Bisericii /Ștefan cel Mare.
- clădirea Uzinei Electrice a orașului (1912).¹³¹

Uzina electrică Rădăuți. Sursa: Muzeul Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți.
Construit în 1912. Înscris în Lista Monumentelor Istorice din România,
cod. SV-II-m-B-05624.

Pompieria Rădăuți. În fundal, Sinagoga Mare.
Sursa: Muzeul Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți.

---

¹³¹ *Ibidem*, p. 52.

În felul acesta, Rădăuțiul a devenit una dintre localitățile având un profil arhitectonic și etno-confesional, specific spațiului central-european aşa cum la momentul respectiv, Bucovina Iсторică, a cărei capitală Czernowitz/Cernăuți era deja cunoscută sub numele de „Mica Vienă”. Instituțiile reprezentative pentru comunitatea mozaică erau amplasate în proximitatea Cartierului Evreiesc într-o relație de colaborare armonioasă și funcțională cu instituțiile aparținătoare creștinilor, indiferent de etnia acestora. Arealul străzilor „Putnei”, „Topliței”, „Voluntarilor”, partea de jos a străzii „Ștefan cel Mare” au reprezentat zonele preferate de către evreii rădăuțeni, au format reperele fundamentale ale unui autentic „Cartier Evreiesc”/Judengasse”¹³².

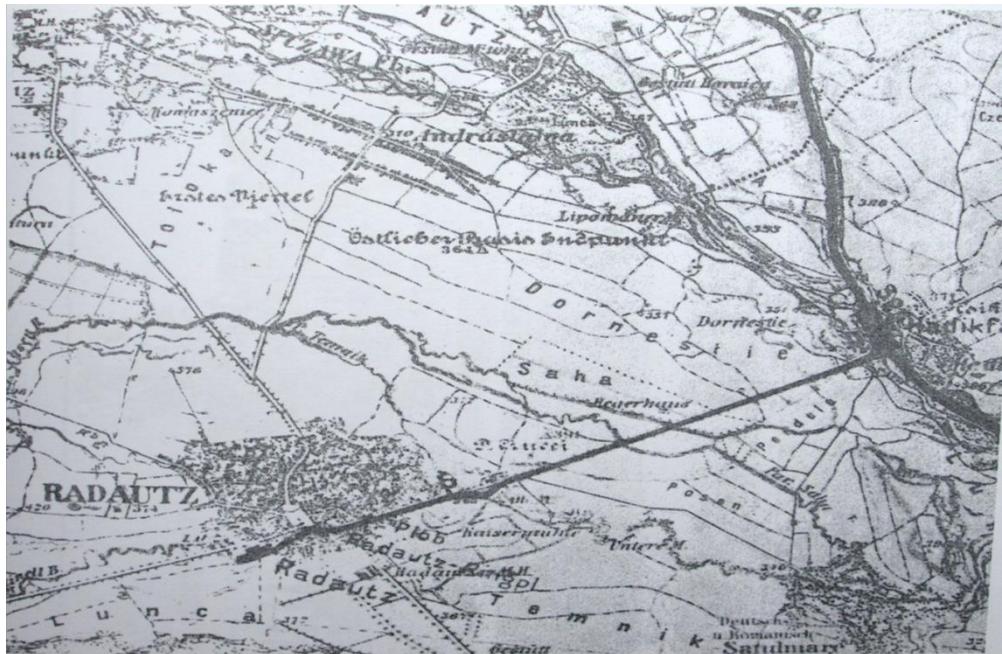
Rădăuți, str. „Kirchengasse”/Bisericii (în prezent, „Ștefan cel Mare”), cu prăvălii evreiești (Feibel Gutmann). La etaj, hotelul „Bristol” ș.a. (Carte poștală, 1898).

Rădăuți. Zona centrală (carte poștală, sfârșitul secolului al XIX-lea). Sursa: colecția personală Dragoș Băncescu. Construit în sec. al XIX-lea. Zona Piața Unirii cuprinsă între nr. 1-67 este înscrisă în Lista Monumentelor Istorice din România, cod. SV-II-m-B-05628.

¹³² Gheorghe Schipor, *op. cit.*, p. 76.

Meticuloși, atenți și organizați, funcționarii austrieci au inclus toate aceste schimbări în hărțile topografice și cadastrale ale localității Rădăuți.

Planul localității Rădăuți (1899).

Sursa: Franz Wiszniowski, *Radautz die deutschesche Stadt Buchelandes*, 1966.

Rădăuți. Palatul de Justiție (Carte poștală). Piața Unirii nr. 62-64. Azi Muzeul Etnografic, Judecătoria municipiului Rădăuți și diverse firme și spații comerciale. Construit în 1860.

Înscris în Lista Monumentelor Istorice din România, cod. SV-II-m-B-05616.

În general, construcțiile urbane sunt amplasate amplasate în zona centrală a Rădăuțilui. Această zonare are o legătură aparte cu evreii, aceștia locuind compact în spațiul delimitat de către străzile Ștefan cel Mare-partea de jos, Piața orașului (fostă Piața Habsburg), Parcul (Piața Mare), strada Putnei-partea de jos (Judengasse/Evreilor). Aici se aflau principalele instituții de credit, instituții bancare, cărciumi și sediile a numeroase organizații și societăți.¹³³ Orice analiză realizată de către un specialist în arhitectură, ne confirmă faptul că toate „clădirile aflate pe latura de vest și străzile adiacente perimetrului menționat în rândurile de mai sus, combină ca tehnică și material de construcție zidăria cu cărămidă, aceste având în anumite situații, parterul acoperit cu „bolti a vella”, în timp ce etajele au plafoane din lemn. Frontonurile acestor clădiri sunt unificate printr-o arhitectură de tip occidental, de excelentă calitate, având balcoane din fier forjat susținute pe console din piatră, profilate, ori console turnate din fontă, elemente care conferă splendide elemente de decor zonei, în limbaj formal se întâlnesc bosaje¹³⁴, cornișe¹³⁵, coronamente și ancadramente¹³⁶ de ferestre cu structură de factură barocă”¹³⁷.

Specialiștii (Bogdan Niculică, Viorel Blănaru și regretatul Florin Hău) ne asigură, analizând detaliat peisajul arhitectural central al Rădăuțilui, de faptul că „ritmul unitar al traveelor¹³⁸, îmbinat cu variația în tratarea arhitecturală a fațadelor, fantasia decorativă a consolelor și feroneriei balcoanelor, toate destinate să atragă atenția cumpărătorilor și menite să exprime rangul social al proprietarului, reflectă aportul comunităților evreiești și germane la îmbogățirea valorilor arhitecturale ale orașului”¹³⁹. Reluând sintetic câteva dintre datele expuse mai sus, reținem inițiativele

¹³³ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale..., p. 53.

¹³⁴ Bosaj- Tip de parament realizat din blocuri de piatră egale ca dimensiuni, puse în asize regulate, a căror latură frontală este tratată în relief, în maniere diferite. Există bosajul „în diamant”, bosajul „rotunjit”, bosajul de formă „rustică” etc., <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>

¹³⁵ Cornișă- Partea superioară, ieșită în afară și ornamentată, a zidului unei construcții, având rolul de a sprijini acoperișul și de a împiedica scurgerea apei de ploaie pe fața clădirilor, <https://dexonline.ro/definitie/corni%C8%99%C4%83>

¹³⁶ Ancadrament- Cadru de piatră sau de lemn delimitând golul unei uși sau al unei ferestre, în care se fixează sistemul de închidere sau de siguranță al acestora. Partea dinspre exterior este adesea decorată prin cioplire, putând contribui la definirea stilistică a edificiului, <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>

¹³⁷ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, p. 53.

¹³⁸ Travee- Parte a unei construcții care cuprinde două puncte de rezem și deschiderea dintre ele. Parte a unei bolti cuprinsă între doi suporti. 2. (Anat.) Formațiune de legătură și susținere între două formațiuni periferice, <http://www.webdex.ro/online/dictionar/442749/traveelor>

¹³⁹ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, p. 53.

creative și imaginația fascinantă ale clădirilor situate în partea centrală a Rădăuțiului, edificate în doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dintre acestea se remarcă construcția vechii Primării, construită între anii 1909-1910, încadrată de către arhitecți într-un curent de factură neo-clasică. Frontonul¹⁴⁰ principal de pe latura sudică a clădirii se continuă pe verticală cu un turnuleț învelit în tablă, iar la parter se continuă cu un portal¹⁴¹ străjuit de două coloane semicilindrice, toate aceste elemente arhitecturale marcând zona centrală a laturii sudice. Deasupra portalului este reprezentată, în basorelief¹⁴², emblema autentică a vechiului oraș, iar în registrul superior al frontispiciului¹⁴³ se află datarea clădirii „edificat între anii 1909-1910 de Comuna orășenească Rădăuți”. Un fronton aproape identic, la parter cu portal semircular de acces, marchează zona centrală a laturii de vest a patrulaterului clădirii. Cele două brâie¹⁴⁴ orizontale profilate, delimităză parterul de etaj și etajul de acoperiș, iar cele patru turnulețe decroșate din acoperișul cu olane, confer armonie estetică ansamblului”¹⁴⁵. Negustorii și meșteșugarii din această zonă, locuiau de regulă, în încăperile situate pe laturile lungi ale parcelei. Situația era, însă, diferită în cazul celor care aveau un statut social și finanțiar dezvoltat¹⁴⁶.

Evreimea rădăuțeană era structurată în raport de educație, profil ocupațional și standarde sociale. Aceste aspecte sunt ușor reperabile și deductibile, dintr-o evaluare simplă a moștenirii culturale reprezentată de către clădirile aparținătoare fostului „Cartier Evreiesc” din Rădăuți.

---

¹⁴⁰ Fronton- Motiv triunghiular sau semicircular încoronând, în general, fațada principală a unui edificiu, <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>

¹⁴¹ Portal- Intrare principală monumentală, bogat ornamentată, într-un edificiu, <http://www.roarhitect.ro/dicționar/p/view/portal>

¹⁴² Basorelief- Lucrare de sculptură cu figuri scoase în relief pe un fond cu care fac corp comun, <https://dexonline.ro/definitie/basorelief>

¹⁴³ Frontispiciu- Partea superioară a fațadei principale a unui edificiu; p. ext. fațada principală a unui edificiu, <https://dexonline.ro/definitie/frontispiciu>

¹⁴⁴ Brâu- Element al plasticii arhitectonice, care delimităză registrele de pe fațadele edificiilor. Poate fi realizat în piatră, cărămidă sau alt material. Poate avea formă simplă sau profilată, <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>; decroș-<http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>

¹⁴⁵ *Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, p. 54.*

¹⁴⁶ *Ibidem.*

Ringplatz, aripa vestică (carte poștală, 1911).

Sursa: colecția personală Dragoș Băncescu.

CAPITOLUL IV

Mișcarea naturală a populației, căsătorii mixte, convertiri

IV.1 NUPTIALITATEA

Un loc important în orice tip de cercetare consacrată comunității mozaice din Rădăuți îl poate ocupa în mod prezumтив, originile, educația, evoluția, inserția socială, destinul fiecărui individ în parte și.a. Destinul fiecărui evreu în parte, se cere a fi cercetat și analizat, parte a unei comunități cu un rost deosebit în dinamica așezării despre care am menționat în rândurile de față. Trăitori într-un mediu social și economic supus în mod constant unor transformări profunde și atât de complicate, evreii au devenit ei însăși inovatori și susținătorii incontestabili ai modernității. Acest statut le-a creat de foarte multe ori, predilect în anumite societăți rurale, multiple neajunsuri și probleme... Această determinantă valabilă (și) în cazul localității Rădăuți se mai păstrează, din fericire, și în zilele noastre, actuala configurație a municipiului reflectând o componentă urbană, una semiurbană și o alta apropiată mai mult de ruralitate, însă care aspiră spre o urbanitate accelerată, rapidă. Studiind această alcătuire prezentată succint în rândurile de mai sus, putem desprinde lesne rolul și rostul evreilor în ansamblu la modernitatea unei localități, inițial doar o simplă așezare rurală - cu toată avantajele și dezavantajele acesteia-, la confluența secolelor XIX-XX, în cazul de față.

Prin decizia nr. 3 din 13 februarie 1877 a Administrației Cernăuți, a fost înființată „Evidența Matricolară Evreiască Rădăuți”. Postul de oficant responsabil cu matricolele de stare civilă i-au fost atribuite lui Josef Kassvan, fiul rabinului Aron Kassvan din Râmnicul Sărat. Josef Kassvan s-a stabilit la Rădăuți, patronând o tipografie care îi va purta numele după Marele Război.¹⁴⁷ „Evidența Matricolă Evreiască” a fost completată în ebraică și germană, în perioada interbelică, ea fiind scrisă, pentru un anumit interval temporal, în limba română.

---

¹⁴⁷ Vasile Schipor, *Evreii din Rădăuți. Scurt istoric*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a evreilor din România”, 11/2005, p. 128.

Între 1870-1977 la nivelul comunității mozaice din Rădăuți au fost contractate un număr de 185 de căsătorii, repartizate oarecum echilibrat la nivelul lunilor anului, cu respectarea strictă a tradițiilor iudaice. Un procent însemnat (55,19%) dintre bărbații căsătoriți aveau vârste cuprinse între 20 și 40 de ani, iar 67,39% dintre femei se încadrau în acest interval de vîrstă maritală.¹⁴⁸ Un procent de 7,03% dintre femei aveau o vîrstă mai înaintată decât a partenerilor lor.

Anna Feller (căsătorită Brucker), Rădăuți n.1894-d.1971

Max și Anna Brucker, 1911.

Numărul copiilor rezultați în urma căsătoriilor contractate între 1857-1877 a fost unul ridicat și el corespunde astfel prescripțiilor religioase clasice ale evreilor.

¹⁴⁸ Mihai Ștefan Ceaușu, *Evoluția populației evreiești urbane din Bucovina în a doua jumătate a secolului XIX. Cazul orașului Rădăuți*, în „SAHIR”, X, 2007, p. 37.

Totuși, anumite fenomene precum epidemia de holeră din 1866, a afectat în mod simțitor trendul pozitiv al nașterilor înregistrate la nivelul comunității evreilor rădăuțeni, în intervalul 1863-1866. Media nașterilor în cazul evreilor bucovineni a fost unul foarte ridicat la sfârșitul secolului al XIX-lea, aceasta atingând în cazul Storojinețului cifra de +7,01%, corespunzător intervalului 1888-1890¹⁴⁹. Aceste date ne arată că sporul nașterilor era ridicat în cazul evreilor, depășindu-l pe cel înregistrat în cazul catolicilor (+6,19%) și al ortodocșilor (-11,07%). Relativa prosperitate economică alături de gradul de igienă ridicat au explicit evaluările specialiștilor în acest domeniu¹⁵⁰. În cazul nașterilor din comunitatea mozaică în intervalul temporal de mai sus, se constată o preponderență a nou-născuților de sex masculin, precum și o pondere mai crescută a nașterilor ilegitime (multe dintre căsătoriile evreiești nefiind recunoscute de către statul austriac).¹⁵¹

În raport de tradițiile și mai ales, specificul religiei precum și al mentalităților întâlnite la nivelul comunității iudaice rădăuțene, în special, aceste nașteri au fost înregistrare preponderent în lunile septembrie, octombrie și noiembrie (25,96%) și de iarnă (decembrie, ianuarie și februarie, 26,12%)¹⁵². În 1807 a fost înregistrată în documentele vremii căsătoria primei familii evreiești din comunitatea rădăuțeană dintre Jakob Gerbel și Ester Zahler¹⁵³. „Cununia a fost efectuată în baza certificatului de absolvire a școlii și a dovedirii cunoștințelor de scriere și citire”.¹⁵⁴ Potrivit tradiției iudaice, actul de căsătorie/Ketuba/Kesibe era de obicei caligrafiat și desenat cu desene colorate.¹⁵⁵ În spațiul românesc, acesta a fost preponderent utilizat de către comunitățile sefarde. În cazul comunității rădăuțene, sefarzii (cazul familiei Modiano, spre exemplu), au reprezentat un procent nesemnificativ din ansamblul evreimii locale. Evreii tradiționaliști respectau, în privința căsătoriei, anumite reguli, care astăzi par a fi uitate: căsătoria trebuia încheiată de timpuriu (mireasa trebuia să aibă 18 ani împliniți), astfel încât să poată procrea și contribui astfel la sporirea neamului lui Israel.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 38.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² *Ibidem*, p. 40.

¹⁵³ Franz Wisznioski, *Radatz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.110.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁵ Mircea Moldovan, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, București, Editura Paidea, 2003, p. 105.

Rădăuți. Nuntă evreiască tradițională (în imagine, „hupa”-baldachinul sub care se află mirii și rabinul)¹⁵⁶. Sursa: colecția personală Laurence Salzmann.

„Nunta” -scrie sociologul Harry Kuller-, „era de regulă stabilită, la lună nouă, într-o zi de miercuri sau de vineri, pentru nulipare, într-o joi pentru văduve, însă numai ce au fost respectate toate prescripțiile puritană feminine. Mirele postește până la ceremonie, în ziua nunții. Alaiul pornește spre casa mirelui și a miresei, iar seara are loc masa mare: căsătoriților li se fac daruri, se rostesc șapte incantații –aceleași de la cununie-, ospățul este bogat și cu meniul variat. După masă, soții -care au respectat prescripția îmbăierii- sunt conduși în dormitor, unde se va produce taina cunoașterii (aşa cum stă scris în scriptură, că Abraham a cunoscut-o pe Eva).”¹⁵⁷

Ulterior, datele și informațiile au devenit mult mai bogate și mai consistente, ele permitând cu excepții, evident, diverse analize și statistici pe diverse palieri. La nivelul anului 1931 am identificat persoane purtând nume precum: Schmill și Elias Klein, Salomon Leib Fleiber, Abraham Weinfeld, Markus Gropper, comercianți din Rădăuți, Moses Issak Kronenfeld-brutar, Otto Isak Dolberg-„dințar” (dentist), Max Gabor-medic, Schiedel Rauchbach, Moses Mendel Blitzer, cojocari¹⁵⁸, Feiwel Klinger-legător de cărți, Moses Steigman-tapițier, Abraham Stein, funcționar particular¹⁵⁹ și.a. În acest interval temporal s-au născut Oswald Glaser (părinții fiind Samuel de profesie avocat originar din Rădăuți și Gusta Glaser, născută Fridman originară din Ilișești-domiciliați în Rădăuți pe str. „Fabricilor” nr. 3)¹⁶⁰, Sali, fiica lui

¹⁵⁶ Apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 45-46.

¹⁵⁷ Apud Harry Kuller, *Evreii*, în *Istoria minorităților naționale din România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 88.

¹⁵⁸ Primăria Municipiului Rădăuți. *Compartimentul de Stare Civilă, Registrul pentru nou născuți*, vol. I, 1931, p. 18-46.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 126-220.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 10.

Mina Erlich (domiciliată pe strada „Iuliu Maniu nr. 73)¹⁶¹, Chaim Hersch (părinții fiind Elie și Selde Schächter, născută Gross, domiciliați pe strada „Ștefan cel Mare” nr. 41, fostă „Kirchengasse” „/Bisericii”)¹⁶² ș.a.

Radautz (Rădăuți), 1912. Familia Rosner.

Rădăuți, familia Rossner.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁶² *Ibidem*, p. 14.

Rădăuți, 1925. Familia Kastner.

Mirii Ephraim (Frank) Gruber și Rebecca Rosenberg. Sursa: <http://www.centropa.org/de>

Ettel Gruber înconjurată de familia sa în anul 1929 - Rădăuți.

Sursa:<http://www.centropa.org/de>

Familia Rennert: sus- Michael, Fani, David și jos- Pinkas, Tetush și Adolf.

Sursa: colecția autorului.

ROMÂNIA
OFICIUL MATRICULAR
deținător
Comunitatea Evrească
Rădăuți, Bucovina

Extras din registrele stării civile confesionale pentru născuți

Volum. VI pagina 174 No. crt. 21

374

No. curent	A N U L luna, ziua nașterii	LOCUL NAȘTERII	Legitim sau legitimitate	Prenumele	PRENUMELE, NUMELE profesie și domiciliul	MENTIUNI
				sexul și confesia nouă născut	PĂRINTILOR	
2	20 Iunie 1939 / Iunie 1939	Rădăuți	legitimație	Josach barătorec mozaic	Tatăl Jakab Koppel Anter bună Radăuți Mama Ester Anter Radăuți	

Se certifică exactitatea prezentului extract.

Dat astăzi 4 MAI 1939

Președintele: *H. Neagu* Sechil serviciului: *4 MAI 1939*

FIRMA: *H. Neagu*

SALOONUL MATERICULĂR
Comunitatea Evrească Rădăuți, Bucovina

ROMÂNIA ♦ ARHIVELE NAȚIONALE ♦ SUCEAVA

Sursa: SANIC Suceava fond Primăria orașului Rădăuți, dosar 6/1939.

ROMÂNIA
OFICIUL MATRICULAR
deținător
Comunitatea Evrească
Rădăuți, Bucovina

Extras din registrele stării civile confesionale pentru născuți

Volum. VII pagina 202 No. crt. 124

2716/38

No. curent	A N U L luna, ziua nașterii	LOCUL NAȘTERII	Legitim sau legitimitate	Prenumele	PRENUMELE, NUMELE profesie și domiciliul	MENTIUNI
				sexul și confesia nouă născut	PĂRINTILOR	
124	22 Iulie 1907 / nouăzeci și patru	Rădăuți	legitimație	Moses barătorec mozaic	Tatăl Abraham Chaim Thrler Mama Ester Katz Radăuți	Ce sătură pe Rădăuți omul Solca

Se certifică exactitatea prezentului extract.

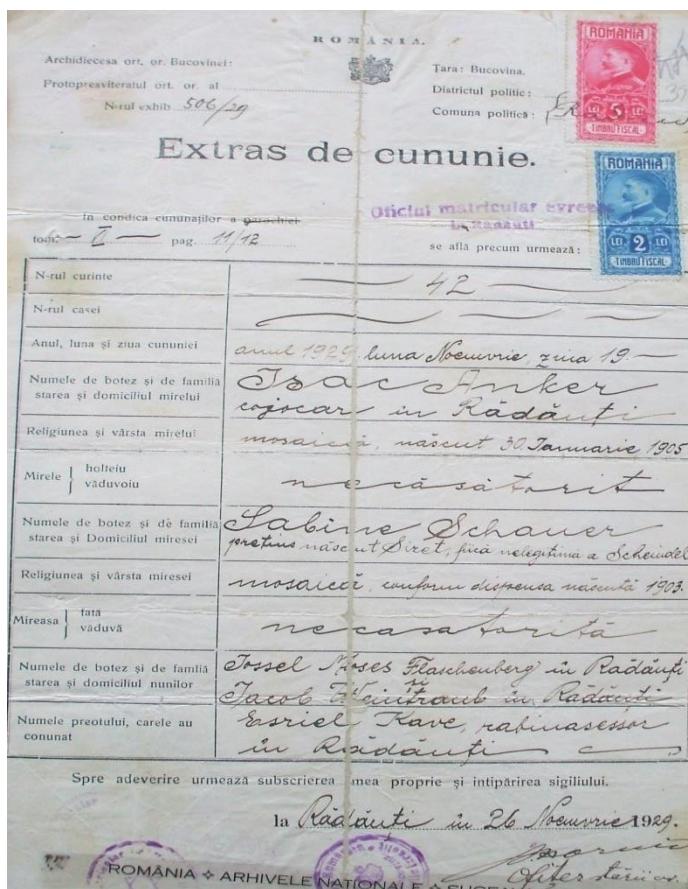
Dat astăzi 11.12.1938

Președintele: *H. Neagu* Sechil serviciului: *H. Neagu*

FIRMA: *H. Neagu*

ROMÂNIA ♦ ARHIVELE NAȚIONALE ♦ SUCEAVA

Sursa: SANIC Suceava fond Primăria orașului Rădăuți, dosar 6/1939.

Sursa: SANJ Suceava fond Primăria orașului Rădăuți, dosar 6/1939.

În ceea ce privește, rata mortalității înregistrată la nivelul comunității mozaice rădăuțene, aceasta a atins un nivel maxim (9,13%) la nivelul lunii octombrie, în timp ce nivelul cel mai scăzut în luna mai (6,58%). Orașul Rădăuți a fost puternic afectat de epidemiiile de ciumă din anii 1770, 1831¹⁶³, 1866 și 1873¹⁶⁴. Între 1831-1866 epidemiiile succesive de holeră au făcut la Rădăuți, atât de multe victime, încât cimitirul a devenit practic, neîncăpător.¹⁶⁵ Există un singur cimitir dispus lângă drumul ce ducea la Podu Vlădichii (spre Bădeuți).¹⁶⁶ Epidemia de holeră din 1866 a făcut foarte multe victime și la nivelul comunității evreilor din Rădăuți¹⁶⁷, alături de tulburările gastro-intestinale suferite de către copii datorită consumului în condiții

¹⁶³ Sorin Grigoruță, *Boli, epidemii și asistență medicală în Moldova (1700-1831)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 50 și urm.

¹⁶⁴ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 73.

¹⁶⁵ Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți, manuscris*, Rădăuți, 1970, p. 19.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Franz Wiszniewski, *Radantz die deutschesche Stadt Buchelandes*, 1966, p. 24.

neigienice a fructelor și legumelor.¹⁶⁸ În 1866 rata mortalității la Rădăuți a atins un procent neverosimil de 196%¹⁶⁹

Dintre bolile care au făcut adevărate ravagii la nivelul evreimii rădăuțene la sfârșitul secolului al XIX-lea, enumerăm holera-49 de cazuri, difteria-83¹⁷⁰, rujeola-49, tifosul-92, variola-31 ș.a. „Acestea au cauzat 35,52% din totalul deceselor înregistrate”, scrie istoricul rădăuțean Mihai Ștefan Ceaușu.¹⁷¹ La această listă ar mai trebui adăugate convulsiile (care făceau victime în rândul copiilor mici) și tuberculoza pulmonară. Decesele datorate vîrstei înaintate precum cele cardio-vasculare sunt mai puțin menționate în cauzele de deces ale evreilor rădăuțeni.¹⁷² În general, cei mai afectați de boli au fost bărbații, rata mortalității în general, fiind una mai ridicată, în cazul copiilor și a adolescenților. Un procent ridicat (74,41%) plasa speranța de viață a nou născuților la 20 de ani.¹⁷³ În schimb, populația cu vîrstă cuprinse între 21-50 de ani, „beneficia de un nivel scăzut al ratei de mortalitate” (14,11%). În perioada la care facem referire, dimensiunea familiei mozaice bucovinene erau mai mică decât ne-am fi așteptat. Dintre factorii care au determinat această situație, sunt enumerate nivelul scăzut al medicinei, proasta îngrijire, mortalitatea infantilă ridicată la copii cu vîrstă de până la 5 ani, alimentația necorespunzătoare a nou născuților. Deși se nășteau câte 10-12 copii de cuplu, în cazul familiilor evreiești, arareori se găseau familii cu 8 copii, mulți dintre aceștia decedând înainte de a împlini vîrstă de 5 ani.¹⁷⁴ Media de 5 copii în cazul familiilor mozaice era una central-europeană, ea fiind una caracteristică prin urmare, și evreilor din Rădăuți. Imigrarea masivă a evreilor din Galitia și Ucraina rusească de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a echilibrat și suplinit pierderilor datorate ratei ridicate mortalității.¹⁷⁵ După 1918, în Bucovina s-au înregistrat numeroase cazuri de scarlatină și tifos exantematic.¹⁷⁶ Medicii evrei (Harth) au fost implicați în combaterea acestor epidemii.¹⁷⁷

Repartiția lunară a deceselor în comunitatea mozaică Rădăuți între 1857-1877. Tabel nr. 1.

Anul	Ian.	Febr.	Mar.	Apr.	Mai.	iunie	Iul.	Aug.	Sep.	Oct.	Nov.	Dec.
1857	2	0	1	0	1	0	1	2	3	2	1	2
1858	0	8	1	4	1	6	2	2	1	3	1	3
1859	4	4	3	5	1	0	5	4	5	2	0	4
1860	4	3	6	4	3	4	3	5	3	1	5	4
1861	1	5	3	5	1	7	3	4	3	1	2	2
1862	2	2	5	5	2	0	0	4	3	16	7	7
1863	3	6	0	0	3	7	5	4	1	0	4	0

¹⁶⁸ Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 41.

¹⁶⁹ Franz Wisznioski, *op. cit.*, p. 24.

¹⁷⁰ „Le Rappel”, Paris, nr. 8241, an 101, din 3 octombrie 1892.

¹⁷¹ Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 42.

¹⁷² *Ibidem*.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 44.

¹⁷⁴ *Ibidem*.

¹⁷⁵ *Ibidem*.

¹⁷⁶ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 35/1919, f.101.

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 146.

1864	2	2	3	3	1	4	4	4	2	4	3	2
1865	4	5	4	4	4	4	7	4	3	11	2	6
1866	7	1	5	4	1	6	5	20	30	25	6	10
1867	6	5	4	4	6	12	8	9	16	8	10	2
1868	7	3	9	6	6	5	6	6	1	5	6	3
1869	2	3	7	4	7	2	2	4	2	4	4	2
1870	9	4	5	5	7	7	6	5	8	5	8	
1871	4	6	3	7	0	0	12	6	9	8	9	3
1872	3	7	9	1	5	4	8	3	4	1	9	4
1873	15	12	10	4	9	6	6	3	13	13	4	5
1874	9	2	10	6	6	3	1	0	3	6	2	9
1875	7	4	4	5	11	5	13	15	10	11	1	6
1876	10	6	7	8	6	9	7	14	14	7	13	6
1877	13	18	14	9	10	6	9	8	17	13	18	17
total	114	106	114	93	90	97	114	127	147	149	112	105

Sursa: Mihai Ștefan Ceaunu, *Evoluția populației evreiești urbane din Bucovina în a doua jumătate a secolului XIX*, în „SAHIR”, X, 2007, p. 41.

Moyshe și Reghina Kolber, decembrie 1932.

Sursa: colecția personală Bondy Stenzler.

David Weidenfeld (1880-1961) și Moses Weindelfeld (1898-1970).
Sursa: *Documentar Foto*, Sinagoga Mare, Rădăuți.

CAPITOLUL V

Spitalul

Devenit în timp, un centru urban important, locuit de o populație vorbitoare de germană, idiș, română, ucraineană și poloneză, orașul Rădăuți a resimțit din plin nevoie construirii unui spital, cu atât mai mult cu cât, epidemii au făcut la vremea respectivă, numeroase victime. Ideea apăruse înainte de 1818, când funcționase în Rădăuți, o „Casă de Bolnavi”. În 1818 pe strada „1 Mai” nr. 4 din Rădăuți a luat ființă un spital militar care deservea cele două regimenter de cavalerie aflătoare în municipiu, funcționând până în anul 1863. În 1858 au demarat lucrările de construire ale unui alt spital, finalizat în 1863, costurile totale ridicându-se la suma de 100.000 florini. În funcția de director a fost numit medicul de regiment Moritz Bartel. În 1870 clădirea spitalului militar a rămas nefolosită, Mihai Pitei și Orest Renney, în calitate de reprezentanți ai administrației publice locale, preocupându-se de înființarea unui Gimnaziu cu limba de predare română¹⁷⁸. Gimnaziul/actualul Colegiu Național „Eudoxiu Hurmuzaki”, a fost inaugurat la 1 octombrie 1872, în locația fostului spital militar. Epidemii de 1831 și 1866, asociate precum în prezent, cu boli ale vitelor au determinat și dinamizat preocupările autorităților de a construi unui spital, remarcându-se în acest sens, Gottfried von Asboth și Karl Wilhem von Ambrosius, în calitate de șefi succesivi ai Direcției Economice a orașului Rădăuți. În aceste eforturi au fost cooptate - la sugestia primarului Mihai Pitei - și comunele limitrofe, Primăria Rădăuți achiziționând în acest sens, o parcelă (12 iunie 1859). La 10 iunie 1860 documentația aferentă construirii unui spital la Rădăuți, a fost înaintată „Guvernului Provincial” de la Cernăuți, care a aprobat-o la 25 august 1860¹⁷⁹.

---

¹⁷⁸ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 73.

¹⁷⁹ Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți*, manuscris, Rădăuți, 1970, p. 7.

Probleme de ordin finanțiar combinate cu o birocrație sufocantă, au amânat construirea unui spital public la Rădăuți. La 12 decembrie 1860 a fost format un Comitet de construcție al Spitalului format din Mihai Pitei, în calitate de prefect, Ludwig Stokera, controlor și contabil, Lorenz Kuchel, tehnician constructor, Kaspar Baumann, dulgher, Andreas Kautor, german, fără funcție, George Macovei, român și Michel Hertzberg, evreu. La 24 mai 1862, Comitetul a primit din partea serviciului tehnic al Guvernului provincial planurile de construcție al noului spital. Materialele necesare au fost cumpărate la prețuri mici. Au primit gratuit din partea comunelor, conform înțelegерii inițiale:

1. piatra-comunele Marginea și Sucevița
2. varul-comuna Putna.
3. nisipul-comunele Volovăț și Măneuți.
4. scândurile-comunele Brodina și Straja¹⁸⁰.

Prin intervenția competență a prefectului Mihai Pitei, meseriașii în Rădăuți (cioplitori în piatră, zidari, dulgheri, lăcătuși, geamgii, tinichigii, și.a.) au executat lucrări la prețuri ieftine. Punerea pietrei fundamentale a avut loc la 23 iunie 1863, în prezența înaltelor oficialități și a unor liturghii speciale oficiale la bisericele romano-catolice și ortodoxe. A mai trecut o bună perioadă de timp, până când spitalul a fost efectiv inaugurat și devenit operațional¹⁸¹. Abia în toamna anului 1875 a fost sănctionată legea și „Statul privind organizarea Spitalelor publice din Bucovina”, iar în 1876 a fost desemnată conducerea „Spitalului” din Rădăuți, formată din Adolf Marin, în calitate de primar (octombrie 1867-13 noiembrie 1897), președinte, Orest de Renney de Herszeny, prefect, Ianicki Iosif, contabil, Herman Porras, consilier sanitar și medic de județ, membru, Leon Mölner, brutar, membru¹⁸². La 22 iulie 1877, a fost întocmit și prezentat Comitetului provincial un statut și un regulament de funcționare pentru medic și administrator (concepute de către dr. Hermann Porras).¹⁸³ În felul acesta, s-a urmărit urgentarea timpilor de deschidere a spitalului rădăuțean, tergiversate vreme de un deceniu. În fine, după o altă perioadă rezervată diverselor demersuri biocratice, Spitalul Rădăuți a fost inaugurat la 1 ianuarie 1879. La 17 septembrie 1880, Spitalul a luat denumirea de Spitalul Public „Fundația Prinț Moștenitor Rudolf”, apoi, „Konprinz Rudolf Spital”¹⁸⁴, „Konprinz Rudolf” „Stiftung Spital”, Spitalul Public „Fundația Prinț Moștenitor Rudolf”, Spitalul Județean Rădăuți”, „Spitalul unificat Rădăuți”, „Spitalul unificat teritorial Rădăuți”.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 8.

¹⁸¹ Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, Rădăuți, 1957, manuscris, p. 87.

¹⁸² Ovidiu Bătă, *Dr. Hermann Porras (1835-1899) - fondatorul Sanatoriului din Solca*, în „Analele Bucovinei”, XII, 2/2015, p. 589.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ „Bukowina”, Cernăuți, din 23 septembrie 1863, p. 3.

Rădăuți. Spitalul „Kaiser Franz Jozef”. Str. Spitalului nr. 9.

Sursa: colecția personală Mirela Alis Dobrescu. Construit în 1879.

Înscris în Lista Monumentelor Istorice din România, cod. SV-II-m-B-05619.

Clădirea Spitalului Militar din Rădăuți (1818-1863).

Sursa: Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți*,

Rădăuți, 1970 (manuscris aflat la Muzeul Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneș”, Rădăuți).

Clădirea Spitalului Militar din Rădăuți între 1863-1870, ulterior Liceul de Băieți „Eudoxiu Hurmuzaki”. Sursa: Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți*, Rădăuți, 1970 (manuscris aflat la Muzeul Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți).

Spitalul de Adulți din Rădăuți (inaugurat la 1 iunie 1879).
Sursa: Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți*, Rădăuți, 1970
(manuscris aflat la Muzeul Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți).

Spitalul rădăuțean a fost condus succesiv de către dr. Karl Offner¹⁸⁵, Kajetan Pionchevici, Schaje Hertzberg, Nicu Dracinschi-Drăcea, Ion Cociorvei, Mihai Popescu, Ernst Hirschhorn¹⁸⁶, Octavian Antonovici, Elena Vasilovschi, Gh. Cristea.

Policlinica Teritorială Rădăuți (înființată în 1949).

Sursa: Fototeca Muzeului Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți.

Secția Obstetrică-Ginecologie (Maternitatea) a Spitalului de Adulți Rădăuți (înființată în 1945 și mutată în actuala locație la 6 decembrie 1962).

Sursa: Fototeca Muzeului Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți.

¹⁸⁵ „Bukowinaer Nachrichten”, Cernăuți, nr. 613, din 25 septembrie 1890, p. 3.

¹⁸⁶ Vasile S.Cârdei, *Visuri și temnițe. Memoriile, Cîmpulung Moldovenesc, Biblioteca Miorița, 2006*, p. 195.

CAPITOLUL VI

Medicii evrei din Rădăuți

Hermann Poras (1 mai 1835, Cernăuți - d. 14 mai 1899) a fost un medic și politician evreu, fondator și director al Sanatoriului și Institutului de Hidroterapie „Dr. Poras” din Solca. A trăit o vreme în Rădăuți împreună cu cei patru copii ai săi (Edward, Richard, Josef și Frederica), îndeplinind funcția de medic primar. A studiat la Liceul German din Cernăuți. A fost implicat activ în acțiunile de înființare a Spitalului din Rădăuți, luând parte la diverse activități de reprezentare a comunității locale. A îmbinat știința cu politica (activând ani buni în Dieta Bucovinei). Intuind potențialul turistic și curativ al localității Solca (una dintre stațiunile recunoscute la nivelul Imperiului Austro-Ungar, inaugurată oficial în 1893), Porras a inițiat începând cu 1891, planurile de construire a unui sanatoriu (întins pe o suprafață de pământ achiziționată de la Vasilevski, etnic român).¹⁸⁷ Planurile și documentația tehnică a fost întocmită de către inginerul Georg Bardel din Gleichenberg, având ca model stațiunile similare din Gleichenberg și Reichenhall.¹⁸⁸ Preocupat de înființarea unor unități spitalicești și de valorificarea potențialului terapeutic al Bucovinei, Hermann Porras a înființat în anul 1899 (prin asocierea din 1898 cu dr. Beilich Eduard, preluând astfel și stabilimentul înființat de către acesta) Sanatoriul și Institutul de Hidroterapie „Dr. Poras”, cu două secții: una cu băi medicinale și una cu electroterapie¹⁸⁹. În imediata vecinătate a sanatoriului, el a deschis „Parcul Stațiunii Solca”, cu brazi și molizi aduși de la poalele Munților Alpi, din Elveția. Parcul din Solca era recunoscut prin faptul că avea „cel mai ozonat aer din România, și al doilea din Europa”¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Ovidiu Bătă, *Dr. Hermann Porras (1835-1899) - fondatorul Sanatoriului din Solca*, în „Analele Bucovinei”, XII, 2/2015, p.589.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 588.

¹⁹⁰ http://ro.wikipedia.org/wiki/Hermann_Poras, site accesat la 28 iunie 2013.

Cercetătorul rădăuțean Ovidiu Bâtă, aprofundeaază inițiativele și demersurile specifice întreprinse de către Hermann Porras, subliniind succesul Sanatoriului în rândurile turiștilor care veneau la Solca, atrași de beneficiile curative ale stabilimentului: între anii 1892-1901, Sanatoriul a fost frecventat activ de către 2715 pacienți (1155 bărbați și 1560 femei), 926 provenind din Bucovina (34,11%), 683 din Galia (25,15%), 998 din Regatul Român (36,76%), 89 din părțile răsăritene ale Imperiului Rus (3,26%), 19 din alte țări ale monarhiei danubiene, restul din alte state europene și Imperiul Otoman (0,71%).¹⁹¹ Implicat în activitățile Sanatoriului și pentru a răspunde eficient provocările reprezentate de către concurența altor stațiuni cu un profil similar, Porras a reușit să obțină un împrumut în valoare de 6000 de florini necesar construirii Casei stațiunii (Casă de cură). Construcția acesteia a început abia în 1902, pe un teren aflat în proprietatea Fondului Religionar al Bucovinei, sub coordonarea medicului Hermann Weinberg și a farmacistului Alexandru Braha. Între timp, însă Hermann Porras, a decedat (25 mai 1899) răpus de un infarct miocardic.¹⁹² Conducerea Sanatoriului a fost preluată de către fiul său, dr. Josef Porras (22 august 1874, Rădăuți-d. 17 iulie 1936, Viena).¹⁹³ De menționat renumele deosebit al Sanatoriului Solca, considerat pe bună dreptate „Perla Bucovinei” și „Reichenhall-ul Europei de Est”, concurând la modul real cu stațiunile Merano din Italia și Reichenhall din Bavaria Superioară.¹⁹⁴ Ulterior, evoluția acestuia a marcat un declin ireversibil, ajungându-se la ignoranță, uitare și dezinteres. Tocmai din acest motiv, opera și mai ales, moștenirea lui Hermann Porras, este una unică și inegalabilă. Ernst Hirschhorn (fiul lui Berhardt și Mina) s-a născut la 3 iulie 1913 în Rădăuți. Și-a satisfăcut stagiul militar (contingentul 1935) dobândind gradul de maior¹⁹⁵. A absolvit Facultatea de Medicină din Bologna, Italia, specialitatea Chirurgie, în 1937. A obținut titlul de doctor în Medicină și Chirurgie al Universității din Bologna (Italia). A fost căsătorit cu Perl (născută Drach). Căsătoria a avut loc la Rădăuți (25 februarie 1946). Din această căsătorie au rezultat doi copii. Titlul științific de doctor în Medicină și Chirurgie a fost echivalat de către Universitatea din București (ședința din 12 martie 1941)¹⁹⁶. Între februarie 1938 - august 1940 a activat în calitate de medic la Casa de Asigurări Sociale Rădăuți. În august 1940 a fost dat afară din serviciu pe motive rasiale, aşa cum rezultă din declarația autentificată la Notariatul Raionului Rădăuți (24.02.1954, asistat de către Stelian Iosif, secretarul delegat al biroului notarial) de către dr. Weinstein Maier (domiciliat în Rădăuți, str. Ecaterina Teodoroiu nr. 7) și dr.

¹⁹¹ Ovidiu Bâtă, *op. cit.*, p. 592.

¹⁹² *Ibidem*.

¹⁹³ *Ibidem*, p 594.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 595.

¹⁹⁵ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Ernst Hirschhorn, fișă personală nr. 357.

¹⁹⁶ *Ibidem*, f. 5.

Moritz Rachmutz (domiciliat în Rădăuți, strada Putnei nr. 69)¹⁹⁷. Între octombrie 1941-martie 1944 a fost deportat în Transnistria împreună cu întreaga comunitate mozaică din Rădăuți. A supraviețuit, profesând ca medic în lagărul de la Moghilev, unde mortalitatea era foarte ridicată (30 %).¹⁹⁸ S-a reînțors în Rădăuți, având o carieră bogată în calitate de medic.

Ernst Hirschhorn a fost șef adjunct al Secției Sanitare a Regiunii Suceava între 1.09.1952-1 iulie 1953. Ernst Hirschhorn a fost director al Spitalului Unificat Rădăuți în perioada cuprinsă între 1.07.1953 și 25.01.1959. Ulterior, a activat în calitate de medic radiolog.¹⁹⁹ Rachmuth Moritz a activat în calitate de medic școlar, predând cursuri de igienă la Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți. S-a născut la 2 februarie 1912 în Rădăuți (fiu al lui Simon, comerciant în Rădăuți și al Malziei, n. Melzer). A frecventat cursurile Liceului „Eudoxiu Hurmuzaki” din Rădăuți (președintele Comisiei de Bacalaureat, Ștefan Ciobanu). Căsătorit cu Wohl Gisella (22 septembrie 1945)²⁰⁰. A obținut ulterior, titlul științific de Doctor în Medicină al Universității din Tolouse, Franța (1938). În 1945 a primit dreptul de liberă practică în România. Rachmuth Moritz a profesat la Spitalul Unificat de Adulți Rădăuți în calitate de medic secundar chirurg între 15 octombrie 1945-15 octombrie 1947. Ulterior, în perioada 15 octombrie 1949-iulie 1951 a activat în calitate de medic consultant (apoi principal) în secția Interne din cadrul Spitalului Unificat de Adulți Rădăuți²⁰¹.

Dintre medicii primari îi amintim pe Hermann Poras, Rudnik Moritz Anton²⁰², Bacinski Nicu, Vogel Mauriciu, Pușcaru Octavian, Roșca Rudolf, Sandovici Nicolae, Hnidei Constantin, Nandriș Teodor²⁰³. Medici șefi de raion au fost: Nandriș Teodor, Damaschin Vasile, Dorneanu Liviu, Costea Daniil, Lazarchievici Robert, Cristea Gheorghe și Fusa Ilie²⁰⁴. Blei Chaim Efroim (n. 15 noiembrie 1908, Iași) a frecventat cursurile Liceului Evreiesc din Rădăuți (director Naftali Halpern). Între 1925-1941 a funcționat ca tehnician în cabinetul stomatologului rădăuțean Oskar Schwind. Între 1941-1944 a fost deportat în Transnistria. Repatriat, între 1948-1949 a fost angajat al Comunității Evreiești din Rădăuți. A funcționat în calitate de tehnician dentar I la Secția Stomatologie a Spitalului Unificat Rădăuți (1951-1955)²⁰⁵.

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 1.

¹⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁹⁹ *Ibidem*, f. 6.

²⁰⁰ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Rachmuth Moritz, f. 1.

²⁰¹ Spitalul Unificat de Adulți Rădăuți, adeverința nr. 1292 din octombrie 1957.

²⁰² SANJ Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 3/1926, f. 55.

²⁰³ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 14.

²⁰⁴ *Ibidem*. Spitalul Rădăuți era deservit în 1931 de către un medic-șef plătit de județ, un medic secundar, un supraveghetor, două infirmiere cl I-a, cinci infirmiere, o bucătăreasă, șase persoane de serviciu. SANJ Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 9/1931, f. 19.

²⁰⁵ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Blei Chaim Efroim.

Între medicii evrei specializați în chirurgie - cunoscuți și apreciați pentru competența lor - îi menționăm pe Schaje Herzberg (1918-1928), Sattinger Solomon (1949-1959) și Oscar Weich (1959-1970)²⁰⁶.

Dr. Salomon Sattinger

În cadrul Polyclinicii școlare au activat medicii Iulius Franckel (director și medic consultant), Buxbaum Lazăr (medic consultant ORL), Saul Hering (dentist diplomat), Stein Mignon (soră), Leibovici Clara (soră) și alții.²⁰⁷

La conducerea secției Dermato-Venerice²⁰⁸ a activat medicul Grill Solomon²⁰⁹. Grill Solomon (n. 14 noiembrie 1914, Brodina) a frecventat cursurile Facultății de Medicină din Iași, în 1940, obținând titlul de Doctor în Medicină și în Chirurgie. Între 1941-1944 a fost deportat în Transnistria (lagărul de la Lucinel). A revenit la Rădăuți după 1944, activând pentru o perioadă la Brodina. De aici a ajuns la Spitalul Unificat de Adulți din Rădăuți.²¹⁰ Pachter Kalman (13 ianuarie 1907, Vatra Dornei) a absolvit Facultatea de Medicină din Padova. Între 1941-1944 a fost deportat în Transnistria. Repatriat, a activat ca medic la Frătăuții Vechi și Volovăț (1945-1951) de unde a venit la Spitalul Unificat de Adulți din Rădăuți.²¹¹ Roth Iehuda (n. 3 august 1924, Rădăuți) a frecventat cursurile Facultății de Medicină din Timișoara în 1950. S-a angajat la Laboratorul de Igienă Zalău (1951), de unde a venit la Laboratul de Igienă din Rădăuți (1952)²¹².

²⁰⁶ Teodor Nandriș, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți, manuscris*, Rădăuți, 1970, p. 19.

²⁰⁷ *Ibidem*, p. 21-22.

²⁰⁸ Înființată la 1 iunie 1950, prin eforturile medicului primar Teodor Nandriș.

²⁰⁹ SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 63/1949, f. 7v.

²¹⁰ *Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Grill Solomon.*

²¹¹ *Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Kalman Pachter.*

²¹² *Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Roth Iehuda.*

Dr. Iosif Feigel (n. 30 ianuarie 1907 în Rădăuți), și-a satisfăcut stagiu militar (contingentul 1929) obținând gradul de major în Armata Regală Română. Studiile în Medicină și le-a efectuat la Universitatea din Graz (Austria). Acestea au fost finalizate în anul 1934, diploma eliberată de către universitatea austriacă (13 iulie 1949) menționând titlul de doctor în medicină obținut de către Iosef Feigel. A profesat ca medic radiolog, fiziolegie și internist la unități spitalicești din Cernăuți (1940-1941) și Rădăuți (Casa de Asigurări Sociale 1949-1957, Polyclinica, Spitalul de Adulți și Spitalul TBC) avansând la medic primar și șef de secție²¹³. Repatriat în Israel, 1959.

Dr. Feigel Josif (membru al cluburilor sportive „Hagwiruth”, Rădăuți, „Maccabi”, Cernăuți și.a.) Sursa: colecția autorului.

Dr. Feigel a desfășurat o bogată activitate complexă și laborioasă în vederea combaterii tuberculozei atât preventiv cât și curativ, la nivelul raionului Rădăuți.²¹⁴ Activitatea laborioasă a medicului Iosif Feigel a fost continuată în mod susținut, de către dr. Jana Ionescu. Între medicii primari de confesiune mozaică ai Rădăuțiului, îi menționăm pe dr. Hermann Porras (1876), dr. Rudnik Moritz Anton (1884), dr. Vogel Mauriciu (1925-1938)²¹⁵ și. a.²¹⁶ În 1949 a fost înființată Polyclinica Rădăuți în strada Ștefan cel Mare nr. 53. În cadrul secției de stomatologie au activat o serie de medici evrei, dintre care îi menționăm pe: dr. Oskar Schwind, dr. Fuehrer Hersch, dr. Iacob Hering și dr. Clara Franckel (medici stomatologici specialiști).²¹⁷ Fuehrer Hersch (n. 28 martie 1892, Rădăuți) a absolvit cursurile Facultății de Medicină din Viena în 1923. Diploma de doctor în medicină a fost echivalată în noiembrie 1923 de către

²¹³ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Iosef Feigel.

²¹⁴ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 24. Medicul Teodor Nandriș a reușit să pună bazele unui centru antituberculos la Rădăuți.

²¹⁵ SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 14/1931, f. 40.

²¹⁶ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 28.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 25-26.

Universitatea din Bucureşti. Între 1928-1929 a urmat cursuri de perfecționare la aceeași facultate. Fuehrer Hersch a funcționat ca medic sanitar la Circumscripția Sanitară Gura Putilei, județul Rădăuți între 5 ianuarie 1925-1928. Dr. Fuehrer Hersch a funcționat în calitate de medic primar la Secția Boli Contagioase a Spitalului Unificat de Adulți Rădăuți în perioada 13 octombrie 1944-31 decembrie 1948. Ulterior, a fost încadrat ca medic stomatolog la Polyclinica Spitalului de Adulți Rădăuți (1949-1957)²¹⁸. Brenner Heinrich (n. 3 aprilie 1899, Capu Codrului, raionul Câmpulung Moldovenesc) a frecventat cursurile Facultății de Medicină din Viena în specializarea Ginecologie pe care le-a absolvit în 1923. Ulterior, a parcurs cursuri de specializare în Chirurgie și Medicină Generală. A lucrat ca medic stagiar (iunie 1926 -31 decembrie 1926) și ulterior (1 aprilie 1929 - 31 august 1929) medic secundar în secția de Ginecologie a Spitalului Vieden din Viena. Referințele asupra activității sale profesionale sunt deosebite: și-a îmbunătățit constant cunoștințele cu multă siguranță și perfecțiune în diagnostic și terapia ginecologică și obstetrică. și-a îndeplinit cu multă conștiinciozitate îndatoririle profesionale. Dr. Brenner a fost întotdeauna un medic uman și conștiincios. A deținut calitatea de medic primar chirurg și director al Spitalului Rădăuți (26 aprilie 1944-30 iunie 1945). Ulterior, a fost încadrat în funcția de specialist la secția de Obstetrică-Ginecologie (1957)²¹⁹. Leon Hering (21 ianuarie 1899, Rădăuți) a frecventat cursurile Facultății de Medicină din Viena. A lucrat ca dentist în cabinetul stomatologic particular al medicului Iosef Orlav din Viena (20 martie 1919-15 septembrie 1921). A activat ca medic dentist la Secția dentară a Comunității Evreilor din Rădăuți, 1 aprilie 1948- 30 septembrie 1949. A funcționat ca medic dentist la Spitalul raional Rădăuți (1 noiembrie 1959-1 mai 1960)²²⁰. Frankel Friedrich (n. 2 noiembrie 1907, Putila) a urmat cursurile Școlii Primare din Rădăuți (1915), urmând apoi cursurile Liceului de Băieți din localitate (1919). Tatăl său a murit în 1914 în luptele purtate în preajma Cernăuțiului. S-a refugiat cu familia în Boemia. În 1916 familia se reîntoarce la Putila, ulterior în Austria Superioară. Familia se întreținea din munca mamei sale care muncea într-o fabrică de lenjerie de lângă Viena. și-a satisfăcut stagiul militar (contingentul 1929) la Compania 3 Sanitari dobândind gradul de sublocotenent. A absolvit cursurile Facultății de Medicină din Viena (1933). În perioada facultății a activat în societățile studențești evreiești din capitala Austriei. A lucrat în calitate de medic radiolog la Spitalul Evreiesc din Cernăuți. A mai lucrat în spitalele din Ismail, Roman, Dornești (Rădăuți), în calitate de medic consultant și legist. În 1945 a ajuns medic șef la Spitalul din Rădăuți. Ulterior, a activat în cadrul Polyclinicii. Vorbitor al limbilor română, franceză,

²¹⁸ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Fuehrer Hersch.

²¹⁹ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Brenner Heinrich.

²²⁰ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Hering Leon.

germană și rusă. A fost apreciat drept un foarte bun specialist, neavând timp pentru activitățile politice (era membru PSD)²²¹.

Dr. Fränkel Friedricht.

Oskar Schwind (29 martie 1898, Rădăuți) a absolvit Facultatea de Medicină specializarea Stomatologie de Leipzig, Germania în 1921. Până în 1926, a profesat în Clinica din Leipzig. Între 1941-1944 a fost deportat în Transnistria, lagărul Moghilev. A lucrat la Spitalul din Moghilev. Repatriat în 1944, a lucrat la Spitalul Unificat de Adulți, Polyclinica și Spitalul de Copii din Rădăuți începând cu anul 1949.²²²

Dr. David Schwind (fiul lui Oscar și al Rozei, n. Riezber) s-a născut la 15.05.1936 în Cernăuți²²³. Tatăl său era medic care deținea un cabinet în Rădăuți, iar mama sa era casnică. Locuia în Rădăuți, str. C. Porumbescu nr. 7²²⁴. Părinții săi au fost apolitici. David Schwind a parcurs ultimele clase liceale la Rădăuți (1946-1953), iar ulterior a frecventat cursurile Institutului de Medicină din Iași, specializarea Pediatrie, studii pe care le-a absolvit în 1959²²⁵. A fost apreciat drept cinstit, corect și apropiat față de colegi. Ulterior, a devenit medic al Spitalului Raional Rădăuți. Referințele asupra activității lui David Schwind au fost pozitive (a se vedea referințele lui Kaufmann Klara, absolventă a Institutului de Medicină din Iași, Viziteu Vasile, student, Sava Petru și alții²²⁶).

²²¹ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Frankel Friedricht.

²²² Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Oskar Schwind.

²²³ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal David Schwind, f. 33.

²²⁴ A se vedea Autobiografia lui David Schwind, f. 6.

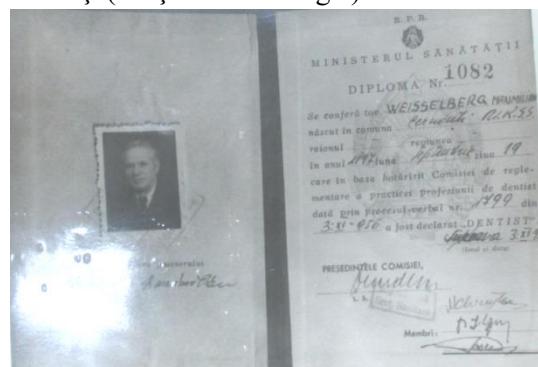
²²⁵ Institutul de Medicină Prof. Gh. Bagdasar Iași, Serviciul de Cadre, Referat datat 15 septembrie 1959, asupra tov. David Schwind absolvent Facultatea de Pediatrie serie 1959, f. 1.

²²⁶ Ibidem, f. 9-10. Situația școlară a lui David Schwind, *ibidem*, f. 17.

În cadrul secției Pediatrie, servicii medicale de înaltă calitate au fost asigurate de către dr. Mayer Weinstein (până la emigrarea sa în Israel).²²⁷

În cadrul secției Chirurgie (1 iulie 1879), s-au remarcat medicii Karl Offner (1879-1905), Kajetan Pionchiewicz (1905-1918), Schaje Hertzberg (1918-1928), Ion Cociorvei (1928-1943), Popescu Mihai (1944-1949), Sattinger Solomon (1949-1959), Oscar Weich (1949-1977)²²⁸ și Lehrer Mosche (Mișu) ²²⁹. Lehrer Mosche (Mișu) s-a născut la 22 februarie 1925 la Rădăuți. A frecventat cursurile Institutului de Medicină din Iași, promoția 1952. În același an a fost angajat la Circa Sanitară din localitatea Dornești, raionul Rădăuți. Începând cu 1957 devine angajat al Spitalului Rădăuți, secția Chirurgie.²³⁰ Weich Oskar s-a născut la 19 martie 1925 în Rădăuți. A absolvit cursurile Facultății de Medicină specialitatea din Timișoara în 1953. Începând cu 1957 a devenit angajat al Spitalului Rădăuți. A devenit un reputat medic chirurg apreciat și cunoscut la nivel local și județean, fiind avansat șef de secție²³¹. A plecat în Israel, unde trăiește și prezent la o vârstă venerabilă. Buxbaum Lazăr (n. 14 iulie 1897) a absolvit cursurile Facultății de Medicină din Viena în 1925. A profesat într-o clinică vieneză (1926-1927). Între 1928-1943 a profesat la Spitalul din Evreiesc din Cernăuți. Începând cu 1957 a devenit angajat al Spitalului Rădăuți.²³²

Weisselberg Maximilian a frecventat cursurile Liceul de Băieți din Cernăuți (1907-1913). Ulterior, conform - mărturiilor depuse la dosar de către Naftali Alpern și Schiffer Maier - a urmat cursurile unui colegiu în specialitatea tehnician dentar (Cernăuți). În intervalul 1 ianuarie 1919-31 decembrie 1921, Weisselberg Maximilian a practicat tehnica dentară în cabinetul medicului stomatolog Eisinger Alfons, din Cernăuți. Între 1958-1960 a funcționat în calitate de medic dentist în cadrul Polyclinicii cu Plată Rădăuți (Secția Stomatologie)²³³.

²²⁷ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 26.

²²⁸ Vasile S. Cârdei, *op. cit.*, p. 196.

²²⁹ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 19.

²³⁰ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Lehrer Mosche.

²³¹ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Weich Oskar.

²³² Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Buxbaum Lazăr.

²³³ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Weisselberg Maximilian, f. 1.

În baza documentelor aflate în dosarul său personal, rezultă faptul că Weisselberg Maximilian a fost deportat în Transnistria (lagărul Moghilev) între 1941-1944.

Weisselberg Maximilian, legitimatie de medic dentist la Atelierele Moghilev.

Dr. Osias Friedman (fiul lui Bercu și al Clarei) s-a născut la 7 septembrie 1922 în localitatea Roșcani, județul Iași.²³⁴ Doi ani a urmat cursurile Liceului Național din Iași, după care datorită politiciei de numerus clausus a fost nevoie să se înscrie la Liceul Evreiesc din capitala Moldovei. Între 1941-1945 a fost dus la muncă obligatorie în detașamentele de la Măcin-Dobrogea, Sărata-Cetatea Albă, Oncea, Muchea, Cotulung-jurul Brăilei.²³⁵ Și-a susținut examenul de bacalaureat în București (1945), iar apoi a activat pentru o perioadă ca învățător în localitatea Calea Gălății din Iași, în timpul epidemiei de tifos exantematic. Între 1945-1951 a frecventat cursurile Facultății de Medicină din Iași, după care a fost repartizat medic pediatru al Spitalului din localitatea Gura Humorului. Ulterior, medicul Osias Friedman a fost transferat la spitalul Coloniei de copii coreeni din Siret, unde și-a făcut datoria cu mult simț de răspundere²³⁶. A frecventat cursuri de perfecționare în specialitatea Pediatrie (1 martie 1957-30 iunie 1957) pe care le-a absolvit cu calificativul de Foarte Bine²³⁷. Apreciat pentru modestia și profesionalismul său²³⁸. Din veniturile sale își întreținea tatăl, surorile sale (Stein Ana, Kritman Rebeca și Wolf Loti) fiind emigrate în Israel²³⁹. A devenit medic și ulterior avansat director al Spitalului Unificat Siret.

²³⁴ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Osias Friedman, f. 1.

²³⁵ Ibidem, f. 19. Autobiografie.

²³⁶ Ibidem, f. 2. Caracterizare semnată de către Dorneanu Liviu, medic șef raionul Rădăuți.

²³⁷ Ibidem. Caracterizare semnată de către conf. univ dr. C. Gh. Dimitriu, rectorul Institutului de Medicină Iași.

²³⁸ Ibidem, f. 6.

²³⁹ Ibidem, f. 7.

Caracterizările autorităților vremii sunt pozitive și acestea insistă asupra calităților sale de bun organizator și de manager.²⁴⁰

Dr. Osias Friedman.

Secția de Radiologie și Fizioterapie a fost reprezentată de către medicul Miller Pavel. Dr. Pavel Miller (n. 3 aprilie 1956, Trifești, Iași). A absolvit Institutul de Medicină din Iași specializarea Medicină Generală în 1956. Apreciat drept un om bun, corect și cinstit, un foarte bun profesionist. Angajat medic radiolog în cadrul Polyclinicii Rădăuți²⁴¹.

Dr. Pavel (Paul) Miller.

---

²⁴⁰ *Ibidem*, f. 19. Caracterizarea asupra tov. Osias Friedman, este semnată de către dr. Fusa Ilie, medic șef al raionului Rădăuți.

²⁴¹ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Pavel Miller.

Dr. Ernst Hirschorn, specialist în medicină generală, director al Spitalului Rădăuți (1948-1952), a condus laboratorul de radiologie și fizioterapie.²⁴² Hugo Wolf a activat în calitate de medic specialist fizilog/radiolog în cadrul laboratorului TBC²⁴³. Medicul Simon Croitoru a asigurat servicii medicale de specialitate, în cadrul secției Psihiatrie. În iunie 1970, Croitoru a făcut *aliaua* în Israel. În cadrul Secției Boli Interne, conducerea a fost exercitată succesiv de către dr. Karl Offner (1979-1905), dr. Kajetan Pionkiewicz (1905-1918), dr. Schaje Hertzberg (1918-1925), Nicu Drăcea (1919-1922) și dr. Ion Cociorvei (1930-1943). După al Doilea Război Mondial, Paul Șurianu (simultan a activat conferențiar univ. dr. la UMF Cluj Napoca), Ion Graur (asistent la Clinica medicală din Cluj Napoca, ulterior a plecat la Spitalul din Râmnicu Vâlcea), Iacob Krattenstein (1945-1957), Anton Ionescu (până în 1961) și Aurel Bursuc²⁴⁴. În anii '70 în cadrul Spitalului rădăuțean activa și medicul Gabriel Dickman²⁴⁵.

Serviciul Sanitar al districtului Rădăuți a debutat la 13 iunie 1839. Primul titular al acestui Serviciu a fost dr. Zacher. Aceasta s-a preocupat, printre altele, de „stăpîrarea unei epidemii de anghină difterică la copiii din orașul Rădăuți”. La 4 aprilie 1845, în cadrul Serviciului Sanitar al orașului Rădăuți a fost încadrat medicul Ignatz Kraus (1843-1854). Aceasta a purtat titlul de medic șef al orașului Rădăuți.²⁴⁶ În 1876 această funcție a fost ocupată de către dr. Hermann Porras, absolvent al Liceului German din Rădăuți, cel care a pus bazele renumitului Sanatoriu de la Solca. Porras făcea parte din Comitetul de Conducere al Spitalului Rădăuți (în fruntea căruia se găsea Adolf Marin, primarul în funcție la aceea dată). Între 1877-1878 pe această funcție a activat Michael Klipper (medic militar de formăție). În 1889, funcția de medic comunal al Rădăuților a fost exercitată de către dr. Schmiedt. În 1891 pe acest post îl regăsim pe dr. Leo Kofler. Aceasta a purtat titlul de „medic al districtului sanitar al orașului Rădăuți”. În 1907 funcția a fost ocupată, pentru o scurtă perioadă, de către fiul lui Hermann Porras. În 1925, după o perioadă slab acoperită documentar, îl menționăm în fruntea serviciului sanitar la municipiului Rădăuți pe dr. Vasiliu C. Gheorghe.²⁴⁷ La distanță de două decenii (1945) îl regăsim, pentru o scurtă perioadă, pe dr. Max Schwitzer, succedat de către Abraham Gaster (1949)²⁴⁸ numit director al Polyclinicii și dr. Kalman Pachter (în 1960 a făcut alia în Israel). În locul său, la Circa I Urbană Rădăuți, a fost încadrat medicul Iulius Franckel (cu sediul nou în str. Putnei

²⁴² *Ibidem*, p. 24.

²⁴³ *Ibidem*.

²⁴⁴ *Ibidem*.

²⁴⁵ Vasile S.Cârdei, *Visuri și temnițe. Memorii*, Cîmpulung Moldovenesc, Biblioteca Miorița, 2006, p. 196.

²⁴⁶ Teodor Nandriș, *op. cit.*, p. 27.

²⁴⁷ *Ibidem*.

²⁴⁸ SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 63/1949, f. 7.

nr. 47)²⁴⁹. La 15 iulie 1949, prin strădaniile lui Teodor Nandriș, medicul-primar al județului Rădăuți, a fost înființată Circa a II-a Urbană Rădăuți. Primul medic al acestei nou înființate circumscriptii a fost medicul Iosif Weisselberg (sediul său se afla în str. Victoriei nr. 19). El a fost urmat de către medicul Iacob Krattenstein (sediul s-a mutat în str. Solidarității/Iancu Nistor nr.7)²⁵⁰. Krattenstein s-a născut la 4 octombrie 1896 în localitatea Zuracki. În 1922 a finalizat studiile universitate specializarea Medicină la Universitatea din Viena. Începând cu septembrie 1939 a fost angajat ca medic consultant în cadrul Casei de Asigurări Sociale Rădăuți. Începând cu 1 august 1940 a fost dat afară din servicii, din motive rasiale. În baza documentelor identificate în dosarul său personal, am constatat faptul că medicul Iacob Krattenstein (domiciliat în Rădăuți, str. Republicii nr. 60) a fost deportat în Transnistria (lagărul Capoigorod), între anii 1941-1944. A supraviețuit iadului transnistrian, repatriindu-se la Rădăuți²⁵¹. A fost reîncadrat în serviciu începând cu 1945 activând ca medic consultant până în 1948. A fost încadrat la Spitalul Unificat Rădăuți pe filiera Casei de Asigurări de Sociale pe postul de medic consultant la secția de medicină generală, începând cu data de 1 ianuarie 1949. A funcționat ca medic șef de secție. Începând cu 1955 îl regăsim angajat cu ½ normă la serviciul de Radiologie.²⁵² Dr. Weistein Maier ocupa în 1949 funcția de medic-șef al Dispensarului Polyclinicii Rădăuți²⁵³.

Spitalul orașului Rădăuți se aprovizia în cursul anului 1930 cu alimente de la producători locali (lapte de la gospodarul Robert Halbgewachs, făină de la David Jossel Hecht, pâine de la brutarul Moses Josef Flaschenberg, ouă, unt și brânză de la apreciatul comerciant local Abraham Weindenfed²⁵⁴). În cursul anului 1930, situația Spitalului Rădăuți s-a aflat în atenția presei (minoritate și al Glasului Bucovinei, ziar reprezentând Partidul Democrat al Unirii din Cernăuți). Dr. Hezberg se pensionase din funcția de medic șef al Spitalului Rădăuți, în locul său fiind numit Octavian Abager, cu titlul interimar. Intrat în congediu medical, a fost înlocuit cu C.C. Vasiliu, medicul- șef al orașului Rădăuți²⁵⁵. Situația spitalului Rădăuți era apreciată drept bună de către inspectorii sanitari. La 7 ianuarie 1945 a avut la Prefectura județului Rădăuți o ședință condusă de către prefectul Gh. Procopovici menită să identifice anumite măsuri pentru prevenirea extinderii epidemiei de tifos exantematic în rândul elevilor de la școlile din oraș. Drept urmare, cei prezenți (Ilieșcu, primarul orașului Rădăuți, Prelipceanu, medicul șef al județului Rădăuți, Schiwtzer, medicul orașului Rădăuți și

²⁴⁹ *Ibidem.*

²⁵⁰ *Ibidem.* Lewenter Martha, a activat în calitate de medic pediatru al acestei circumscriptii.

²⁵¹ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Iacob Krattenstein, f. 1.

²⁵² *Ibidem.*

²⁵³ *Ibidem.*

²⁵⁴ SANJ fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 119/1930, f. 3-6.

²⁵⁵ *Ibidem*, f. 12.

Costiuc Dimitrie, inspector școlar al cursului primar) au decis suspendarea cursurilor pe durată nedeterminată.²⁵⁶ Ulterior acestei ședinte, dr. Schwintzer a fost menționat în documente drept medicul șef al Spitalului Rădăuți. Dr. Heinrich Brenner, directorul Spitalului Mixt Rădăuți era direct implicat în diminuarea efectelor produse de către tifosul exantematic.²⁵⁷ În această problemă, dr. Schwintzer a produs instalarea imediată a Spitalului nr. 2 Rădăuți cu o capacitate de 500 de paturi, alături de inventarul necesar.²⁵⁸ Aceștia colaborau strâns cu medicii Preminger și Anderman din Siret.²⁵⁹ Efectele tifosului exantematic s-au făcut puternic resimțite la Rădăuți și în cursul anului 1946.²⁶⁰ Dr. Abraham Gaster (repatriat din URSS la 11 aprilie 1945) s-a pus voluntar la dispoziția Prefecturii județului Rădăuți și a autorităților sanitare în acțiunile de combatere a tifosului exantematic.²⁶¹ Pentru atitudinea sa a fost numit în fruntea Circumcripției sanitare din Volovăț. În total, în intervalul temporal 1.01.1945-30.VI.1945 tifosul exantematic a făcut pe raza județului Rădăuți 1352 de victime.²⁶²

Dr. Rosenblatt Chaim

Dr. Rosenblatt Chaim (fiul lui Iacob și Judith) s-a născut la Rădăuți (12 decembrie 1921). Tatăl său a deținut o prăvălie de articole de fierarie în Rădăuți, str. Ștefan cel Mare. Cursurile primare le-a urmat la Școala nr. 2 (1928-1932) iar cele liceale la Liceul Eudoxiu Hurmuzaki (1932-1940). În condițiile prigoanei rasiale declanșate asupra evreilor, nu și-a putut continua studiile, tatăl său pierzându-și prăvălia în 1941. În octombrie 1941 comunitatea mozaică din Rădăuți a fost deportată în Transnistria. Între 1940-1942 a fost luat în detașamentele de muncă din Transnistria (Tulcin, Komorovca, Odessa-Triaj). La 20 aprilie 1945 a fost repatriat la

²⁵⁶ Idem fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 100/1945, f. 2-3.

²⁵⁷ *Ibidem*, f. 7.

²⁵⁸ *Ibidem*.

²⁵⁹ *Ibidem*, f. 8.

²⁶⁰ *Ibidem*, f. 23.

²⁶¹ *Ibidem*, f. 30.

²⁶² *Ibidem*, f. 32.

Rădăuți. Ulterior, a urmat cursurile Institutului de Medicină din Iași (1945-1951)²⁶³. Între 1950-1951 a activat în calitate de medic în cadrul Spitalului Unificat de Adulți Rădăuți.²⁶⁴ După absolvire a repartizat medic la Bârlad²⁶⁵. A avansat director al Sanepidului din localitatea Adjud. A cultivat relații apropiate cu Kulla Carol, medicul șef al orașului Rădăuți, precum și cu dr. Heinrich Brenner, din cadrul Secției Obstetrică-Ginecologie a Spitalului Unificat de Adulți Rădăuți²⁶⁶.

---

²⁶³ Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți. Dosar personal Rosenblatt Chaim, f. 1-2.

²⁶⁴ Ibidem, f. 12.

²⁶⁵ Ibidem, f. 5. Autobiografie.

²⁶⁶ Ibidem, f.7 .

CAPITOLUL VII

Organizarea și funcționarea comunității israelite Radautz/Rădăuți

P arcursul organizațional al evreimii rădăuțene a fost unul de lungă durată, multă vreme aceștia, din punct de vedere organizatoric, depinzând administrativ de comunitatea mozaică Siret. În virtutea reglementărilor legislative Habsburgice prin intermediul patentei imperiale din 7 mai 1789 a fost desființată forma de organizare a evreilor în Kahale²⁶⁷ și înlocuită cu modelul comunitar. Iosif al II-lea considera forma organizatorică a Kahalelor drept una specifică societăților secrete, având repulsie față de acest sistem de organizare. Inițial, au fost create două comunități superioare- Hauptgemeinde- la Cernăuți și Suceava, care aveau în componență lor alte filiale. Comunitățile erau conduse de către trei conducători- Vorsther- dispoziție abrogată în 1789 de către Iosif al II-lea. Mandatul conducătorului comunității trebuia să dureze trei ani. Enoriașii evrei trebuiau să aleagă un număr de șase persoane, care provineau din zonă. Alegătorii trebuiau să fie majori, proprietari de casă, capi de familie, să știe carte, să se bucure de respect și să ducă o viață demnă. Dintre cei șase aleși, autoritățile trebuiau să desemneze trei conducători, indiferent de numărul voturilor primite de către aceștia. Această conducere se subordona Guvernământului Provincial Politic și de Justiție.²⁶⁸ Obligațiile conducătorilor erau multiple: ei trebuiau să completeze rubricile evidențele cu datele solicitate: numărul locuitorilor pe sexe, ocupații și.a. Cu privire la cei născuți și decedați, trebuiau să conducă matricolele conform instrucțiunilor de ordin general, obligatorii petru toate cultele și speciale pentru cultul israelit.

²⁶⁷ Kahal - Comunitatea Evreiască, apud Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 344.

²⁶⁸ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849, II*, în „*Analele Bucovinei*”, VII, I, 2000, p. 15.

În cazul existenței rabinului, el prelua sarcinile legate de matricolă. Conducerea comunității se mai ocupa și de repartizarea impozitelor și a altor obligații colective ale evreilor. La evrei, enoriașii contribuiau în mod proporțional la cheltuielile comunitare.²⁶⁹ Statutul evreilor din Bucovina a fost definitiv prin „Patenta imperială” din 7 mai 1789, intrat în vigoare de la 1 noiembrie același an, având 64 de paragrafe. Unul dintre acestea specifica și faptul că, evreii devineau „supuși cu drepturi și datorii egale”. Era restrânsă autonomia comunităților evreiești iar în Galitja a desființat justiția rabinică, amestecându-se în chestiuni de ordin religios.²⁷⁰ Evreii au fost obligați începând cu 13 iulie 1787 să se prezinte în fața unei comisii pentru a li se atribui nume patrimoniale de rezonanță germană. Procesul a durat în realitate, până în 1792. Evreii au fost obligați să renunțe la îmbrăcămîntea lor tradițională, și să se îmbrace după moda germană.²⁷¹ Ulterior, asupra acestei prevederi s-a revenit. Contabilitatea unităților economice evreiești urma să se facă doar în limba germană. După o serie de evoluții interne și reglementări legislative, la data de 12 iunie 1881 Comunitatea Evreilor Rădăuți și-a definitivat un Statut propriu, în conformitate cu prevederile art. 15 din Constituția imperială din 21 decembrie 1867²⁷². În 1890, conform noii legi austriice, a fost aleasă nouă componență a Comunității Israelite Rădăuți. Ceva mai târziu, în temeiul legii austriice din 11 martie 1890, la Rădăuți, a fost ales un Consiliu format din 24 de membri, în frunte cu Berl Terner²⁷³. Avocatul Leo Brunstein în calitate de primar al Rădăuțiului și-a exprimat sprijinul față de noua administrație a Comunității, alături de Salomon Weber, medic comunal (de asemenea evreu)²⁷⁴. Câteva măsuri administrative s-au dovedit fi de bun augur: repararea și modernizarea băii de abur și a băii ritualice, angajarea a trei hahami, modernizarea Sinagogii Mari, organizarea unui departament distinct însărcinat cu probleme de asistență socială și.a. Dezvoltarea economică a adus numeroase discuții și obiecții legate de încălcarea unei norme și reguli care guvernau viața religioasă iudaică tradițională. Leo Brunstein²⁷⁵ a fost ales primar al Rădăuțiului într-un moment important pentru destinul comunității mozaice rădăuțene, desemnarea sa fiind desigur una relevantă și din perspectiva structurii etno-confesionale a localității (români, germani, ucraineni, ruși lipoveni, maghiari) și.a. În ierarhia locală și provincială se

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ Ibidem, p. 146.

²⁷² Franz Wisznioski, *Radautz die deutschesche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.110.

²⁷³ István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918*, Traducere din limba germană de Eugenia Bărlea, Traducere revizuită de Ela Cosma, Postfață de Liviu Maior, Cluj Napoca, Editura Centrului de Studii Transilvane, 2009, p. 213.

²⁷⁴ SJAN Suceava fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 2/1926, f. 89.

²⁷⁵ „Bukowinaer Rundschau”, Cernăuți, nr. 90, din 8 ianuarie 1885, p. 4.

pare că Berl Terner, ocupa un loc important²⁷⁶. El a primit, mai târziu, titlul onorific de „consilier al împăratului”. A păstrat acest titlu până în 1914, anul începerii Marei Război. Berl Terner a fost unul dintre cei mai dinamici lideri ai Comunității Mozaice rădăuțene. A fost înmormântat în Cimitirul Evreiesc din Rădăuți. Berl Terner face parte din lista cetățenilor de onoare ai municipiului Rădăuți. O dovedă de recunoaștere, respect și un îndemn la cunoaștere, în egală măsură... Este de la sine înțeles că această situație de liniște și pace socială, lipsită de conflicte și războaie, s-a reflectat într-un mod armonios și benefic în viața evreilor precum și a întregii societăți de altfel, ea mai fiind cunoscută în istoriografie și sub denumirea de „la belle époque”. În plan cultural, artistic, spiritual și religios s-au putut afirma numeroși evrei care au consacrat spațiul bucovinean și implicit, cel rădăuțean (în micro) drept unul al toleranței și al armoniei interetnice și pluriconfesionale, evreimea fiind în ansamblul ei, una dintre comunitățile care și-au adus o contribuție decisivă la consacrarea mitului Habsburgic. Ponderea statistică a evreilor în Imperiul Habsburgic a fost practic cea mai mare din întreaga Europă (exceptându-i neîndoielnic pe evreii din Imperiul Rus)²⁷⁷ însemnând în cifre 810.000 sau 11% din populația totală a Galiei la începutul secolului al XX-lea. Evreii reprezentau 1,5 milioane (5%)²⁷⁸ din totalul populației monarhiei austro-ungare. În cazul Vienei menționăm un procent de 9% reprezentat din locuitori de origine evreiască în 1910 - persoane foarte active în finanțe, bănci, activități comerciale și profesii intelectuale - o statistică care îi „neliniștea” la propriu pe cetățenii neevrei²⁷⁹. În capitala monarhiei dunărene - sintagmă care desemnează în istoriografie Imperiul Austro-Ungar - evreii aveau o pondere semnificativă și jucau un rol deosebit în activitățile economice, financiare, comerciale, în cultură, artă, educație²⁸⁰ și.a. În 1880 un procent semnificativ, 60% dintre medicii care profesau în Viena erau evrei, și respectiv 57 % dintre avocații vienezi aparțineau confesiunii mozaice. Evrei precum Mahler sau Freud - scrie istoricul Nick Pelling - au avut o contribuție deosebită la „înflorirea culturală a Vienei”²⁸¹. Gustav Mahler (n. 7 iulie 1860 - d. 18 mai 1911) a fost un apreciat muzician și compozitor austriac, reprezentând curentul romanticismului târziu. S-a convertit la romano-catolicism pentru a scăpa de atacurile presei antisemite și pentru a-și putea păstra postul de director al Operei de Stat din Viena, în 1897²⁸². La finalul

²⁷⁶ „Bukowinaer Post”, Cernăuți, nr. 2566, an 17, din 26 iulie 1910, p. 3.

²⁷⁷ René Johannet, *Le Principe des Nationalités*, Paris, Nouvelles Libraires Nationalite, 1920, p. 389, nota 2.

²⁷⁸ Albert S. Lindelmann, *op. cit.*, p. 35.

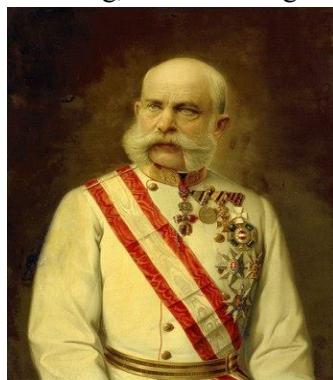
²⁷⁹ *Ibidem*, p. 36.

²⁸⁰ Erich Zöllner, *op. cit.*, p. 724.

²⁸¹ Apud Nick Pelling, *Imperiul Habsburgic 1815-1918*, București, Editura Bic All, 2002, p. 11.

²⁸² Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. II, traducere de A. Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 725.

carierei sale a ajuns să ocupe fotoliul de director al Operei Mitropolitane și al Filarmonicii din New York. Arthur Schitzner, a fost un produs al burgheziei evreiești vieneze, el fiind autorul ciclului dramatic Anatol și al dramei Liebelei, alături de o serie de nuvele de mare succes. Karl Emil Franzos, s-a remarcat printr-un talent narator deosebit, la fel și Stefan Zweig, născut în Praga.²⁸³

Franz Josef (1830-1916), împărat al Imperiului Habsburgic
(Austro-Ungar din 1867), 1848-1916.

Începând cu decembrie 1848 pe tronul Imperiului Habsburgic se urcase Franz Iosif (n. în 1830), apreciat în cercurile mai largi al burgheziei, drept ultimul grand seigneur al Europei; s-a căsătorit cu frumoasa prințesă Elisabeta originară din Bavaria, cunoscută publicului larg sub sintagma de împărăteasa Sissi. Franz Josef a domnit 48 de ani, remarcându-se prin onestitate, punctualitate și mai ales, printr-o deosebită toleranță în plan etnic și religios.²⁸⁴ Primea cu o atitudine perfect egală, „binecuvântarea venită din partea unui rabin, sau a unui preot musulman”, scrie istoricul american de origine maghiară István Deák²⁸⁵. În vremea lui Franz Josef, din diverse considerente, Imperiul Habsburgic devenise cu adevărat un stat de drept, după 1867 el reinventându-se practic, în formula Aussgleich-ului (compromis).²⁸⁶ Bucovina a rămas parte a Cisleithaniei, partea austriacă a Imperiului administrată de către Viena, limba și administrația germană fiind oficiale. Evreii au fost în permanență susținătorii monarhiei danubiene, chiar dacă după 1867 aceasta fusese împărțită între Austria și Viena, capitalele dunărene ale Imperiului bicefal²⁸⁷. Vizibil

²⁸³ *Ibidem*, p. 578.

²⁸⁴ István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918*, Traducere din limba germană de Eugenia Bârlea, Traducere revizuită de Ela Cosma, Postfață de Liviu Maior, Cluj Napoca, Editura Centrului de Studii Transilvane, 2009, p. 62-63.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 63.

²⁸⁶ *Ibidem*, p. 75.

²⁸⁷ Dominique Schnapper, *Comunitatea cetătenilor. Asupra ideii moderne de națiune*, Traducere din limba franceză și prefață de Ana Stoicea-Deram, Pitești, Editura Paralela 45, 2004, p. 164. Pentru administrarea Bucovinei în perioada autonomiei a se vedea, Otto

după 1867 a fost preponderența diplomației și a inițiativelor externe maghiare la nivelul politicii externe a monarhiei, deși acest lucru, în lucrarea de față, contează mai puțin²⁸⁸. În Cisleithania viața politică după 1867 a devenit mai agitată²⁸⁹, frecvent în Parlamentul vienez sau în Dieta Bucovinei auzindu-se reproșuri de genul armata „iudaizată”, alături de alte epitete precum „feudală”, „reacționară”, „maghiarofilă”, „pro-slavă”, „coruptă”, „ineficientă”, „risipitoare” și.a.²⁹⁰ Sfârșitul secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului XX au pentru monarhie una foarte liniștită, nimeni și nimic neprevinând evenimentele catastrofale care aveau să se întâmple²⁹¹. Bucovina figura între preferințele ofițerilor din armata austriacă tocmai din cauza bogăției vieții sale culturale precum și a armoniei etnice extraordinare²⁹², fundamentată esențial pe componentele sale evreiești, ucrainene și românești.²⁹³ În Galicija învecinată, deși nu la fel de atrăgătoare, ofițerii trebuiau obligatoriu să ia parte la nunțile evreilor ortodocși, Franz Xaver Schubert „aducându-și aminte cu multă placere de anii în care servise ca locotenent în Galicija”, în calitate de „Schabesgoy” (în traducere – „un neevreu care ajută evreilor ortodocși la sabat”) în casa avocatului unde stau cu chirie.²⁹⁴ În fine, spre deosebire de Bucovina, la capitolul distractiilor, în Galicija, figura și să te duci la stațiile de cale ferată pentru a privi trecând expresul Liov-Cracovia-Viena.²⁹⁵ Monarhia austro-ungară era printre singurele din Europa, în orice caz una dintre primele care au admis accesarea evreilor în corpul ofițerilor, cu observația că procesul în sine, a cunoscut patru etape: 1. Prima jumătate a secolului al XIX-lea că numai cei converși puteau face carieră. 2. Participarea masivă a evreilor în corpul ofițerilor în perioada liberală. 3. Epoca regresului de dinainte de 1914. 4. Perioada Marei Război când ponderea ofițerilor evrei de rezervă, a devenit una impunătoare. În total, în armata austro-ungară au servit între 1914-1918, un număr de 25.000 de ofițeri evrei.²⁹⁶ Această cifră este desigur, una semnificativă fiind situația înregistrată la nivelul celorlalte armate ale vremii. În armata austro-ungară, evreii aveau posibilitatea să-și prepare singuri hrana în raport de prescripțiile religioase (celebre fiind îndemnurile lansate de către rabinul de Praga, Landau Ezechiel, „serviți cu credință pe împăratul vostru, dau nu uitați credința voastră...).

Hallabrin, *Administrația Bucovinei în perioada autonomiei*, în „Analele Bucovinei”, XIX, 1/2012, p. 83-99.

²⁸⁸ István Deák, *op. cit.*, p.76.

²⁸⁹ A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 123 și urm.

²⁹⁰ István Deák, *op. cit.*, p. 78.

²⁹¹ A se vedea și Liviu Maior, *Habsburgii și românii de la loialitate dinastică la identitate națională*, București, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 274 și urm.

²⁹² Pentru un punct de vedere diferit, a se vedea, Mihai Iacobescu, *Bucovina între mitul Habsburgic și realitatea istorică*, în „Analele Bucovinei”, XIX, 2 (39), 2012, p. 389-405.

²⁹³ István Deák, *op. cit.*, p. 135.

²⁹⁴ *Ibidem*.

²⁹⁵ *Ibidem*.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 207.

Ungeți roțile mașinilor în locul camarazilor voștri în ziua de duminică, apoi ei le vor unge de sabat în locul vostru. Atâtă vreme cât nu primiți carne de la evrei, mâncăți numai unt, brânză, și ceea ce este permis")²⁹⁷. Evreii puteau frecventa celebra facultate militară de la Viena, Josephinum, medicul evreu al regimentului cu rangul de căpitan având o aură legendară a armatei habsburgice.²⁹⁸ Datele avute la îndemâna ne arată că între 1848-1910 în armata austro-ungară au servit un număr de 987 de ofițeri de carieră evrei (372 la trupele de luptă, 569 ca medici militari, 61 ca și contabili de luptă cu grad de ofițer, 55 ca funcționari militari și 30 ca ofițeri de marină).²⁹⁹ Cel mai înalt rang atins de un evreu în armata austro-ungară a fost cel de general-locotenent adjudecat de către Eduard Ritter von Schweitzer, născut în 1844 în Ungaria. A intrat în armată ca soldat în 1865, fiind numit locotenent în 1870. A luat parte la diverse operațiuni militare, a fost avansat la rangul de general major în 1904, fiind singurul evreu care a ajuns general - locotenent (după pensionare, cei drept). Eduard Ritter von Schweitzer a refuzat în mod constant să se convertească, frecventând regulat sinagoga din Budapest, și cerând posibilitatea de a urma o dietă kosher atunci când avea onoarea de a servi masa cu împăratul.³⁰⁰ Un alt evreu, Alexander Ritter von Eiss, a devenit general-major, refuzând convertirea, devenit la bătrânețe un înfocat sionist. S-a născut în 1832 în Moravia, servind voluntar într-un batalion de vânători. A luptat la Magenta în 1859 și în 1866 la Custozza. A fost decorat cu ordinul „Coroana de fier”, clasa a III-a și admis în ordinul cavalerilor. Trei dintre fii săi au devenit ofițeri de carieră, doi murind în Marele Război, iar al treilea a obținut rara „Medalie de aur pentru vitejie” acordată numai ofițerilor.³⁰¹ Evreul cu cel mai înalt rang în ierarhia monarhiei danubiene, a fost baronul Samuel Hazai (Kohn), devenit înalt funcționat la Ministerul Ungar al Apărării, după de fusese avansat la rangul de general.³⁰² În 1917, împăratul Carol I l-a avansat general colonel și şef al trupelor de rezervă, fiind al doilea ofițer al Monarhiei, după şeful Marelui Stat Major.³⁰³ Un alt evreu, Vaszony figura la Ministerul de Justiție, el neconvertindu-se nicodată.³⁰⁴

---

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 208.

²⁹⁸ *Ibidem*.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 212.

³⁰⁰ *Ibidem*, p. 213.

³⁰¹ *Ibidem*.

³⁰² *Ibidem*.

³⁰³ *Ibidem*.

³⁰⁴ *Ibidem*.

Caricatură antisemită din timpul războiului. Sursa: <http://www.habsburger.net>

În cadrul monarhiei danubiene a avansat și s-a dezvoltat un curent antisemit reprezentat de către Franz Lueger, ales primar al Vienei. El a reușit să câștige de partea sa mica burghezie și meseriașii mijlocii din Viena.³⁰⁵

Perioada de până la izbucnirea Primului Război Mondial cu toate problemele aferente, este considerată a fi cea mai bună din istoria evreimii în cadrul Imperiului Austro-Ungar, sintagma de „epocă de aur a evreimii” fiind întâlnită adesea în textele care abordează această tematică³⁰⁶.

Intervalul temporal descris și apreciat drept perioada de aur al evreimii din Bucovina Iсторică, a corespuns, la Rădăuți, apariției unor instituții fundamentale precum „Spitalul”, „Gimnaziul de Băieți”, „Tribunalul”, „Administrația Hergheliei” (sediul actual al Primăriei municipiului Rădăuți) și a. Rădăuțiul a evoluat de la stadiul de târg la cel de oraș, un salt foarte important spre o modernitate de tip urban, adevarată tiparului central-european parte a transformărilor specifice monarhiei danubiene. Modernitatea a fost indusă la Rădăuți, inclusiv prin diverse inițiative iudaice inclusiv în plan economic. Hotelurile portă denumiri pretențioase, cu rezonanțe central-europeană³⁰⁷ precum „Bristol”, sau „Cafe Paris” și a. iar linia de cale ferată asigură legătura Rădăuțiului cu Cernăuțiul-Lemberg-Viena³⁰⁸. Conexiuni și oportunități care ar fi putea fi valorificate în contextul cultural al secolului XXI, ele fiind strâns legate de farmecul privilegiat al cunoașterii întreținută prin cercetarea documentelor primare, eventual ale unor anchete orale autentice... Evreii rădăuțeni s-au pliat în stilul lor specific - *avant la lettre* - pe esența acestor schimbări... În mod regulat, Comunitatea Israelită Rădăuți a fost implicată în mod activ în toate schimbările politice specifice spațiului bucovinean.³⁰⁹

³⁰⁵ Erich Zollner, *op. cit.*, p. 529.

³⁰⁶ Încă din 1910 în Bucovina a fost introdus *Aussgleich-ul* SJAN Suceava fond *Colecția de Documente*, pachet XXVII, dosar 19/1903, f. 1–6.

³⁰⁷ A se vedea și Iulia Elena-Halip, *Traducerile legislației austriece în Bucovina Habsburgică (1775-1918)*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015, p. 11 și urm.

³⁰⁸ „Bukowinaer Nachrichten”, Cernăuți, nr. 358, din 17 noiembrie 1889, p. 3.

³⁰⁹ „Bukowinaer Nachrichten”, nr. 406, din 17 ianuarie 1890, p. 2.

În 1914, Consiliul Comunității Mozaice Rădăuți era format din următoarele persoane: Nathan Harth, Moise Maidanek, judecătorul Friedrich Rachmuth, Leon Luttinger, Nuchem Herschleifer, Samuel Resch, Aron Stein, Moise Beer-Mik, Salomon Weissler, Josef Bierer, Leon Hellmann, Kalman Weber, Moise Kranzdorf, Chaim Mechel, Avraam Rothberg, Berl Lehrer, Jakob Peretz, Samuel Salzberg, Feiwel Dolberg, Kalman Menczer, Uscher Singer, David Harth și Leiser Kirmayer (secretar, Chaim Kupferberg). În anul 1914, comunitatea Evreiască Rădăuți avea 1450 de contribuabili în mod oficial. Veniturile și cheltuielile comunității s-au ridicat la frumoasa sumă de 30.000 de coroane³¹⁰.

Rădăuți. Primăria.

---

³¹⁰ Albert Wassermann, *Radautz*, în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962, p.92-96. În consemnările sale memorialistice, Israel Hornik scrie următoarele: „Veniturile comunității au constat în taxele pentru sacrificare și plata suplimentară pentru carnea kosher, taxele pentru căsătorii, cimitire, coacerea matzotului și, în fine, taxele directe. Cheltuielile au vizat plata salariilor, întreținerea cimitirului, mikvah, sprijin pentru asistență socială, subvenții pentru Tora și Talmud, casa vârstei, Templul, precum și întreținerea școlii ebraice, donații pentru Fondurile naționale”, *ibidem*.

CAPITOLUL VIII

Evreii rădăuțeni și izbucnirea Primului Război Mondial

Anul 1914 a încheiat, practic, o perioadă fructuoasă din istoria evreimii bucovinene. Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial (14/28 iulie 1914), situația monarhiei danubiene a intrat pe un teren complex și delicat³¹¹, ilustrat de conținutul operațiunilor militare precum și al opțiunilor politice și sociale care au resetat climatul tolerant al Bucovinei Istorice în ansamblul său. Aproximativ 4.500.000 milioane de soldați ai Imperiului dintr-un total de 9 milioane au fost implicați efectiv în luptele purtate în diverse teatre de operațiuni.³¹² Majoritatea evreilor au fost repartizați la serviciul de aprovizionare al armatei Habsburgice, alții însă au luat parte în mod direct la lupte, fiind recompensați pentru eroismul lor cu medalii și decorații.

Bucovinenii au fost încorporați în regimenterile „41 Infanterie, 22 Landwehr și 9 Dragoni”³¹³. 17 jandarmi dintre cei dispuși pe frontieră cu Regatul Român (Cordun) cu misiunea de a-i depista pe cei „neloiali” monarhiei danubiene, erau de confesiune mozaică (alături de 14 polonezi, 13 ruteni/ucraineni și 27 de români).³¹⁴ Presa bucovineană, - indiferent de nuanțe - a tratat cu generozitate împrejurările asasinării arhidelui Franz Ferdinand (15/28 iunie 1914, Sarajevo, Bosnia) precum și evenimentele ulterioare care au declanșat conflictul mondial.³¹⁵

³¹¹ Alexandrina Cuțui, *Bucovina și Primul Război Mondial. Contribuția clerului la război, prizonierii și refugiații*, în „Analele Bucovinei”, XVII, 2 (35), 2010, p. 471- 491.

³¹² *Ibidem*, p. 479.

³¹³ Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale din Bucovina (1914-1918)*, București, Editura Domino, 2004, p. 42. În Armata Habsburgică au fost încorporați și cadre didactice, afectându-se astfel, desfășurarea cursurilor școlare. SANJ Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 8/1918, f. 1-12.

³¹⁴ Erast Tarangul, *Amintiri*, volum îngrijit de Radu Florian Bruja și Lucian Nastasă-Kovacs, Cluj Napoca, Editura Eikon, 2016, p. 34-35.

³¹⁵ Mihaela Ștefănița Ungureanu, *Bucovina la începutul primului război mondial în presa de limbă germană de provincie. Studii de caz: „Bukowinaer Post” și „Czernowitz Allgemeine Zeitung” (1914)*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 2/2015, p. 502 și urm.

La 31 iulie 1914 a fost afișată la sediul Primăriei Rădăuți, publicația prin care era anunțată mobilizarea în armata austro-ungară.³¹⁶ Rezerviștii având vârsta de până în 31 de ani trebuiau să se prezinte în termen de 24 de ore la unitățile militare la care fuseseră convocați. A fost formată o gardă civică condusă de către Aschenbrenner, formată din voluntari. Între 1-2 august s-au adunat la Rădăuți, rezerviștii Batalionului 3 din Regimentul nr. 22 Infanterie, alături de glotașii Batalionului 3 din Regimentul 22 Glotași. Aceștia au fost cazați în școlile și cazările locale, ulterior fiind direcționați spre Cernăuți. Divizia 43 Infanterie din cadrul căreia făcea parte și Regimentul 22 și Brigada 35 (inclusiv Regimentul 22 Glotași) a fost angajată în luptele din spațiul galician (Zalesczy) cu trupele ruse.³¹⁷

Societatea bucovineană era împărțită între multiple opțiuni și perspective referitoare la angajamentele și interesele față de război. Evreii, loiali Casei de Habsburg, s-au regăsit, din nefericire, pe un teren vulnerabil, acela al acuzațiilor de „colaboraționism cu autoritatele austriece”, ei fiind suspectați de către unii români bucovineni pentru unele inițiative care i-au plasat în zona unor atitudini antisemite și naționaliste³¹⁸. Ori, privind lucrurile în oglindă, statutul celor două comunități (română și mozaică), se prezenta sensibil diferit. Comunitățile mozaice din Bucovina au susținut în mod constant efortul de război al Habsburgilor, având contribuții semnificative în acest sens. Mulți dintre evreii rădăuțeni au luptat în armata Habsburgică. Unii dintre cei mai de seamă exponenți ai evreimii bucovinene precum Salo Weisselberg și Benno Straucher și-au declarat în mod oficial încrederea în monarhia de Habsburg și în izbânda armatelor sale. Însă, desfășurarea evenimentelor militare a demonstrat faptul că războiul era mult mai greu decât s-ar fi așteptat cineva la momentul respectiv. Trupele austriece au fost înfrânte iar Bucovina a fost ocupată în trei rânduri de către trupele ruse: la 30 august 1914 (a fost ocupat estul Galicii și nordul provinciei)³¹⁹, când Salo Weisselberg (viceprimarul Cernăuțiului) și Philipp Menczel (redactor șef la „Czernowitz Allegemeine Zeitung”) au încercat în cursul unei întâlniri desfășurate la Jucica, să-i convingă pe ruși să nu distrugă localitățile și să protejeze populația civilă.³²⁰ A avut loc o înțelegere (generalul Arutinov a cerut suma de 600.000 de ruble în termen de 24 de ore, plătibili în aur), însă militarii ruși

³¹⁶ Franz Wisznioski, *Radatz die deutsche Stadt Buchelandes*, 1966, p. 27.

³¹⁷ *Ibidem*.

³¹⁸ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 54-56.

³¹⁹ România la începutul Marei Războaie. De la atentatul de la Sarajevo la moartea Regelui Carol I. Documente, impresii, mărturii, coordonator Mihail E. Ionescu, București, Editura Militară, 2014, p. 265-266. Mulți locuitori ai Cernăuțiului s-au refugiat în Cimitirul Evreiesc fiind că auziseră că rușii respectă cimitirele.

³²⁰ Arie Leon Schmelzer, *The Jews in Bukowina (1914-1919)- World War and Russian Occupation*, în *History of the Jews in the Bukowina*, edited by Hugo Gold, vol. I, Tel Aviv, 1958, p. 67 (accesat la adresa https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk1_067.html)

au continuat să comită nenumărate excese față de evreii din Bucovina, aceștia fiind nevoiți, pentru a-și salva viețile, să fugă efectiv din calea lor³²¹. Benno Straucher și alții fruntași ai evreimii bucovinene au condamnat cu vehemență amploarea violențelor la care erau supuși evreii bucovineni de către trupele ruse.

În noiembrie 1914 numai existau în Rădăuți bărbați valizi cu vârsta cuprinsă între 19-42 de ani, toții fiind concentrați în armatele austro-ungare. Între 17-19 decembrie 1914 arhiducele Karl Franz Josef de Habsburg (moștenitorul coroanei) a vizitat mai multe localități din Bucovina printre care și Rădăuțiul, având prilejul să discute cu locuitorii despre evenimentele aflate în plină desfășurare³²². Rușii au ocupat orașul Rădăuți, comandantul trupelor țariste s-a instalat în casa industriașului Salomon Rudich din strada Domnească (actualmente, Calea Cernăuțiilor).³²³ Rușii au distrus documentele Oficiului Cadastral. La 10 februarie 1915, trupele generalului Lilienhoff au eliberat orașul Rădăuți de sub ocupația rusă. La 20 iunie 1916 Rădăuțiul a fost din nou ocupat de către trupele ruse, cel mai mult având de suferit rafinăria Rudich (o mare cantitate de spirit a fost deversată în pârâul Toplița, la inițiativa austriecilor)³²⁴.

Unii evrei, supuși austrieci, au intrat în vizorul Biroului de Siguranță Botoșani care opera în Burdujeni, localitate de frontieră româno-austriacă. Colonelul Eduard Fischer, a reușit să formeze un centru de rezistență în partea de sud a Bucovinei (Gura Humorului, Cîmpulung, Vatra Dornei) format din trupe de voluntari printre care se aflau mulți evrei. Orașul Vatra Dornei a devenit reședința lui Rudolf Meran, guvernatorul Bucovinei. Cernăuțiul a fost eliberat de către trupele austriiece, însă rușii deportaseră deja în Siberia câțiva dintre liderii evreilor în frunte cu Salo Weisselberg.

Între 1914-1916 Regatul Român a fost neutră³²⁵, existând oalianță defensivă secretă semnată cu Imperiul Austro-Ungar (1883) având ca obiect intervenția reciprocă în cazul unui atac neprovocat venit din partea Imperiului Rus. Între timp, relațiile româno-ruse s-au îmbunătățit în mod considerabil, iar în 1912 țarul Nicolae al II-lea de Romanov a efectuat o vizită în România (Constanța)³²⁶.

³²¹ SANIC fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 395/1915, f. 1. La 30 ianuarie 1915, Filip Hohenthal, din Cernăuți se refugiase la Constanța. A intrat în atenția Brigăzii de Siguranță Constanța, care-i urmărea legăturile sale cu funcționarii de la Consulatul Austro-Ungariei.

³²² Mihaela Ștefăniță Ungureanu, *op. cit.*, p. 511.

³²³ Franz Wiszniewski, *op. cit.*, p. 28.

³²⁴³²⁵ *Ibidem*, p. 29.

³²⁵ Nicolae Polizu-Micșunești, Niculae Filipescu, *Însemnări (1914-1916)*, Studiu introductiv, note, index și bibliografie de Doru Dumitrescu, București, Editura Corint, 2017, p. 108 și urm.

³²⁶ *România la începutul Marei Război*, nota 109, p. 108.

Evrei galicieni, 1915.

Sursa: Bundesarchiv (cota - 183-512117)

Doi ani mai târziu, regele Carol I a încercat să obțină din partea guvernului intrarea României în război de partea Puterilor Centrale, cu ocazia Consiliului de Coroană de la Sinaia³²⁷ (21 iulie-3 august 1914)³²⁸. Așa cum am menționat deja, la 15/28 iulie 1914 a izbucnit Marele Război, iar Regatul Român a fost invitat de către Austro-Ungaria și Imperiul German să-și respecte tratatul de alianță³²⁹. Convins de superioritatea militară a Germaniei și interesat de respectarea tratatului, Carol I n-a reușit, însă, să-i convingă pe cei prezenți la Consiliul de Coroană să accepte intrarea României în război de partea Puterilor Centrale. Deși avea posibilitatea constituțională să decidă de unul singur intrarea României în război, Carol I a preferat să respecte voința majorității românilor. Carol I de Hohenzollern a decedat la 27 septembrie 1914, fiind succedat la tron de Ferdinand I, nepotul său de frate³³⁰. Regatul Român s-a orientat spre încheierea unei Convenții cu Antanta³³¹ prin intermediul căreia i-au fost recunoscute drepturile sale asupra Transilvaniei și a Bucovinei³³². Intrarea României în război de parte Antantei, a complicat foarte mult

³²⁷ Eugen Wolbe, *Ferdinand I, întemeietorul României Mari: o biografie*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 112-113.

³²⁸ Constantin Kirilescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, ediția a III-a, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 113-117.

³²⁹ *Ibidem*, p. 112.

³³⁰ *Ibidem*, p. 125.

³³¹ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Editura Militară, 2014, p. 22.

³³² Valentin-Ioan Fușcan, *Albionul în căutare de aliați 1914-1918. Interesele politico-militare ale Marii Britanii la gurile Dunării și în Balcani în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Militară, 2014, p. 148 și urm.

situația Austro-Ungariei³³³. Serviciile de informații austriece erau prin urmare, interesate să afle date despre planurile militare românești, operând prin mijloace specifice în zonele de frontieră. Românii aveau interese în Bucovina, culegând informații prin orice tip de mijloace. Evreii, vorbitori de germană,³³⁴ erau suspectați de către spionajul românesc datorită loialismului lor față de monarhia austro-ungară. Un caz de acest tip a fost reprezentat de către Moses Vinning, originar din Ițcani, bănuit că ar fi făcut spionaj pentru austrieci.³³⁵ Acesta a intrat prin vama Burdujeni (28 august 1915) călătorind spre București, în interes de afaceri. În capitala Regatului Român s-a întâlnit cu câțiva coreligionari. Leker Mihail, supus austriac, aflat în București (7 iunie 1915) a intrat și el, din aceleași considerente, în atenția contraspionajului românesc³³⁶. Aceste întâlniri erau urmărite cu mare atenție de către agenți, fără a fi confirmată vreo dovedă de spionaj.³³⁷ Mayer Drimmer, supus austriac, a vizitat și el Legația Austro-Ungariei de la București (19 decembrie 1915)³³⁸. Acesta a avut mai multe întâlniri de afaceri. Ziaristul Karl Klüger s-a aflat și el în vizorul serviciilor române de informații, trecând frontieră și ajungând în București.³³⁹ El avea o bogată activitate editorială în Cernăuți, fiind un personaj influent și bine cunoscut. Se afla în relații apropiate cu Iulius Papp, Edi Gaster, Laker Mihal și Max Wassermann, ziariști la „Bukarester Tagblatt”.³⁴⁰ Klüger era considerat de către agenții români drept un „influent personaj al intereselor Austro-Ungariei”.³⁴¹ El era interesat de situația Bucovinei având o serie de întâlniri și deplasări la Sinaia, Bușteni și.a.³⁴² Pe de altă parte, aceleași sentimente față de monarhia austro-ungară le împărtășea și Aurel Onciu, unul dintre liderii românilor bucovineni. Încrezător în victoria monarhiei el le-a vorbit voluntarilor (de origine română) adunați la Suceava despre şansele Vienei împotriva Imperiului Rus³⁴³.

³³³ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. I, traducere de A. Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 599.

³³⁴ Roland Clark, *Sfânta tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius Adrian-Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 32.

³³⁵ SANIC fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 217/1915, f. 1-26.

³³⁶ *Ibidem*, f. 87.

³³⁷ *Ibidem*, f. 28.

³³⁸ *Ibidem*, f. 41.

³³⁹ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 365/1915, f. 7.

³⁴⁰ *Ibidem*, f. 9, 16.

³⁴¹ *Ibidem*, f. 17.

³⁴² *Ibidem*, f. 41.

³⁴³ *Ibidem*, f. 8.

Evrei galicieni rugându-se pentru victoria armatelor austriice (1916).

Datorită jafurilor și violențelor, mai multe familii de evrei din Galicia și Bucovina au fost nevoie să se mute la Viena³⁴⁴. În vederea sprijinirii lor, au fost amenajate tabere în Boemia, Moravia, Silezia, Salzburg, Austria Superioară și Carintia. Deosebit de energetic s-a dovedit a fi în acest sens, organizația sionistă reprezentată de către dr. Schwartz Hiller și Anita Mueller.³⁴⁵ Comunitățile mozaice din Sadagura, Boian, Mahala, Noua Sulița, Rarancea au fost jefuite de către militarii ruși iar locuințele particulare și sinagogile avariate. Curtea rabinică de la Vijinița a fost distrusă, însă camera unde obișnuia să se roage rabinul Israel Hager, a scăpat, ca prin minune, de flăcări.³⁴⁶ În cazul evreilor bucovineni, pătrunderea trupelor ruse în provincie, violențele și jafurile declanșate în acest timp, i-au determinat să se adăpostească în părțile de vest ale Austriei. În Cernăuți, grație intervenției mitropolitului Vladimir de Repta, Sinagoga Mare și sulurile de Tora au putut fi salvate.³⁴⁷ Casele, sinagogile și proprietățile evreiești din Bucovina au avut puternic de suferit, iar viața comunităților mozaice a fost și ea, puternic afectată. Ulterior, autoritățile Habsburgice au întocmit o listă în care au fost trecute casele evreiești din Bucovina distruse în timpul operațiunilor militare din timpul războiului.³⁴⁸ Familia

³⁴⁴ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 616/1916, f. 1-3. Rabinul Nuhim Fridman din Ștefănești se refugiașe în 1916 la Viena. Legația României din capitala Imperiului Austro-Ungar era interesată să afle dacă acesta era supus român.

³⁴⁵ Arie Leon Schmelzer, *op. cit.*, p. 67.

³⁴⁶ Arie Leon Schmelzer, *op. cit.*, p. 67.

³⁴⁷ Erast Tarangul, *op. cit.*, p. 34-35.

³⁴⁸ SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Cräiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 101, dosar 7, f. 45.

Schaffer (Abraham și Lea, Rădăuți, str. Topliței nr. 13) s-au adresat în acest sens, Ministerului de Interne din Viena.³⁴⁹ Orașul Rădăuți a avut de suferit pagube materiale în cursul luptelor purtate în cele trei ocupări succesive ale armatelor ruse, motiv pentru care a solicitat sprijin autorităților Habsburgice, pagubele ridicându-se la suma 700.000 de coroane.³⁵⁰ În oraș au fost amenajate câteva spitale militare, în localitate fiind dislocate trupe auxiliare austriece.³⁵¹ Zvonul intrării României în război împotriva Austro-Ungariei a fost privit cu pesimism în Bucovina³⁵². Glotașii români au fost înlocuiți cu soldați de altă naționalitate, ei fiind trimiși să lupte în afara Bucovinei.³⁵³ Pe dealul Osoi din apropierea Rădăuțiului, din apropierea localității Horodnicul de Jos, militarii austrieci au săpat tranșee și au amenajat câteva cazemate.³⁵⁴ Soldații ruși au profitat de ocuparea în trei rânduri successive a Rădăuțiului, pentru a se deda la numeroase lajuri și distrugeri³⁵⁵. Ofensiva Brusilov (4 iunie -20 septembrie 1916) a avut un puternic ecou în Bucovina³⁵⁶. Rușii au ocupat localitățile Rarancea, Toporăuți, Dobrănuți și.a.³⁵⁷ Bombardamentele puternice precum și schimbările dese de fronturi și-au pus amprenta asupra moralului locuitorilor în contextul legilor marțiale introduse de către administrația austriacă după intrarea României în război de partea Antantei (14 august 1916). În județul Rădăuți existau comunități mozaice semnificative expuse pe durata războiului la diverse pericole, având în vedere atitudinile antisemite care s-au înmulțit cu această ocazie și cărora le-au căzut victime persoane nevinovate, din rândurile populației civile. Datele de mai jos, sunt în măsură să ofere cititorului o perspectivă de ansamblu asupra ponderii evreilor în Rădăuți și în localitățile aparținătoare. Astfel, în anul 1916, în județul Rădăuți trăiau 90.635 de persoane, dintre care 9442 evrei, 23.822 germani, 8.533 ruteni și.a.³⁵⁸ Capitală de județ, orașul Rădăuți era locuit de un număr de 16.604 persoane, dintre care 4455 români, 5296 germani, 5940 evrei, 354 evrei și.a.³⁵⁹ Gospodarul Constantin Colibaba, un om influent și un adevarat lider de opinie local, era caracterizat de către Siguranța Română drept un „mare antisemit”³⁶⁰. În Andrasfalva (azi Măneuți), comunitate compact maghiară, locuiau 73 de evrei, 2246

³⁴⁹ Ibidem, f. 46.

³⁵⁰ Ibidem, f. 81-82.

³⁵¹ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 6/1916, f. 270.

³⁵² Ibidem, f. 299.

³⁵³ Ibidem, f. 305.

³⁵⁴ Ibidem, f. 308.

³⁵⁵ Alexandrina Cuțui, *op. cit.*, p. 473.

³⁵⁶ SANIC fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 7/1916, f. 304.

³⁵⁷ Ibidem, f. 385.

³⁵⁸ Ion Varta, *Bătălia pentru Bucovina în ajunul Marii Uniri (1916-1917). Documente inedite din Arhivele Federației Ruse și Republica Moldova*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2008, p. 132.

³⁵⁹ Ibidem, p. 140.

³⁶⁰ Ibidem.

maghiari, 137 germani, 7 ruteni și 29 de români³⁶¹. În Bădeuțiul Românesc trăiau 6 evrei, populația totală-1052 persoane, iar în Bădeuți German-17 mozaici, populația totală - 409 suflete, 392 germani. În Bilca trăiau 49 de evrei, total suflete - 3480 persoane. În Burla trăiau 17 evrei, populația totală-1866 suflete³⁶². În Costișa erau 17 evrei (populația totală-1753 persoane), iar în Gura Putnei/Karlsberg -24, populația totală 1384 suflete (germani 1354, români-4, ș.a.)³⁶³. În Frătăuții Noi, erau 127 de evrei, populația totală 4866 suflete, 379 germani, 86 ruteni, ș.a. În Frătăuții Vechi-Românești erau 65 de evrei, populația totală 4060 persoane, 3574 români, 327 germani, 82 maghiari.³⁶⁴ În Frătăuții-Vechi German, trăiau 79 de evrei, populația totală-1358 suflete, 1269 germani. În Gălănești erau 18 evrei, populația totală-836 persoane, 774 români, 36 germani ș.a. În comunitatea germană Voivodeasa trăiau 80 de evrei, populația totală - 1425 suflete, 1345 germani. În Horodnicul de Sus, locuiau 40 de evrei, populația totală-3540 suflete, 3097 români, 256 germani, ș.a.³⁶⁵ În Marginea trăiau 61 de evrei, populația totală 4094 suflete, 3819 români, 263 germani ș.a. Evreii erau caracterizați drept mari antagoniști ai românilor (sic!)³⁶⁶ În Milișăuțiul de Sus trăiau 65 de evrei, populația totală 2838 de suflete, 457 ruteni, 206 germani ș.a. Evreii erau considerați a fi „primejdioși”³⁶⁷. În Putna locuiau 278 de evrei, total populație-2472 de persoane, 1418 români, 668 germani, 27 ruteni ș.a. În localitatea Satu Mare-Românesc, aparținătoare județului Rădăuți trăiau 33 de evrei (1649 populația totală), iar în Satu Mare German, erau 69 de evrei (1150 total)³⁶⁸. În Seletin, trăiau 1247 de evrei, la o populație totală de 5995 de persoane (4096 ruteni, 618 germani, 22 români). În Straja trăiau 160 de evrei, la un total de 3891 locuitori (135 germani, 3586 români)³⁶⁹. În Sucevița locuiau 27 de evrei, populația totală fiind de 1423 persoane dintre care 1361 români și 35 de germani.³⁷⁰ În Șipotul Cameral erau înregistrați 441 evrei, total populație-3900 persoane, 3212 ruteni, 30 români. În Vicovul de Jos erau 90 de evrei, total populație-3479 persoane, 3264 români, 113 germani. În Vicovul de Sus trăiau 359 de evrei, populație totală se ridică la 7395 de persoane, dintre care 6720 români și 247 de germani.³⁷¹ Evreii Moses Haidenec și fii săi (proprietarii unei societăți de prelucrare a lemnului și a unei rafinării) și David Harth (medic), Axelrad (proprietarul unei crâșme), Saide Wolfram (cârciumar),

³⁶¹ *Ibidem*, p. 132.

³⁶² *Ibidem*, p. 133.

³⁶³ *Ibidem*, p. 135.

³⁶⁴ *Ibidem*, p. 136.

³⁶⁵ *Ibidem*, p. 138.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 138.

³⁶⁷ *Ibidem*, p. 139.

³⁶⁸ *Ibidem*, p. 142.

³⁶⁹ *Ibidem*.

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 145.

³⁷¹ *Ibidem*, p. 146.

Ziring și Judel Thailer erau considerați drept „indivizi primejdioși”³⁷², întrucât se dovediseră fideli administrației austriece. În Voitinel locuiau 14 evrei, populația totală -1563 de persoane, dintre care 1530 români și 19 germani.³⁷³ În Volovăț, erau 41 de evrei, populația totală -3100 persoane, 2989 români, 35 germani și.a.³⁷⁴ În Rădăuți era sediul Regimentului nr. 22 pe strada Gimnaziului (Landwehrkaserne).³⁷⁵ În total, cazarma care dispunea de 19 camere de locuit, un arest, două spații pentru bolnavi, în total 200 de oameni, era evaluată de către austrieci la 1000.000 de coroane.³⁷⁶ Exista și o a doua cazarmă deservind același regiment, adaptierte Notkasierne, formată din 7 camere, un spațiu pentru arest, două camere pentru bolnavi, 5 magazii, putând adăposti aproximativ 250 de persoane. Era evaluată la 50.000 de coroane.³⁷⁷ Funcționa și un Marodehaus (7 camere, 4 magazii, 17 camere pentru bolnavi), evaluat la suma de 60.000 de coroane.³⁷⁸ Jandarmeria care deservea județele Rădăuți și Storojineț funcționa pe strada Maringesasse. Biroul Polițienesc funcționa în clădirea communală (Gemeindehaus), fiind condus de către un sergent major (Wachmesteir).³⁷⁹ Dispunea de un efectiv de 15 persoane, acestea purtând uniforme albastre cu epoleti de culoare roșu închis. Aceștia acționau și în caz de incendii, îndeplinind misiuni de pompieri. În acest caz, efectivele polițienești erau completate de un număr de 10 voluntari, recrutați din rândul civililor. Comandantul pompierilor rădăuțeni era Twers, etnic german. Sediul său se afla pe strada Frătăuților.

Rădăuți, 1916.

³⁷² *Ibidem*, p. 147.

³⁷³ *Ibidem*, p. 148.

³⁷⁴ *Ibidem*.

³⁷⁵ *Ibidem*.

³⁷⁶ *Ibidem*, p. 141.

³⁷⁷ *Ibidem*.

³⁷⁸ *Ibidem*.

³⁷⁹ *Ibidem*.

1916. Soldații evrei din armata austro-ungară celebrează Hanuka.

Chag Sameach! Sursa: colecția Templului Coral, București.

Interesată în evoluția evenimentelor din Bucovina, Siguranța Regatului Român urmărea cu mijloacele specifice îndeaproape activitățile anumitor persoane care locuiau fie în zona de frontieră, sau călătoreau des pe teritoriul Regatului Român unde frecventau cercuri militare, politice sau reprezentanțele diplomatice ale Imperiului Austro-Ungar. Unii dintre aceștia erau cel puțin prezumtiv spioni austrieci culegând informații din zona frontierei româno-austriecă călătorind adesea sub diverse preteze pe teritoriul românesc. Dintre suspecți unii erau evrei, cazul lui David Kramer din Suceava, arestat de către Jandarmeria Burdujeni (martie 1916) sub acuzația că ar face parte dintr-o „organizație austriacă de spionaj”³⁸⁰. Kramer, vorbitor fluent al limbilor română, polonă, germană și rusă, era comerciant și prin urmare, era nevoie să se deplaseze des în localitățile unde aveau loc târguri săptămânale, el intrând astfel în vizorul autorităților române însărcinate cu depistarea spioniilor austrieci. Regatul Român și Imperiul Austro-Ungar se aflau deja în tabere adverse. Burdujeni era localitate de frontieră, reprezentând un adevărat câmp de confruntare pentru serviciile de informații ale celor două tabere. În această localitate acționau ofițerii Brigăzii 12 de Siguranță Botoșani, în cazul de față, agentul special Nicolae Romanowski, cel care a instrumentat cazul Kramer³⁸¹. Evreii erau suspectați (și) pentru faptul că vorbeau mai multe limbi, printre care germană, limba oficială a Imperiului Austro-Ungar. David Kramer a intrat în discuții „suspecte” cu Johann Stern, evreu supus român din Burdujeni, concentrat în Regimentul 16 Suceava la Serviciul Sanitar.³⁸² Autoritățile române au încercat să demonstreze faptul că David Kremer era spion austriac, calitate în care a încercat să afle de la Johann Stern,

³⁸⁰ SANIC fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 39/1916, f. 2.

³⁸¹ *Ibidem*, f. 22.

³⁸² *Ibidem*, f. 6.

informații detaliate despre fortificațiile române din partea de nord a Moldovei.³⁸³ În realitate, David Kremer (în vîrstă de 67 de ani și care avea un fiu care servea în armata austro-ungară, Regimentul 31 Infanterie Miskolz), a încercat să-și salveze fiul, culegând și încercând din proprie inițiativă să le ofere austriecilor câteva date despre amplasamentul trupelor române din zona Fălticeni.³⁸⁴ Johann Stern, sergent în Regimentul 16 Infanterie Suceava, și-a informat superiorii, care au dispus arestarea imediată a lui David Kramer. Ulterior, acesta a fost predate autorităților de frontieră austriice prin punctul de graniță Palanca³⁸⁵. Autoritățile române au sesizat faptul că austriecii obișnuau să difuzeze informații false sub forma unor zvonuri, prin intermediul unor agenți secerți care treceau deghizați frontiera prin Burdujeni.³⁸⁶ În consecință, acestea au luat măsura îndepărțării evreilor din localitățile limitrofe frontierei cu Imperiul Austro-Ungar, mulți dintre aceștia fiind proprietari de crâșme și de prăvălii, locuri frecventate de către spioni austrieci.³⁸⁷ Evreii figurau des în rapoartele Siguranței, ei fiind bănuiți datorită relațiilor lor comerciale- pe nedrept- de spionaj.³⁸⁸ În atenția Siguranței române se afla și familia Anschel din Suceava, ale cărei frice- elegante și rafinate- frecventau cercurile unor ofițeri și înalți funcționari români din Burdujeni.³⁸⁹ Nici în acest caz, acuzațiile de spionaj n-au putut fi dovedite. În Regatul Român măsurile luate împotriva evreilor acuzați de „germanofilie”, au devenit dure începând cu 1916, acești fiind arestați, expulzați și strămutați.³⁹⁰ Statutul evreilor în Regatul Român a devenit, în timpul războiului, unul foarte delicat. Poziția autorităților față de evrei trebuie conectată cu ascensiunea naționalismului în rândurile românilor și ucrainenilor bucovineni după 1916, manifestată printr-o serie de acțiuni și comportamente antisemite.³⁹¹ Până și celebrul proiect de reorganizare federală a Imperiului Austro-Ungar conceput de către Aurel C. Popovici îi excludea pe evrei din calculele statale ale noii formule imperiale³⁹². Pe acest fond, cei 102.925

³⁸³ *Ibidem*.

³⁸⁴ *Ibidem*, f. 17.

³⁸⁵ *Ibidem*, f. 46.

³⁸⁶ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 98/1916, f. 1.

³⁸⁷ *Ibidem*, f. 3-7. Este vorba despre localitățile Liteni, Lămășeni, Hreațca, Valea Glodului, Mălini, Horodniceni, Neagra Șarului, Racova, Știrbăț și.a.

³⁸⁸ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 474/1916, f. 9.

³⁸⁹ Idem, fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, dosar 715/1916, f. 1-4.

³⁹⁰ Carol Iancu, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919). De la inegalitatea civică la drepturile de minoritate. Originalitatea unei lupte începând cu războaiele balcanice și până la Conferința de Pace de la Paris*, Prefață de Charles-Olivier Carbonell, Iași, Editura Hasefer, 1998, p. 108-109.

³⁹¹ Maria Mandric, *Mișcările naționaliste ucraineană și română (1920-1940)*, în „Analele Bucovinei”, XIII, 2, 2006, p. 631-641.

³⁹² Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice lărgite în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, București, Editura Albatros, 1997, p. 142 și urm.

de evrei bucovineni³⁹³ erau în mod firesc preocupați de soarta și evoluția monarhiei austro-ungare intrată într-un neașteptat și neanticipat proces de accelerată disoluție³⁹⁴. Reprezentanții evreilor bucovineni în frunte cu Benno Straucher, Jakob Pistiner, Mayer Ebner și Salo Weisselberg s-au întâlnit în câteva rânduri pentru a analiza situația evreilor din Bucovina în contextul pagubelor și distrugerilor provocare de către invazia rusă în Bucovina³⁹⁵. Cu acest prilej, Benno Straucher a ținut un discurs impresionant.

Conrați evrei!

Estul, nordul, vestul și sudul Europei sunt în flăcări, aprinse de forțele țariste avide de putere, sub al căror despotism conrații noștri suspină și suferă de secole.

Moscoviții cei plini de ură au adus războiul și în scumpa noastră patrie.

Noi, evreii austrieci, care, sub sceptrul unui împărat înțelept și drept, ne bucurăm de toate drepturile și libertățile civile și politice, mergem cu entuziasm la război, gândindu-ne la datoria sfântă de a lupta pentru iubita noastră țară, în spiritul credinței neclintite față de împărat și de imperiu.

Văzând că soldații noștri trec dincolo de granița rusească, noi, evreii din Austro-Ungaria, suntem copleșiți de amintirea tragică a suferinței și a durerii, imposibil de redat în cuvinte, a umilirii, prigonirii și a nedreptății, a masacrelor și măcelurilor pe care le îndură conrații noștri în Rusia, sub blestemul regim țarist. Panslavismul avid de putere poate să-și atingă țelul numai prin subjugarea și exterminarea popoarelor. Prin faima sa săngeroasă, țarismul vrea să devină cea mai teribilă putere din lume, iar Europa să-i stea la picioare! Ce-i pasă țarismului dacă sunt uciși mii de soldați evrei? Crima a devenit un mijloc perfid de a-i înlătura chiar și pe domnitori și de a potoli astfel setea de putere a acestuia.

Acum, când la chemarea împăratului țara noastră se ridică la arme, pentru a opri ascensiunea acestui sistem politic condamnabil, țarismul vrea să ne subjuge - și toate armele sunt îndreptate împotriva noastră!

Conrați evrei, faceți-vă datoria, ba chiar mai mult decât atât! Pentru că lupta noastră împotriva țarismului este o luptă pentru dreptul statelor și al popoarelor la autodeterminare, este o luptă pentru interesele vitale ale patriei noastre, pentru interesele cele mai sfinte ale popoarelor și națiunilor care trăiesc sub sceptrul habsburgic.

Și noi, evreii, luptăm pentru păstrarea roadelor unui efort cultural de mii de ani, la care au contribuit din răsputeri strămoșii noștri din vestul și sudul Europei,

³⁹³ Constantin Ungureanu, *Bucovina în ajunul și în timpul Primul Război Mondial*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 2/2015, p. 479.

³⁹⁴ Margaret Mac Millan, *Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914*, Traducere din engleză de Smaranda Câmpeanu, București, Editura Trei, 2013, p. 546.

³⁹⁵ SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Cräiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 83, dosar 3.

luptăm împotriva înrobirii popoarelor de către puterile asiatiche cotropitoare, [participăm la] această luptă sfântă și decisivă pentru istoria umanității³⁹⁶.

Între 18 iunie 1916 - octombrie 1917 Cernăuțiul a fost reocupat de către ruși, ulterior revenind administrația austriacă. Mulți evrei s-au refugiat la Viena, printre aceștia aflându-se și baronul Salomon Rudich, unul dintre cei mai reprezentativi evrei rădăuteni (a decedat în Viena, 1917). Rafinăria de de Spirit și Fabrica de Lichioruri de la Rădăuți, proprietatea sa, au fost incendiate. Au fost arse de către ruși, fabricile de cherestea Bucovina și Terner, cazările de la Herghelie și.a. Primăria Nouă și Școala Primară de pe strada Bisericii au fost afectate de bombardamente³⁹⁷. În 1917 situația raporturilor de forțe dintre cele două tabere s-a modificat radical în contextul intrării SUA în conflict de partea Antantei. La începutul anului 1918, autoritățile Habsburgice din Bucovina erau preocupate de evaluarea pagubelor și distrugerile înregistrate de căte particulari și instituțiile publice alcătuind sub conducerea guvernatorului Graf von Etzdorf un plan de refacere a acestora.³⁹⁸ Între septembrie - noiembrie 1918, Rădăuțiul a fost confruntat cu efectele gripei spaniole.³⁹⁹ Au fost răpuși de această epidemie, mai mulți oameni decât fuseseră uciși în cei patru ani de război. În acest context, au avut loc evenimentele la care mă voi referi în capitolul următor.

---

³⁹⁶ Idem, fond *Guvernământul Cezaro-Crăiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 101, dosar 7, f. 16-35, f. 92-93.

³⁹⁷ Franz Wisznioski, *op. cit.*, p. 30.

³⁹⁸ *Ibidem*.

³⁹⁹ *Ibidem*.

CAPITOLUL IX

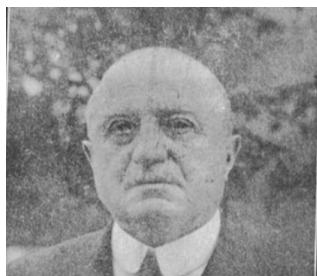
Evreii rădăuțeni și Unirea Bucovinei cu Regatul Român (15/28 noiembrie 1918)

Odată cu prăbușirea monarhiei danubiene, primarul german al orașului Rădăuți, Gabriel von Mohr, nobil de Sunegg și Morberg, și-a depus mandatul, fiind numit primar girant⁴⁰⁰. În aceste circumstanțe în care pogromurile asupra evreilor aveau loc în spațiul ucrainean - și în Basarabia -, încă din octombrie 1918, evreii au alcătuit și redactat un *Memoriu* în care-și formulaseră propriile lor așteptări în legătură cu situația și viitorul monarhiei austro-ungare. Acest document a fost semnat de personalități proeminente ale evreilor din Bucovina precum Benno Straucher, Max Folkschaner, membri în Dieta Bucovinei, Wilhelm Tittinger președintele „Camerei de Comerț” și Bernhard Fleminger. Din partea fracțiunii social-democrate au semnat Jacob Pistiner, Markus Kaswan, Berthold Friedman, Wilhelm Ippen și Moritz Oberlaender, iar din partea sioniștilor documentul a fost îscălit de către Mayer Ebner, Benjamin Fuchs, Solomon Kinsbrunner, Markus Kraemer, Israel Schleyer și Weissglass Sigmund. Din partea partidului „Poale Sion” au semnat Meier Rosner, Leib Buchbinder, Feiwel Sternberg, Chaim Lecker, Leib Steinmetz și Hersch Essner⁴⁰¹,

---

⁴⁰⁰ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1918, f. 22.

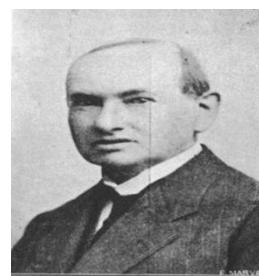
⁴⁰¹ Arie Leon Schmelzer, *The Jews in Bukowina (1914-1919)- World War and Russian Occupation*, în *History of the Jews in the Bukowina*, edited by Hugo Gold, vol. I, Tel Aviv, 1958, p. 67 (accesat la adresa https://www.jewishgen.org/yizkor/bukowinabook/buk1_067.html)

Wilhem Tittinger

Salomon Kinsbruner

Max Folkschaner

La 22 octombrie 1918 evreii au organizat o Conferință la Cernăuți, înființând un Consiliu Național Evreiesc. În contextul violențelor și a pogromurilor care aveau loc în Bucovina, evreii, foști combatanți în armata Habsburgică au format o organizație secretă de autoapărare, „jurând pe mezuza că vor păstra discreția” (Ferdinand Sternlieb, locotenentul Alexander Rosenfeld, fiul rabinului șef Dr. Josef Rosenfeld, locotenentul Benno Sternberg, locotenentul Leon Schmelzer, locotenentul Moses Hochstadt, adjutanțul Birnbaum, precum și Moritz Geiger, șeful postului de comandă al Regimentului 41 Infanterie).⁴⁰² Aceste trupe au asigurat protecția comunității evreilor din Cernăuți în contextul revoltelelor izbucnite la 31 octombrie în unitățile militare din localitate. Liderii evreilor le-au transmis o notă reprezentanților ucrainenilor care se pregăteau să preia puterea în Cernăuți, că „sunt pregătiți să apere viața coreligionarilor lor”. A fost formată o Gardă Civilă formată din reprezentanții Consiliilor Naționale din Cernăuți în frunte cu Leon Schmelzer. La 6 noiembrie 1918 trupele române au intrat în Vatra Dornei, Suceava și Rădăuți, înaintând sub conducerea generalului Iacob Zadik spre Cernăuți⁴⁰³. Evenimentele care au contextualizat destrămarea monarhiei de Habsburg au fost prezентate într-o serie de lucrări științifice de referință asupra acestei probleme. La 10 noiembrie a avut loc prima ședință a Comitetului Național Evreiesc din Bucovina. A fost ales un Comitet Executiv format din 4 reprezentanți ai Bundului: Dr. Moritz Oberlaender, dr. Jacob Pistiner, dr. Bertholt Friedman și Markus Kaswan. Patru reprezentanți ai lui Poale - Zion: Profesorul Chaim Lecker, dr. Meier Rosner, dr. Feiwel Sternberg și Leib Steinmetz, trei reprezentanți ai sioniștilor: Meyer Ebner, Dr. Solomon Kassener și Dr. Markus Kraemer și trei reprezentanți ai Partidului Provincial: Friedrich Billig, Bernhardt Fleminger și rabinul șef Josef Rosenfeld. Benno Straucher a fost desemnat reprezentant al Parlamentului Central iar Neumann Wender în Dietă⁴⁰⁴. La 11 noiembrie trupele române conduse de către generalul Iacob Zadik și-au făcut o intrare triumfală în Cernăuți. În contextul intrării trupelor române conduse de către Iacob

⁴⁰² *Ibidem*.

⁴⁰³ „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 384 din 7 noiembrie 1918, p. 3.

⁴⁰⁴ Arie Leon Schmelzer, *op. cit.*, p. 67.

Zadik în Bucovina, s-au consemnat câteva excese antisemite în localitățile Dorna – Candreni, Poiana-Stampei, Pilugani și Todirești fapt care a determinat reacția energetică a unei delegații ai Consiliului Național Evreiesc (rabinul Rosenfeld, Neumann Wiener, Mayer Ebner, prof. Wolfram) pe lângă Secretariatul pentru Apărarea Țării condus de către Nicu Flondor⁴⁰⁵, cerând restabilirea situației celor 71 de familii mozaice alungate din localitățile mai sus-menționate.⁴⁰⁶ Generalul Iacob Zadik a luat măsuri energice în vederea restabilirii calmului și a stopării exceselor antisemite din localitățile situate în partea de sud a Bucovinei⁴⁰⁷. Evreii bucovineni au sperat multă vreme în menținerea Imperiului Austro-Ungar sau măcar în găsirea unei formule de autonomie pentru Bucovina. Între timp, între Comitetul Național Evreiesc și Consiliul Național Român din Bucovina au existat o serie de discuții și înțelegeri reciproce, care n-au putut însă, surmonta poziția evreilor în problema Unirii Bucovinei cu Regatul Român. La 26 noiembrie 1918, Consiliul Național Evreiesc a decis să nu trimită nici un reprezentant la Congresul General al Bucovinei⁴⁰⁸, hotărârea fiind semnată de către Mayer Ebner din partea sioniștilor, Berthold Friedmann reprezentând poale-sioniștii și respectiv Iacob Pistiner, din partea Bundului (social-democrați)⁴⁰⁹. A doua zi, aceștia l-au informat despre decizia lor pe Iancu Flondor.

Congresul General al tuturor naționalităților din Bucovina întrunit în „Sala Sinodală” din „Palatul Mitropolitan” din Cernăuți la 15/28 noiembrie 1918 a votat în unanimitate o „Moțiune de Unire” a Bucovinei cu Regatul Român⁴¹⁰. La acest Congres au participat reprezentanți ai polonezilor (Consiliul Național Polon-Stanisław Kwiatkowski) și ai Consiliului German (Alois Lebouton), ucrainenii au refuzat să participe, în timp ce evreii, armenii și lipovenii au ales să se manifeste în 1919 prin acte și acțiuni distincte în favoarea Unirii Bucovinei cu România.

În Rădăuți în cursul lunii noiembrie a luat ființă un Consiliu Național Evreiesc condus de către farmacistul Adolf Berall.⁴¹¹ Comunitatea Mozaică din Rădăuți a fost printre primele dintre comunitățile evreiești (alături de comunitățile din Câmpulung Moldovenesc și Suceava) care au transmis telegramă de adeziune la Moțiune de Unire adoptată de către Congresul General al Bucovinei, 15/28 noiembrie

⁴⁰⁵ „Ostjüdische Zeitung”, an I, din 12 iulie 1919, p. 2.

⁴⁰⁶ Ion Filipciuc, *Generalul Iacob Zadik în Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 2/2015, p. 617.

⁴⁰⁷ *Ibidem*, p. 619.

⁴⁰⁸ Ioan Calafeteanu (coordonator), *Istoria politică externe românești în date*, București, Fundația Europeană Titulescu, 2003, p. 225.

⁴⁰⁹ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 37.

⁴¹⁰ Dinică Ciobotea (coordonator), *Structuri administrative în istoria românilor*, Craiova, Editura Sitech, 2011, p. 100.

⁴¹¹ Franz Wiszniewski, *Radautz die deutsches Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p. 35.

1918.⁴¹² Liderii evreilor bucovineni, Benno Straucher⁴¹³, deputat în Reichsratul austriac, Iacob Pistiner, liderul socialiștilor⁴¹⁴, alături de Mayer Ebner (1872–1955), lider al sioniștilor⁴¹⁵, au coordonat activitatea Consiliului Național Evreiesc, organism reprezentativ care urma să se ocupe de problemele organizatorice și politice ale evreilor din Bucovina, în raporturile cu autoritățile române. La 1 decembrie 1918 a fost creată România Întregită prin Unirea unor vechi provincii românești Basarabia (27 martie/9 aprilie 1918), Bucovina 15/28 noiembrie 1918 și Transilvania (1/18 decembrie 1918) cu Regatul Român⁴¹⁶. În momentul stabilirii unei atitudini tranșante în chestiunea Unirii Bucovinei cu Regatul Român, evreii bucovineni au respins formula unirii necondiționate, condiționând-o, la vremea respectivă, de satisfacerea unor deziderate de ordin cultural, similară celor garantate de legea austriacă din 1867, însă Iancu Flondor a răspuns „că aceste aspecte cădeau în sarcina autorităților statului român”⁴¹⁷. Ulterior, Iacob Hecht reprezentant independent al comunității mozaice a devenit senator în Parlamentul României Întregite la alegerile din 2 noiembrie 1919.⁴¹⁸ Evreii bucovineni erau foarte îngrijorați de situația lor, temându-se că atitudinea lor față de Congresul General al Bucovinei avea să le creeze probleme. Un anumit număr de evrei cernăuțeni își pierduseră casele, alții așteptau deja de două săptămâni la frontieră, pentru a se putea evacua în Austria. Numai discuțiile liderilor Consiliului Național Evreiesc cu Iancu Flondor au putut rezolva aceste probleme. Spectrul violentelor și a pogromurilor era însă prezent peste tot în Bucovina, mai ales că, din Regatul Român, soseau stiri alarmante despre numeroase atrocități înfăptuite împotriva evreilor.⁴¹⁹ Friedrich Fischer, proprietarul Fabricii de Sticlă din Putna, un om de afaceri evreu, apreciat de către comunitatea locală, s-a confruntat și el cu atitudini ostile.⁴²⁰ Reprezentanții evreilor erau împărțiți între asimilaționiști (Benno Straucher) și sioniști (Mayer Ebner). Pe acest teren, s-au purtat discuții aprinse între susținerea în școli și instituțiile publice a idișului sau a limbii ebraice. Evreii doreau să aibă parte de recunoaștere națională și confesională în Regatul Român. La 15

⁴¹² Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, p. 50. A se vedea Anexa XXI, p. 178-179.

⁴¹³ SANIC fond DGP, dosar 2/1920, f. 48.

⁴¹⁴ *Ibidem*, f. 42.

⁴¹⁵ Ezra Mendelson, *The Jews of East Central Europe between Two Wars*, Bloomington, Indiana University Press, 1983, p.195.

⁴¹⁶ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1914-1919. Cu un adaos de însemnări 1871-1941*, Ediția a III-a, revăzută. Note, indice și ediție îngrijită de dr. Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014, p. 237.

⁴¹⁷ Mariana Hausleitner, *Die Rumäniisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national staatlichen Anspruchs Grossrumäniens: 1918–1944 României Mari 1918–1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, p. 37.

⁴¹⁸ *Ibidem*.

⁴¹⁹ SANIC fond DGP, dosar 1/1918, f. 7, 9.

⁴²⁰ Idem, fond DGP, dosar 56/1919, f. 46.

decembrie 1918, scrie Arie Leon Schmelzer, „Congresul evreiesc american, sub conducerea președintelui său, judecătorul Julian W. Mack, a decis să intre și să ceară o emancipare deplină pentru evreii din România, prin intermediul asistenței delegației sale la Conferința de pace de la Versailles⁴²¹. Max Diamant și Markus Kramer a susținut în permanență interesele evreilor bucovineni în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Este cunoscut faptul că eforturile conjugate ale evreilor din SUA, Marea Britanie, Franța, România și.a. au determinat Înaltele Puteri Aliate și Asociate să conceapă Tratatul Minorităților preluat și asumat de către toate statele din Europa Centrală și Orientală, el fiind aplicabil tuturor comunităților etnice și confesionale sub denumirea de minorități naționale. Inițiativele și insistențele evreilor au devenit astfel un bun comun internațional în beneficiul tuturor etnilor trăitoare pe teritoriile unor state noi apărute sau care și-au completat alcătuirile naționale (precum România), apărute în urma dezintegrării Imperiilor Austro-Ungar, German, Rus și Otoman. Evreii resimțeau o nevoie fundamentală de aceste standarde în domeniul protecției drepturilor lor identitare, ei fiind o minoritate etnică și confesională, într-un spațiu expus exceselor naționaliste și antisemite. Împărțirile teritoriale operate sub egida Înaltelelor Puteri Aliate și Asociate au plasat între frontierele Poloniei 3 milioane de evrei și aproximativ un milion în cazul Regatului Român. Situația acestora în perioada interbelică a reprezentat un subiect extrem de sensibil și de delicat. În cazul Bucovinei, o provincie cosmopolită în care evreii se bucuraseră de un statut aparte, situația se va schimba considerabil. Evreii bucovineni trăiau în comunități compacte în Cernăuți, Rădăuți, Siret, Suceava, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, Vatra Dornei și în localitățile rurale. Erau bine reprezentați la nivelul elitelor locale și provinciale, în industrie, comerț, economie, învățământ, spiritualitate. Erau germanofoni, în timp ce evreii din Basarabia erau rusofoni sau bine integrați în cultura maghiară (cazul comunităților mozaice din Transilvania, Banat și Crișana). Evreii erau cei mai numeroși locuitori ai Cernăuțiului, „Iordanul de pe Prut”, capitala Ducatului Bucovina și al treilea oraș al Regatului Român după București și Chișinău în perioada interbelică. Un oraș cosmopolit de o frumusețe și o atracție aparte, cunoscut drept „Mica Vienă”. În 1918 instalarea administrației românești a însemnat trecerea la un sistem nou, diferit de cel Habsburgic. În această perioadă, schimbările intervenite în reorganizarea Bucovinei Istorice au produs diferite reacții în rândurile comunității mozaice. Din această perspectivă, evreii s-au manifestat în spațiul public, în probleme care priveau strict interesele lor, sau ale societății bucovinene în ansamblu. Astfel, liderii evreilor bucovineni în frunte cu Benno Straucher, Rolli, Dische și E. Kniedlel s-au solidarizat cu ceilalți reprezentanți ai elitelor provinciei, ridicându-se coruptionii unor funcționari și politicieni (cazul afacerii bancnotelor și.a.).⁴²² Integrarea administrativă a Bucovinei - o provincie cosmopolită și multietnică

⁴²¹ Arie Leon Schmelzer, *op. cit.*, p. 67.

⁴²² SANIC, fond DGP, dosar 2/1920, f. 96.

– în Regatul Român, a determinat apariția a numeroase probleme, printre acestea aflându-se antisemitismul virulent⁴²³. Antisemitismul a fost prezent în varii forme, la toate nivelurile societății bucovinene, aflându-se la baza a numeroase acțiuni individuale sau colective. Imediat după 1918, noua administrație românească a refuzat să păstreze evreii în funcțiile publice pe care le dețineau din timpul administrației austriecă, determinând nemulțumirea profundă a acestora.⁴²⁴ Multe din aceste cazuri le regăsim mediatizate în paginile ziarului „Ostjüdische Zeitung”, condus de către Mayer Ebner.

Evreii bucovineni au început după 1918 să declanșeze o campanie de introducere a limbii ebraice în școli ca limbă de predare, inclusiv înființarea de noi școli mozaice, numirea unui inspector pentru aceste școli și.a.⁴²⁵ În spiritul deciziei adoptate în cadrul întâlnirii sioniste de la San Remo, în Bucovina a demarat o acțiune pentru strângerea de fonduri pentru Eretz Israel.⁴²⁶ La 20 iulie 1920, sub conducerea ziaristului Salomon Kassner a avut loc o întâlnire sionistă în sala „Toynbee Halle” din Cernăuți, cu acest prilej fiind omagiată personalitatea lui Theodor Herzl. Joint se ocupa de distribuirea de ajutoare comunităților mozaice din Bucovina. Evreimea bucovineană se afla în aşteptarea alegerilor locale, pentru a ocupa poziții în cadrul consiliilor locale.⁴²⁷ Așteptările lor erau legate direct de înfăptuirea promisiunilor culturale și politice de către administrația Bucovinei. Din acest motiv, Benno Straucher unul dintre cei mai carismatici și influenți lideri ai evreilor bucovineni s-a înscris în Clubul Parlamentarilor Bucovineni.⁴²⁸ Delegații evreilor americanii asigurau legăturile evreilor bucovineni cu străinătatea. Ziarul „Ostjüdische Zeitung” din 20 august 1920, evalua mișcarea antisemita din Bucovina.⁴²⁹ În 1924 o bună parte dintre evreii rădăuțeni, au fost puternic afectați de către efectele inundațiilor care le-au inundat locuințele. Este vorba de o parte a Cartierului Evreiesc, afectat de revărsarea pârâului Toplița.⁴³⁰ Mai multe familii mozaice au trebuit să fie evacuate. Oficial, integrarea Bucovinei în Regatul României s-a încheiat în 1925.

---

⁴²³ Ibidem, f. 146.

⁴²⁴ Ibidem, f. 108.

⁴²⁵ Ibidem, f.146.

⁴²⁶ Ibidem.

⁴²⁷ Ibidem, f.160.

⁴²⁸ Ibidem.

⁴²⁹ Ibidem, f. 209.

⁴³⁰ Franz Wisznioski, *Radautz die deutschesche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p. 34.

Benno Straucher

Mayer Ebner

Jacob Pistiner

Jacob Hecht (1850-1920)

Salo Weisselberg. Sursa: Isiu Gronich, *Un album al Cernăuțiului, Cernăuți*
Tipografia Luceafărul, 1925

CAPITOLUL X

Sinagogile și rabinatul

X.1 SINAGOGA MARE

Una dintre construcțiile emblematice ale municipiului Rădăuți, este reprezentată de către clădirea Sinagogii Mari situată pe strada 1 Mai nr. 1, cunoscută în limbajul rădăuțenilor sub denumirea de Templu. În vocabularul evreilor din diaspora, sintagma de „templu” a devenit una acceptată și uzuală, astfel încât aceasta s-a transmis din generație în generație, până în zilele noastre⁴³¹. Până când vom dezvolta informațiile legate de construcția și elementele arhitecturale specifice Sinagogii Mari, vom proceda la explicitarea unor termeni specifici iudaismului legați de sinagogă, menirea acesteia și părțile sale componente. Este bine de reținut faptul că sinagoga are un loc aparte, cu totul special în religia și tradiția iudaică⁴³². Funcțiile sinagogilor s-au schimbat în timp, pe lângă rolul inițial de „case de rugăciune”, adăugându-se și cel de „case de adunare”⁴³³ („Beit Knesset”).⁴³⁴ În timp, sinagoga a devenit și „loc de studiu” („Beit Midraș” - casă de studiu).⁴³⁵ Sinagogile au preluat funcțiile Templului („bima” - partea din față a sinagogii corespunde platformei din Templul din Ierusalim unde Marele Preot își ținea predica)⁴³⁶.

---

⁴³¹ Harry Kuller, *Mituri, rituri și înțelepciuni iudaice. Privire etnologică*, Prefață de dr. Aurel Vainer, București, Editura Hasefer, 2016, p. 245.

⁴³² *Istoria minorităților naționale din România. Material auxiliar pentru profesorii de istorie*, București, Editura didactică și pedagogică, 2008, p. 85.

⁴³³ Dan Ionuț Julean, *Spațiul iudaic, un spațiu al comunității*, București, Editura Paidea, 2016, p. 37.

⁴³⁴ Apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 123.

⁴³⁵ Mircea Moldovan, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, București, Editura Paidea, 2003, p. 49.

⁴³⁶ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Enciclopedia iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 113.

În Templu- arată rabinul nord-american Alfred Kolatch- există o secțiune specială numită „Ezrat Nașim” (zona femeilor), astfel încât și în sinagogi a fost inaugurată o zonă specială pentru femei.⁴³⁷ În mod frecvent, în interiorul sinagogilor vom regăsi cele,, Zece Porunci” (acest model decorativ sunt este confectionat din lemn sau piatră fiind așezat deasupra Aron Kodeș-ului, lada sfântă- D.H.) (chivotului) sau în exterior pe clădirea sinagogii. Uneori acestea sunt „brodate pe perdeaua Aron Kodeș-ului sau pe husele care învelesc Torele”.⁴³⁸

Menora, candelabru cu șapte brațe

Un alt element întâlnit în sinagogi este „Menora” („menorot”- la plural, candelabru cu șase sau șapte brațe), adesea având pe brațul din mijloc „steaua lui David”.

În multe dintre situații, sinagogile au anumite clădiri/camere organizate special pentru școală (Talmud Tora - învățătura Torei), „mikva” (baia rituală), abator ritual pentru păsări, cantina pentru ajutor special și.a. Acestea aveau un caracter polivalent. Dinamica vieții sociale și a mai ales a contextului religios și politic a impus sinagoga drept centrul activităților comunitare de susținere a iudaismului. Între 1729-1835, desemnarea unui conducător al comunității („hahambașa”) a reprezentat o practică recunoscută de către autorități. În Bucovina și ulterior, în perioada interbelică această practică era una uzuală, ea fiind confirmată documentar. Tocmai din aceste motive, *halaha* (codurile normative iudaice) și *agada* (literatura rabinică) conțin reguli cu privire la construirea de sinagogi. Însă, spre deosebire de Templu, în sinagogă nu se practică sacrificiile și jertfele, iar oficiul religios nu presupune

⁴³⁷ Alfred J. Kolatch, *op. cit.*, p. 123.

⁴³⁸ *Ibidem*, p. 124. Husele au rolul de a proteja și înfrumuseța Torele (Tora-cele cinci cărți ale lui Moise. În ebraică *hameš*, de unde și denumirea de *Humaș*). Ele sunt legate cu un gartl (bucată lungă de material cu lățimea de 2-3 inchi cu având rolul să țină laolaltă sulurile de Tora. În idiș, gartl înseamnă curea).

prezența unui oficiant special (preot).⁴³⁹ Sinagoga este condusă de către un comitet („parnas”) care asigură funcționarea sa. „Gabai-ul” (conducătorul executiv) este cel care se ocupă de problemele administrative ale singagogii, inclusiv de chemările la citirea Torei⁴⁴⁰. Cantorul („hazan”) este persoana desemnată (se înțelege că dispune de calitățile vocale corespunzătoare) să citească rugăciunile cu voce tare. La rugăciuni este obligatorie prezența a minim 10 bărbați cărora li s-a recunoscut majoratul („bar-mitza”- la vîrstă de 13 ani împliniți). „Şamaş-ul” este intendentul care asigură condițiile materiale pentru derularea adecvată a tuturor activităților.⁴⁴¹ În timpul săptămânii, evreul va face rugăciunea de dimineață („şahrit”), rugăciunile din amurg („mihna”) și cele de seară („maariv”). Cu ocazia diverselor sărbători religioase și a Șabatului, au loc și alte rugăciuni specifice.⁴⁴² sinagoga poate reprezenta și un loc de adunare a celor care practică anumite meserii sau împărtășesc anumite afinități (purtând în aceste situații, denumirea unor bresle, cazul și al Rădăuțiului: sinagogi ale meseriașilor ș.a.)⁴⁴³. Compartimentarea sinagogii este similară altor locașuri religioase specifice creștinilor sau musulmanilor: „vestibulul („pronaosul”), desparte spațiul sacru de profan, sala mare de adunare reunește parțial ceremoniile religioase (naos-navă), bima și chivotul (altarul) reprezentă obiectivul central al ceremoniilor religioase”⁴⁴⁴. Dincolo de aceste aspecte, sinagoga diferă în mod fundamental de bisericile creștine: în sinagogi prezența a 10 bărbați (minian) asigură cvorumul necesar practicării cultului iudaic⁴⁴⁵. Iudaismul exclude cu desăvârșire reproducerea unor figuri umane în sinagogi, aspectul decorativ al acestora fiind total diferit de cel al bisericilor creștine. Există asemănări (special pentru conversie) dar și diferențe fundamentale între moschei și sinagogi. În sinagogi, participanții stau cu față spre Ierusalim, așezăți în bânci sau stând în picioare (în moschei, credincioșii îngenunchează cu față spre Mecca, stând pe un covoraș, în linii paralele).⁴⁴⁶ Reprezentanții diverselor rituri evreiești se pot ruga sub același acoperiș, însă în încăperi diferite.

⁴³⁹ Aristide Streja, Lucian Schwarz, *Sinagogile din România*, București, Editura Hasefer, 2011, p. 20.

⁴⁴⁰ Iacob Ițhac Niemirower, *Iudaismul. Studii, eseuri, omilectică și retorică*, Studiu introductiv de Lucian Zeev Herșcovici, selectarea notelor, glosar și indici de Lya Benjamin și Mihaela Rotaru, București, Editura Hasefer, 2005, p. 475.

⁴⁴¹ SANIC fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar 119/1933, f. 62; Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 21.

⁴⁴² *Ibidem*.

⁴⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴⁴ *Ibidem*. Sala mică a sinagogii se numește *sil*.

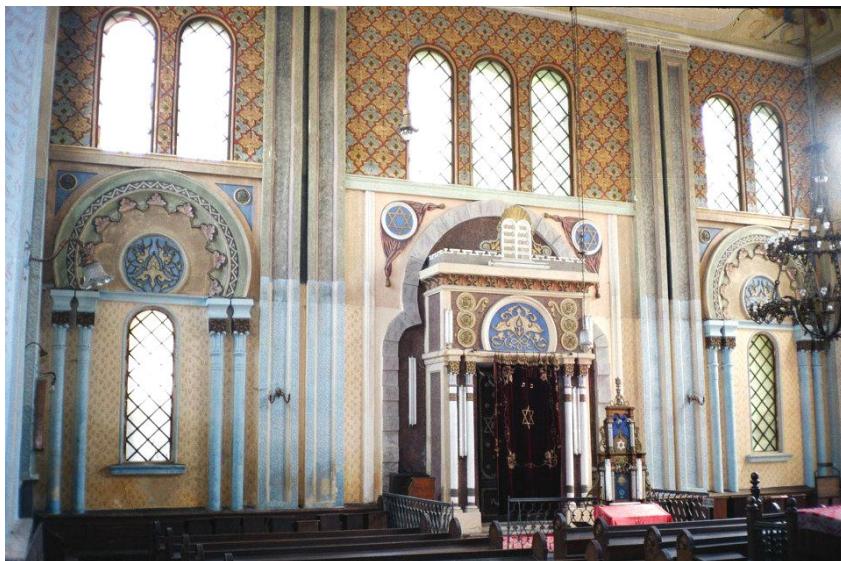
⁴⁴⁵ Mircea Moldovan, *op. cit.*, p. 84.

⁴⁴⁶ Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 22.

Studiul Torei la Sinagoga Viznitzer din Rădăuți (1975). Pergamentul de Tora este atașat de doi cilindri („El Hayim”, „copacul vieții”) având rolul de face posibilă mutarea sa la partea care se citește în ziua respectivă (Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 123).

În cazul musulmanilor, membrii diverselor secte se pot ruga doar în propriile moschei. Aceste detalii, au influențat în cazul evreilor, aspectul interior al sinagogilor determinat de aranjamentul și forma mobilierului, precum și modul de circulație. În lumina acestor detalii, trebuie să înțeleem diferențele dintre moschei și sinagogi⁴⁴⁷.

Sinagoga Mare din Rădăuți. Imagine din interior.

---

⁴⁴⁷ Ibidem.

În cazul evreilor, vorbim despre o istorie aparte, complexă și fascinantă, în secolul al XIX-lea arhitectura sinagogilor reflectând autodeterminarea națională a mozaicilor. În mod evident, arhitectura sinagogilor a preluat multiple influențe venite din partea culturilor unde acestea au fost construite. Într-o evoluție de peste două milenii și jumătate a iudaismului, se înțelege că diversitatea a prevalat în construcție sinagogilor cu atât mai mult cu cât nu a existat vreo dogmă specifică în acest sens. Lupta dintre conservatorism și reformism a lăsat urme profunde și vizibile în arhitectura sinagogilor și acest lucru este reprezentat în construcția Sinagogii Mari din Rădăuți. Părțile componente ale oricărei sinagogi sunt reprezente de către Chivot (lăcașul în care sunt păstrate cele cinci suluri sfinte ale Torei, simbolul legăturii dintre Dumnezeu și Israel). De regulă, este amplasat pe peretele estic al sinagogii, în direcția în care s-a aflat Templul din Ierusalim. Pentru a ajunge la chivot, vom urca câteva trepte, acesta fiind amenajat într-o nișă zidită cu un volum aparent, în interiorul sau exteriorul clădirii. Chivotul este protejat de uși, acoperite cu o perdea-cortină și cu un parohet, ambele fiind decorate.⁴⁴⁸ Înaintea chivotului arde lumina eternă (*ner hamid*), simbolizând permanența legământului credinței iudaice. Bima reprezintă platforma ridicată cu câteva trepte deasupra pardoselii.

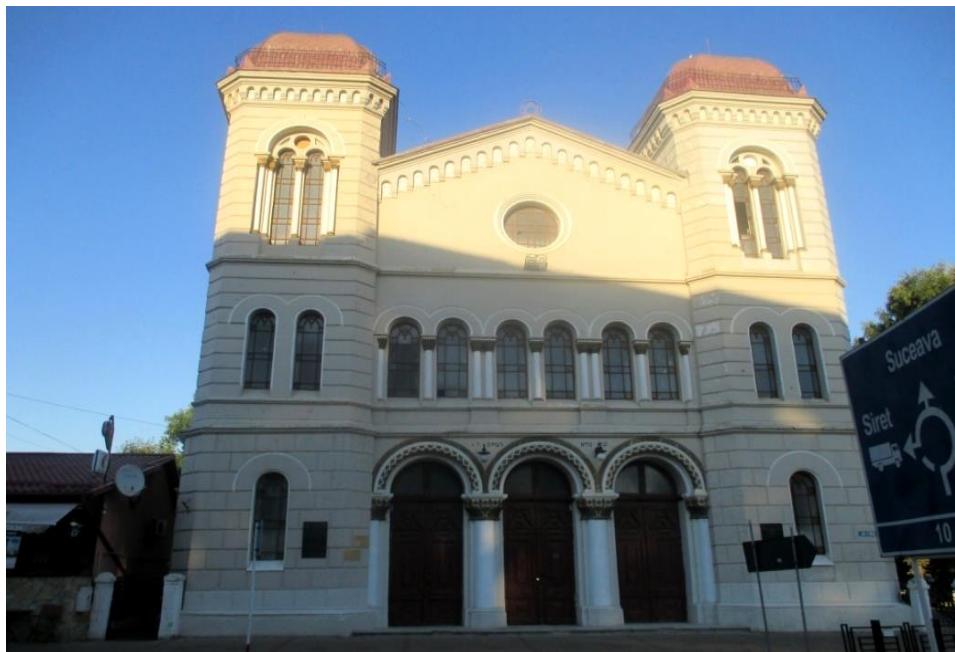

---

⁴⁴⁸ *Ibidem*, p. 43.

Pe podium se află un pupitru (*amud*). Bima poate include un dispozitiv pentru instalarea unui baldachin („hupa”) folosit în cazul încheierii căsătoriilor. Sala mare de adunare prevede separarea locurilor pentru bărbați de cele pentru femei. Acest lucru se realizează prin balustrade supraînăltăte. În anumite împrejurări, accesul femeilor poate fi permis la nivelul parterului, însă în bănci izolate. Băncile includ dispozitive pentru așezarea cărților de rugăciuni și a obiectelor de cult⁴⁴⁹. Sala mică („șil”) este utilizată ocazional, în rugăciunile zilnice, sau în situațiile unei prezențe mici de participanți. Accesul bărbaților și al femeilor în sinagogă se realizează diferit: bărbații intră pe ușile principale printr-un vestibul, iar femeile pe uși laterale, de unde prin casa scărilor, se poate ajunge la nivelul superior.

⁴⁴⁹ *Ibidem*, p. 44.

Rădăuți, Sinagoga Mare. Construită între 1879-1883.
Edificiu înscris în Lista Monumentelor Istorice din România, cod. SV-II-m-B-05598.

Rădăuți, Sinagoga Mare, august 2017. Vedere laterală.

Ușa de intrare principală

Ușa de intrare secundară

De regulă, nu există în interiorul sinagogii, căi de comunicare între cele două tipuri de intrări.

Sinagoga Mare din Rădăuți. Ușa de ieșire în curtea interioară.
Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017.

Există o curte interioară unde enoriașii unei sinagogi se pot recrea în pauzele dintre activitățile religioase.

Unele camere sunt fi utilizate pentru păstrarea unor obiecte, cărți și.a. Bărbații care participă în mod activ la serviciul divin, au parte de un spălător de mâini (cu rol purificator - vezi foto de mai jos), spre deosebire de femei (care au un rol de ascultătoare), apa având un rol semnificativ în toate cele trei mari religii monoteiste.⁴⁵⁰

---

⁴⁵⁰ Mircea Moldovan, *op. cit*, p. 84.

Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017.

Intrarea bărbaților și a femeilor în sinagogă se face cu capul acoperit (kipă la bărbați și un șal la femei).⁴⁵¹

În zona intrării în sinagoga, se mai găsește și pușculița în care erau depuși banii pentru ajutorarea nevoiașilor, caritatea având un rol important în tradiția iudaică. Tot în această zonă se mai află și geniza (ascundere), reprezentând încăperea în care se depuneau (în aşteptarea înmormântării) obiectele liturgice aferente (cărți de rugăciune, suluri sfinte și.a.)⁴⁵². Locurile cele mai râvnite dintr-o sinagogă sunt cele aşezate lângă chivot (acestea fiind aducătoare de surse de venit pentru sinagogă, la fel

⁴⁵¹ *Ibidem*.

⁴⁵² *Ibidem*.

ca în cazul stranei în bisericile creștine).⁴⁵³ În semn de doliu, muzica instrumentală a fost interzisă în sinagogi, însă prezența orgii a fost permisă începând cu secolul al XIX-lea pe fundalul mișcării reformatoare.⁴⁵⁴ Ea este plasată în același loc cu spațiul pentru cor. Ferestrele sunt înalte și în general, potrivit tradiției iudaice, ele trebuie să asigure confortul necesar desfășurării slujbei, fără posibilitatea perturbării serviciului divin din exterior. Începând cu Evul Mediu, au fost introduse o serie de reglementări legate de distanțele pentru vecinătăți, înălțimile geamurilor și ale parapeților și.a.⁴⁵⁵

⁴⁵³ *Ibidem.*

⁴⁵⁴ Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁵⁵ Mircea Moldovan, *op. cit.*, p. 84.

Sinagoga Mare din Rădăuți. Elemente decorative și arhitecturale interioare.
Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017

Sinagogile sunt de regulă construite din piatră, lemnul dispărând ca material de construcție începând cu secolul al XIX-lea. În Bucovina, în general, și în Rădăuți, în special, după Aristide Streja, Lucian Schwarz, sinagogile au fost după edificii publice construite în zone centrale, reprezentând în esență, veritabile performanțe ale bunului gust, integrându-se armonios în sit, fapt confirmat în zilele noastre de încadrarea lor în lista monumentelor istorice de importanță națională. Sinagogile, potrivit cutumelor iudaice, trebuie să se integreze neapărat în ambientul zonei din care fac parte⁴⁵⁶. Sinagoga Mare din Rădăuți respectă tradițiile talmudice, ea fiind -multă vreme- cea mai înaltă clădire din zonă⁴⁵⁷. Planimetric, evoluția arhitecturală a Sinagogii Mari respectă cutumele secolului al XIX-lea, respectiv, materializarea unui stil artistic propriu sub influența neo-stilurilor și a eclectismului.⁴⁵⁸ Structural, aceasta includ pronaosul/vorhale, presinagoga, sala bărbaților/amplasate la parter, sala femeilor, sanctuarul, anexe cu încăperea rabinilor și ale cantorilor, sala reprezentanților și a superiorilor, scări, garderobe, superiorilor, sanitare/aborten și demisolul/pivnița.⁴⁵⁹ Orientarea sinagogilor este spre nord-vest (Ierusalim) și evită planurile cruciforme. În construcția Sinagogii Mari din Rădăuți, se regăsesc influențele schismei de după Congresul de la Pesta (1868-1869), respectiv, împărțirea

⁴⁵⁶ *Ibidem*, p. 88.

⁴⁵⁷ Dan Ionuț Julean, *op. cit.*, p. 42.

⁴⁵⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁵⁹ Mircea Moldovan, *op. cit.*, p. 88.

între ortodocși, reformați (neologi) și *status quo ante* (din limba latină- situația anterioară- D. H.).⁴⁶⁰

Toate elementele arhitecturale pe care le avem în vedere (ferestrele înalte arcuite la partea lor superioară, frontoane/arce largi din partea superioară, intrări marcate decorativ, câteodată turnuri, turle, cupole, contraforți) ilustrează profunzimea și măreția spiritului arhitectural iudaic în ansamblul său. Eclectismul arhitectural al sinagogilor, fapt confirmat de către aspectul Sinagogii Mari din Rădăuți, reflectă prelucrarea creatoare și inovatoare a formelor și elementelor artistice preluate în realizarea lăcașurilor sfinte. *Chivotul, Aron Kodeșul* (motive ebraice cu ornamente zoomorfe), *Bima* (balustrade metalice cu feronerie⁴⁶¹ forjată, cu simbolistică de stele, vrejuri și.a.), parohetul sunt frumos și viu decorate și colorate⁴⁶².

Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017.

Steaua lui David (hexagramă cu șase vârfuri formată din două triunghiuri suprapuse), emblema simbolică pentru poporul evreu, este prezentă ca element distinctiv atât în exterior cât și în interiorul sinagogii.⁴⁶³ Tablele lui Moise sunt cele două table alăturate, arcuite la partea superioară, pe care sunt înschise în ebraică primele cuvinte /litere din textul celor 10 porunci încrise de Dumnezeu în piatră și

⁴⁶⁰ Dan Ionuț Julean, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁶¹ Feronerie-lucrare artistică executată din fier prin ciocănire sau prin deformare la cald, din care rezultă grilaje ornamentale, balustrade, <https://dexonline.ro/definitie/feronerie>

⁴⁶² Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁶³ *Ibidem*.

aduse oamenilor de către Moise. Ele sunt plasate, de regulă, deasupra frontoanelor clădirilor și a chivotului.⁴⁶⁴

Legile lui Moise. Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017.

Menorele (candelabre prezente încă din epoca Templului din Ierusalim) sunt turnate din alamă și bogat ornamentate cu vrejuri sau siluete stilizate de lei, cerbi, delfini, tritoni⁴⁶⁵, păuni, vulturi (câteodată un vultur cvadricefal).⁴⁶⁶ În interiorul Sinagogii Mari din Rădăuți, întâlnim numeroase motive decorative iudaice: Leul-tribul lui Iuda (pui de leu, Moise I, 49-9, viziunea lui Ezechiel), amulete, lampă de Hanuka, mozaicuri de pardosea, broderii, cerul albastru cu stele de aur (simbolul facerii lumii), consacrat în ornamentarea cupolelor, Tablele legii, prezente deasupra intrării, Menora așezat în zona mesei de rugăciune, opaițul veșnic suspendat în fața chivotului, steaua/scutul lui David (reprezentând, în general o preferință aşchenardă și-a.)⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Geoffrey Wigoder, *Enciclopedia iudaismului...*, p. 141.

⁴⁶⁵ Tritoni-zeitate marină greacă, închipuită cu bust de om și cu coadă de pește, <https://dexonline.ro/definitie/triton>

⁴⁶⁶ Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op. cit.*, p. 47.

⁴⁶⁷ Mircea Moldovan, *op. cit*, p. 114.

Leul, un simbol iudaic tradițional (tribul lui Iuda, pui de leu, Moise I, 49-9, viziunea lui Ezechiel). Foto: Cristina Rotaru, 18 august 2017.

Dimensionarea sinagogii se realizează după un calcul care se raportează la numărul enoriașilor care frecventează lăcașul de cult, în general 2/3 din numărul credincioșilor.⁴⁶⁸ În general, capacitatea maximă a unei sinagogi în secolul al XIX-lea era estimată la 1500 de locuri. În cazul Sinagogii Mari din Rădăuți, aceasta are o capacitate de 100 de locuri. Așa cum am menționat în paginile anterioare, comunitatea mozaică din Rădăuți a devenit treptat, una dintre cele mai numeroase și reprezentative din Bucovina Iсторică. Evreimea rădăuțeană reprezenta o comunitate omogenă și dinamică, în viața căreia se regăseau multiple curente și nuanțe caracteristice iudaismului, inclusiv influențele mișcării „Haskala” (iluminismul iudaic- D.H.). Prima sinagogă din Rădăuți a fost construită în 1830, fiind cunoscută sub numele de „Eli Gewölb-Schull”⁴⁶⁹. Potrivit statisticilor întocmite de către administrația orașului Rădăuți la 12 septembrie 1919, sinagoga „Gewölb” funcționa în Ringplatz⁴⁷⁰. În aceeași zonă se afla și sinagoga „Rudich”. Pe strada Voitinelului se aflau „Schaffer s sche” și „Hager s sche”, iar pe strada Bădeuțiu se afla „Handwerker”.⁴⁷¹ Existau un număr de 12 școli de rugăciuni care funcționau în spații private.⁴⁷² Meșteșugarii beneficiau pentru nevoile lor spirituale de casa de rugăciuni

⁴⁶⁸ *Ibidem*, p. 96.

⁴⁶⁹ SJAN Suceava, fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 73/Rădăuți, f.157.

⁴⁷⁰ Idem, fond *Prefectura orașului Rădăuți*, dosar 25/1919, f. 85.

⁴⁷¹ *Ibidem*.

⁴⁷² *Ibidem*.

„Emeth”, iar evreii de la periferia localității frecventau casele de rugăciuni ale familiilor Fischer, Büller și Hornik. În partea de jos a străzii „Voitinelului” - astăzi „Putnei” - Asociația Evreiască „Chevra Kadisha” a construit în 1869 o sinagogă. Zidul acesteia măsura 80 de cm, iar în interiorul acestuia au fost introduse casete pentru păstrarea valorilor⁴⁷³. În 1975, aflată într-o stare avansată de degradare, clădirea a fost demolată de către autoritățile comuniste ale vremii. Sinagoga „Gottlieb” - Zwi Gottlieb - a funcționat un timp îndelungat pe strada „Frățăuților” (actuala stradă „1 Mai”) nr. 31. Important lăcaș de cult iudaic, acesta a fost construit, după toate probabilitățile, înaintea Sinagogii Mari. Aici au slujit rabinii deosebiți, renumiți și apreciați de către întreaga comunitate rădăuțeană. Arhitectura sinagogii este diferită de aceea a altor construcții religioase rădăuțene, doavadă clară a unor curente religioase și influențe arhitectonice diverse. La această splendidă sinagogă au slujit o perioadă doi rabinii (frații) rămași în memoria colectivă rădăuțeană drept „rabinii cernăuțeni”, deportați în Transnistria la 14 octombrie 1941, de unde nu s-au mai întors⁴⁷⁴. Sinagoga de pe strada „Topliței” nr. 10, „Chesed schel emes”- a fost construită la începutul secolului XX. În incinta acestei sinagogi a funcționat o Școala Evreiască. După 1945, ea a devenit spațiu de depozitare pentru diverse materiale, iar în prezent este utilizată simultan în scopuri comerciale cât și spațiu de locuit. Alte sinagogi din Rădăuți („Bessner”, strada „Volovățului” nr. 1, „Rudich”, strada „Rudich și Ghivelt”, strada „Republiei”)⁴⁷⁵ și-au readaptat din mers, determinate de împrejurări, destinația lor inițială, devenind fie sedii ale unor activități cu profil comercial, industrial, fie spații locative și a. Necesitatea construirii unui Sinagogi Mari în Rădăuți, a fost legată firesc la sfârșitul secolului al XIX-lea de creșterea numerică a populației mozaice din Rădăuți, implicit de discuțiile și dezbatările religioase purtate la nivelul evreimii rădăuțene. Rădăuțul devenise al doilea oraș ca mărime, prestanță și importanță după Cernăuți, capitala Ducatului Bucovinei, fiind locuit de o importantă comunitate mozaică, dinamică, prosperă și reprezentativă care și manifestase deja, în câteva rânduri, preocupările pentru construirea unei sinagogi mari și încăpătoare. Existau însă câteva probleme legate de construcția unei sinagogi noi, legate de insuficiența fondurilor aferente unei asemenea investiții, precum și de identificarea unei parcele de teren adecvate. La aceste aspecte, s-au adăugat altele, legate de stilul arhitectural în care se cuvenea să fie construită sinagoga, părerile în acest sens fiind foarte vii și împărțite. Discuțiile au fost îndelungate și s-au întins în timp. Din considerente de ordin financiar, a fost evocată chiar și soluția unui împrumut, ipoteză privită însă cu multe rezerve de către unii

⁴⁷³ În 1975 construcția a fost demolată, cf., *Studiul istoric de definirea și fundamentarea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p. 48.

⁴⁷⁴ *Studiul istoric de definirea și fundamentarea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, p. 50.

⁴⁷⁵

membri ai comunității. În contextul acestor discuții, dileme și preocupări, evreimea rădăuțeană aflat vestea că împăratul Franz Jozef urma să viziteze Bucovina, urmând să poposească și în Rădăuți. Evenimentul urma să aibă loc în septembrie 1880 (după calendarul iudaic- Tishrei 5641)⁴⁷⁶. Așa cum scriam într-un alt capitol al cărții, Franz Jozef se bucura de prețuirea evreilor, frecventând adesea sinagogile și dezbatând multe aspecte importante cu anumiți rabinii. Comunitatea Evreilor (Kehila⁴⁷⁷) era condusă de către Mechel Rudich, un nume bine cunoscut și apreciat. În urma unor discuții purtate la nivelul conducerii comunității, a fost formată o delegație care i-a expus problema sinagogii împăratului Franz Josef, găsind multă înțelegere și sprijin din partea monarhului, care a donat Comunității Israelite din Rădăuți, o parcelă de pământ situată în centrul localității⁴⁷⁸. Datele prezентate în acest context, trebuie să fie privite cu o anumită doză de circumspectie, unele informații provenind din însemnările memorialistice ale rabinului Israel Hornik, întocmite- cum el însuși recunoaște- în urma unor amintiri culese de la anumiți martori oculari, probabil, oameni în vîrstă, ceea ce la conferă un anume grad de subiectivism specific istoriei orale. Ele trebuie să fie coroborate cu datele decelate în urma cercetării atente și aprofundate a documentelor arhivistice. La 25 martie 1879 a fost pusă piatra de temelie a Sinagogii Mari (Templul), în cadrul unei ceremonii speciale.⁴⁷⁹ Ceea ce este cert și confirmat ca atare de către documentele studiate, este reprezentat de efortul colectiv și profund al comunității mozaice din Rădăuți pentru construirea Sinagogii Mari (al Templului cum apare în multe documente și mărturii conform literaturii de specialitate austriece), sprijinul concret și necondiționat oferit de către împăratul Franz Josef, implicit oportunitatea oferită de către vizita acestuia la Rădăuți, în obținerea aprobării construcției și a terenului aferent. Sinagoga Mare nu avea cum să fie ridicată în 1879, Franz Josef vizitând localitatea abia în anul următor, în plus, s-au manifestat dezbateri și neînțelegeri legate de sursele de finanțare (într-un limbaj atât de familiar în zilele noastre), de arhitectura propriu zisă a construcției, aspecte care au consumat și reținut multe energii din partea conservatorilor și a moderniștilor/maskililor (reprezentanți ai Haskalalei, Iluminismul evreiesc- D. H.) din cadrul mozaicilor rădăuțeni. Cu atât mai mult, se cuvine înțeles rolul de mediator și de arbitru al acestor dezbateri, asumată cum era și firesc, de către rabinul-șef al comunității evreilor rădăuțeni. Intervalul temporal 1879-1883 a fost consacrat în mod

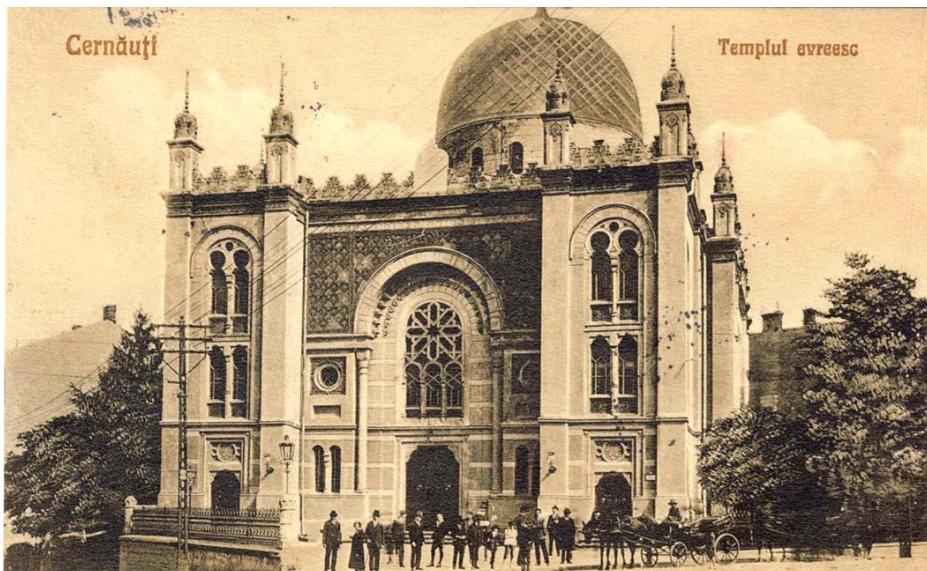
⁴⁷⁶ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 79.

⁴⁷⁷ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Enciclopedia iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 147-149.

⁴⁷⁸ *Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radautz* (Translated by Prof. Fred Stambrook and Miriam Yagur), <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radautz/rad001.html>

⁴⁷⁹ Franz Wiszniewski, *Radautz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.110.

special, aspectelor fundamentale legate de ridicarea Sinagogii Mari în zona centrală a orașului Rădăuți, o veritabilă bijuterie arhitectonică, reușind să combine, în cea mai pură tradiție iudaică, mai multe stiluri și curente arhitecturale, rămasă până în zilele noastre, drept un reper inconfundabil al patrimoniului cultural evreiesc.

Templul Evreiesc din Czernowitz (Cernăuți),
reperul arhitectural al Sinagogii Mari din Rădăuți.

Întreaga comunitate mozaică s-a mobilizat exemplar pentru strângerea banilor și a materialelor de construcție, proverbiala solidaritate evreiască spunându-și decisiv cuvântul în această situație. Fondurile pentru construirea Templului au fost colectate de la evreii rădăuțeni cu stare, sume strânse de la diverse societăți mozaice din localitate precum și din localitățile învecinate (având în vedere cuprinderea și structura organizatorică a Comunității Israelite rădăuțene), donații venite din partea unor persoane publice sau private, drept doavadă fiind tabelele cu inscripțiile prezente în incinta Sinagogii și care ne confirmă - documentar - acest lucru. Disputa dintre conservatori și reformiști s-au materializat fericit la Rădăuți în demersurile organizatorice, administrative și spirituale, materializate prin construirea Sinagogii Mari, aprobarea construirii acesteia fiind obținută cu prilejul vizitei împăratului Franz Josef în localitate. Cu ocazia zilei de „Lag Baomer (5641 - mai 1881)”⁴⁸⁰ a fost

⁴⁸⁰ Lag Baomer, în ebraică ל'ג בענין, A treizeci și treia zi a Omerului este o sărbătoare evreiască care se prăznuiește în a 33-a zi a numărătorii Omerului, în ziua de 18 a lunii ebraice Iyar. În calendarul gregorian Lag Baomer cade, de obicei, în luna mai. Lag Baomer este una din sărbătorile iudaice cele mai îndrăgite de copii, fiind celebrată în popor, prin focuri de tabăra. În Israel mulți mii de credincioși fac în această zi pelerinaj la mormântul presupus al lui Rabbi Shimon Bar Yohai pe Muntele Meron, în apropiere de orașul Tzfat (Safed).

așezată prima piatră în construirea viitoarei sinagogi. Ceremonia religioasă a fost oficiată de către rabinul cernăuțean Benjamin Weiss, la solicitarea specială a rabinului Schapira, care între timp, se îmbolnăvise. Weiss, un bun orator a spus, în discursul rostit cu această ocazie: „Domnilor: sunteți angajați în construirea unei case sfinte și mi-a făcut onoarea de a pune piatra de temelie. Terenurile destinate scopurilor sfinte trebuie să fie definite astfel încât proprietarul care le donează să dețină drepturi complete și totale, deoarece numai astfel de terenuri și nici un altul nu pot fi folosite în scopuri sfinte. A venit ca un cadou de la Majestatea Sa împăratul... și așa cum vi s-a dat pământul fără restricție, vei face cu siguranță și alte donații de la ceea ce ați câștigat în mod legitim și fără restricții”. Weiss a vorbit trei sferturi de oră, apelând la evreimea prezentă „să doneze și să se mobilizeze pentru finalizarea în bune condiții a sinagogii”. Festivitățile s-au încheiat printr-o masă ceremonială care a avut loc la locuința rabinului, unde s-au ținut din nou cuvântări. Rabinul Schapira a decis însă să plece în Eretz Israel, lăsându-și scaunul vacant. Conducerea comunității s-a mobilizat în găsirea unei persoane pregătite și acceptate pentru această funcție importantă. Cu titlul provizoriu, a funcționat pentru o vreme un anume Mendell David. Între timp, au fost publicate anunțuri în presa evreiască pentru găsirea celui mai bun candidat de rabin la Rădăuți. Comisia desemnată de către Comunitate cu această problemă, a avut de ales între 15 candidați, care și-au exprimat dorința de a ocupa postul de rabin vacant⁴⁸¹. În cele din urmă, Itzchak Kunstadt a ieșit câștigător, aprecit pentru calitățile sale oratorice, înțelepciunea și echilibrul său. O parte a comunității (în frunte cu Jankel Besner) n-a fost însă de acord cu alegerea făcută de majoritate, aducându-l pe Lichtenstein, fratele celebrului rabin Hilel Lichtenstein din Colomeea (sudul Galiciei, azi Ucraina, localitate înfrățită în zilele noastre cu municipiul Rădăuți). Acesta a și decedat la scurt timp. Rabinul Kunstadt s-a impus, devenit foarte iubit și apreciat de către evreimea rădăuțeană. Alte motive de dispută au apărut însă, determinate de designul arhitectural al sinagogii, pentru unii contestatori, turnurile aducând prea mult cu cele ale unei biserici creștine, lucru inacceptabil în opinia lor⁴⁸². Rabinul a fost cel care a reușit să pună capăt acestor noi dispute, recomandând modificarea designului arhitectural al cupolelor, astfel încât să numai existe nici un fel de discuții și nemulțumiri⁴⁸³. Sinagoga Mare din Rădăuți a fost inaugurată de ziua împăratului Franz Josef, adică la 18 august 1883, ea reprezentând o veritabilă bijuterie arhitectonică și stilistică, reflectând după modelul celei din Czernowitz/Cernăuți un

---

⁴⁸¹ *Ibidem*.

⁴⁸² *Ibidem*.

⁴⁸³ *Ibidem*. O altă problemă, rezolvată cu mult echilibru de către rabinul Kunstadt, a fost legată de pretențiile legate de nepotul fostului rabin Schapira la scaunul său, el luând decizia de a-i angaja pe acesta în cadrul administrației sinagogii. De asemenea, Reib Chaim Feldmann, un discipol al rabinului Kunstadt, s-a stabilit la Rădăuți unde s-a căsătorit cu o evreică dintr-o familie bogată.

autentic compromis stilistic între multiple influențe renascentiste⁴⁸⁴, cele ale barocului⁴⁸⁵, alături de tradițiile iudaice propriu-zise. Este vorba despre stilul renascentist și baroc⁴⁸⁶ în cazul plafonului, maur („unele decorații mărunte, arcul trilobat circumscris chivotului, alte arce bulbate”)⁴⁸⁷. „Decorația chivotului este accentuată cu măsură, proporțional și sensibil”, scriu Aristide Streja, Lucian Schwarz. „Mobilierul, băncile și în special, balustradele la bima centrală, din lemn masiv profilat și strunjit, de culoare stacojie, adaugă o notă elegantă ansamblului interior, concluzionează cei doi specialiști menționați mai sus.”⁴⁸⁸ Ceremonia de inaugurare a Sinagogii Mari din Rădăuți a strălucit prin grandoare și participarea numeroasă a membrilor comunității mozaice din localitate, în frunte cu Meschulem Koffler, unul dintre liderii săi, un personaj influent, cunoscut și respectat de toată lumea. Discursul său a fost unul pliat pe solemnitatea momentului și adevarat contextului în care acesta s-a desfășurat⁴⁸⁹. Parte inseparabilă a identității spirituale, culturale și vizuale a Rădăuțiului, Sinagoga Mare a reflectat peste timp, căutările, reflecțiile, frământările și mai ales, geniul „poporului lui Israel”. Periodic, la Sinagoga Mare s-au organizat și desfășurat ceremonii religioase importante și relevante pentru diversele evoluții spirituale din interiorul iudaismului rădăuțean.

⁴⁸⁴ Arhitectura renascentistă este arhitectura perioadei de la începutul secolului al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, în diferite regiuni ale Europei, în care are loc o redefinire a interesului pentru cultura și civilizația greco-romană, iar spiritul european se eliberează de sub tutela obscurității religioase medievale. https://ro.wikipedia.org/wiki/Arhitectura_renascentist%C4%83

⁴⁸⁵ Jeremy Melvin, *isme...Să înțelegem stilurile arhitecturale*, București, Editura Rao, 2006, p. 56-57.

⁴⁸⁶ Stilul baroc a fost un stil artistic predominant în Europa și apoi pe alte continente, generat inițial în Italia, într-o anumită direcție a artelor vizuale, la sugestia explicit exprimată de către Biserică Romano-Catolică, cel mai mare „antreprenor” și sponsor al artei în Evul Mediu și Renaștere. https://ro.wikipedia.org/wiki/Stil_baroc. A se vedea și Gheorghe Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, Editura Tehnică, 1984, p. 267.

⁴⁸⁷ Arcul este un element de arhitectură în forma arcuită care descrie un traseu curb între două puncte de sprijin și care susține un zid deasupra unei deschideri, leagă între ele două ziduri, două coloane sau întărește intradosul unei bolti, [https://ro.wikipedia.org/wiki/Arc_\(arhitectur%C4%83\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Arc_(arhitectur%C4%83))

⁴⁸⁸ Aristide Streja, Lucian Schwarz, *op cit.*, p. 129.

⁴⁸⁹ *Studiu istoric de definirea și fundamentarea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, p. 50.

Rădăuți. Sinagoga Hesed Emet Shul, 1968.

Foto: Efron, Zusya (1911-2002)

The Center
for Jewish Art

Rădăuți. Imagini din interiorul Sinagogii Hesed Emet Shul,

str. Topliței nr. 10. Foto: Efron, Zusya (1911-2002).

Sursa: <http://cja.huji.ac.il/wpc/browser.php?mode=alone&id=222723>

În cursul anului 1920, Ministerul Cultelor era interesat să afle date despre situația sinagogilor, a enoriașilor, tipul comunităților mozaice (neoloage/ortodoxe), culegând informații legate de modalitățile de alegere a rabinilor și alții.⁴⁹⁰ În localitatea Marginea după 1918, funcționa o sală de rugăciune administrată de către Avram

⁴⁹⁰ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 42/1920, f. 26.

Rosner, frecventată de aproximativ 15 persoane.⁴⁹¹ Cele câteva familii mozaice din localitatea Satu Mare frecventau sinagogile din Rădăuți⁴⁹². În localitatea Putna exista un Comitet al Casei de Rugăciune Evreiești format din Seibel Dollberg, președinte, Isk Korn, vicepreședinte, Schulem Berstein, Yosef Liebmann și Simon Grunberg, membri. Funcționa și o școală de Talmud Thora frecventată de către 61 de elevi, fiind susținută din fondurile Comunității Evreiești din Rădăuți.⁴⁹³ Comunitatea mozaică din Putna avea un caracter ortodox, statutul său fiind pierdut în timpul războiului. În termen de 14 zile toții rabinii trebuiau să se prezinte la judecătoria Rădăuți pentru a depune jurământul de credință față de administrația românească.⁴⁹⁴

X.2. HASIDISMUL

În același timp, ne atrage atenția regretatul specialist în Istoria Bucovinei, Radu Grigorovici, emigrarea evreilor din Galitia în Bucovina, a fost determinată și de evoluțiile din interiorul iudaismului.⁴⁹⁵ Este vorba, printre alte considerente enumerate, de apariția și răspândirea hasidismului (hasidicii fiind cunoscuți și sub denumirea de „evreii veseli”) înființat de către Israel Baal-Şun (1698-1760) care cultivă „mistica bucuriei și extazei față de creația lui Dumnezeu și se adresau prin pilde și minuni populației inculte, simple, găsind o largă rezonanță și aderență”⁴⁹⁶. În Bucovina, hasidismul a fost adus de către rabinul Israel Freidmann din Râjin (Rusia) care din 1842 s-a stabilit la Sadagura și de către rabinul Mendel Hager, care după 1850 a venit la Vîjnița (originar din Kossow, unde înființase un Seminar Teologic/Iešiva, pentru aprofundarea Thorei).⁴⁹⁷ Evreii au prosperat la Vîjnița, ei ajungând la 91,11% pentru a scădea ulterior în 1910 (82,76%). Israel Freidmann și-a construit la Sadagura un palat înconjurat de o grădină splendidă, întemeind o dinastie de rabiți făcători de minuni. Sadagura a devenit simbolul iudaismului hasidic. Aici populația evreiască, a atins 80,9% în 1880, scăzând la 76,8% în 1910⁴⁹⁸. Ulterior, cei doi rabiți s-au refugiat în Israel, unde Hager a devenit președinte al Marelui Consiliu

⁴⁹¹ *Ibidem*.

⁴⁹² *Ibidem*, f. 24.

⁴⁹³ *Ibidem*, f. 25-26.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, f. 28.

⁴⁹⁵ Radu Grigorovici, *Studiul critic al recensământului austriac din 1880 cu privire la populația Bucovinei. III. Bucovina, teritoriu de trecere al evreilor galicieni spre România între 1880 și 1890*, în „Analele Bucovinei” București „Institutul Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți), II, 2/1995, p. 1-2.

⁴⁹⁶ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Encyclopedia iudaismului*, traducere de Radu Lupaș și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 277-280.

⁴⁹⁷ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, II, în „Analele Bucovinei”, VII, I, 2000, p. 152; Radu Grigorovici, *op. cit.*, p. 353.

⁴⁹⁸ *Ibidem*.

al Torei. În 1880, cifrele și informațiile avansează la 25% ponderea hasidismului în rândurile mozaicilor din Bucovina și Moldova.⁴⁹⁹ Cele mai importante dinastii rabinice din Bucovina au fost Friedman, Hager și Moscovici. Aceste familii au produs admorim hasidici, „ṭakidim” (admor- abreviere de la „Adoneinu, Moreinu, Rabeinu”). În traducere: „Domnul nostru, Învățatorul nostru, Rabinul nostru”). Ṭakidicul- scrie Lucian Zeev-Herșcovici- era considerat el însuși Thora” (spre deosebire de rabinul tradițional care stătea în tribunalul lui rabinic⁵⁰⁰. Ṭadikul (evreu bun) este care primește bani („pidyonot”) pentru a face rugăciuni speciale prin intermediul unor bilețele („kwitelech”-„biletele cu jalbe”).⁵⁰¹ Acest ṭadik are prin urmare, anumite însușiri speciale, fiind mai aproape de Dumnezeu. Mistica hasidică „se bazează în mod fundamental pe rugăciune, care trebuie făcută din tot sufletul, și pe credință”⁵⁰². Se crede că puterea unui ṭadik sporește după moartea sa, astfel încât credincioșii („hasidim”) vin la mormântul său și-i lasă „kwitelech”⁵⁰³, în care-și mărturisesc durerile⁵⁰⁴. La mormântul unui ṭadik vin atât evrei cât și creștini. Pe mormântul unui ṭadik, se află câteodată un „ohel” (un fel de căsuță la care se roagă cei care cred în puterea acestuia).⁵⁰⁵ În Bucovina au funcționat câteva curți rabinice hasidice (Cernăuți, Sadagura, Vîjnița, Siret, Storojineț, Suceava, Rădăuți și alții)⁵⁰⁶ La Rădăuți, au fost construite „Wiznitz Schul”, „Kossow Schul” (Jankel Besner) și „Sadagura Schul” (Michel Rudich)⁵⁰⁷. La Rădăuți a funcționat o curte rabinică hasidică întemeiată de către dinastia Hager (Rabi Yosef Alter Hager).⁵⁰⁸ Admor a fost Rabi Yitzhak Moscovici (1878-1958). Ulterior acesta a plecat ca *admor* la New York.⁵⁰⁹ Rabi Yosef Alter Hager a ținut foarte mult la respectarea cu strictețe a Șabatului de către evreii rădăuțeni. Atunci când a considerat că Șabatul nu era respectat aşa cum se cuvine, a decis să se retragă în semn de protest, plecând la Siret. După o vreme însă, adeptii lui au venit și ai reușit să-l convingă să se reîntoarcă la Rădăuți, ceea ce el a acceptat cu mare bucurie. Documentele menționează manifestări religioase asociate

⁴⁹⁹ *Ibidem*.

⁵⁰⁰ Apud Lucian Zeev Herșcovici, *Hasidismul în Bucovina: câteva aspecte*, în „Caietele Anul Paul Celan 2010”, culegere îngrijită de Angela Furtună, Suceava, Biblioteca „I. Gh. Sbiera”, 2011, p. 6.

⁵⁰¹ *Ibidem*.

⁵⁰² Moshe Idel, *Despre înălțarea sufletelor în hasidism*, în „SAHIR”, III, 1998, p. 37-40.

⁵⁰³ Lucian Zeev Herșcovici, *op. cit.*, p.7.

⁵⁰⁴ Iacob Ițhac Niemirower, *Iudaismul. Studii, eseuri, omilectică și retorică*, Studiu introductiv de Lucian Zeev Herșcovici, selectarea notelor, glosar și indici de Lya Benjamin și Mihaela Rotaru, București, Editura Hasefer, 2005, p. 313.

⁵⁰⁵ *Ibidem*, p. 314.

⁵⁰⁶ *Ibidem*, p. 315-316.

⁵⁰⁷ *Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radautz* (Translated by Prof. Fred Stambrook and Miriam Yagur), <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radautz/rad001.html>

⁵⁰⁸ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Encyclopedia iudaismului...*, p. 260.

⁵⁰⁹ Lucian Zeev Herșcovici, *op. cit.*, p. 14.

hasidismului, în acele zile, străzile fiind „inundate” de numeroși evrei, îmbrăcați în costume de sărbătoare, care cântau într-o atmosferă specifică, hotelurile și spațiile de cazare, dovedindu-se a fi neîncăpătoare. Familii de evrei rădăuțeni precum Jurgrau și Dawid Iossel Hecht, Meier Schorr⁵¹⁰, rabinii Israel Gottlieb și Joel Moscovici și-au organizat case de rugăciuni în propriile lor locuințe⁵¹¹. Mechel Rudich a contribuit la construirea unei sinagogi pe strada „Rudich” din Rădăuți, în stilul hasidismului de Sadagura. Sinagoga „Viznitzer” din Rădăuți a fost construită după modelul arhitecturii transilvănene, fără a avea simboluri iudaice evidente⁵¹². Aceasta a fost construită într-un stil simplu, potrivit convingerilor hasidice împărtășite către adepții rabinului Mendel Hager din Boian. Modelul curții rabinice de la Rădăuți a funcționat cu succes și în alte comunități mozaice din Bucovina Istorică, acestea fiind consacrate și chiar celebre, precum cele de la Vijnița, Sadagura, Boian și.a. Cățiva dintre rabinii de la Vijnița sunt înmormântați în Cimitirul Mozaic din Rădăuți...

Foto, Cristina Rotaru, august 2014.

⁵¹⁰ SJAN Suceava fond *Colecția de Stare Civilă. Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1857–1876, 2/1876–1877; idem 3/1877–1884.

⁵¹¹ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina 1774–1939*, Iași, Editura Tipării Moldova, 2010, p. 27.

⁵¹² *Ibidem*, p.130.

X.3. RABINII

Rabinul (ebr. Sing. רַב Rav, Pl. רְبָנִים Rabbanim) ocupă un loc aparte în iudaism, ei fiind considerat un om învățat, un dascăl. El era considerat învățătorul religios al unei comunități mozaice. Primii rabinii au fost aduși în Bucovina din Galiația. Hirsch Schapira, originar din Podolia, a devenit rabin definitiv la Rădăuți, în anul 1847.

Rabini rădăuțeni.

Începând cu 1857, Comunitatea Evreiască Rădăuți și-a organizat propriul birou de înregistrare [Matrikelamt], funcționând autonom sub egida unei entități conduse de către un funcționar austriac evreu.⁵¹³ Într-o comunitate compactă și diversă sub aspectul intereselor și al opiniilor precum Kehila rădăuțeană, s-au manifestat anumite neînțelegeri legate de unele aspecte precum în cazul de față, monopolizarea veniturilor comunitare asigurate de taxele impuse prin folosirea băii de aburi și de ritual/mikweh-ul⁵¹⁴. Un anume Weber, întreprinzător rădăuțean a dorit să construiască o baie de aburi și un mikweh propriu, însă pentru funcționarea acestuia avea nevoie de aprobarea unei autorități rabinice, alta decât aceea a lui Schapira. Weber a reușit să obțină un certificat din partea rabinului de Burdujeni, Abraham Aminia, fapt care a trezit nemulțumirea lui Schapira. În cele din urmă, documentul a fost anulat de către autoritățile rabinice, însă liniștea în comunitatea rădăuțeană, a fost, pentru o vreme, tulburată. Dintre rabinii care au slujit la Rădăuți îi menționăm pe Zwi Schapira⁵¹⁵, Hirsch Shapiro (1861-1881)⁵¹⁶, Itzhak Rabin Elieser Lipmann Kunstadt (1838, Pressburg-10 iunie 1909, Rădăuți)⁵¹⁷, Yaakov Hoffman (1912-1923)⁵¹⁸, Yaakov Nacht (1925-1928)⁵¹⁹. În 1925, Yakob Nacht a fost nominalizat pentru a prelua funcția de rabin în Rădăuți. În 1928, el a plecat la Strasbourg, pentru a preda iudaismul. A fost urmat de către Shimshon Stein (1930–1932; 1933–1940)⁵²⁰. Acesta s-a născut la Rădăuți, absolvind Seminarul din Viena. A fost urmat de către Yitzhak Rabinowitz (1932-1933) și Israel Hornick (1945-1947). Jakob Hoffmann⁵²¹ (n. martie 1888, Papa - d. iunie 1956, Israel)⁵²², a fost elevul al renumiților rabini Gedalje Schmelkes, S. B. Schreiber și M. A. Roth. Între 1906-1908 a fost rabin la Sinagoga „Montefiore” (Viena), 1912–1923 în Rădăuți, ulterior, între 1923-1937 a activat la Frankfurt am Main, iar în final, a îndeplinit funcția de rabin al Congregației „Ohav Zedek” din New York (1938–1953). Hoffmann a fost un membru marcant al mișcării „Mizrachi”. În 1954 a emigrat în Israel, unde a decedat în iunie

⁵¹³ Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radatz...

⁵¹⁴ Ibidem.

⁵¹⁵ S. Winninger, *Große Jüdische National-Biographie*, Fünfter Band, Cernăuți, Editura Arta, 1934, p. 396.

⁵¹⁶ Ibidem, p. 392-395.

⁵¹⁷ Idem, *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, Cernăuți, Editura Arta, 1936, p. 204; „Jüdische Pester Zeitung”, an 15, 22 martie 1886, p. 1.

⁵¹⁸ S. Winninger, *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, Cernăuți, Editura Arta, 1936p. 86.

⁵¹⁹ Primăria municipiului Rădăuți. *Oficiul Stării Civile, Matricola de cununie a Oficiului matricolelor*, Tom VI, 28/8 1929–31/12 1929, p. 27.

⁵²⁰ *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, p. 204.

⁵²¹ SANJ, Suceava, fond *Prefectura orașului Rădăuți*, dosar 25/1919, f. 85.

⁵²² „Ungarländische Jüdische Zeitung”, Budapesta, din 21 februarie 1913. În 1919, el a susținut un strălucit doctorat în Filosofie la Universitatea din Viena.

1956. Rabinul Israel Hornick (n. 1878, Zalesczyky, Galiția, Ucraina), a fost considerat drept un „savant în predarea Talmudului”, fiind un „discipol al renomitilor rabinii galițieni Jakob Weidenfeld și Leib Bernfeld”. Autor al unei impresionante colecții de decizii rabinice. Hornick a supraviețuit deportării în Transnistria, devenind după reîntoarcerea sa, rabin de Rădăuți. A murit în 1948⁵²³.

Rabinii trebuiau să respecte prevederile legale introduse după 1918 în Regatul Român. Astfel, în baza art. 54 din Legea pentru Regimul General al Cultelor (publicată în „Monitorul Oficial” nr. 89 din 22 aprilie 1928) a fost stabilit Regimul Cultului Mozaic din Regatul Român care stabilea la art. 1: „organizarea cultului mozaic din cuprinsul țării se va face pe bază de comunități religioase. Comunitatea este întrunirea tuturor evreilor și așezămintelor de cult (sinagogi, temple, case rugăciuni), de cultură și de asistență socială într-o localitate”⁵²⁴. Scopul comunității era satisfacerea în cadrul legilor în vigoare a trebuițelor religioase, culturale și de asistență socială a evreilor din localitate și înființarea, întreținerea și controlarea instituțiunilor ce servesc acestor misiuni și a personalului...”⁵²⁵ La art. 6 se specifica faptul că, „rabinii pot fi numai cetăteni români, afară numai de cazurile prevăzute în legea pentru regimul general al cultelor art. 10, alineatul 2. Rabinii vor trebui să aibă pregătirea stabilită de normele generale în vigoare. Alegerea rabinilor va fi comunicată în termen de 30 de zile Ministerului Cultelor”⁵²⁶. În Regatul Român, legislația prevedea în cazul rabinilor susținerea unor examene în fața unui comisie desemnată de către Ministerul Cultelor și Artelor. Rabinii erau scuși de prestarea serviciului militar.⁵²⁷ În 1933, Ministerul de resort se ocupa de constituirea unei Uniuni a Rabinilor care ar fi trebuit să avizeze numirea oricărui funcționar cu atribuții religioase la nivelul comunităților mozaice.⁵²⁸ N-am identificat în cursul cercetărilor mai multe informații legate de aceste aspecte.

---

⁵²³ Lucian Zeev-Herșcovici, *Hasidismul în Bucovina: Câteva aspecte*, în *Caietele Anului Paul Celan 2010*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2012, p. 14.

⁵²⁴ SANIC fond *Ministerul Culturii și Artelor*, dosar 118/1933, f. 44.

⁵²⁵ *Ibidem*.

⁵²⁶ *Ibidem*, f. 50.

⁵²⁷ Idem, fond *Ministerul Cultelor și Artelor*, dosar 114/1933, f. 23.

⁵²⁸ *Ibidem*.

Rădăuți, 1974. Rabinul Tirmauer cu lumina de Hanuka.
Sursa: <http://www.mocp.org/info.php?s=1974&t=objects&type=all>

X.4. CIMITIRUL ȘI RITUALURILE FUNERARE

Așa cum aminteam anterior, comunităților mozaice erau obligate - potrivit reglementărilor legislative austriece - să arendeze sau să-și cumpere teren pentru amenajarea de cimitire. La Rădăuți acest lucru s-a produs în 1831, la distanță de un an, de la deschiderea primei sinagogi⁵²⁹. Cimitirul Evreiesc („Beit Hachaim”) din Rădăuți a fost inaugurat printr-o ceremonie specială în 1831 odată cu achiziționarea de către Comunitatea Israelită din localitate, a unei parcele de pământ. Cimitirul s-a mărit prin cumpărarea unor terenuri învecinate. În 1832 evreii Iacob Gerbel și Elias Gewolb erau însăși inițiatori de către Direcția Bunurilor din Cernăuți că trebuie să achite plata terenului și să prezinte contractul de cumpărare⁵³⁰. Evreii au mai achiziționat ulterior 20 de stânjeni de pământ pe teritoriul comunei învecinate Marginea. Potrivit tradiției iudaice, cimitirele trebuie amenajate în afara localităților.⁵³¹ În același an în Rădăuți a izbucnit o epidemie de ciumă, Efraim ben Jakob Goldschläger devenind primul decedat îngropat în cimitirul local. În ebraică, cimitirul este numit „bet kevarot”, însemnând „casa mormintelor”, sau „bet olan” – „casa veșniciei”⁵³². În tradiția iudaică, locul pe care a fost amenajat un cimitir este tot atât de sfânt precum o sinagogă. Paradoxal, în iudaism, în același timp, cimitirul este considerat și un spațiu al impurității. Cimitirul este inaugurat printr-o ceremonie de sfințire rezervată evreilor. Cei care intră într-un cimitir să se purifice. Acest lucru se realizează în mod

⁵²⁹ Franz Wiszniewski, *op. cit.*, p. 116.

⁵³⁰ *Ibidem*.

⁵³¹ *Memoria cimitirilor evreiești*, Federația Comunităților Evreiești din România, București, 2007, p. 84.

⁵³² Geoffrey Wigoder, *Encyclopedia iudaismului...*, p. 143-144.

simbolic, la ieșire prin spălarea mâinilor. Preoții (cohanim) nu au voie să intre în cimitir decât în cazul unei înmormântări. Cimitirile evreiești trebuie să fie lipsită de orice podoabă de verdeață, obicei la care s-a renunțat în prezent⁵³³. La intrarea în cimitir era amplasat ohelul adică o capelă cimiterială unde corpul decedatului era pregătit pentru a fi îngropat.

---

⁵³³ Memoria cimitirilor evreiești..., p. 84.

Cimitirul Mozaic Rădăuți, 29 octombrie 2016. Foto, Cătălin Urdoi.

Mormintele sunt așezate pe rânduri, la o distanță de șase palme. În unele cimitire iudaice, rândurile femeilor sunt separate de cele ale bărbaților. Mormintele sunt amplasate fie în ordinea în care persoanele au decedat, fie într-o anumită zonă familială, fie se combină ambele variante. Există cimitire unde anumite rânduri erau rezervate rabinilor sau conducătorilor comunității. Cei socotiți nebuni, sinucigașii și cei certați cu legea sunt îngropați în rândurile de lângă gardul cimitirului.⁵³⁴ Există o serie de reguli care trebuie respectate de către toți cei care au de-a face la un moment dat cu un cimitir iudaic: trebuie să evite consumarea de alimente în cimitir, să aibă un comportament decent, să nu consume băuturi, să nu-l folosească ca drum⁵³⁵ și.a. Nu se poartă filactere (Tiflin în ebraică, una dintre cele mai vechi obiecte de cult, constând din două cutiuțe de piele, conținând fragmente de Tora)⁵³⁶ sau o Sefer Tora, la mai puțin de patru coți de un mormânt (gestul fiind considerat o lipsă de respect față de cei decedați). Rabinii nu recomandă, în general, mersul prea des la cimitir (oficial, dată la finele celor șapte zile de doliu, la 30 de zile de la înmormântare și de comemorarea morții-„iarțait”, în idiș⁵³⁷). Inițial, evreii rădăuți își îngropau morții în Cimitirul Mozaic din Siret. În urma reformei agrare din 1921, Comunitatea Evreiască din Rădăuți a fost împroprietărită cu o suprafață de pământ pentru extinderea cimitirului propriu. Între timp, suprafața cimitirului a crescut, în prezent acesta adăpostind aproximativ 6000 de monumente funerare. Cimitirul Evreiesc din Rădăuți este înconjurat de un zid gros din piatră, aceasta nefiind însă o prevedere iudaică.⁵³⁸ Monumentele funerare („maṭeiva” în ebraică) se caracterizează printr-o mare diversitate, ele fiind așezate vertical (potrivit tradiției aşchenarde). Ele îmbină forma cu dimensiunea, caligrafia cu ornamentica și.a. Motivele ornamentale au potrivit specialiștilor, un caracter simbolic, alegoric, profesional, onomastic și ritualic. Cele mai frecvente motive întâlnite sunt: leul, pasărea, grifonul⁵³⁹, menora, Arborele vieții, Mânile binecuvântării, Tora, coroana, peștii, urșii, cerbii și ciutele.

⁵³⁴ *Ibidem*.

⁵³⁵ *Ibidem*, p. 85.

⁵³⁶ Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 344.

⁵³⁷ *Memoria cimitirelor evreiești...*, p. 85.

⁵³⁸ Mircea Moldovan, *op. cit*, p. 117.

⁵³⁹ Grifon- Animal fantastic, combinând, în diferite proporții, un leu și un vultur, cu funcții simbolice și decorative, <http://www.dumitrueremciuc.com/2015/04/11/dictionarul-de-arhitectura-termeni-de-specialitate/>

Simbolistică funerară iudaică întâlnită în Cimitirul Evreiesc din Rădăuți.

Sursa: Foto: Cătălin Urdoi, 29 octombrie 2016.

Se mai întâlnesc, numeroase influențe populare locale împreună cu diverse stiluri dominante în secolul al XIX-lea și în prima parte a secolului XX.⁵⁴⁰

Cimitirul Mozaic Rădăuți, 29 octombrie 2016. Foto, Cătălin Urdoi.

---

⁵⁴⁰Ibidem, p. 118.

În tradiția iudaică, rolul și semnificația cimitirului sunt profund și clar subliniate, existând o lungă și complexă practică în legătură cu toate aspectele care decurg din serviciul funerar și.a.⁵⁴¹ Remarcăm la Cimitirul Evreiesc din Rădăuți, plasarea orizontală la aşchenarzi a mormintelor (a se vedea foto de mai sus), precum și prezența capelei cimiteriale, băii rituale și a anexelor aferente. Mormintele sunt realizate exclusiv din piatră, un obicei întâctenit încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În situația evreilor care se confruntă cu moartea operează două principii fundamentale: conceptul kvod ha „med (respectul față de morți) și cel de „kvod ha hai” (respect față de cei în viață)⁵⁴². Iudaismul interzice incinerarea și din considerentul că această procedură reprezintă o modalitate de a scăpa prea rapid de un trup care a fost odată un membru iubit al unei familii.⁵⁴³ Legea iudaică are grijă și față de sentimentele celor apropiati de cel decedat, prevăzând ca acesta să fie îngropat la maximum trei zile de la data morții (asta dacă nu intervin motive neprevăzute și bine întemeiate). Vecinii defunctului „sunt cei care prepară o masă condoleanțe pentru rudele celui decedat, care altfel s-ar putea să nu se mai preocupe să-și gătească”⁵⁴⁴. În scopul manifestării durerii rudelor defunctului în mod privat, vizitatorii sunt îndemnați să nu de-a telefoane de condoleanțe până în a treia zi după înmormântare.⁵⁴⁵ În perioada de doliu, sunt recitate două rugăciuni „Tiduk Hadin” și „Kadîș”.⁵⁴⁶ În timpul celor şapte zile de doliu (şiva) se vor aprinde lumânări în casa defunctului, la comemorarea acestuia (iarțait) și în zilele în care se rostește rugăciunea Izkor la sinagogă.⁵⁴⁷ În tradiția iudaică, sacralitatea unei persoane nu se sfărșește odată cu moartea acestuia. În vechime, evreii aveau obiceiul de a turna apă pe podeaua casei, „marcând astfel pentru persoanele care intră în casă faptul că acolo a avut loc un deces”⁵⁴⁸. Evreii nu vor permite (conform legii iudaice) efectuarea autopsiei, aceasta putând a se efectua numai în situații speciale și doar cu aprobarea unei autorități religioase. Legea iudaică interzice îmbălsămarea (sâangele fiind eliminat în corp în timpul operațiunii propriu-zise, or iudaismul privește sâangele ca pe o componentă a corpului uman, nefiind deci permisă eliminarea lui).⁵⁴⁹ Morții sunt îngropați într-un giulgiu simplu (**tahrihim** în ebraică), aspect care semnifică faptul că

⁵⁴¹ Silviu Sanie, *Cercetarea cimitirului evreiesc de la Siret (I). Unele considerații metodologice*, în „SAHIR”, II/1997, p. 9 și urm.

⁵⁴² Apud Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 61.

⁵⁴³ *Ibidem*.

⁵⁴⁴ *Ibidem*.

⁵⁴⁵ *Ibidem*.

⁵⁴⁶ *Ibidem*.

⁵⁴⁷ *Memoria cimitirilor evreiești*, p. 91.

⁵⁴⁸ Alfred J. Kolatch, *op. cit.*, p. 63.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, p. 64.

săracii și bogații sunt egali în fața lui Dumnezeu⁵⁵⁰. Este confecționat din muselină, bumbac și in. Veșmântul exterior este reprezentat de către un cearșaf alb, simbol al purității.⁵⁵¹

Ritual funerar la evreii din Rădăuți, 1976. Foto: Laurence Salzmann.

Sursa: colecția personală Laurence Salzmann.

În cazul unui om remarcat în timpul vieții sale pentru pioșenia sa, atunci el va putea fi înmormântat îmbrăcat într-un kitel (trebuia să fie purtat de către defunct la serviciul religios pentru Marile Sărbători și Sederul de Pesah).⁵⁵² Uneori, în sicru se așează pământ din Țara Sfântă (conform convingerii împărtășite de mulți evrei, „atunci când va veni Mesia vor învia morții și cei care au avut o viață virtuoasă vor călători pe sub pământ până în Țara Sfântă, unde vor învia”⁵⁵³). Vehiculul funerar este urmat- potrivit credinței iudaice- pe distanța a câteva străzi de către persoanele aflate în doliu. Acest obicei este unul foarte vechi la evrei cunoscut sub denumirea de „Halvaiat ha-met” („escortarea morților”).⁵⁵⁴ Convoiul funerar se oprește de trei sau de șapte ori până la locul de îngropăciune, aceasta simbolizând faptul că prezenții nu doresc să se despartă de defunct.

⁵⁵⁰ *Memoria cimitirilor evreiești*, p. 88.

⁵⁵¹ Alfred J. Kolatch, *op. cit.*, p. 65.

⁵⁵² *Ibidem*, p. 66.

⁵⁵³ *Ibidem*, p. 68.

⁵⁵⁴ *Ibidem*, p. 75.

Rădăuți. Cortegiu funerar iudaic în Cartierul Evreiesc. Foto: Laurence Salzmann.
Sursa: colecția personală Laurence Salzmann.

Odată ajunși acasă, participanții vor avea grija se purifice prin spălarea mâinilor⁵⁵⁵. De Iom Kipur (יּוֹם קִippָּר, Ziua ispășirii)⁵⁵⁶ se arde o lumânare pentru sufletele celor decedați.⁵⁵⁷ Avându-se în vedere valoarea patrimonială a Cimitirului Evreiesc din municipiul Rădăuți, și ținând cont de valoarea deosebită pentru identitatea și memoria culturală a localității, se impun adoptarea în continuare a unor măsuri susținute în vederea întreținerii, reabilitării și conservării acestuia.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁵⁶ Este considerată una dintre cele mai importante sărbători iudaice. Se caracterizează prin sobrietate și austерitate, cuprindând un post de 25 de ore. În calendarul ebraic Iom Kipur începe la apusul soarelui a celei de-a zecea zi a lunii ebraice Tișrei (lună care corespunde ultimei jumătăți a lui Septembrie și primei jumătăți a lui Octombrie din calendarul gregorian), și continuă până la apusul soarelui următoarei zile. Fiind o perioadă de introspecție profundă, în această perioadă nu se celebrează căsătorii, *apud* Alfred J. Kolatch, *op. cit*, p. 44.

⁵⁵⁷ *Memoria cimitirelor evreiești...*, p. 91.

CAPITOLUL XI

Rețeaua de instituții religioase și laice

XI.1 „KEVRA-KADISHA”

Acest capitol tratează problema instituțiilor religioase și laice din cadrul comunității mozaice din Rădăuți. Cititorii avizați vor recunoaște anumite date și informații publicate într-un volum similar, însă în cazul de față, acestea sunt structurate și plasate într-o nouă organizare, adecvată conținutului lor. Așadar, în perioada inițială „Confreriile Sacre” („Sfânta Societate”) se ocupau de gestionarea problemelor legate atât de viața civilă, cât și de viața religioasă (căsătorii, divorț, ritualul de circumcizie, înmormântări etc.)⁵⁵⁸. Întrucât în tradiția iudaică, „pregătirea decedatului pentru înmormântare are o importanță mare”⁵⁵⁹, corpul unui om va fi fost tratat precum un sul de Tora: „Asemenea Torei, care este tratată cu cel mai mare respect nu doar când este în uz, ci și după aceea, tot așa trebuie tratat corpul uman după moarte”⁵⁶⁰. De aceste operațiuni, care implicau o foarte bună cunoaștere a preceptelor iudaice în domeniu, se ocupa societatea „Hevra Kadisha”, formată din persoane selectate cu grijă, care-și dedicau întreaga lor existență sarcinii sfinte „de a pregăti morții pentru înmormântare”.⁵⁶¹ Societatea opera, inițial, la nivelul comunităților mozaice de la orașe și sate, unele sinagogi având societăți funerare proprii. Apoi, de la începutul secolului al XX-lea, au început să se ocupe tot mai mult de servicii religioase și sociale.

⁵⁵⁸ Hevra Kadisha, instituție de bază a oricărei Comunități Evreiești. Se ocupă cu organizarea și desfășurarea în bune condiții a ritualului de înmormântare. Şef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 347.

⁵⁵⁹ Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul II, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2017, p. 180.

⁵⁶⁰ *Ibidem*. În Rădăuți au mai fost înființate „Frăția de ajutorare a bolnavilor și de înmormântare „Chewra Kadische”, „Asociația pentru școală Chwere Talitore”, „Asociația de ajutor reciproc în caz de boală și deces Chessed Wee Meth”.

⁵⁶¹ *Ibidem*.

„Hevra Kadisha”⁵⁶² s-au transformat într-un fel de instituție-cadru, în care coexistau, activau și funcționau în mod adecvat mai multe asociații: „casă de bătrâni, asociație pentru sprijinirea văduvelor, pentru îngrijirea orfanilor, casă de oaspeți pentru cei care treceau prin localitate, asociație pentru „îngrijirea sufletelor, cantină populară, fond de căsătorii, casă de credit și împrumuturi”⁵⁶³ ș.a. În cazul unui deces și al parcurgerii operațiunilor specifice (obținerea certificatului de deces, transportul trupului la capela mortuară), societatea „Hevra Kadisha” este chemată de către rabin (sau un funcționar al comunității) pentru a avea grija de cadavru. Un supraveghetor („șomer” în ebraică) aparținând societății „Hevra Kadisha”, rămânea cu decedatul recitând psalmi, în timp ce alți membri ai societății spălau și îmbrăcau trupul celui decedat conform prescripțiilor iudaice”.⁵⁶⁴ Toate aceste activități s-au desfășurat secole de-arândul în cadrul comunității mozaice rădăuțene, ele ilustrând preocupările evreilor pentru respectarea cu acuratețe a obiceiurilor și tradițiilor lor specifice. Apariția și dezvoltarea în timp a diverselor societăți mozaice poate fi documentată în raport de creșterea și coagularea specifică a comunităților evreiești din Bucovina Iсторică. Astfel, în 1857 din inițiativa rabinului-șef al Bucovinei a luat ființă prima societate evreiască care avea drept scop asigurarea cu hrana a tinerilor din familiile sărace care învățau la școala publică germano-iudaică⁵⁶⁵. Numărul societăților, asociațiilor evreiești din Bucovina a crescut vertiginos între 1850-1914, perioadă în care s-au înființat peste 260 de societăți mozaice orientate în mod predilect spre voluntariat. Domeniile de activitate ale acestor societăți, fundații și asociații erau foarte variate: caritate, religioase, cultural-educative care se ocupau cu „organizarea seratelor”⁵⁶⁶, a ciclului de lecții, concerte, popularizarea învățământului, organizarea bibliotecilor, sărbători naționale, colectarea de mijloace financiare pentru ajutorarea coloniștilor evrei din Palestina, trezirea conștiinței naționale evreiești” ș.a.⁵⁶⁷ În Rădăuți au fost înființate o serie de asociații, organizații, asociații, fundații și societăți focalizate pe susținerea/dezvoltarea și promovarea unor domenii specifice din viața comunității mozaice: „Café Paris”, înființată de către Mendel Fischer și soția sa, activă „pentru hrănirea și îmbrăcământea copiilor săraci de la școala de Talmud

⁵⁶² Daniel Diaconu, *Evreii din Moldova de Nord de la primele aşezări până în 1938. Cu privire specială asupra județului Neamț*, București, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, Editura Universitară, București, 2009, p. 51. „Hevra Kadisha” se mai ocupa și cu strângerea gebelei (taxa pe carne cașer și pe tăierea rituală a vitelor și a păsărilor).

⁵⁶³ Vasile Schipor, *Evreii din Rădăuți. Scurt istoric*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, București, 11/2005, p. 129.

⁵⁶⁴ Alfred J. Kolatch, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁶⁵ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina 1774-1939*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010, p.169.

⁵⁶⁶ A se vedea și Harieta Mareci-Sobol, *Doamnele române din Bucovina: Elitism, filantropism, militantism (1891-1918)*, în „Analele Bucovinei”, XX, I, (40), 2013, p. 163-175.

⁵⁶⁷ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 169.

Tora”; „Fundată Michel Ruckenstein”, a susținut fetele sărace de la Școala Evreiască. Jankl Besner și-a lăsat moștenirea în scopul construirii unui templu în stil vienez, însă succesorii săi n-au respectat dorința defunctului, ridicând o școală particulară. Dawid Jossel Hecht este cel care a pus bazele unui cămin pentru persoanele vârstnice unde au fost cazați 40 de bărbați și femei. În acest proiect social au fost mai implicați: Chaim Mechel, Abe Reinhold, Benjamin Klein, Wolf Tannenbaum, Alter Wassermann, Berl Schuler, Moritz Flicker, Channa Harnik și alții.⁵⁶⁸ Societatea „Machsike Schabath”, a fost condusă, la începuturile sale, de către judecătorul Friedricht Rachmuth; „Bikkur Cholim”, condusă de către Michael Rudich; „Chesed Weemeth”⁵⁶⁹ aflată sub conducerea lui Moise Bere Mik, scopul acesteia fiind acela de „ajutorare a membrilor săi în baza principiului reciprocității”⁵⁷⁰. „Mirjam” („Frauenverein und Madchverein”) prezidată de către Anna Rosenfield⁵⁷¹, se ocupa cu „ajutorarea femeilor nevoiașe și bolnave din cadrul comunității mozaice din Rădăuți”. „Asistența și protecția socială” reprezentau obiectul de activitate al asociației „Israelitischen Frauieren”⁵⁷². Societatea „Safra Berurah”⁵⁷³ avea drept obiect principal de activitate, „promovarea și învățarea limbii ebraice în spațiul spiritual și educațional rădăuțean”, iar „Societatea Școlilor pentru Bucovina” susținea educația și învățarea idișului⁵⁷⁴. Societatea „Talmud-Thora” își avea sediul în „Ringplatz” nr. 2036⁵⁷⁵.

XI.2. INSTITUȚII SOCIALE ȘI DE SĂNĂTATE

La 25 august 1912 a avut loc în localul „Clubului Evreiesc” din Rădăuți, înființarea societății academice de vacanță „Barissia”. Însemnele acestei societăți erau o „panglică având culorile violet, alb și verde” pentru „vulpoi” și o panglică având culorile violet-alb/verde cu marginile alb-albastre pentru „fărtați”. Membrii societății purtau un „chipiu de culoare albastru deschis și respectiv o beretă de culoare violet-alb-verde”⁵⁷⁶. În rândurile „fărtaților” figurau inginerii Schindler și Buchbinder, medicii Schimmel, Kupferberg, Zvecker, Pressner și Seidner, juristul Niederhoffer și expertul Sonntag. Bierer a fost declarat în unanimitate membru *honoris causa* al

⁵⁶⁸ Albert Wassermann, *Radautz*, în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962, p. 92–96.

⁵⁶⁹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 33; idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 26.

⁵⁷⁰ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 33.

⁵⁷¹ *Ibidem*.

⁵⁷² *Ibidem*, f. 36.

⁵⁷³ *Ibidem*, f. 40.

⁵⁷⁴ *Ibidem*, f. 46.

⁵⁷⁵ *Ibidem*.

⁵⁷⁶ Idem, fond *Tribunalului județului Rădăuți*, 30/1927, f. 5.

societății „Barissia”. Inginerul Schindler a fost ales președinte, medicul Schimmel, vicepreședinte, iar juristul Niedoehoffer, secretar. Societatea „Barissia” a primit aprobarea Administrației Țării Bucovinei⁵⁷⁷. În calitate de „societate academică de vacanțe”, „Barissia” avea drept scop „educarea spirituală și națională a tinerilor studenți evrei”⁵⁷⁸. La înființarea societății „Barissia” un rol important l-au avut membrii organizației sioniste „Kadima” (*המִידָה* în ebraică) din Viena, care anterior, fondaseră societățile „Hasmonaee” în Cernăuți (1891) și „Moriah” în Viena (1893).

„Fundația Mendel și Ghittel Fischer”, înființată în 1909, avea drept obiect de activitate „colectarea de produse alimentare și articole de îmbrăcăminte pentru ajutorarea evreilor nevoiași”. Societatea „Nassei Hamitu” (1903) cu sediul în str. Băii nr. 8 se ocupa cu „acordarea ajutorului de boală și de deces”. A dobândit personalitate juridică prin decizia Tribunalului Rădăuți (nr. 61/1932). Avea drept scop „întreținerea casei de rugăciune, purtarea rămășițelor pământești ale membrilor săi și ajutorarea acestora în caz de boală”. Deținea o „casă de rugăciuni” în strada „Băii” nr. 8 (înregistrată tabular sub parcela 277, administrator Baumgartner Ionas)⁵⁷⁹. „Azilul Evreiesc pentru Infirmi” (str. Cimitirului nr. 3), coordona îngrijirea „infirmitelor evrei”, iar „Societatea pentru hrănirea școlarilor și bătrânilor evrei” (1918) gestiona problemele sociale „ale tinerilor și vârstnicilor evrei”⁵⁸⁰. Asigura masa zilnic, pentru „80 de persoane sărace” din rândurile evreimii rădăuțene. Deținea o casă pe strada „Vasile Bodnărescu” nr. 19, locație unde funcționa și o cantină⁵⁸¹. „Societatea pentru ajutorarea femeilor israelite bolnave din Rădăuți” a fost înființată în 1912. Era condusă de către Michel Sima, Wlodinger Babi și Lickerl. Avea drept scop „ajutorarea femeilor bolnave prin tratament și medicamente gratuite”⁵⁸². Începând cu 1906, organizația „Chessed Schel Emeth” a oferit „asistență socială membrilor comunității mozaice din Rădăuți”⁵⁸³. În 1912 a fost înființat clubul sportiv „Hagwirah” (Adolf Druckmann, Preminger, Imanuel Halbrecht, A. Mechel, J. Feiger, inginerul Jacques Feiger, Sonntag, David Mechel, Muniu Weinstein, Max Weber, Arie Wolloch, Avraam Feiger)⁵⁸⁴. Acest club sportiv rădăuțean s-a făcut remarcat la nivelul competițiilor de profil din Bucovina, obținând rezultate importante. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea au apărut „Societatea Națională Poale Zion”, „Asociația

⁵⁷⁷ *Ibidem*, f. 3-8. Personalitatea juridică a fost acordată prin decizia Tribunalului Rădăuți din 5 august 1924.

⁵⁷⁸ *Ibidem*.

⁵⁷⁹ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 27.

⁵⁸⁰ Sabin Manuilă, *Instituțiunile de asistență socială și de ocrotire*, Editura Institutului Național de Statistică București, 1938, p. 160.

⁵⁸¹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 29.

⁵⁸² *Ibidem*, f. 30.

⁵⁸³ *Ibidem*, f. 27. Societatea susținea o „casă de rugăciuni” în strada „Topliței” nr. 8.

⁵⁸⁴ *Ibidem*, f. 23.

socialistă național-evreiască Dorsche Zion”⁵⁸⁵ și „Asociația Talmud Tora”⁵⁸⁶. „Dorsche Zion” a fost înființată la 13 aprilie 1908 (înregistrată cu nr. 5389 la Administrația Bucovinei) cu scopul de a „ridica conștiința națională evreiască”). Societatea era condusă în momentul înființării sale de către Iacob Lapajowker și Leib Weindenfeld⁵⁸⁷. „Dorsche Zion” a (re) dobândit personalitate juridică potrivit legislației românești prin decizia 46/1926 a Tribunalului Rădăuți. Scopurile sale, erau „cultivarea culturii și naționale evreiești” și evident, „pregătirea tinerilor pentru crearea unui stat evreu în Palestina”⁵⁸⁸. În perioada interbelică la Rădăuți au mai apărut sau s-au reînființat: „Safra Ivrya”-1920; „Asociația Herzlia”-1920 (condusă de către Friedrich Rachmuth, filială a Uniunii Sioniste)⁵⁸⁹ și „Asociația Masa săracilor evrei”-1920⁵⁹⁰. În 1920, activau următoarele societăți evreiești: „Jüdischer Sport”, având drept obiect de activitate „educarea tineretului evreiesc în privința evreiască”⁵⁹¹; „Regina Gropper”, Daruch Hirschhorn, Dr. Jacob Lang, avocat, Anna Rosenfeld, „Verein Chesed. Schei Emet” având drept obiect de activitate „sprijinirea membrilor în caz de boală și îngrijirea cultelor membrilor repauzați”; „Verein Chesed Weemetu”; „Verein Brurah” - „învățarea limbii ebraice” (Itzig Bittman Grubber, Moses Ber Mück); „Poale Zion Verein” „ridicarea culturii lucrătorilor în privința naționalismului evreiesc”; „Jüdischer Alterverson” - „susținerea evreilor bătrâni cu hrană și îmbrăcăminte” (Moses Glaser); „Frauen und Mädchenverein in Mirjam” - „Organizarea Națională a Femeilor și Fetelor Evreice”; „Jüdischer Nationale Akademie Ferialverbindung Barissia” - orientată spre „cultivarea studenților în credința evreiască”⁵⁹²; „Societatea Școala Evreiască pentru Bucovina” (înființată la 27 ianuarie 1921)⁵⁹³; „Societatea tehnică de ajutor pentru bolnavi” avea drept scop „ajutorarea membrilor săi în caz de boală”⁵⁹⁴ ș.a.

⁵⁸⁵ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 14.

⁵⁸⁶ Filon Lucău-Dănilă, Dumitru Rusan, *Fundul Moldovei o aşezare din Câmpulungul Bucovinean, Fundu Moldovei*, Societatea Dimitrie Gusti, 2000, p.129. În 1906, în localitatea Fundu Moldovei activa societatea „Kasino-Verein”.

⁵⁸⁷ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 14.

⁵⁸⁸ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 24.

⁵⁸⁹ „Asociația Herzlia” a obținut „personalitate juridică” prin decizia Tribunalului Rădăuți 102/1931. Se occupa de „colectarea de fonduri pentru reclădirea națională a Palestinei”, idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 31.

⁵⁹⁰ *Ibidem*.

⁵⁹¹ Idem, fond *Primăria Rădăuți*, dosar 2/1920, f. 1.

⁵⁹² *Ibidem*, f. 1-10.

⁵⁹³ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 46.

⁵⁹⁴ *Ibidem*, f. 48. În 1923 a fost înființată la Rădăuți „Societatea Templului”, *ibidem*, f. 48 v. Informațiile despre funcționarea, numărul de membri, statutul, obiectivele sale sunt relative lacunare.

XI.3. ASOCIAȚII ȘI ORGANIZAȚII PROFESIONALE, SOCIALE ȘI DE REPREZENTARE A INTERESELOR

„Organizația de bărbieri și meșteri coafori ai județului politic Rădăuți” (înființată la 6 februarie 1921) condusă de către Safir Salomon și Isidor Rosenfeld își propunea realizarea următoarelor obiective: „acordarea de subvenții membrilor ajuși sărmani bolnavi, la nevoie și invazilor, precum și văduvelor lor. Promovarea intereselor comune ale meșterilor de bărbieri și de coafori mai cu seamă urmând aceștia un procedeu comun la toate chestiunile ce privesc starea bărbierilor”⁵⁹⁵. „Societatea pentru ajutorarea zidarilor și dulgherilor” înființată în 1906, era condusă de către Wikelbauer Tomas. Avea drept scop declarat, „ajutorarea membrilor săi săraci în caz de boală” §.a;⁵⁹⁶ „Asociația meseriașilor în construcție din orașul Rădăuți” a fost fondată în 1911 (Ihnatiuc Josef, Chaim Mechel și Verer Litmann). Avea drept obiectiv declarat: „ajutorarea membrilor săi săraci și bolnavi, dându-le acestora medicamente și asigurându-le tratament gratuit”;⁵⁹⁷ „Societatea de binefacere muncitorească evreiască „Iubirea și Unitatea” a fost întemeiată în 1879 sub conducerea lui Leo, cavaler de Effimovici și Carol Thoner. Avea drept obiective declarate: „ajutorarea membrilor săi bonavi, tratament medical, colectarea de ajutoarea bănești, cotizații de înmormântare” §.a.⁵⁹⁸

Societatea „Safra Beruhah” (înființată la 4 februarie 1908) era condusă în 1923 de către Scherf Chaim și rabinul Kunstadt Lipmann. Această societate funcționa în formatul unui „club de lectură și de întâlnire pentru petrecerea timpului liber al membrilor săi”.⁵⁹⁹ Adunarea Generală a „Societății pentru hrănirea școlarilor și bătrânilor evrei săraci” (din 8 noiembrie 1925) din Rădăuți și-a ales un nou Comitet de Conducere format din Leon Luttinger, avocat, Salomon Weber, medic, Wilhem Tanenbaum, comerciant, Mendel Dalfen, comerciant, Aron Rudich, administrator, Anna Doler, soție de medic, Rosa Menczer, soție de avocat, Eva Reiner, dentistă, Sali Chasimowicz, soție de comerciant. Leon Luttinger a fost ales președinte, Rosa Menczer, vicepreședinte, Wilhem Tannebaum și Luise Lecker, secretari, Anna Doler, casier, Aron Rudich și Eva Reiner, economist. În funcțiile de revizori au fost aleși Carl Rudnik, arhitect, Phöbus Gottlieb, brutar, Karl Halbrecht, comerciant și Nuniu

⁵⁹⁵ *Ibidem*, f. 41. Societatea sportivă „Hagiwrah” a solicitat - 12 noiembrie 1920 - Prefecturii Rădăuți aprobarea pentru ținerea unei „Academii de gimnastică” în sala „Casei Germane”/„Deutsche Haus” din localitate, *ibidem*, f. 73.

⁵⁹⁶ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 46.

⁵⁹⁷ *Ibidem*, f. 48. A primit personalitate juridică din a Tribunalului Rădăuți nr. 36/1926.

⁵⁹⁸ *Ibidem*, f. 49.

⁵⁹⁹ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 42.

Sattinger (funcționar la „Casa Bolnavilor”)⁶⁰⁰. Scopul acestei societăți era „hrănirea școlarilor și a bătrânilor evrei lipsiți de mijloacele materiale necesare întreținerii lor, prin înființarea de cantine în care elevii și bătrâni săraci serveau masa în mod gratuit”⁶⁰¹. Mijloacele materiale aferente susținerii acestei activități caritabile provineau din „taxa de primire a membrilor, cotizații, veniturile obținute din organizarea diferitelor serbări” s.a⁶⁰². În arealul rădăuțean, activa și „Societatea de ajutor pentru femei israelite bolnave” având drept scop „ajutorarea femeilor israelite în caz de boală”⁶⁰³.

La 31 iulie 1932 în locuința lui Pinkas Brecher a avut loc constituirea societății „Ezras Israel”, cu scopul „ajutorării evreilor sărmani din Bucovina emigrați în Palestina”. Cu acest prilej, a fost ales un Comitet de Conducere, în următoarea componență: Pinkas Brecher, președinte, Chaim Walzervicepreședinte, David Wasermann, vicepreședinte, Josef Sattinger, casier, Wolf Tannebaum, Simon Halbrecht, Moses Lehrer, Phöbus Gottlieb, Leiser Krämer, Meschulem Katz, Wolf Rauchbach, Leib Wasermann, Sindel Rieger, Meschulem Menczer, Moses Rauchbach, Juda Saller, Benjamin Tudower, Jakob Weissbrod, Fabian Schapira, Dawid Hecht și Benjamin Tudower⁶⁰⁴, în calitate de membri fondatori⁶⁰⁵.

Simon Halbrecht. Sursa: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962.

⁶⁰⁰ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 27/1927, f. 18.

⁶⁰¹ *Ibidem*, f. 19.

⁶⁰² *Ibidem*. Societatea a obținut personalitate juridică fiind înscrisă la Tribunalul Rădăuți nr. 95/25 dosar 5317.

⁶⁰³ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 22/1927, f. 2. Comitetul de conducere era format din următoarele persoane: Regina Gropper, Gottlieb Klara, Ungarisch Scharf Dora, Rebeca Schwitzer, Mechel Chaim Ruchel, Zepoire Druckmann, Gottlieb Sali, Fuhrman Anna, Hornik Rebeka și Schmerber Klara (soțiiile unor comercianți din Rădăuți). Statul acestei societăți a fost aprobat de către Guvernământul Bucovinei nr. 16702 din 23 aprilie 1912. Societatea a obținut personalitate juridică fiind înregistrată la Tribunalul Rădăuți.

⁶⁰⁴ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 6/1932, f. 9.

⁶⁰⁵ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 112/1933, f. 3-24. „Ezras Israel” avea 27 de membri; idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 32.

Clubul Sportiv al muncitorilor evrei „Borochow” din Rădăuți a fost înființat la 9 martie 1935 având drept scop „practicarea sporturilor și organizarea de competiții sportive”. Din comitetul de conducere făceau parte Uscher Kostiner, descries în documentele consultate drept un „mare comerciant” în Rădăuți, Berl Weinstein, medic, în calitate de vicepreședinte, Alfred Strominger, farmacist, M. Lehrer, particular și Koppel Pressner, particular, în calitate de secretar⁶⁰⁶.

Fundația „Mendel și Chaim Gittel Fischer” a fost înființată în mod oficial la 21 mai 1909 (officializarea având loc prin intermediul unei decizii emisă în acest sens de către „Guvernului Țării pentru Bucovina”). Ulterior, ea a primit personalitate juridică (7 iunie 1924) prin decizia Tribunalului Rădăuți. Consiliul de administrație era condus de către medicul Salomon Weber⁶⁰⁷.

Începând cu 1910, în peisajul rădăuțean a apărut societatea muncitorilor „Poale Zion” („Muncitorii Sionului”, având o orientare ideologică de stânga, socialistă)⁶⁰⁸. Societatea beneficia de o bibliotecă proprie, reprezentată din 22 titluri publicate în idiș și germană. Evoluă într-o comunitate compactă, în care numărul angajaților era mare.

„Brith Trumpeldor”, funcționa în Rădăuți (str. „Constantin Brâncoveanu” nr. 48) în baza unei decizii a Tribunalului Rădăuți (102/1931) sub forma unei filiale a societății „Herzylia”. Coordona „pregătirea și organizarea în mod patriotic a tineretului pentru crearea unui stat evreu”⁶⁰⁹. Activitatea sa a crescut în intensitate în perioada postbelică. Începând cu februarie 1947 la Rădăuți și-a început activitatea Asociația pentru sprijinirea repatriaților evrei „AREPA” din Rădăuți.⁶¹⁰

Aceste societăți, organizații și/sau fundații ale evreilor rădăuțeni au desfășurat o activitate puternică, susținută și constantă în domeniile asistenței sociale și comunitare, culturale, educaționale, filantropice, religioase, sportive din cadrul comunității mozaice locale. Evreii rădăuțeni au stabilit diverse legături și relații cu alte societăți și organizații evreiești din capitala Ducatului Bucovinei, sau din alte localități bucovinene, formând lideri de valoare capabili să acționeze în spiritul valorilor și tradițiilor iudaice. Implicarea tinerilor și femeilor în diverse activități organizate de către evrei a reprezentat un lucru benefic pentru evoluția comunității mozaice din Rădăuți, în ansamblul său. Aceste activități le-a sădit tinerilor evrei conștiința identității iudaice, determinându-i să acționeze adecvat pentru înfăptuirea visului lui Theodor Herzl, respectiv refacerea statului evreu. Evreii și-au demonstrat

⁶⁰⁶ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 18/1935, f. 1-7.

⁶⁰⁷ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 2/1926, f. 89. Avea 80 de membri. Dispunea de o bibliotecă de 200 de volume în idiș și în limba germană.

⁶⁰⁸ Idem fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 95/1933, f. 19. A obținut personalitate juridică în urma unor decizii ale Tribunalelor Suceava și Rădăuți. Oficial, avea un număr de 55 de membri.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, f. 25.

⁶¹⁰ Idem fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 39/1947, f. 4.

prin intermediul acestor forme de organizare/activitate, forța și capacitatea de acțiune, absolut necesare pentru a-și promova identitatea, cultura și tradițiile într-un mediu care nu le-a fost întotdeauna unul prietenos. Modul de structurare și de funcționare al acestor organizații/asociații evreiești au reprezentat modele pentru alte comunități - conștient sau inconștient - oferindu-le exemple de bună practică socială, de întrajutorare și de solidaritate umană. Societățile evreiești au colaborat eficient în timpul evenimentelor dramatice ale Holocaustului și ulterior, pentru alia/emigrarea în Eretz Israel.

CAPITOLUL XII

Invățământul

XII.1 CADRUL JURIDIC ȘI INSTITUȚIONAL AL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI DIN BUCOVINA ISTORICĂ

Bucovina Istorică a beneficiat de o rețea școlară bine dezvoltată, ea figurând printre provinciile austriece cu un nivel relativ ridicat de alfabetizare. Nivelul relativ de alfabetizare al populației a fost realizat și întreținut prin intermediul unor reforme educaționale bine gândite și aplicate, într-o strânsă corelație cu specificul și tradițiile educaționale ale fiecărei comunități în parte⁶¹¹. Evreii s-au remarcat printr-o apreciere aparte spre educație și studiu, înțelegând de timpuriu avantajele și oportunitățile oferite de către școală. Interesul administrației Habsburgice a Bucovinei pentru educația și instrucția bucovinenilor a fost încă de la început, unul ridicat.⁶¹² În 1774 Imperiul Austriac a introdus obligativitatea invățământului fiind reglementată funcționarea oficială a trei tipuri de școli: școala primară elementară (trivială), școala primară superioară sau principală (Hauptschulle) și școala normală. Școlile triviale trebuiau să funcționeze în toate satele, târgurile și orașele, fiind asigurată predarea unor obiecte precum religia, istoria biblică, citirea, scrisul, cele patru operații de calcul și indemnuri către o purtare onestă⁶¹³. În școli rurale, accentul cădea pe însușire unor lucruri fundamentale pentru agricultură, în timp ce în mediul urban se insista asupra artelor și meserilor. Fetele trebuiau să învețe suplimentar, cusutul și împletitul. Fiecare district avea ca sarcină înființarea și întreținerea unei școli principale, unde se predau discipline precum elementele limbii latine, geografia, istoria, instrucțiuni pentru lucrări scrise, desen și geometrie.

⁶¹¹ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. I, traducere de A. Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 460 și urm.

⁶¹² Bucovina în primele descrieri, istorice, economice și demografice, ediție bilingvă cu introduceri, posfete, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, Prefață D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, p. 157.

⁶¹³ George Tofan, *Învățământul în Bucovina*, Suceava, Editura George Tofan, 2011, p. 47.

Școlile normale urmău să fie înființate în fiecare provincie imperială, unde erau formate viitoarele cadre didactice care urmău să predea în cadrul școlilor triviale sau principale. Școlile erau frecventate de către toți tinerii având vârstă cuprinsă între 5 și 12 ani⁶¹⁴. În mod evident și absolut logic, au existat și s-au manifestat ca atare, diverse diferențe de concepție și de conținut față de tradiția învățământului în Țara Moldovei. În Bucovina, primele reglementări oficiale cu privire la învățământ au fost introduse la 10 decembrie 1774, de către Gabriel von Spleny, primul guvernator oficial al provinciei. Splenu susținea înființarea unor școli latinești cu câte patru clase în orașele importante ale Bucovinei (Cernăuți, Suceava) precum și a unui seminar teologic la Rădăuți. În viziunea lui Spleny trebuiau deschise un anumit număr de școli româno-germane care să faciliteze însușirea și promovarea limbii lui Goethe și Schiller în Bucovina. Pentru aceasta trebuiau aduse cadre didactice din Transilvania, suplinind astfel lipsa învățătorilor și profesorilor din spațiul bucovinean.⁶¹⁵ În 1781 a fost înființată o școală germană la Suceava. La 6 aprilie 1778, Karl von Enzenberg l-a înlocuit pe Gabriel von Spleny în funcția de guvernator al Bucovinei. La 4 aprilie 1780, Enzenberg a prezentat un proiect de reformă școlară prin care viza înființarea unor școli germane la Suceava și Siret, ulterior la Câmpulung Moldovenesc, precum și a unor școli latine. Filosofia sa era una pragmatică și corespundea orientării oficiale potrivit căreia „școala aplică interesele statului austriac în domeniul educației”. La 10 ianuarie 1784 a fost emis un rescript împăratesc prin care învățământul primar din Bucovina a fost subordonat Consistoriului ortodox al Bucovinei și declarat obligatoriu. Au fost aduși doi învățători din Transilvania - Anton de Marki și Franz Thalinger⁶¹⁶ - care s-au preocupat de înființarea și coordonarea școlilor normale proaspăt înființate la Cernăuți și Suceava, implicit de orientarea întregului învățământ din Bucovina.⁶¹⁷ La 28 aprilie 1786 a fost legiferată în mod oficial obligativitatea învățământului primar în Bucovina. Totuși, numărul copiilor care frecventau școlile publice era în continuare unul scăzut, fiind înregistrat fenomenul dascălilor ambulanți. Începând cu 1 noiembrie 1786 în Bucovina administrația militară a fost înlocuită cu o administrație civilă, Bucovina fiind unită cu Galitia, devenind astfel, al 19-lea cerc districtual al acesteia. Numărul școlilor triviale care funcționau în Bucovina au variat ca număr între 28-30 de unități.⁶¹⁸ Reformele iluministe ale împăraților Maria Tereza și Iosif al II-lea au stabilit utilizarea obligatorie a limbii germane la nivelul tuturor școlilor medii și superioare din cadrul Imperiului

⁶¹⁴ Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, 2015, p. 41.

⁶¹⁵ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 42.

⁶¹⁶ George Tofan, *op. cit.*, p. 48.

⁶¹⁷ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 45.

⁶¹⁸ *Ibidem*, p. 50.

Habsburgic⁶¹⁹. La nivelul învățământului primar s-au înregistrat importante modificări și reorientări, astfel încât la sfârșitul secolului al XVIII-lea mai funcționau doar 14 școli primare (una principală română-germană la Cernăuți, 9 română-germane, două românești la Siret și Suceava, una maghiară și una armenească)⁶²⁰. În 1804 a fost elaborată o nouă lege imperială în domeniul școlar, prin intermediul căreia se stabilea faptul că fiecare școală primară trebuia susținută de către o comunitate confesională. În cazul comunităților mozaice, este vorba despre școlile talmudice concentrate pe învățarea limbii ebraice și a Talmudului.⁶²¹ Un Raport al Comisiei Aulice de Studii elaborat la 19 noiembrie 1813, menționa existența unor școli triviale noi în Bucovina, printre care erau enumerate și unele înființate la Rădăuți (1793).⁶²² În 1790 au fost înființate două școli germano-ebraice la Cernăuți și Suceava. Acestea au funcționat până în 1806 când au fost desființate⁶²³. În 1816 la Școala principală din Cernăuți erau înregistrați doar doi elevi de religie mozaică.⁶²⁴ În a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul școlilor cu predare în limba germană și poloneză a crescut semnificativ, însă preponderent în comunitățile germanofone.⁶²⁵ Bilingvismul și trilingvismul elevilor mozaici i-a avanțat și susținut considerabil în frecvențarea școlilor cu alte limbi de predare, decât limba ebraică sau idișul. Problemele legate de orientarea, subordonarea, conținutul și limbile de predare ale școlilor din Bucovina s-au regăsit generos în cadrul „Petitionei Țării”, document programatic elaborat și prezentat în timpul revoluției de la 1848 din Bucovina. La 16 octombrie 1855 a fost înființată în mod oficial la Cernăuți, prima școală particulară mozaică, fetele și băieții învățând separat. Numărul total al elevilor a crescut de la 268 la 741 în 1872.⁶²⁶ Reglementările și legislația școlară s-au modificat în mod profund odată cu introducerea Aussgleich/compromisului din 1867, Bucovina a devenit parte a Cisleithaniei (parte a Imperiului condusă de către Viena). În mod oficial, a fost introdusă titulatura de Imperiu Austro-Ungar⁶²⁷. Prin intermediul noii constituții oficiale din decembrie 1867, a fost consacrat „dreptul tuturor cetățenilor austrieci la educație” (art. 17), iar la 25 mai 1868 Parlamentul vienez a votat o lege prin care a fost proclamată independența învățământului față de autoritatea bisericească.⁶²⁸ Legea instrucției publice a fost promulgată de către împărat la 14 mai 1869, ea uniformizând practic

⁶¹⁹ George Tofan, *op. cit.*, p. 49.

⁶²⁰ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 51.

⁶²¹ *Ibidem*, p. 56.

⁶²² *Ibidem*, p. 54.

⁶²³ *Ibidem*, p. 56.

⁶²⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁶²⁵ George Tofan, *op. cit.*, p. 45.

⁶²⁶ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 72.

⁶²⁷ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. II, traducere de A. Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 510.

⁶²⁸ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 77.

sistemul de învățământ din Cisleithania.⁶²⁹ Legea stabilea obligativitatea frecvențării școlii între 6 și 14 ani, cu o derogare acordată unor provincii mai slab dezvoltate din punct de vedere al sistemului de învățământ printre care și Bucovina.⁶³⁰ La 30 ianuarie 1873, Dieta Bucovinei a reglementat modalitățile de înființare, întreținere și de frecvențare a școlilor primare. Un lucru important, confesiunile beneficiau de egală îndreptățire în ceea ce privea înființarea, susținerea și controlul școlilor.⁶³¹ O nouă lege școlară a intrat în vigoare la 20 martie 1894. Reglementările oficiale ale Dietei Bucovinei au fost în vigoare până la izbucnirea Marei Război (1914)⁶³². Autoritatea supremă de control școlar în Bucovina a fost Consiliul Școlar provincial, căruia îi erau subordonate toate instituțiile școlare și de educație (școli normale și de educație, școli secundare, școli particulare și speciale). Comunitatea Mozaică din Bucovina își avea un reprezentant în Consiliul Școlar provincial (potrivit art. 34 din legea adoptată la 8 februarie 1869).⁶³³ La nivel Bucovinei, potrivit legii din 8 februarie 1869, controlul învățământului public era efectuat de către trei autorități școlare: consiliul local, cel districtual și cel provincial⁶³⁴. Reprezentanții evreilor s-au regăsit în fiecare dintre aceste entități. În același timp, evreii și-au avut proprii inspectori școlari (Elias Maier)⁶³⁵. La 19 ianuarie 1907, la Cernăuți s-a constituit „Societatea învățătorilor evrei din Bucovina” condusă de către Kalman Dubensky. La începutul secolului al XX-lea, a fost înființată o Comisie pentru examinarea școlilor primare și orașenești din Bucovina, cu sediul la Cernăuți. Membrii săi erau numiți de către ministrul Cultelor și al învățământului pe o perioadă de trei ani, fiind condusă de către inspectorul școlar provincial. Printre membrii Comisiei se regăseau cei mai buni inspectori districtuali, profesori de la Școala Normală din Cernăuți, precum și de la unele școli secundare⁶³⁶. În 1910 rabinul de Cernăuți, Josef Rosenfeld figura în această Comisie din partea comunității mozaice.⁶³⁷

⁶²⁹ Ligia Maria - Fodor, *Rolul școlilor reale în formarea tinerilor din Bucovina Habsburgică*, în „Analele Bucovinei”, XX, 2/2013, p. 31.

⁶³⁰ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 78.

⁶³¹ *Ibidem*, p. 80.

⁶³² Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, manuscris, 1957, p. 103-107.

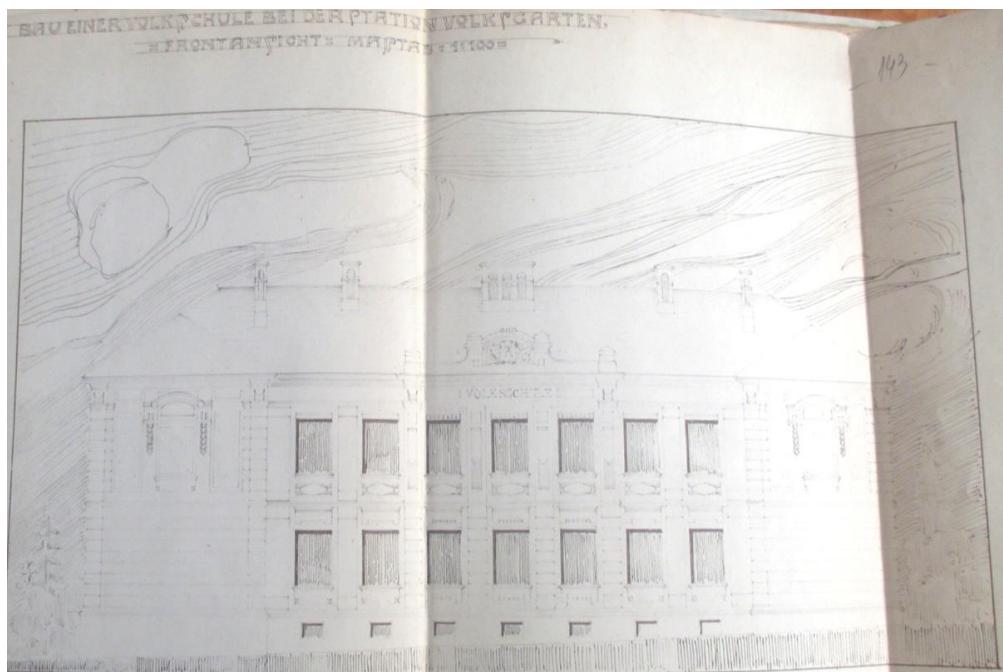
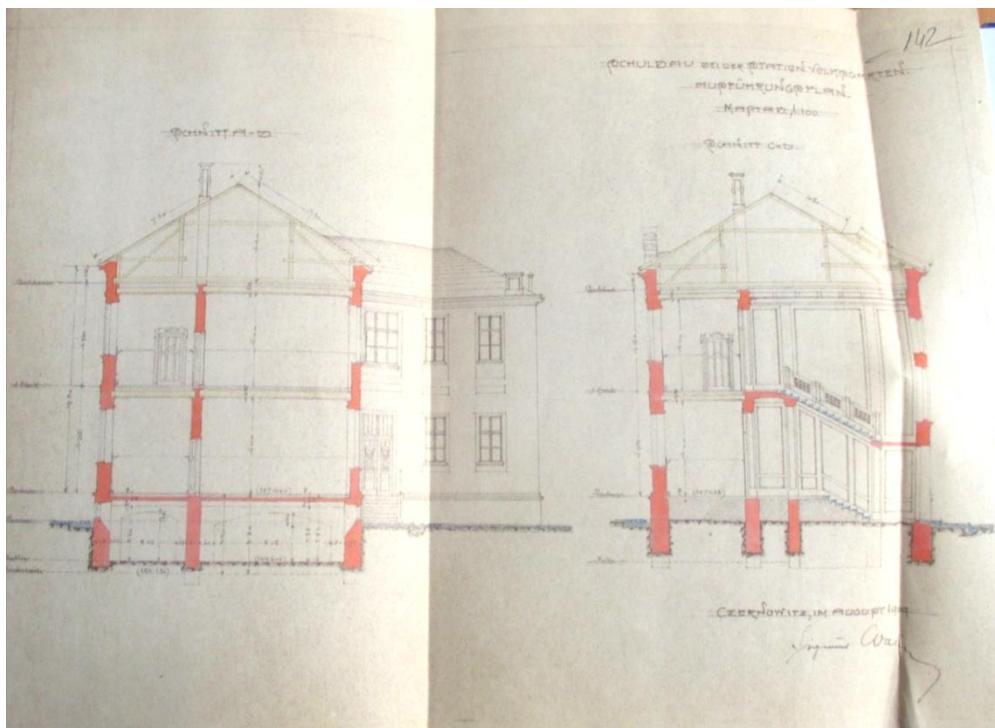
⁶³³ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 84.

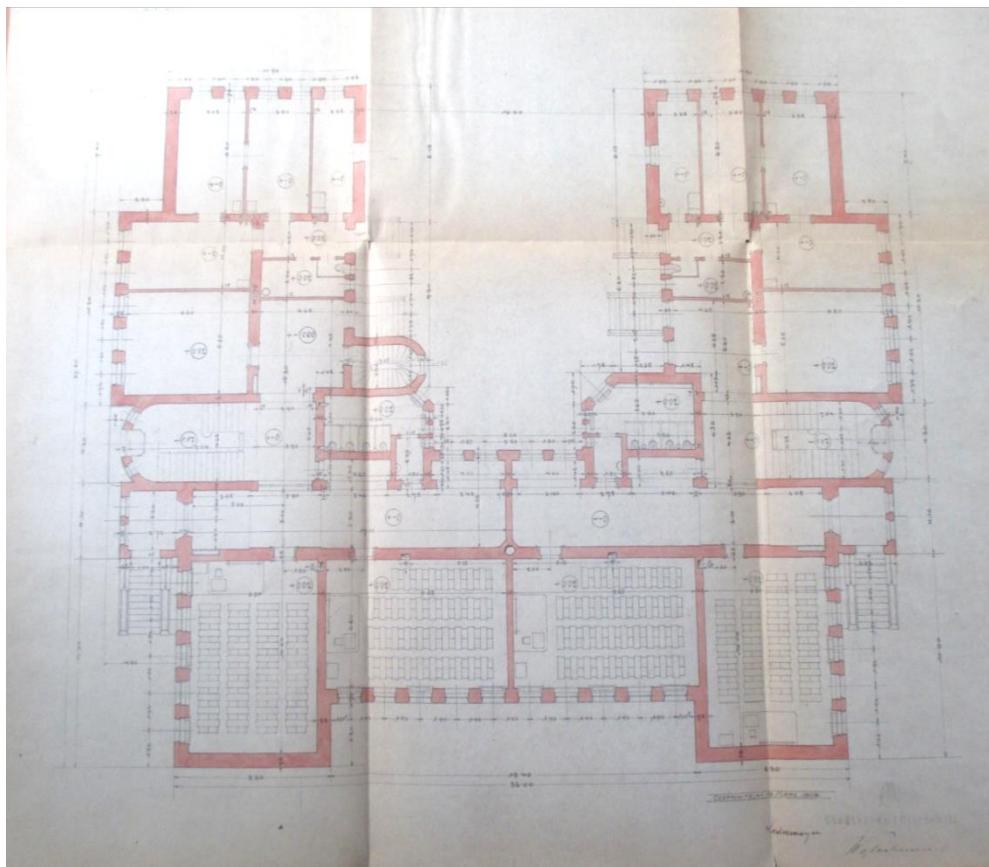
⁶³⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁶³⁵ *Ibidem*, p. 98.

⁶³⁶ *Ibidem*, p. 99.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 100.

Planurile unor școli construite în Bucovina de către administrația Hasburgică.

Sursa: SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Crăiesc al Bucovinei*.

Ministerul de Interne 1783-1918, mapa 49 bis, dosarul 2/1909.

Cu mari eforturi și în condiții determinate profund de către distrugerile și pagubele provocate de către război, mai ales de măsurile antisemite adoptate în timpul regimului Ion Antonescu, Comunitatea Evreilor din Rădăuți, și-a refăcut structurile organizaționale încercând să revină la o viață normală. Efortul depus a fost unul considerabil, fiind implicat și Joint-ul, alături de structurile organizatorice ale comunităților mozaice din România. Numărul evreilor rădăuțeni a devenit însă, tot mai mic, întrucât majoritatea lor au făcut „alia” în noul creatul stat Israel (11 mai 1948). Sinagogile rădăuțene au rămas fără enoriași, unele dintre acestea închizându-se de la sine, altele fiind demolate de către autorități. Doar Sinagoga Mare a mai rămas funcțională în vremea comunismului, însă la un moment dat, nici aici, serviciile religioase nu s-au mai putut ține din cauza scăderii dramatice a evreilor trăitori în municipiul Rădăuți. De la o comunitate altădată numeroasă, dinamică și înfloritoare, comunitatea mozaică din Rădăuți a ajuns astăzi la un număr foarte mic de membri. Am explicat în cuprinsul acestei cărți care au fost motivele pentru care s-a ajuns la

această situație, astfel încât nu vom mai reveni asupra lor. Interesul rădăuțenilor și numai, pentru cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural este unul exponențial, un aspect pozitiv și încurajator. Identitatea culturală a Rădăuțilui se raportează din prisma memoriei comune la comunitatea evreiască și moștenirea culturală iudaică locală, luată în ansamblu. Un rol important în promovarea și cunoașterea istoriei, culturii și tradițiilor evreiești, îl joacă Comunitatea Evreilor din Rădăuți (condusă de către inginerul Igo Zaggi Kofler), Federația Comunităților Evreiești din România (condusă de economistul Aurel Vainer), alături de diversele organizații și entități evreiești specializate în acest domeniu, organizațiile evreilor rădăuțeni din Israel, SUA, administrația locală a municipiului Rădăuți, instituțiile culturale, mass media, instituțiile de cercetare și de învățământ ș.a. Treptat, Comunitatea Evreilor din Rădăuți a intrat într-o nouă fază a îndelungatei sale istorii. Iudaismul reprezintă o moștenire profundă și inconfundabilă a devenirii istorice a Rădăuțilui, o parte semnificativă a identității sale.

XII.2. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR ȘI SECUNDAR EVREIESC DIN RĂDĂUȚI

Evreii din Bucovina au fost mult mai legați de codul cultural austriac, decât coreligionarii lor transilvăneni, având în vedere spectrul cosmopolit în care aceștia au evoluat și s-au format pe sine și pe alții, aşa cum accentuează diversele texte și documente primare și secundare studiate. În general, mozaicii au reprezentat și reprezintă o comunitate etno-confesională cu o foarte mare deschidere spre instrucție, educație și cultură⁶³⁸. Limbile de educație și instrucție ale elevilor mozaici au fost reprezentate de către limba ebraică, idiș, germană și română (după 1918). În acest context, se impune recursul la valorificarea unor date și informații care plasează și fundamentează funcționarea în spațiul bucovinean a primului model de școală introdusă în comunitățile mozaice- importată din Galicia, Rusia și Polonia- care avea o puternică latură religioasă, ea fiind cunoscută sub denumirea de *hadarim*⁶³⁹. Acest tip de școală- ne explică, Iuliu Barasch în „Jurnalul său de călătorie”- mergea de la forme elementare „de citire și silabisire ebraică” până la „forme superioare constând în interpretarea unor texte religioase”. În instrucția evreilor mai întârzi prezența unor învățători particulari sau a unor institutori a reprezentat un fenomen obișnuit. Școlile particulare au constituit o oportunitatea în promovarea și susținerea unui sistem propriu de instrucție și educație, mai ales, după 1918, când evreii au avut de înfruntat

⁶³⁸ SANICfond *Vasile Stoica*, dosar 1/149, f. 28.

⁶³⁹ Gabriel Asandului, *Istoria evreilor din România (1866-1938)*, Iași, Institutul European, 2003, p. 45.

valurile de violență și antisemitism venite din partea celorlalți, în paralel, cu un proces premeditat și organizat de românizare a întregului învățământ. Până atunci, se cuvine să precizăm faptul că unul dintre elementele specifice educației în comunitățile iudaice a fost reprezentat de către instituția în formatul haderimului/heder (în anumite texte, am întâlnit și varianta-probabil deformată- de chederim).⁶⁴⁰ În acest format, se transmiteau limba, scrisul ebraic și noțiunile fundamentale ale religiei mozaice, doar în mod excepțional, erau predate materii laice de cultură generală. Sistemul educațional iudaic se baza încă din perioada medievală pe existența și funcționarea hederului (cameră în limba ebraică), întregul proces având loc de fapt, într-o cameră a locuinței învățătorului (melamed în ebraică) asistat de către un belfer (behelfer - „ajutător” în idiș).⁶⁴¹

Către școală. Sursa: Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română*, ediția a doua revăzută, adăugită și ilustrată, București, Editura Humanitas, 2004

La acest tip de învățătură- scrie istoricul Carol Iancu- luau parte băieții cu vârste cuprinse între 5-13 ani împărțiti după vârste: „cei mici învățau să citească, cei din grupa mijlocie studiau Tora (Pentateuhul) cu comentariile lui Rahi, vestitului exeget medieval francez, în timp ce cei mari studiau fragmente din Talmud”.⁶⁴² Apariția iluminismului în spațiu german (Haskala) a încurajat apariția și dezvoltarea școlilor publice israelite, încurajându-se astfel, procesul de modernizare prin intermediul cunoașterii și al educației, în genere. Urmare a reformelor introduse de

⁶⁴⁰ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000, p. 153.

⁶⁴¹ Apud Carol Iancu, *Observații privind școlarizarea elevilor evrei și învățământul evreiesc în Regat, înainte de Primul Război Mondial: Școala Israelito-Română „Cultura” din Hârlău*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 296.

⁶⁴² Ibidem.

către împăratul Iosif al II-lea, în martie 1784 s-a înființat la Cernăuți prima școală elementară condusă de către Anton de Marki. La Suceava a fost deschisă la 2 februarie 1784 școala condusă de către Franz Augustin Thallinger, unde s-au înscris primii elevi de etnie evreiască⁶⁴³. Deși documentele menționează un anumit număr de elevi evrei la cele două școli, totuși, la Cernăuți și la Suceava au apărut primele școli deschise pentru evrei. La Cernăuți este vorba despre activitatea învățătorului Moses Zechendorf, remunerat în octombrie 1791, cu suma de 200 de forinți pe an. Din 1792 este pomenit în locul său, învățătorul Israel Sauerquell, galician de origine, intrat într-un ușor conflict cu familiile evreiești foarte atașate de tradiție.⁶⁴⁴ Dintr-un total de 70 de elevi, cursurile erau frecventate doar de 6-7, însă dispozițiile legate de școlaritate se aplicau și fetelor începând cu vârsta de șase ani. La Suceava- scrie Eugen Glück- școala germano-evreiască a fost condusă de către învățătorul Enoch Goldenthal, remunerat cu 150 de forinți anual. Interesul evreilor pentru școlile publice nu a fost însă, unul ridicat. O serie de reglementări legislative, au căutat să atragă comunitățile mozaice spre învățământul de cultură generală, drept dovedă fiind decretele din 1806, 1820 și 1841. Analizând acest informații, putem constata foarte repede faptul că la București, prima școală evreiască de băieți a fost înființată abia în 1730⁶⁴⁵. O inițiativă a evreimii cernăuțene - datată 30 ianuarie 1843 - a vizat înființarea unei școli germano-ebraice, ea funcționând din lipsa mijloacelor materiale doar până în 1852.⁶⁴⁶ În acest interval, elevii evrei au frecventat cursurile școlilor publice unde învățământul se desfășura în limba germană. La mijlocul secolului al XIX-lea în rândurile comunităților mozaice s-a impus ideea de școală publică, corespunzătoare noilor nevoi⁶⁴⁷. Numărul tinerilor care nu frecventau cursurile școlare era foarte redus, motivat cel mai adesea prin argumente sociale sau diverse restricții. În tradiția iudaică, educația și școlaritatea sunt considerate un bun comun la care trebuie să aibă acces toți tinerii indiferent de rang sau poziția socială. O serie de școli aveau drept principală preocupare tocmai acest lucru, astfel încât nivelul analfabetismului în rândul evreilor era extrem de redus. Interesul deosebit al evreilor pentru educație și cunoaștere datează încă de la începuturi. În Evul Mediu, evreii s-au retras în ghetouri, membrii comunităților mozaice ducând o viață frugală și habotnică, organizată în cele mai mici detalii, în contrast cu izbiturile sorții cărora trebuiau să le

⁶⁴³ George Tofan, *Învățământul în Bucovina*, Suceava, Editura George Tofan, 2011, p. 48.

⁶⁴⁴ Gabriel Asandului, *op. cit.*, p. 45.

⁶⁴⁵ Anca Ciuciu Tudorancea&Felicia Waldmann, *Condiția și condiționările școlilor evreiești din București la sfârșit de secol XIX și început de secol XX*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonator), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015, p. 309.

⁶⁴⁶ Gabriel Asandului, *op. cit.*, p. 45.

⁶⁴⁷ *Ibidem*.

facă față în mod cotidian, în fața amenințărilor creștine⁶⁴⁸. Tinerii evrei învățau și stăpâneau de timpuriu cunoașterea mai multor limbi străine, fapt care le-a asigurat supraviețuirea într-un context social adesea ostil, precum și afirmarea socio-profesională. În Bucovina, constituirea rețelei de învățământ s-a făcut la inițiativa și cu susținerea autorităților austriece. Evreii au avut posibilitatea frecventării cursurilor unor școli particulare. Forța și specificitatea evreilor bucovineni au fost determinate de nivelul înalt de educație, de inserția continuă în planul elitelor din Bucovina Iсторică, de capacitatea și abilitatea membrilor săi. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, consemnat documentar apariția la Rădăuți a unei școli de Talmud-Thora (1830) unde erau instruiți copiii săraci din cadrul comunității mozaice rădăuțene. Această școală a fost înființată prin eforturile și sângele lui David Gropper⁶⁴⁹. Ulterior, școala s-a reorganizat prin contribuțiile materiale și financiare ale lui Josef Postelnik, Alter Wassermann și Mendel Katz, liderii comunității mozaice din Rădăuți. Școala a fost preluată și plasată sub administrarea și autoritatea Consiliului Comunității Evreiești Rădăuți.

Tineri evrei. Sursa: *Satele din România*.

⁶⁴⁸ Geoffrey Wigoder (redactor coordonator), *Encyclopedie iudaismului*, traducere de Radu Lupan și George Weiner, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016, p. 192-193.

⁶⁴⁹ *Nationale Schule*, în „Die Wahrheit”, nr. 22, din 25 iunie 1908, p. 5-11.

XII.3. ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR

În 1907 un grup format din Moses Feintuch, Salomon Streit, Jakob Feldmann, Josef Postelnik și Elkan Kornblüth au înființat Școala „Safra Berura” care a funcționat neîntrerupt până în 1938⁶⁵⁰. Din rândurile corpului profesoral ii menționăm pe Chaim Schärf, dr. Lauterstein, dr. Antschel, dr. Brecher, Mendel Katz, Abraham Weindenfeld, Efraim Golschläger, Alter Wassermann⁶⁵¹. Elevii mozaici frecventau școlile primare din localitate, de regulă, în funcție de cartierul în care își aveau domiciliul. Astfel, în anul școlar 1913 la Școala Germană cu 9 clase deschisă la 15 noiembrie 1911, erau înscrisi 113 elevi evrei. Dirigintele acestei școli era Asmann Ludwig. Școala Germană cu 10 clase înființată în 1797, era frecventată de către 230 elevi de religie mozaică (dintr-un total de 446 de elevi). Diriginte era Seidner Moses.⁶⁵² Rețeaua școlilor primare și secundare din Bucovina a cunoscut transformări și modificări permanente după 1918, în funcție de filosofia educațională a guvernărilor: școlilor minoritare trebuiau desființate sau numărul lor limitat⁶⁵³. Într-un articol publicat în „Glasul Bucovinei” se arăta că există o disproportie vădită între instituțiile școlare românești și cele aparținând minoritarilor, existând „nouă licee curat germane care, alături de cele evreiești, furnizau „proletariat intelectual”⁶⁵⁴. Între 1919-1922, remarcăm o reducere a numărului de școli care funcționau în limba maternă (statul român era interesat de o „reducere a cheltuielilor bugetare” în paralel cu o subvenționare mai consistentă a învățământului în limba oficială), datorită și faptului că a fost întreruptă finanțarea școlilor minoritare din surse private (cazul școlilor confesionale). În anul școlar 1919/1920 în Bucovina au funcționat 508 școli primare dintre care 257 românești, 157 ucrainene, 47 germane, 27 evreiești, 25 poloneze, 2 maghiare. În același an școlar în Bucovina funcționau, în mediul urban, 16 școli secundare și 5 școli profesionale⁶⁵⁵. Din patru Școli Normale (în realitate secții germană, română, germană, ucraineană), cu 12 clase, având 480 de elevi, câte funcționau în 1913/1914 s-a ajuns la 7, cu 27 de clase și 817 de elevi în 1921-1922. Aici erau înscrisi: 408 români, 164 ucraineni, 153 de germani (printre ei 16 evrei) și

⁶⁵⁰ Vasile Schipor, *Erevii din Rădăuți. Scurt istoric*, în Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România, București, 11/2005, p. 128.

⁶⁵¹ *Ibidem*.

⁶⁵² Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 108.

⁶⁵³ Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 279.

⁶⁵⁴ D.J.A.N.S., fond *Inspectoratul școlar Rădăuți (1905-1949)*, f. 1.

⁶⁵⁵ Petru Ciobanu, Vasile Slănină, Reveca Prelipcean, *Cupca, un sat din Bucovina. Monografie istorică*, Partea I (anii 1429-1944), Câmpulung Moldovenesc, Editura Amadoros, 2004, p. 213.

92 de polonezi⁶⁵⁶. Începând cu anul școlar 1922/1923 (ordinul 4908 din 7 septembrie 1922) s-au desființat toate secțiile Școlii Normale cu alte limbi de predare decât română, organizându-se un institut unitar, cu clase fundamentale și clase paralele, format dintr-o Școală Normală de băieți și o Școală Normală de fete⁶⁵⁷. Potrivit dispozițiilor Ministerului Instrucțiunii Publice, în școlile primare și secundare urmău să predea „foarte buni cunoșcători ai limbii române, care în timp, să fie pătrunși de spiritul călăuzitor al ideii de stat”⁶⁵⁸. Pentru alogeni se cerea „trecerea unor examene la limba română, istoria și geografia României, drept constituțional susținute în fața unei comisii formate din profesori secundari, prezidată de către un profesor universitar”⁶⁵⁹. În martie 1925, atenția Ministerului Instrucțiunii Publice s-a concentrat asupra învățământului particular, predilect asupra celui organizat și susținut de către comunitățile maghiare, ucrainene și evreiești, măsură afectând indirect și celealte minorități naționale. În plus, „predarea obiectelor Istorie, Geografie, Educație Civică trebuia să se facă obligatoriu în limba statului, minoritățile naționale asumându-și obligația de a angaja profesori de etnie română”. Protestele comune ale maghiarilor, evreilor și germanilor, formulate inclusiv printr-o petiție adresată Ligii Națiunilor n-au primit o rezolvare favorabilă⁶⁶⁰.

---

⁶⁵⁶ *Ibidem*, p. 309.

⁶⁵⁷ *Ibidem*, p. 310; A.N.I.C., fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 327/1924, f. 369-400.

⁶⁵⁸ *Ibidem*, f. 148.

⁶⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁶⁰ Mariana Hausleitner, *Die Rumäniisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national staatlichen Anspruchs Grossrumäniens: 1918-1944 Românie Mari 1918-1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, p. 63.

XII.4. ȘCOLI PARTICULARARE EVREIEȘTI

În Rădăuți au fost înființate câteva școli particulare în limba ebraică (strada „Topliței” nr. 10)⁶⁶¹.

Rădăuți, str. Topliței nr. 10. Sinagoga, mai 1991 (în prezent, sediul unei firme comerciale) și Școala Ebraică (prin bunăvoieța domnului Elie Schaffer).

„Școala Particulară Comercială Elementară” a fost înființată în 1919 având limba de predare germana și un cerc de învățare a limbii și culturii idiș („Asociația școlară de învățare a limbii idiș”)⁶⁶². Școala și-a început activitatea în toamna anului 1919, cu susținerea evreimii rădăuțene și a comerciantului Yosef Hecht (str. „Spitalului” nr. 15). Durata studiilor era de trei ani, cursurile fiind frecventate deopotrivă de către tineri evrei și germani. În urma demersurilor comunității evreilor către administrația orașului Rădăuți, această școală se transformă în „Gimnaziul Particular Evreiesc”, cu limba de predare ebraica. Școala era condusă de către profesorul Siegfried Weinstein⁶⁶³, iar din corpul profesoral mai făceau parte Oskar Goldstein, Moses Blei, Marco Schaffer, Naftali Alpern⁶⁶⁴ și Oskar Kreisel. „Gimnaziul Particular Evreiesc” din Rădăuți a funcționat la inițiativa și cu susținerea „Asociației Școala Medie Evreiască” din Cernăuți⁶⁶⁵. În 1925, în urma reglementărilor și măsurilor adoptate de către guvernarea național-liberală în

⁶⁶¹ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2010, p. 71.

⁶⁶² Idem, *Învățământul tehnic și profesional din Rădăuți. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2012, p. 121.

⁶⁶³ A fost deportat în Transnistria în 1941, la Moghilev.

⁶⁶⁴ A fost deportat în Transnistria în 1941.

⁶⁶⁵ *Ibidem*.

domeniul învățământului primar, „Gimnaziul Particular Evreiesc Rădăuți” a fost desființat⁶⁶⁶.

O Școală Profesională de Fete a funcționat începând cu 1930 în clădirea noului azil evreiesc de bătrâni „Moskaw Skenin”, inaugurat la 6 septembrie 1930. Școala a fost condusă între 1931-1937 de către profesoara Amalie Lackner. Începând cu 1937, această școală a căpătat titulatura de Asociația Școlară Evreiască „Beit Yaakov”, funcționând sub conducerea institutoarei Mathilde Gottlieb până în 1940⁶⁶⁷. În timpul regimului național legionar (6 septembrie 1940 - 27 februarie 1941) în clădirea situată în strada „Spitalului” nr. 15 a funcționat o școală mixtă cu patru clase. Această școală și-a încetat activitatea odată cu deportarea evreilor rădăuțeni⁶⁶⁸.

XII.5. ÎNVĂȚĂMÂNTUL LICEAL. LICEUL DE FETE

În 1895 a fost înființată la Rădăuți o „școală complementară particulară de fete”, însă ea nu satisfăcea nici pe departe, nevoiele și interesele educaționale ale fetelor.⁶⁶⁹ Tocmai din acest motiv, inițiativa surorilor Karolina și Nathalie Brichze de a înființa un liceu particular de fete la 1 octombrie 1905⁶⁷⁰, a avut succes la nivelul întregii comunități rădăuțene.⁶⁷¹ Liceul de Fete a funcționat inițial în strada „Tomașciuc” nr. 7, apoi s-a mutat într-un local nou amenajat pe strada „Kruckel” cu sprijinul primarului Kasimir Jukowski.⁶⁷² Efectivul de elevi al Liceului de Fete era de 54 de fete, împărțite în două clase (majoritatea fiind din Rădăuți, 42, restul din localitățile învecinate). Majoritatea elevelor erau de religie mozaică (34) restul fiind creștine de diferite nuanțe. În fruntea liceului, a fost numit profesorul Valeriu Serfas. Aceasta a condus cu multă pricepere și tact pedagogic instituția între 1906-1916. Limba de predare a fost germană, română fiind predată elevelor de etnie română. În anul școlar 1906/1907, întâlnim următoarele eleve:

⁶⁶⁶ *Ibidem*, p. 12.

⁶⁶⁷ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 276.

⁶⁶⁸ Gh. Schipor, *op. cit.*, p. 12.

⁶⁶⁹ *Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p. 49.

⁶⁷⁰ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 79.

⁶⁷¹ Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, 1957, p. 108.

⁶⁷² Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 79.

Anderl M.

Baumgarten Hillel (2 decembrie 1891, Rădăuți, de confesiune mozaică)
Brender A.

Brucker (2 iunie 1891, Rădăuți, de confesiune mozaică)

Donnenfeld R. (mai 1892, Rădăuți, de confesiune mozaică)

Eigenfeld K. (17 iulie 1893, Rădăuți, de confesiune mozaică)

Garfunkel L. (30 aprilie 1890, Tysmienica, Galitia, de confesiune mozaică)

Iurgrau (19 aprilie 1891, Rădăuți, de confesiune mozaică)

Kogler

Kohn

Kupfeberg

Lecker

Schneider

Weczera

Weinstein

Werpoler

Zbanek

Zellenmayer R⁶⁷³ (1889, Frătăuți, de confesiune mozaică)⁶⁷⁴

Corpul profesoral era format din Witold Nosal, Sussner (geografie), D. Tarnavscchi, Johann Hersch, (Germană), Nosal (Fizică), Karl Dreher (Zeichnen), Brichze (Franceză), Nosal (Aritmetică).⁶⁷⁵ Între 1908-1909 între profesorii care predau la Liceul de Fete îi regăsim pe A. Nibio, Mordko Schaffer, L. Kersch, J. Moritz⁶⁷⁶, J.Mathias, Anton Schonbichler⁶⁷⁷ și alții.

Liceul a funcționat ca instituție particulară numai în intervalul 1906-1909, cheltuielile nefiind suportabile de către proprietari.

Din aceste considerente, începând cu 1909, Liceul de Fete Rădăuți a fost preluat de către autoritățile locale. Acestea au alocat suma de 700.000 de coroane pentru construcția unui local școlar nou, ridicat în proximitatea bisericii romano-catolice.

---

⁶⁷³ SANIC fond *Liceul de Fete Rădăuți*, dosar 1/1908, f. 6-7. Născut 1889, Frătăuți, de confesiune mozaică.

⁶⁷⁴ *Ibidem*.

⁶⁷⁵ *Ibidem*, f. 7-8.

⁶⁷⁶ Idem fond *Liceul de Fete Rădăuți*, dosar 1/1906, f. 16.

⁶⁷⁷ Idem fond *Liceul de Fete Rădăuți*, dosar 1/1912, f. 28-29.

Școala de Fete Rădăuți (în prezent Școala Gimnazială cu cl. I-VIII „Regina Elisabeta”).

Elevele s-au mutat în noul local- scrie Constantin Ungureanu- în anul școlar 1910/1911. Noul local al Liceului de Fete dispunea de 7 săli de cursuri, câte o sală de desen și de gimnastică, două cabinete pentru științele naturii și pentru științele fizico-chimice, săli pentru profesori și cancelarie pentru director, câte o locuință pentru director și oamenii de serviciu.⁶⁷⁸ Peste 80% dintre eleve erau vorbitoare fluente ale limbii germane, ele fiind de religie mozaică și creștină (de etnie germană). În 1912 evaluarea la germană, franceză și engleză clasifica elevele Harth-sehr gut, Iarosiewicz-gut, Koppelmann-nicht gd, Laufer, Mick, Milkowicz, Reisch, Nargang, Rosner, Rudich, Rybycza, Weber Amalie, Weber Therese, Werpoler și Linker⁶⁷⁹. În timpul Marei Război, cursurile cu funcționat cu multe întreruperi, ele fiind chiar sistate (1916/17, 1917/18). În funcția de director a fost numită Friederike Diamant. În 1918 dintr-un total de 260 de eleve, 150 erau de religie mozaică.⁶⁸⁰ În 1923, el a fost înlocuit cu Liceul de Fete al Statului, cu limba de predare română⁶⁸¹. Dintre cadrele didactice care au activat aici menționăm numele lui Frieda Diamant, Louis Dunoquier, Nicodim Ițcuș, Ilie Vișan, M. Ianuszewski, Albert Kollman, Cornelia Isopescu și alții.⁶⁸²

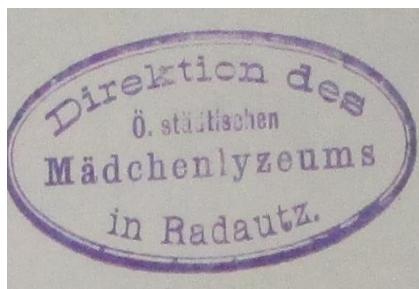
⁶⁷⁸Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, 2015, p. 275.

⁶⁷⁹ SANIC fond *Liceul de Fete Rădăuți*, dosar 1/1908, f. 6-7.

⁶⁸⁰ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 276.

⁶⁸¹ Anca Filipovici, *Învățământul secundar feminin în România interbelică: tendințe și evoluții*, Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015, p. 342-343.

⁶⁸² Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 80.

Sursa: SANJ Suceava, fond *Liceul de Fete Rădăuți*, dosar 1/1912.

Consemnăm interdicția impusă evreilor, încă din 1919, de către autoritățile române de a frecventa școlile și liceul german. În orașul Rădăuți și alte comunități mozaice bucovinene funcționa școli de Talmud Thora⁶⁸³, „Beith Jakob”⁶⁸⁴, alături de Iešiva. Acestea aveau un caracter religios fiind susținute material și finanțar de către Comunitate. Educația religioasă a fost asigurată celor 3 generații de copii evrei de către Schimon Schapira și rabinul David Chaim Feldmann. Numeroși elevi evrei frecventau cursurile școlilor publice - gimnaziale și liceale din Rădăuți - fiind suficient să analizăm listele elevilor înscrise în registrele matricole.

Lidia Ieremievici-Dubău, 33 de ani, profesoară la Liceul de Fete Rădăuți.

Sursa: SJAN Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 17/1929.

⁶⁸³ SJAN Suceava fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 18/1940, f. 27–28.

⁶⁸⁴ 15 august 1931 s-a deschis la Rădăuți o școală de fete, „Beith Jakob” pe lângă sinagoga „Wiznitzer”, din strada „Pistiner”, azi strada „Libertății”. Albert Wassermann, *Radautz*, în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962, p. 92–96. Rădăuțeanul Josef Hecht a contribuit cu suma de 300.000 lei la construirea școlii Beth Jakob. „La Tribune Juive”, Strasbourg, nr. 30, 1932, p. 492.

Rădăuți, 1929. Irena Olga Klein,
institutoare, 34 de ani

Rădăuți, 1929. Liselotte Klein, 3 ani și jumătate

Rădăuți. Liceul de fete.

Sursa: Fototeca Muzeului Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți.

Laufer Mariasse (n. 7.02. 1920, Rădăuți, de confesiune mozaică, fiica lui David Laufer, comerciant), elevă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1933/34.

Bertha Schapira

Lessner Erica (n. 22 IX. 1921, Solca, de confesiune mozaică, fiica lui Leon și Hilda Lessner, farmacist), elevă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1933/34.

Schieber Estea (n. 23. IX. 1921, Solca, de confesiune mozaică, fiica lui Hermann, de profesie grefier și a Toni Scharfelein), se prepară în familie, înscrișă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1933/34)

Ostfeld Lița (n. 26. 01. 1921, Solca, fiica lui Abraham Berl și a Rifcăi Herdan, de confesiune mozaică, se prepară în familie) înscrișă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1933/34.

Dickmann Jetti (n. septembrie 1919, Storojineț, fiica lui Marcus Dickmann, de profesie comerciant în Rădăuți, de confesiune mozaică), înscrișă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1933/34.

Kennert Zita (n. 6.08. 1923, Cernăuți, de confesiune mozaică, domiciliată în Rădăuți), elevă la Liceul de Fete Rădăuți, an școlar 1944/45.

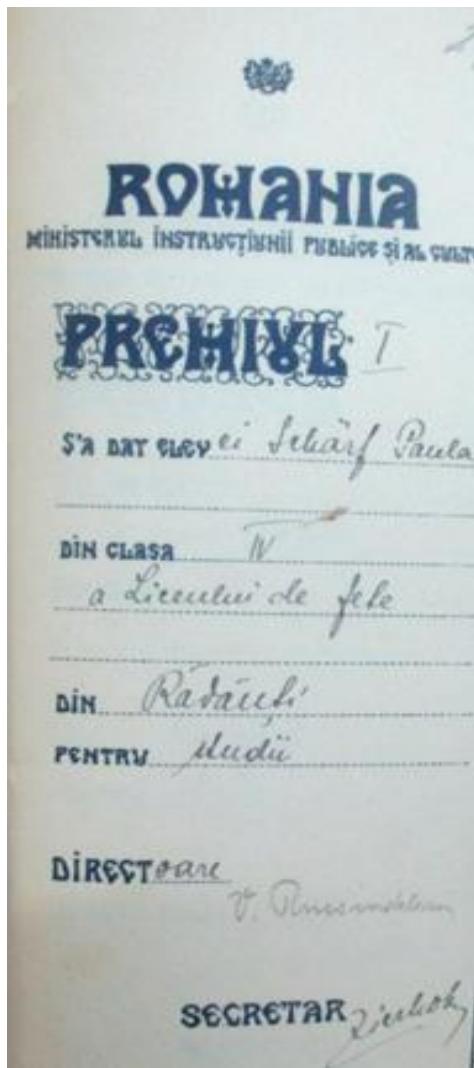
Reidler Malvina (n. 23. X. 1930, Săveni, de confesiune mozaică, domiciliată în Rădăuți), înscrisă în anul școlar 1945/46 la Școala de Fete Rădăuți.

Evreii rădăuțeni s-au remarcat prin numărul mare al celor care frecventau școlile precum și prin performanțele școlare obținute. Procente sunt desigur semnificative: 42,5% dintre cei care au frecventat cursurile Liceului German în intervalul 1870-1920 erau evrei, precum și 52% dintre fetele care învățau la Liceul de Fete în anul școlar 1913-1914⁶⁸⁵. Renumiți și apreciați erau următorii profesorii de religie mozaică: Mendel Feller-matematică-fizică; Iacob Rosenberg-fizică, matematică, filozofie și engleză; rabinul Jakob Hofmann-religie; Johannes Langdesen; Siegmund Weinstein-muzică⁶⁸⁶. Copiii mozaici au frecventat cursurile Școlii Populare: în 1886 erau înmatriculați 22 de băieți și 73 de fete (eleve ale școlii profesionale), precum și ale Gimnaziului Superior de Stat inaugurat la 10 octombrie 1872⁶⁸⁷.

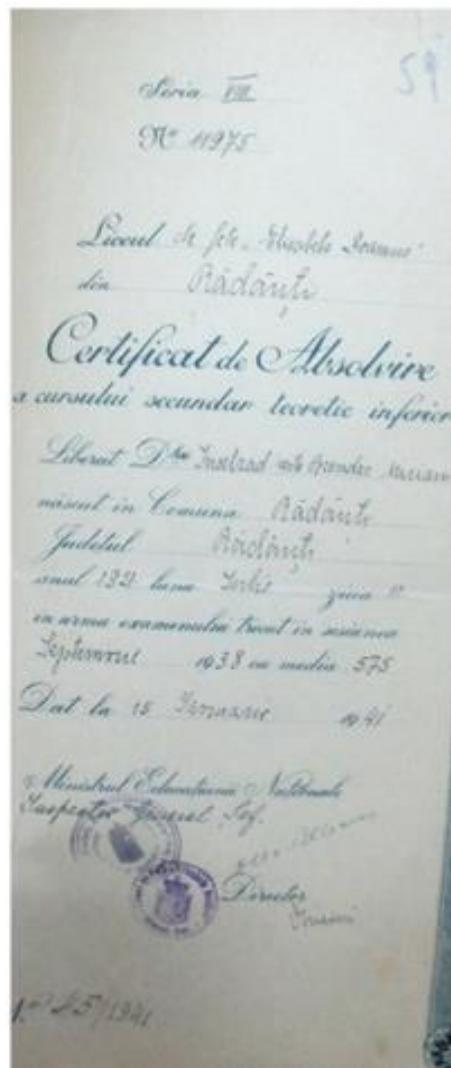
⁶⁸⁵ Constantin Ungureanu, *Școlile secundare din Bucovina (1808-1918)*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Tipografia Centrală, 2016, p. 88-101.

⁶⁸⁶ *Ibidem*.

⁶⁸⁷ Petru Rezuș, *op. cit.*, p. 73.

Premiul I acordat elevei Paula Scharf.

Liceul de Fete Rădăuți. Diplomă de absolvire ale unei eleve de etnie mozaică

XII.6.LICEUL GERMAN

Între 1872-1881 la Rădăuți a funcționat un Gimnaziu Inferior frecventat de către 11 elevi de religie mozaică. În anul școlar 1875/76 numărul elevilor mozaici a crescut la 29.⁶⁸⁸ Acest Gimnaziu a avut, în primii ani de la înființare, profilul unei școli secundare reale. Dintre obiectele studiate regăsim „religia, latina, desenul, germana, istoria, geografia, matematica, științele naturii”, limba română fiind predată în regim de două ore săptămânal elevilor de etnie română.⁶⁸⁹ Începând cu 30 iunie 1878, Gimnaziul de la Rădăuți a devenit un gimnaziu clasic. La 12 septembrie 1880, orașul Rădăuți a primit vizita lui Franz Josef, împăratul Imperiului Austro-Ungar. Cu acest prilej, acestuia i-a fost adresată rugămintea de „a aproba înființarea unor clase superioare la Gimnaziul din Rădăuți”. Solicitarea a primit „aviz pozitiv” începând cu 6 iulie 1881. La 27 ianuarie 1897, în fruntea Gimnaziului a fost numit Gabriel von Mohr von Suntegg. Limba de predare era germană, majoritatea elevilor fiind germani, evrei, români, polonezi⁶⁹⁰ și alții. Primul examen de bacalaureat a fost susținut în anul 1885⁶⁹¹. Printre primii absolvenți ai examenului de bacalaureat s-au aflat și câțiva evrei⁶⁹². În anul școlar 1890/91 din totalul de 243 de elevi, 78 erau de religie mozaică.⁶⁹³ Peste cinci ani (1895/96), numărul elevilor a crescut simțitor ajungând la 406 elevi, dintre care 159 erau mozaici.⁶⁹⁴ Datele cuantificate și analizate minuțios de către specialiști, ne indică faptul că între intervalul temporal 1872-1913/14, Gimnaziul⁶⁹⁵ a fost frecventat de un număr de 5.445 de elevi de religie mozaică (43%)⁶⁹⁶.

⁶⁸⁸ Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)...*, p. 215.

⁶⁸⁹ *Ibidem*.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, p. 219.

⁶⁹¹ Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, 1957, p. 105.

⁶⁹² „Johann Plach, Ștefan Sbiera, Max Hofmann, Emilian Hellwig, David Harth, George Galin, Oscar Timmel, Eduard Hexel, Henrich Brichze, Florian Lupu și Abraham Harth”. SANJ Suceava fond *Liceul Eudoxiu Hurmuzaki Rădăuți*, dosar 73/1885, f. 1-28.

⁶⁹³ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 221.

⁶⁹⁴ *Ibidem*.

⁶⁹⁵ SANJ Suceava fond *Liceul Eudoxiu Hurmuzaki Rădăuți*, dosar 34/1910-11, f. 1-20.

⁶⁹⁶ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 223.

Gimnaziul „Franz Josef”, 1915. Carte poștală.

Ebreii frecventau cursurile Școlii de Băieți nr. 2 (1912) unde predă și un cadru didactic de religie mozaică (Bickel Moses).⁶⁹⁷ La 16 iunie 1919 Liceul German a primit denumirea de Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki”⁶⁹⁸.

Rădăuți, 1929. Mendel Schmistrer (n. Putna, 1906), student.

⁶⁹⁷ „Anuarul învățământului primar din Regiunea XIV Cernăuți pe anul 1929”, întocmit de Emilian Sahlean, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1929, p. 225.

⁶⁹⁸ Filimon Rusu, *op. cit.*, p. 106.

Rădăuți, 1929. Moritz Lenczner, student.

Rădăuți, 1929. Zaharias Landmann, student.

Sursa: SANIC Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 17/1929.

În 1918 profesorii evrei Michael Rachmuth și Alfred Engel au fost numiți de către Administrația Bucovinei în învățământul gimnazial.⁶⁹⁹ În fruntea Gimnaziului de Băieți se afla Gabriel von Mohr.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1918, f. 38.

⁷⁰⁰ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 15/1918, f. 3. Acesta era retribuit cu 400 de coroane.

Liceul de Băieți (actualmente Colegiul Național Eudoxiu Hurmuzaki).

Sursa: Ilie Vișan, *Județul Rădăuți în imagini*, București, 1934.

În perioada interbelică, învățământul mozaic a cunoscut schimbări fundamentale în contextul aplicării unei politici de românizare a sistemului public de educație, implicit a celui care funcționa în mod particular. Consecințele acestei politici s-au dovedit fi profund nefaste pentru evoluția învățământului evreiesc din Regatul Român, în ciuda unor reacții prompte și susținute în plan intern și extern. Organizații internaționale evreiești au transmis numeroase memorii guvernului, Parlamentului și Casei Regale a României, atrăgând atenția asupra situației comunităților mozaice în contextul politicilor discriminatorii la care aceste erau supuse prin intermediul a diverse măsuri și inițiative legislative.⁷⁰¹ Au fost introduse numeroase taxe (taxa de timbru fiind una dintre acestea) dublate de anumite bariere birocratice, diplomele absolvenților nefiind recunoscute de către stat în cazul evreilor decât în anumite condiții⁷⁰². Eforturile depuse de către Comunitatea Evreiască, mai ales de către avocatul Wilhem Filderman, liderul evreimii din Regatul Român a dus la eliminarea în 1921 a taxei de timbru plătită de către elevii evrei în urma unei decizii adoptate de către P.P. Negulescu, Ministrul Instrucțiunii Publice⁷⁰³. Evreii au fost adesea victimele unor acțiuni antisemite din partea colegilor și a cadrelor didactice. Unele conținuturi ale manualelor școlare utilizate în învățământului public aveau

⁷⁰¹ Carol Iancu, *Ebreii din România 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, Prefață de Pierre Guiral, Postfață de Gerard Nahon, traducere de Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2000, p. 121 și urm.

⁷⁰² Wilhem Filderman, *Memorii&Jurnale*, volumul I: 1900-1940, Jean Ancel (editor), București, Editura Hasefer 2016, p. 370-371.

⁷⁰³ *Ibidem*, p. 371.

pasaje antisemite, motiv pentru care Filderman a intervenit la Constantin Angelescu, ministrul Instrucțiunii Publice, în vederea eliminării acestora.⁷⁰⁴ În 1922, Angelescu a răspuns că manualele incriminate nu conțineau nimic ofensator la adresa evreilor. În 1924, Wilhem Filderman a solicitat Ministerului Instrucțiunii Publice să se facă o distincție între școlile private și școlile comunității evreiești care sunt entități de utilitate publică (cazul Gimnaziului Privat de la Rădăuți), școlile evreiești să primească subvenții din partea statului, la fel celelalte, eliminarea examinării studenților evrei de către comisii de stat (din moment ce erau folosite programe recunoscute oficial), școlile evreiești să poată elibera certificate și diplome, să poată respecta șabatul iudaic și să țină orele duminica dimineața, elevii evrei să primească educație religioasă și cursuri ebraice (într-un mod similar elevilor catolici din școlile evreiești), evreii să primească autorizația de a înființa un seminar pedagogic pentru învățătorii evrei sau aspiranții evrei să poată fi admisi la școlile publice.⁷⁰⁵ În 1925 în Regatul Român a fost introdus examenul de bacalaureat⁷⁰⁶. Acesta a devenit subiect de dezbatere aprinsă în Parlament, presă și în cadrul comunităților, consemnându-se numeroase incidente antisemite (a se vedea cazul David Fallik înregistrat în anul 1926 la Cernăuți)⁷⁰⁷. Examenul era considerat de către membrii comisiei de la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți, drept un „rău necesar”, însă nu neapărat ca o armă de luptă împotriva minorităților etnice și religioase, ci mai ales, ca un instrument de ridicare a calității învățământului secundar din Regatul Român.⁷⁰⁸ Analizând cifrele de promovabilitate ale examenului de bacalaureat din anul 1925, reținem un procent de 90% în cazul candidaților trecuți la rubrica „români mozaici” (Liceul Modern din Cernăuți) și de 60% a celor de la Liceul din Rădăuți (12 candidați evrei luând parte la acest examen).⁷⁰⁹ În comparație, nivelul de pregătire a elevilor de etnie română era considerat de către examinatori, a fi unul destul de slab.⁷¹⁰ Aceste date ne arată gradul de pregătire deosebit al elevilor evrei. În fond, mari lingviști precum Moses Gaster, Lazăr Șăineanu, Tiktin, Ronetti Roman, Constantin Dobrogeanu Gherea și Barbu Șăineanu erau evrei.⁷¹¹ Unele dintre lucrările elevilor furnizau aprecieri interesante profesorilor examinatori, precum cunoașterea exclusivă a perioadei de domnie a regelui Carol pe tronul Regatului Român, nefiind inserată nici o informație despre activitățile unioniste ale României cu Bucovina, Unirea din 1918 fiind prezentată

⁷⁰⁴ Este vorba despre următoarele manuale: Gheorghe Adamescu, *Manual de limbă română*, București, 1912, p. 4, 35; Marian Stroe, *Carte de citire și gramatică pentru clasele secundare*, București, 1915, p. 188; Ion S. Floru, *Istoria evului mediu*, București, 1900, p. 60, *ibidem*, p. 372.

⁷⁰⁵ *Ibidem*, p. 373.

⁷⁰⁶ SANIC fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 378/1925, f. 90.

⁷⁰⁷ AMAE fond *Problema 33*/dosar 40, f. 53-54.

⁷⁰⁸ SANIC fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 378/1925, f. 90.

⁷⁰⁹ *Ibidem*, f. 91.

⁷¹⁰ *Ibidem*, f. 93.

⁷¹¹ Wilhem Filderman, *op. cit.*, p. 373.

drept o anexare a provinciei. Aceste informații provin din lucrările elevilor aparținători minorităților naționale care au susținut examenul de bacalaureat la Liceul nr. 2 din Cernăuți.⁷¹² Liceul nr. 3 din Cernăuți era renomuit prin intervenții și protecții care veneau, se pare, din partea elitelor locale.⁷¹³ Conform legislației românești toate manualele școlare trebuiau în mod obligatoriu avizate de comisii abilitate de către Ministerul Instrucțiunii Publice. Specialiștii analizau textele și emiteau avize pentru a putea fi folosite în școlile minorităților naționale din Regatul Român.⁷¹⁴ În pofida, acestor proceduri se produceau scăpări care lezau demnitatea elevilor evrei aşa cum am arătat în pagina anterioară. Evoluția învățământului rădăuțean a fost legată în mod strâns de direcțiile și orientările învățământului bucovinean, în general. La Rădăuți, spre deosebire de alte localități similare din Bucovina Iсторică, au existat câteva particularități care s-au regăsit inclusiv în dinamica și conținutul învățământului local aşa cum a fost acesta reglementat de către legislația austriacă în materie de instrucție și educație. Salarile învățătorilor au fost stabilite succesiv prin intermediul unor legi provinciale adoptate în anii 1873, 1885, 1898, 1903, 1904 și 1908. Aceștia erau ierarhizați în câteva categorii de salarizare, în raport de vechime și de nivelul de instruire. La finele administrației austriece a Bucovinei, salariile erau printre cele mai mari din monarhia danubiană.⁷¹⁵ În cursul anului 1927, o serie de congresmeni americani (Louis Marshall, Julian Mack și Stephen Wise) s-au adresat Legației României din Washington solicitând îmbunătățirea situației evreilor, a înființării de școli normale mozaice pentru formarea de învățători.⁷¹⁶ În același timp, sesizăm faptul că Ministerul Instrucțiunii Publice aloca sume mici învățământului evreiesc din România.⁷¹⁷

Populația școlară din zona Rădăuți a fost relativ numeroasă, în comparație cu alte centre, stimulând înființarea de noi școli. Bazinul școlar fiind unul ridicat, frecvența elevilor care studiau la Rădăuți din localitățile limitrofe a fost una relativ înaltă. Liceul German din Rădăuți a evoluat și s-a remarcat în timp, drept un centru de educație valoros, promovând cultura și civilizația germană de esență central-europeană. În timp, la Rădăuți s-au stabilit cadre didactice de mare prestanță și vocație, prestația acestora conferind valoare și atractivitate școlilor de aici, aspecte consemnate ca atare în documentele și publicațiile vremii. Mulți dintre profesorii Liceului German din Rădăuți, dețineau titlul de doctor, având prin urmare, o autoritate științifică și profesională deosebită în materie. În cazul evreilor, ponderea

⁷¹² SANIC fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 378/1925, f. 94.

⁷¹³ *Ibidem*.

⁷¹⁴ Idem, fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*, dosar 644/1925, f. 54.

⁷¹⁵ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 108.

⁷¹⁶ AMAE fond *Problema 33*, dosar 40, f. 152-153.

⁷¹⁷ *Ibidem*, f. 353.

acestora la Liceul German și la Liceul de Fete era foarte ridicat, el reflectând interesul înalt al acestora pentru propria educație, o trăsătură importantă a acestei etnii. Cunoașterea și folosirea în profunzime a limbii germane, au asigurat în cazul evreimii rădăuțene, un avantaj indisutabil în procesul de educație asigurat prin intermediul școlii, numeroase personalități din cadrul comunității mozaice, finalizându-și studiile liceale la Rădăuți, ulterior, frecventând cursurile Universității „Franz Josef” din Cernăuți sau a ale Universității din Viena. Evreii rădăuțeni au dat profesori de mare calitate, cu recunoscută vocație și rezultate pedagogice apreciate de către familie și comunitate. Majoritatea intelectualilor evrei și-au desăvârșit studiile la universitatea cernăuțeană sau la Viena, unii dintre aceștia revenind ulterior și prestand la Rădăuți, în calitate de medici, avocați sau profesori. Începând din 1789 evreii au dobândit dreptul de a studia în universitățile Habsburgice. Majoritatea însă s-au stabilit la Cernăuți, sau în alte centre urbane ale monarhiei dunărene, promovând cultura și civilizația de factură iudaică și germană. După numărul 1945 numărul elevilor mozaici a scăzut considerabil, această scădere fiind însă mult mai vizibilă începând cu 1962, majoritatea evreilor rădăuțeni au emigrat în Israel (*alia*).

CAPITOLUL XIII

Structura ocupațională și potențialul economic al evreilor din Rădăuți

XIII.1 STRATIFICAREA ETNICĂ

Evreii au avut o contribuție remarcabilă la dinamizarea economică a localităților din Bucovina Iсторică, ei fiind asociați, și pe bună dreptate, cu finanțele, comerțul și industria. Rolul evreilor în dinamica economică a așezărilor unde s-au stabilit a fost în timp unanim recunoscut și apreciat⁷¹⁸. La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XIX evreii bucovineni au fost implicați în comerțul dintre estul și vestul Europei. Ei sunt cei care au adus produse industriale occidentale și au dus pe piețele din vest produse agricole bucovinene. Este vorba prin altele, despre lemn, în principal fag, diverse produse ale solului și cele animaliere. Aceste tipuri de produse erau căutate pe piața franceză în timpul războaielor Franței revoluționare și ulterior, în perioada napoleoniană (1792-1815).⁷¹⁹ După încorporarea Basarabiei în Imperiul Rus, un număr mare de evrei s-au refugiat în Moldova și în Bucovina. Ulterior, a fost reluat comerțul cu animale, orientat după 1828 spre provinciile ereditare ale monarhiei danubiene. Crearea și dezvoltarea iarmaroacelor de la Târgu Neamț, Mihăileni și în alte localități a contribuit la dinamizarea comerțului.⁷²⁰ Evreii erau implicați și în arendarea pământului, unii practicând și plutăritul pe Ceremuș. Interdicțiile anterioare la adresa evreilor care doreau să înființeze cârciumi sau suprafețe de pământ, au fost anulate de către împăratul Francisc I, cel care a vizitat orașul Rădăuți.⁷²¹

⁷¹⁸ Bucovina în primele descrieri, istorice, economice și demografice, ediție bilingvă cu introduceri, posfete, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, Prefață D. Vatamaniuc, membru de onoare al Academiei Române, Cernăuți, Editura Alexandru cel Bun, 2011, p. 25.

⁷¹⁹ Eugen Glück, Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849, II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000, p. 143.

⁷²⁰ Ibidem.

⁷²¹ Ibidem, p. 144.

În ceea de privește achiziționarea de case, în 1805 au fost introduse o serie de interdicții pentru evreii din Galia și din Bucovina.⁷²² Evreii rădăuțeni erau implicați în comerțul cu lemn, vite și cereale. La renumitul târg rădăuțean care avea loc în ziua de vineri, soseau negustori din Transilvania, Galia și Regatul Român. În legătură cu această zi, trebuie spus că alegerea sa a avut o legătură directă cu evreimea rădăuțeană, evitându-se organizarea sa sămbăta, când aceștia sărbătoreau Șabatul⁷²³. Ori, până în ziua de vineri, negustorii, comercianții, angrosiștii, meșteșugarii, transportatorii aveau timp suficient pentru a se pregăti adecvat pentru ziua de târg. Ulterior, însă au apărut diverse discuții și nemulțumiri determinate de faptul că, tentați de câștigurile mari, unii evrei tindeau să numai respecte Șabatul aşa cum se cuvinea. Aceste aspecte au fost discutate și analizate de către rabini și membrii comunității locale, găsindu-se chiar anumite soluții. Alte chestiuni legate de evoluțiile economice ale Rădăuțilui au fost direct legate de apariția liniei de cale ferată Lemberg-Cernăuți-Iași în 1866 (1889, Rădăuți). Inițial, evreimea rădăuțeană a fost neliniștită, considerând că afacerile lor vor falimenta. Rabinul a fost însă cel care a intervenit, liniștindu-i și explicându-le evreilor avantajele economice și sociale ale transportului pe calea ferată. Mulți evrei rădăuțeni au prosperat tocmai deschiderii liniei de cale ferată, identificând și valorificând diverse oportunități.

Partea de sud-vest a pieței principale din Rădăuți. În fundal, clădirea Prefecturii.

Sursa: *Die Österreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, Bukowina*, Wien, 1899.

Legăturile comerciale ale Rădăuțilui au fost puternic impulsionate de apariția și dezvoltarea liniei de cale ferată Dornești-Rădăuți-Seletin. În oraș au apărut depozite uriașe de lemn pentru construcții sau pentru foc⁷²⁴. Existența în zonă a unor

⁷²² *Ibidem*.

⁷²³ Șabat-Ziua de Sâmbătă, cea de a șaptea zi de la Facerea Lumii, zi de odihnă deplină. Sef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 347.

⁷²⁴ Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, manuscris, 1957, p. 128.

păduri masive au susținut și alimentat în permanență comerțul cu lemn și industria de profil.

Piața Rădăuți. Sursa: Ilie Vișan, *Județul Rădăuți în imagini*, București, 1934.

Evreu la piață. Sursa: *Satele din România*.

XIII.2. PRINCIPALELE CARACTERISTICII ALE STRUCTURII OCUPAȚIONALE ȘI CATEGORII SOCIALE LA EVREI

Evreii au fost asociați, aşa cum ştim, în mod frecvent, cu negoṭul și finanṭele, atât în societăṭile creştine cât și în cele islamiche, astfel încât „ei au fost inclusi în atitudinea ostilă faṭă de capitalism”.⁷²⁵ „Fii lui Israel” (în ebraică înseamnă „cel care s-a luptat cu Dumnezeu” sau „răzvrătitul lui Dumnezeu”⁷²⁶) se vor orienta treptat aspect vizibil și în Imperiul Habsburgic- spre legile seculare și raṭionalism politic drept instrumente ale emancipării.⁷²⁷ Antisemitismul⁷²⁸ interpretat la nivel european drept o reacṭie împotriva Revoluṭiei Franceze, a cuprins și o parte a elitelor austriece⁷²⁹, implicit a celor din Bucovina, aspecte la care ne vom referi în capitolele următoare.⁷³⁰ Iniṭial, evreii au jucat un rol însemnat în viaṭa economică a Bucovinei, implicit a Rădăuṭului, în cazul de faṭă.

Tabel nr. 1. Meserii practicate de evrei în 1820.

Meseria	Numărul meseriașilor	%
dogar	1	0,35
compactor	1	0,35
aurar	1	0,35
pieptănar	1	0,35
lăcătuș	1	0,35
Confectioner de paspol/găitanar	1	0,35

⁷²⁵ Apud Ian Buruma, Avishai Margalit, *Occidentalismul. Războiul împotriva Occidentului. O scurtă istorie a urii faṭă de Vest*, Traducere din engleză de Anca Bărbulescu, Bucureṭti, Editura Humanitas, 2016, p. 45.

⁷²⁶ Apud Marek Halter, *Ce este un evreu? Iudaismul povestit tinerilor*, Traducere de Janina Ianoși, Bucureṭti, Editura Compania, 2000, p. 121.

⁷²⁷ Ian Buruma, Avishai Margalit, *op. cit.*, p. 36-37.

⁷²⁸ Sintagma de semit provine de la Sem, unul dintre cei trei fii ai lui Noe care au fost salvaṭi odată cu el în Potop. La sfârșitul celui de la IV-lea mileniu ÎHR valuri de triburi semite s-au stabilit în sudul Mesopotamiei, în Uruk, Larsa- Sumer, ulterior în Babilon, Susa, Ur. În jurul anului 2300 semiṭii au înclinat balanṭa demografică în favoarea lor, apărând primul imperiu semit din istorie, respectiv, Imperiul Akkadian denumit după numele întemeietorului său, Sargon din Akkad. Cel mai important trib semit era cel al evreilor, extensie de la ivrim- căluze. *apud* Marek Halter, *op. cit.*, p. 36-37.

⁷²⁹ SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Cräiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 49 bis, dosarul 2/1909, f. 263.

⁷³⁰ Ian Buruma, Avishai Margalit, *op. cit.*, p. 46.

zugrav	1	0,35
ceasornicar	2	0,71
săpunar	5	1,78
geamgiu	6	2,14
șacter/haham	6	2,14
cojocar	8	2,85
pantofar	8	2,85
Producător de malț	9	3,21
arămar	10	3,57
brutar	14	5,00
măcelar	27	9,64
croitor	56	20,00
pălincar	122	43,57
total	280	100

Sursa: Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000, p. 141.

Tabelul de mai sus, menționează un număr de 19 meserii practicate de către evrei, extrem de diversificate. Un procent masiv dintre evrei se ocupau cu meserii alimentare (63,57%), alții de meserii profilate pe prelucrarea și confectionarea diferitelor articole de îmbrăcăminte (23,21%), mult mai puțini erau implicați în construcții (2,50%) și firește, alte meserii (10,71%).⁷³¹ Aceste tipuri de meserii se vor regăsi și în cadrul preocupărilor evreilor rădăuțeni, alături de altele, specifice localității și zonei. Intuind potențialul economic al Rădăuțiului precum și al întregii zone, evreii au știut să se facă repede utili, aducându-și o contribuție proprie, la înființarea unor industriei absolut noi, însă de mare perspectivă, alături evident de meseriile și ocupațiile tradiționale legate de prelucrarea lemnului și.a. În 1792 a fost înființată Herghelia Imperială, inițiativă care a avut un impact deosebit asupra evoluției edilitare, comerciale și economice a localității Rădăuți.⁷³²

⁷³¹ Eugen Glück, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000, p. 141.

⁷³² August Nibio, *Geschichte der Buchhandlung Schledt in Radatz*, Buchh. Schledt, 1931, p.1; SJAN Suceava fond Ion Larionescu, dosar 2/1920, f. 1. La 27 iulie 1799 la Rădăuți se țineau targuri săptămânale, urmare a solicitării adresate Administrației Galicii de către Direcția Economică; idem, fond Ion Larionescu, dosar 6/1925, f. 6-19.

Tabel nr. 2. Ponderea etniilor (în %) din Bucovina în economia provinciei (1910)

Etnia (persoane)	Agricultură și silvicultură	Industrie și meserii	Comerț și transporturi	Servicii publice, armată, profesii liberale (drept, medicină și.a.)
Români (155.879)	89,7	2,8	1,5	6,0
Ucraineni (175.840)	89,6	3,9	2,3	5,4
Germani (30.139)	48,2	24,2	6,5	21,1
Ebrei (40.366)	13,3	24,3	41,7	20,7
Polonezi (15.788)	35,5	29,7	13,1	21,7

Sursa: Ștefan Purici, *Elitele din Bucovina la începutul marii conflagrații: stări de spirit și reacții*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 1/2015, p. 168.

Ebreii rădăuțeni s-au implicat puternic și profund în viața economică, ei fiind direct responsabili în cel mai bun sens al cuvântului, de bunul mers al unei economii așezată după model Habsburgic, creând, susținând și dezvoltând diverse ramuri lucrative precum prelucrarea sticlei, a cimentului, a lemnului, neocolind sistemul bancar, cel al transporturilor, al diverselor meșteșuguri care se vor stinge din păcate, odată cu dispariția dramatică a evreilor din Rădăuți. Cei mai numeroși erau însă erau însă imigranții - „majoritatea sculptori în lemn sau țesători - , veniți să-și caute norocul în Bucovina odată cu sau după cei originari din Böhmerwald, în încercarea de a obține un venit mai bun decât cel agonisit în vechea lor patrie, în slujba principelui Schwarzenberg. Cei mai mulți dintre ei s-au stabilit la Rădăuți, unde puteau găsi repede și din belșug un loc de muncă bine plătit. Sculptorii, harnici și îndemânatici, s-au orientat aici spre toate domeniile de prelucrare a lemnului, câștigând foarte bine în calitate de dulgheri, dogari, tâmplari, strangari, cioplitori, carosieri și rotari, dar alegând și alte meserii, de pildă, zidăria și mai ales, cărămidăria. Meseria de rotar, cu ramurile ei secundare, vopsitoria și fierăria (potcovăria), a devenit foarte căutată. La acea vreme, pe lângă numeroasele centre mai mici, era foarte cunoscută, chiar și în străinătate, rotăria „Kornelson-Thöner-Roßlawek” (apărținând unor germani rădăuțeni), care oferea locuri de muncă multor lucrători. Sute de căruțe au fost trimise peste graniță în România, până în 1886, când noua lege vamală românească a pus capăt acestui comerț înfloritor. În urma acestei lovitură, meșteșugurile rădăuțene (și alte ramuri, îndeosebi tăbăcăria, care au fost afectate de această lege) nu și-au mai revenit, cu atât mai mult cu cât la scurtă vreme a apărut concurența din partea

meșteșugarilor evrei, aceasta îngreunând sau chiar împiedicând obținerea oricărui profit de către profesioniștii germani”⁷³³.

XIII.3. SERVICIILE. MEȘTEŞUGARI, ARTIZANI

La nivelul comunității rădăuțene, evreii practicau diverse profesii liberale, fapt pentru care au devenit cunoscuți și apreciați: **tutungii**: Tanner, Rozemberg, Zinger, Berger Samuel (Piața Unirii), Katz Pepi, Osias Berger, Fani Goldemblum, Cați Țirl, Chaim Hecht (Calea Cernăuților).⁷³⁴ **cârciumarii**: Glaubach, Marcus Maier, Hipscher, Mendel, Gottlieb, Feuerwerger (Bubi); **mecanicii**: Gaschler, Rosenfeld, **angrosiștii**: Gutmann; **morarii**: Merling Wolf Leib, Rosner Koppel, Reif Iacob, Winkler; **blânarii**: Kofller; **florarii**: Kentzfield; **potcovarii**: Kornelson; **măcelarii**: **Bar Iacob**, Moses König, Davidovici, Laufer Josef, Lecher Moses, **băcanii**: Reichmann, Schnirch, Dancner, Lozneanu⁷³⁵; **brutarii**: Brecker Leib, Gottlieb Phoebus, Iüvel Halpern, Flaschenberg Iosef Moses (str. Lascăr Luția nr. 5)⁷³⁶, Frischman Salomon (str. Regina Maria nr.8); **bărbierii**: Isidor Iossel, Mahler Salomon, Rosenfeld Isidor, Brauberg Nathan, Flaschenberg Leon (str. Pr. Carol), Jagendorf Iacob, Pistiner Moses, Gottlieb Chaje, Braumberg Alexander; **frizerii**: Feingold David, Preizer Sally, Goldenberg Itzig Moses, negustorii Meschulem Meier, Iacob Rudich⁷³⁷, Litmann Birkenfeld, Iacob Reichs, Osias Katz; **croitorii**: Wolf Heitner, Hersch Fruhmann, Abraham Donnenfeld, Fiber Mendel, Glasser Mendel, Stentzler, Liebermann, Dankner Chaim, Bartfeld Marcus, Guttman Wolf, Donnenfeld Iankel⁷³⁸; **cojocarii**: Iacob Ankel, Glaser Mendel, Lazarovici Selig, Rauchbach Moses Michel; **fotografii**: Lazarovici Sara, Postelnik;⁷³⁹ **bijutierii**: Malek, Korn ș.a.; **găzarii**: Herșcovici, Brigher ș.a.; **patiserii**: Main; **vitrinieri**: Triffo; **comercianții ambulanți**: Marcus; **samsarii**: Leiser, Rosner⁷⁴⁰; **negustorii/comercianții**:

⁷³³ Ibidem.

⁷³⁴ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 107/1930, f. 28.

⁷³⁵ Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România III/1, București, Editura Hasefer, 1999, doc. 32, p. 341-342; Gheorghe Schipor, *Breslele (corporațiile) din Rădăuți-Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, XVII, 2/2010, p. 460-461.

⁷³⁶ SJAN Suceava *Colecția registrelor de naționalitate*, dosar 73, f. 221.

⁷³⁷ Primăria municipiului Rădăuți. *Oficiul Stării Civile, Matricola de cununie a Oficiului matricolelor*, Tom VI, 28/8 1929-31/12 1929, f. 28.

⁷³⁸ Donnenfeld David, croitor locuia pe str. Voluntarilor nr 8, SJAN Suceava *Colecția registrelor de naționalitate*, dosar 73, f. 95.

⁷³⁹ Primăria municipiului Rădăuți. *Oficiul Stării Civile, Matricola de cununie a Oficiului matricolelor*, Tom VI, 28/8 1929-31/12 1929, Aceștia erau înscrise în datele Primăriei Rădăuți la nivelul anului 1929, f. 28.

⁷⁴⁰ Primăria municipiului Rădăuți. *Oficiul Stării Civile, Matricola de cununie a Oficiului matricolelor*, Tom VI, 28/8 1929-31/12 1929, p. 28.

Ausslander Isak⁷⁴¹, Adelstein Samuel, Berstein Iacob și Benjamin, Berntal Itzig, David Wächter⁷⁴², Hermann Winninger, Elias Himler, Adolf Guttmann⁷⁴³, Engler Uscher, Aron Gropper, Kopel Wächter, Chaim Saller, Katz Israel, Kastner Abraham, Kastner Berl, Kastner David, Kramer Leisser, Klang Samuel⁷⁴⁴, Kranzdorf Salomon, Klinger Moses, Lecker Efraim, Laufer Eisig, Leitner Max, Linckner Max, Lehrer Iacob, Liebermann Isak, Aron Leib recte Sinreich, Picker Schaje, Peritz Itzig Itzak, Pressner Abraham și Moses, Ruckenstein Schmajc, Ruckenstein Israel, Reinhold Abraham, Rosner Markus, Rippel Menasche, Rosenblatt Markus, Aron Schiffer, Friedmann Isak, Fuchs Salomon, Faust Max, Zeisel Moritz, Benno Zettel, Fițer Chaim, Frankel Itzig (str. Iancu Flondor nr. 7), Feiger Hermann, Fleischer Antschel, Fischler Gerson, Feldmann Iachim David (str. Larionescu 31), Friedmann Pinkas (str. Larionescu 79), Fitzer Leib, Fischer Mordko (str. Ștefan cel Mare nr. 43), Faust Max (str. Bogdan Vodă f.n.)⁷⁴⁵, Fleischmann Baruch (str. Iancu Flondor)⁷⁴⁶, Gutmann Feibisch (negustor de cai)⁷⁴⁷, Gelbert David (Voluntarilor nr. 22), Grossman Salo (str. Renei nr. 4)⁷⁴⁸, Garfunkel Seide; **farmaciștii**: Koppelman Max a Chaim, Berall Adolf, Donnenfeld Rosa; **dentiștii**: Kofller Sami, Glass Josef, Blei Chaim Efraim; **medicii**: Gabor Max, Fuhrer Hersch, Sabbath Efraim, Schwitzer Max; **cizmarii**: Kirbus Iacob, Berger Ruben, Geller Israel, Butnar Nachman, Fuchs Moses, Heimer Leib Moses, Hirsch Moses, Harth Moses Kalman; **ceasornicarii**: Klein Mendel, Dascal Iacob, Glatter Samuel⁷⁴⁹; **arhitectii**: Rudnik Chaim⁷⁵⁰; **sticlarii**: Guttman Iossel, **birjarii**: Gropper Moses, Mendell și Chaim (str. Fundatura Splaiului nr. 8), Gutmann Beresch, Goldenberg Nathan, Fuchs Iankel, Gropper Mendel Iuda, Lauber Moses, Gross Isak, ș.a.,⁷⁵¹ **croitorii**: Donnenfeld Samuil Leib (str. Dr. I. Nistor 14),⁷⁵² Frankel David,⁷⁵³ Feingold Berl (str. Piața Unirii),⁷⁵⁴ Feldhammer Abraham (Piața Unirii nr. 1246),⁷⁵⁵ Finkel Ida (Ștefan cel Mare nr. 34), sculptori: Feldmann Chaim Asriel (str. Bogdan

⁷⁴¹ SANJ Suceava, fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 73/Rădăuți, f. 5.

⁷⁴² *Ibidem*.

⁷⁴³ *Ibidem*.

⁷⁴⁴ *Ibidem*, f. 244.

⁷⁴⁵ A se vedea Liviu Rotman, *Evreii și începurile industriei românești*, în vol. *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, Editura Hasefer, ed. a II-a, 2004, p. 648–653.

⁷⁴⁶ SANJ Suceava, fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 14/Rădăuți, f. 130.

⁷⁴⁷ *Ibidem*, f. 144.

⁷⁴⁸ *Ibidem*.

⁷⁴⁹ *Ibidem*, f. 100.

⁷⁵⁰ *Ibidem*, f. 245–365.

⁷⁵¹ *Ibidem*.

⁷⁵² *Ibidem*, f. 96.

⁷⁵³ *Ibidem*, f. 222.

⁷⁵⁴ *Ibidem*, f. 223.

⁷⁵⁵ *Ibidem*.

Vodă nr. 10),⁷⁵⁶ Guttman Maier Wolf; **învățători**: Goldhirsch Aba (str. Topliței nr. 10)⁷⁵⁷, Goldstein Iuda, Gottlieb Chaim, agricultori: Goldschager Markus⁷⁵⁸, Goldschager Fabian (str. dr. Brunstein); **profesorii**: Buller Iacob (str. Norocului nr. 10), Belei Samuel (str. Colonel Gheorghiu); **tinichigii**: Biller Schaje; **avocații**: Brender Hillel (str. Ștefan cel Mare) ș.a. Harth Samuel avea o agenție de teatru, Schaffer Isak Dankner era librар, Schaffer Max avea o prăvălie, Singler Israel administra o firmă de transporturi la Siret, Kornik Abraham, Gropper Chaim și Gropper Markus, erau apreciați brutari, Nathan Korn, Kleimann Mendel, Rosenberg Moses David, erau **perieri**⁷⁵⁹, Baumgarten David, negustor de cai, Biller Mendel, comerciant de lemn, Boimann Naftail (str. Măcelarilor) și Gottlieb Chaim, Kowa Israel și Rabinowicz Pinkas erau rabinii respectabili, Bercovici Fridorica, artistă (str. Ștefan cel Mare nr. 2), Belei Samuel, profesor, Drimmer Mendel, Rosenfeld Sigmund, Israel Menczer⁷⁶⁰ avocați ș.a.⁷⁶¹. Aceștia erau buni profesioniști, cunoscuți și apreciați de către comunitatea locală rădăuțeană, consacrată drept una multietnică și pluriconfesională⁷⁶². Imediat după preluarea administrației Bucovinei au avut loc o serie de modificări impuse de preocuparea autorităților române de a include fosta provincie austriacă în Regatul Român. La 7 aprilie 1919 Esther Rosen a solicitat Prefecturii județului Rădăuți aprobare pentru a desface „mâncăruri, bere și vin” obligându-se de a respecta ordinul de „a nu vinde băuturi spirtoase”⁷⁶³. Prefectura județului Rădăuți - ordonanța nr. 14 din 16 septembrie 1919 - a interzis vânzarea de sămbătă orele 6.00(18) seara până luni dimineața orele 6.00, a „băuturilor spirtoase, vinului și a berii” (interdicția era valabilă și pentru zilele de sărbătoare ortodoxe)⁷⁶⁴. Moses Husbcher (negustor de vite din Covurlui) era autorizat de către Prefectura Rădăuți pentru a „exporta vaci de lapte din Bucovina”⁷⁶⁵. Ambrosius Mirbauer, deținea brevetul de meserie nr. 11 458 din 17 iulie 1919, în vederea exercitării „meseriei de cizmar în Rădăuți”⁷⁶⁶, Josef Horn deținea brevetul de meserie nr. 11 371 din 21 iulie 1920, în vederea exercitării „meseriei de tapițier în Rădăuți”⁷⁶⁷, str. Piața Unirii nr. 47, Ioel Blitzer (deținea brevetul de meserie nr. 5729 din 1921, în vederea

⁷⁵⁶ *Ibidem*, f. 28.

⁷⁵⁷ *Ibidem*.

⁷⁵⁸ *Ibidem*.

⁷⁵⁹ *Ibidem*, f. 253.

⁷⁶⁰ Idem, fond *Primăria Rădăuți*, dosar 9/1937, f.7.

⁷⁶¹ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 107/1930, f. 37; idem, fond *Colecția Registrelor de naționalitate*, dosar 14/Rădăuți, f. 243.

⁷⁶² Gheorghe Schipor, *op. cit.*, p. 469; idem, *Învățământul profesional și tehnic din Rădăuți. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2012, p. 5.

⁷⁶³ SJANS Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 28/1919, f. 10.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, f. 71.

⁷⁶⁵ *Ibidem*, f. 19.

⁷⁶⁶ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 56/1920, f. 2.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, f. 3.

„exercitării meseriei de cojocărie în Rădăuți”, str. „Trandafirilor” nr.1), Mendel Kern (deținea brevetul de meserie nr. 5091 din 17 iulie 1919, în vederea exercitării meseriei de „croitor dame” în Rădăuți, strada „Băii” nr. 16)⁷⁶⁸, Simon Leib Gutmann (deținea brevetul de meserie nr. 7022 din 5 mai 1920, în vederea exercitării „meseriei de tinichigiu” în Rădăuți, strada „Voitinelului” nr. 99)⁷⁶⁹, Abraham Schoil Feldmann (deținea brevetul de meserie nr. 18481 din 6 noiembrie 1919, pentru a presta meseria de „croitor haine bărbați” în Rădăuți, strada „Voitinelului” nr. 58)⁷⁷⁰, Salomon Gafier (beneficia de brevetul de meserie nr. 8487 din 20 mai 1919, eliberat în vederea exercitării „meseriei de frizer în Rădăuți”, strada „Piața Unirii” nr. 30)⁷⁷¹. La nivelul anului 1929, documentele consultate, menționează o diversitate apreciabilă în plan profesional, în cazul evreilor rădăuțeni: **strungari**: Chaim Weissbrod, str. Norocului⁷⁷²; **Tapițeri**: Baruch Isac, str. Școala de Băieți, Heitner Gerson, Horn Josef, str. Pr. Carol, Horn S. str. Piața Unirii, Korn Nathan, str. Pr. Carol 64, Postilnik Josef, str. Școlii, Suk Wilhem, str. Regina Maria, 41⁷⁷³; **zugravi**: Dascăl Israel, Glases Moses, str. Vânătorilor, Horer Litmanen, str. Pr. Carol, Kalich Samuel str. Roselor⁷⁷⁴; magazine de sticle și porțelanuri, Gutmann Josif, str. Pr. Carol⁷⁷⁵; **ateliere pălării de dame**: Burger L, str. Ștefan cel Mare, Feingold I. str. Piața Unirii, Franciszka Filiph, str. Șerpuită, Hofling Henniette, str. Școala de Băieți, Rudich A, str. Ștefan cel Mare, Schapira Mina, str. Ștefan cel Mare nr. 8, Schieber M, str. Ștefan cel Mare, Schiller Isidor, str. Ștefan cel Mare nr. 8, Weinlos Gusta str. Bisericii⁷⁷⁶; **pălărieri**: Bruger I. str. Piața Unirii, Feingold B, str. Ștefan cel Mare, Ibscher Josif, str. Sf. Treime, Kruckel Josif⁷⁷⁷; **croitori**: Donnenfeld Mordko, str. Topliței, Frankl David, str. Școala de Băieți, Flicker Moritz, str. Ștefan cel Mare, Hanus Hermann, str. Ștefan cel Mare, Knesbach Abraham, str. Ștefan cel Mare, Kolb Franz, str. Roselor, Lefkowicz Saje, str. Pr. Carol, Niederhoffer Efraim, str. Piața Unirii, Polaczek Emil, str. Sf. Treime, Press Josif, str. Fagilor, Rager Hermann, str. Volovățului, Raucbach I, str. Piața Unirii, Rosenblatt Moses, str. Topliței, Roses Israel, str. Norocului, Saller Moses, str. Pr. Carol, Schauer Iuda, str. Pr. Carol, Schnitzer Jonas, str. Pr. Carol, Wilhem Josef, str. Ștefan cel Mare, Winger David, str. Volovățului, Wladinger Iuda, str. Nistor, Wladinger Moses, str. Norocului⁷⁷⁸; **frânghieri**: Saller Josef, str. Pr. Carol, Hanus

⁷⁶⁸ *Ibidem*, f. 18.

⁷⁶⁹ *Ibidem*, f. 13.

⁷⁷⁰ *Ibidem*, f. 14.

⁷⁷¹ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 28/1919, f. 99.

⁷⁷² „Almanachul special al Țării Românești pentru industrie și comerț”, București, 1930, p. 35.

⁷⁷³ *Ibidem*, p. 37.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁷⁷⁵ *Ibidem*, p. 44.

⁷⁷⁶ *Ibidem*, p. 100.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, p. 104.

⁷⁷⁸ *Ibidem*, p. 107.

Josef, str. Regele Ferdinand⁷⁷⁹; **instalațiuni de apă, gaz, canal:** Haas Robert &, str. Piața Unirii, Maidanski Gregor, Roder Wilhem str. I. Flondor nr. 6, Schultz Adolf, str. Ștefan cel Mare, Straub Carl, str. Sf. Treime⁷⁸⁰; **tinichigii:** Aron Iechiel, str. Flondor, Bendit Wilhem, str. Șerpilor, Bergman Hers, str. Pr. Carol, Biedermann A. Str. Voitinelului, Bieller Schaje, str. Pr. Carol, Dalberg Berl, str. Voitinelului, Guttman Simon, str. Pr. Carol, Rosenstrauss Mechel, str. Piața Unirii, Schaffer Isac, str. Topliței nr. 3, Schnapps Elie, str. Piața Unirii, Wolf Benedikt, str. Pr. Carol, Wolf Meier, str. Piața Unirii;⁷⁸¹ **fierari:** Aschenbrenner A, str. Regele Ferdinand, Engel M. str. Școala de Fete, Neugebauer Josif, str. Sf. Treime, Tamler Marcus, str. Regina Maria, Tamler Salomon, str. Piața Unirii nr. 32;⁷⁸² **ceasornicari:** Glatter David, str. Ștefan cel Mare, Klein Mendel, str. Pr. Carol, Kohn Berhardt, str. Ștefan cel Mare, Kreisel Nuchim, str. Piața Unirii, Leinweber Salomon, str. Pr. Carol, Strumel Josef, str. Regina Maria;⁷⁸³ **magazine articole de menaj:** Lowenschuss Leon, str. Gării, Lustig Fischer, str. Piața Unirii, Roder Wilhem , str. Piața Unirii⁷⁸⁴; **ateliere de încălțăminte:** Berger Rubin, str. Norocului, Fallenbaum Michel, str. Norocului, Heitner Wolf, str. Piața Unirii, Hollinger Herș, Kern Leib, Gross Friedricht, str. Ștefan cel Mare, Salomon Eisig, str. Zeisel, Schachter David, str. Piața Unirii, Schachter S., str. Ștefan cel Mare, Schapira Isac, str. dr. Nistor, Sporl Samuel, str. Pr. Carol, Solski Josef, str. Flondor, Weinlos Wolf, str. Școala de Băieți;⁷⁸⁵ **comerçanți de fructe:** Chaim Weidenfeld, str. Pr. Carol 15⁷⁸⁶ ș.a. În 1916 Netti Klein s-a adresat autorităților orașului Rădăuți pentru eliberarea unei autorizații de comerț.⁷⁸⁷

Schmiel Mordko Adelstein, legător de cărți.

Sursa: SJAN Suceava fond *Camera de Muncă Rădăuți*, dosar 45/1936.

⁷⁷⁹ *Ibidem*, p. 115.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, p. 151.

⁷⁸¹ *Ibidem*, p. 159.

⁷⁸² *Ibidem*, p. 162.

⁷⁸³ *Ibidem*, p. 165-166.

⁷⁸⁴ *Ibidem*, p. 70-171.

⁷⁸⁵ *Ibidem*, p. 201.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, p. 314.

⁷⁸⁷ SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 7/1916, f. 1-2.

Emil Anschel, legător de cărți. Sursa: SJAN Suceava fond
Camera de Muncă Rădăuți, dosar 45/1936.

Librăria F.Schledt. În fundal se văd tablourile cu perechea regală a Regatului Român:
regele Ferdinand I și regina Maria de Hohenzollern-Sigmaringen.

Librăria F.Schledt.

Meseriașii rădăuțeni erau organizați în bresle care defilau cu ocazia zilei de 18 august, ziua de naștere a împăratului „Franz Josef”⁷⁸⁸. Fiecare breaslă își avea propriu său steag. Toți meseriașii rădăuțeni făceau parte dintr-o organizație („Zunft”) după model austriac. După 1918, meseriașii și-au continuat activitățile în structurile organizatorice tradiționale sau au înființat altele noi: „Organizația meșterilor de bârbieri și coafori ai județului politic Rădăuți”, înființată la 6 februarie 1921⁷⁸⁹; Societatea muncitorilor evrei „Poale Zion”, Dlugacz Chaim și Kl. Moses⁷⁹⁰ s.a.

XIII.4. INSTITUȚII PUBLICE, SERVICII ȘI PROFESII LIBERALE

Rădăuțiul a devenit - în timp - un important centru administrativ, economic, industrial, comercial și cultural. Fiind capitală de district și ulterior, de județ, aici au fost înființate și au funcționat o serie de instituții publice⁷⁹¹. Serviciul de măsuri, greutăți și metale prețioase a fost înființat încă din timpul administrației austriece (1909). Se ocupă de verificarea măsurilor și greutăților. Dispunea de un local propriu în strada „Regele Ferdinand” nr. 41. „Serviciul județean al lucrărilor publice și comunicațiilor” își avea sediul în str. „Piața Unirii” nr. 31. Îndeplinea servicii și

⁷⁸⁸ Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, 1957, p. 127. SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 8/1908, f. 8.

⁷⁸⁹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 56/1920, f. 41.

⁷⁹⁰ *Ibidem*, f. 42.

⁷⁹¹ Dinică Ciobotea (coordonator), *Structuri administrative în Istoria Românilor*, Craiova, Editura Sitech, 2011, p. 113.

sarcini pentru județul Rădăuți, având filiale în fiecare plasă. „Camera de Comerț” a fost înființată în 1946. Până atunci au funcționat gremiile comerciale. Există și un „Sfat negustoresc”. În 1939 acesta se afla sub conducerea lui Ipolit Ierșinschi. La 1 noiembrie 1940 a fost înființat Inspectoratul Muncii. „Oficiul de Plasare” a fost înființat la 22 iulie 1922, având drept scop organizarea pieței muncii și plasarea brațelor de muncă în toate ramurile profesionale. La 1 noiembrie 1940 a apărut „Inspectoratul de control și romanizare”. „Oficiul Județean al Camerei de Muncă” Cernăuți a fost înființat în 1936. În 1937 a fost înființat „Serviciul Silvic al județului Rădăuți”. Primul său șef, a fost inginerul Kolk. Sediul său se afla în strada „Regele Ferdinand”. Începând cu 1932 la Rădăuți a funcționat „Depozitul Județean al Monopolului Alcoolului” (M.A.T.).

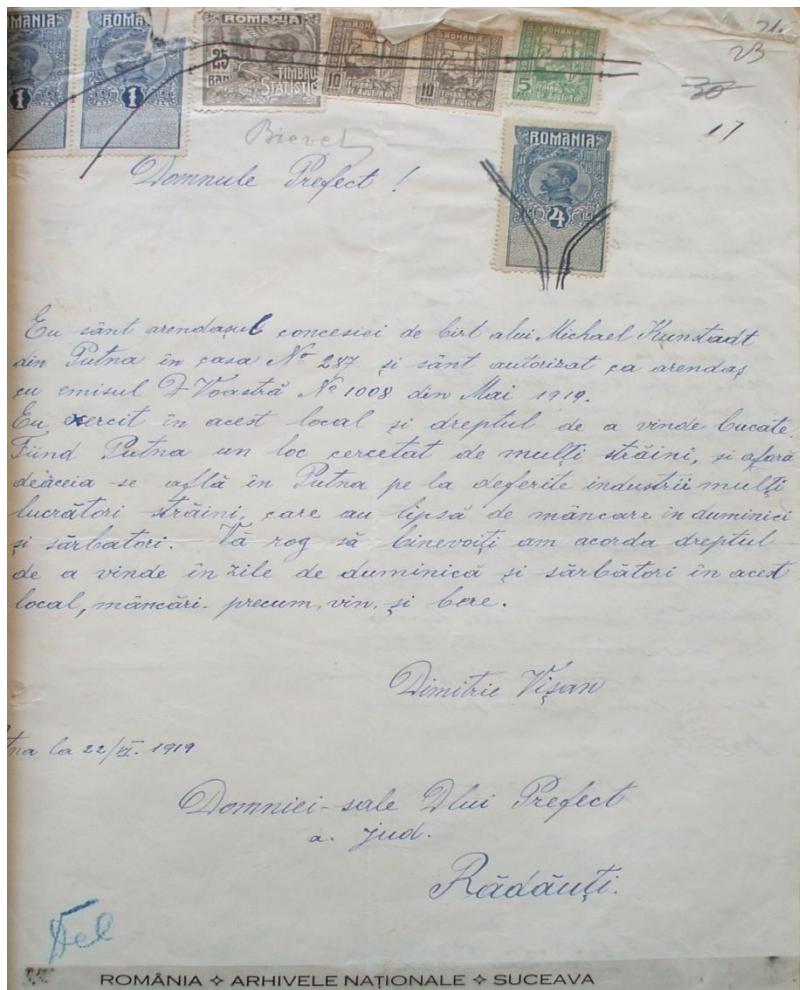
La Rădăuți a început să funcționeze începând cu 1885 un Tribunal. Din același an, în localitate a mai fost construit și un Penitenciar. În Rădăuți mai existau farmacii, o drogerie, patru librării, o baie comunala și două cinematografe.⁷⁹² Analiza vieții economice a Rădăuțiului reflectă preponderența evreilor în practicarea diverselor activității aducătoare de profit. Un Tablou întocmit de către Prefectura Rădăuți relativ la cârciumele (concesiunile) funcționale pe teritoriul județului la data de 9 februarie 1927 reflectă următoarele date⁷⁹³:

- Elias Korner 28.05.1913/19324
- Preminger Hersch 19.03.1925/12039
- Katz Frieda 15.05.1926
- Weinstein Bernhard 24.03.1925
- Fuchs Braie 28.07.1911
- Schlein Dora 16.03.1926/ 3515
- Salzberg Mechel 19.04.1922
- Schlein Osias 23.XI.1926/16 891
- Menczer Konig, 17.XI.1910/45045
- Singer Hersch, 16.02.1923/2819
- Fuchmann Pessie, 25.03.1926/2218
- Gottlieb Pepi, 14.03.1927/2436
- Tauber Leiser, 1.07.1910/36985
- Gross Schaje, 3.XII.1910/3699
- Katz Beila, 12.XII.1922/14463
- Marcus Rudes, 31.XII.1910/404044
- Eifemann Chaim Berl, 10.XII.1921/13556
- Weissbrod Fanny, 20.01.1927/877
- Weindisch Salo, 14.02.1927/2133

⁷⁹² Filimon Rusu, *op. cit.*, p. 90-93.

⁷⁹³ SJAN Suceava fond *Prefectura Rădăuți*, dosar 55/1927, f. 1.

Singer Salo Yetti, 16.04.1921/2057
Frieda Schmill, 5.03.1923/2629
Horer Isak, 22.04.1911/17075
Beer Mores Hersch, 12.07.1913/130188
Scharf Moses, 10.03.1925/10521
Wundreich Iacob, 26.01.1922/891
Birnberg Pinkas, 14.03.1923/12975
Sternberg Aron, 1.XII.1910/34718
Sternberg Moses, 7.XII.1910/32716
Rubin Lovel Rifca, 10.XI.1922/19125
Liebermann Yossel, 10.01.1924, 22799
Koppelmann Chaim, 8.05.1911/46.105
Ohrenstein Abraham, 23.01.1911/9081
Berl Ștrul Saul, 7.06.1911/1682
Hasenfratz Ruckel, 1.07.1922/5322
Leiser Schaffer, 17.XII.1922/40856
Surkes Mechel, 8.X.1921/10540
Goldschmidt Golde, 18.03.1923/4998
Alberbach Alber, 18.03.1902/2243
Katz Wolf, 21.04.1921/1937
Goldschager Frima, 31.01.1921/602.
Grunberg Yoel, 4.02.1923/537
Harnik Şuelca, 8.09.1923/2101
Harnik Josef, 4.02.1926/8947
Scharf Chaim, 15.XII.1911, 13259
Schreiber Pinkas, 4.01.1922/781
Stein Leon, 8.09.1919/8448
Mehler Judith, 10.XI.1927, 16559
Silber Mendell, 17.02.1926/673
Hollinger Şulem, 3.XII.1910/37886
Weindenfeld Moses Morobko, 17.XII.1910/30117
Regina Şurkes, 29.XII.1926/18481
Axelrad Feige, 2.XI.1922/18378
Schapira Moses Isak, 19.XII.1910/42030
Şurkes Selig, 27.X.1911/27128
Adelstein Moses, 16.XI.1910/42047
Adelstein Feige, 1.XII.1924/13074
Gottesman Israel, 3.XI.1921/8542
Freier Iuda Leib, 28.XI.1921/1137

Sursa: SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 28/1919.

În 1930 o serie de întreprinzători evrei au primit avizul Camerei de Comerț și Industrie. Este vorba despre Goldhammer Chaim Aschiel, Harth Samuel, agenție de teatru, Iacob Donnenfeld, transport autonom de persoane, Max Schaffer, prăvălie⁷⁹⁴ și alții. Un tablou al tipografiilor existente în Rădăuți la 1935 menționa funcționarea în localitate a următoarelor tipografii: „Leon Stenzler”, str. „Ștefan cel Mare”, Isak Lecker, str. „Nistor”, „Amalia Blondovschi”, str. „Ștefan cel Mare”⁷⁹⁵. Documentele cercetate reflectă o serie de inițiative locale menită să relanseze economia locală: la 24 iulie 1926, Max Weber a solicitatprobarea Primăriei orașului Rădăuți, în vederea

⁷⁹⁴ Idem, fond *Prefectura Rădăuți* dosar 107/1930, f. 40.

⁷⁹⁵ Idem, dosar 75/1935, f. 61. Datele menționate nu includ tipografia I. Kirner, între timp dispărută.

deschiderea unei tipografii⁷⁹⁶. La 11 august 1926, Aron Gropper s-a adresat Primăriei orașului Rădăuți, pentru acordarea unei concesiuni în vederea deschiderii unei tipografii⁷⁹⁷. Koppel Rossner, a solicitat reducerea taxei de arendă pentru transcrierea vitelor pentru târgurile de vite, întrucât acestea „au fost închise din cauza alegerilor comunale”⁷⁹⁸. Solicitarea i-a fost aprobată. În aceeași ședință, solicitarea lui Max Garfunkel, privind obținerea unei concesiuni pentru deschiderea unui cinematograf în „grădina Traian”, nu a fost aprobată, nefiind considerată o „necesitate locală”⁷⁹⁹. Janette Abramovici a primit aprobare pentru a „transporta marfă între prăvăliile Rosenthal și Stern (situate în incinta Halei) contra unui avans de 200 de lei”⁸⁰⁰. În ședința Comisiei Interimare a orașului Rădăuți, din 24 august 1926, au fost acordate o serie de scutiri/reduceri de taxe pentru anumite firme evreiești din localitate, precum următoarele: Markus Schaffer, frații Harth de la 15.000 la 10.000 , Nathan Schachter și alții⁸⁰¹ La 20 septembrie, o serie de străzi au primit diverse sume pentru a fi pietruite: „Kornelsohn”, „Appel”, „Hahn”, „Zeizel” și alții⁸⁰² La 25 iunie 1927, o serie de locuitori evrei au făcut contestații la taxele locale. Printre aceștia s-au aflat: David Berl Heinemann, Abraham Niederhoffer, Nathan Winninger, Parolla Schmill, Izabella Greller, Eisig Laufer, Aron Leif Haber, Colțul de Aur, Carol Krepell, Schmiel Harth, Sommer Leiser, Sure Abraham, Maier Markus, Chaim Mechel, Feingold Aba Ioil, Dawid Hecht, și alții⁸⁰³. Moses Rheinhold a cerut „menținerea concesiunii în str. Piața Unirii și Regina Ferdinand nr. 3”.⁸⁰⁴ Salo Edelstein, a solicitat „concesiune pentru transportul persoanelor cu automobilul”.⁸⁰⁵ La 24 iulie 1929, s-a luat în discuție „refacerea acoperișului Palatului Comunal”⁸⁰⁶ Israel Ellenbogen, comerciant din Rădăuți, s-a adresat la 19 mai 1930, Ministerul Industriei și Comerțului avându-i martori pe D. Stenzel, Schmerler și Iacob Zavetz din Rădăuți, solicitând acordarea concesiunii care-i fusese anulată de către Inspectoratul Comercial Cernăuți.⁸⁰⁷

⁷⁹⁶ Idem, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 3/1926, f. 3.

⁷⁹⁷ *Ibidem*, f. 19.

⁷⁹⁸ *Ibidem*, f. 4.

⁷⁹⁹ *Ibidem*.

⁸⁰⁰ *Ibidem*, f. 20.

⁸⁰¹ *Ibidem*, f. 42-45.

⁸⁰² *Ibidem*, f. 72.

⁸⁰³ *Ibidem*, f. 69-70.

⁸⁰⁴ *Ibidem*, f. 73.

⁸⁰⁵ *Ibidem*, f. 177.

⁸⁰⁶ *Ibidem*, f. 365.

⁸⁰⁷ Idem, fond *Prefectura Rădăuți* dosar 107/1930, f. 24-28.

Jakob Rosenblatt. Magazin de fierărie, ciment și materiale.

Sursa: Colecția Dragoș Băncescu.

XIII.5. COMERȚUL ȘI CREDITAREA

Alegerile organizate pentru „Gremiul Comercial” („Camera de Comerț”) al orașului Rădăuți la 18 august 1935 au dus la următoarea componență nominală⁸⁰⁸: Rosenthal Maie; Guttman Josef; Goldschaler Salomon; Fränkel Berl; Guttman Abraham Aron; Mick Abraham Berl; Meth Isidor; Pressner Abraham; Preisner Eisig; Ruckenstein Michael; Rosenkrantz Aron, moștenitori; Saldinger Hersch; Sattinger Josef; Sand Eisig; Sporn Schapira; Schachte Schmiel; Schmerler Stenzler; Schiwtzer Michel; Schieber Israel; Sterlin Mendel; Wasserman Baruch; Wasserman Alter; Waserman Kalman; Wagner Hermann; Wenker Leon; Wolf Bendet Katz; Mendel Klein Benjamin. Aceste alegeri au fost contestate întrucât Abraham Pressner, Isidor Pressner, Joel David, Salomon Faust, Wolf Hellwig, Max Leitner și Isidor Meth nefiind la zi cu plata cotizațiilor, n-ar fi avut drept de vot. Pinkas Katz a fost ales președinte al Gremiului Comercial Rădăuți, iar Isidor Meth și Hersch Stopper, consilieri⁸⁰⁹. Protestul contestatarilor a fost respins de autorități.

Orice tip de analiză, ne confirmă prezența masivă a evreilor în cadrul acestei entități administrative comerciale, sugestivă pentru developarea structurii ocupaționale a evreimii rădăuțene. Asociațiile de credit erau numeroase la nivelul comunității mozaice rădăuțene, ele susținând și întreținând eforturile și inițiativele micilor întreprinzători. De regulă, acestea rulau sume mici, creditele acordate având și ele dobânzi modeste. De menționat sunt următoarele: „Bukowinaer Sparkasse” (Casa

⁸⁰⁸ Idem, fond *Prefectura Rădăuți* dosar 5/1935, f. 139.

⁸⁰⁹ *Ibidem*, f. 142.

de Economii a Bucovinei) (1874) și „Radautzer Spaar-Und Vorschugsverein” (Casa de Economii și Împrumuturi Rădăuți) (1875); „Radautzer Kredit Für Handel und Gewerbe” (Creditul Rădăuțean pentru Comerț și Meserii), „Comerziellen Creditanstalt im Radautz” (Creditul Comercial Rădăuți), „Escomte und Sparrsverein fur Handel und Industrie im Radautz” (Asociația de Scont și Economii pentru Comerț și Industrie Rădăuți), „Kredit- und Sparverein”. Majoritatea lor nu vor face față presiunilor exercitate în timpul marii crize economice (19129-1933) care a afectat puternic România.

XIII.6. SERVICII ȘI PROFESII LIBERALE

Analiza ocupațională a comunității mozaicilor din Rădăuți, ne dezvăluie practicarea unor meserii de esență liberală, precum cele de învățători, profesori, medici, comercianți, industriași, avocați, ingineri, arhitecți, specialiști în diferite domenii, artiști, scriitori, pictori, poeți și.a. Aceste aspecte ilustrează o paletă diversificată de opțiuni și traiectorii profesionale aflate la îndemâna evreilor rădăuțeni, reflectând cu fidelitate dinamica ocupațională a comunității mozaice din Rădăuți. Avocații rădăuțeni de religie mozaică (Mendel Drimmer, Israel Mencher, David Hirsch și.a.) erau foarte căutați și apreciați. Un tabel cu mențiunea Secret (întocmit conform ordinului Prefecturii Rădăuți nr. 13639 din 3 decembrie 1936), referitor la numărul „inginerilor, electricienilor, instalatorilor de apă și arhitecților din orașul Rădăuți”, consemna un procent semnificativ de etnici evrei⁸¹⁰. Dintre aceștia îi menționăm pe Goldschlager Iacob, inginer hotarnic, Emil Mirbauer, „meșter zidar”, Avram Silberstein, electrician (str. „Regele Carol al II-lea”) și.a. Din rândurile proprietarilor de cabinete medicale din Rădăuți și localitățile limitrofe îi menționăm pe următorii: Max Rosner, Putila⁸¹¹; Harth Leo, Rădăuți⁸¹²; Mecz Maria, Dornesti⁸¹³; Schwind Phoebus, Rădăuți⁸¹⁴; Silberbusch Elias, Siret⁸¹⁵; Berstein Chaim, Seletin⁸¹⁶; Gluckman Iulius⁸¹⁷; Fuhrer Hersch, Rădăuți (str. „Ștefan cel Mare” nr. 2); Gabor Max (str. „Regina Maria” nr. 5); Krantestein Iacob (str. „Ștefan cel Mare” nr. 27); Rudich Isidor (str. „Nistor” nr. 8); Stern Fabian (str. „Calea Regele Carol al II-lea” nr. 31); Schimel Wilhem (str. „Calea Regele Carol al II-lea” nr. 59); Weinstein Meyer

⁸¹⁰ Idem, dosar 19/1938, f. 1-5.

⁸¹¹ Ibidem, Ordinul de concesiune nr. 5244/1918.

⁸¹² Ibidem, f. 6. Ordinul de concesiune nr. 787/1919.

⁸¹³ Ibidem, ordinul de concesiune 42998/1927.

⁸¹⁴ Ibidem, Ordinul de concesiune nr. 15664/1927.

⁸¹⁵ Ibidem, Ordin de concesiune nr. 50730/1911.

⁸¹⁶ Ibidem, Ordinul de concesiune nr. 52734/1936.

⁸¹⁷ Ibidem, Ordinul de concesiune nr. 255436/1923

(str. „Ştefan cel Mare” nr. 7); Weisselberger Iosef (str. „Voluntarilor” nr. 19); Sabat Efroim („Piaţa Unirii”-Sala Nouă); Schwitzer Max (str. Apei nr. 19) ; Sabat Gotfried, Siret; Rauch Iacob, Seletin; Fränkel Friedrich, Rădăuţi (str. „Ştefan cel Mare, f.n.); Goldschlager Emanuel, Siret (str. „Prințipele Mircea”); Bersberg Schaia, Rădăuţi (str. „Ştefan cel Mare” nr. 47); Weber Salomon, Rădăuţi (strada „Regele Ferdinand” nr.7); Preminger Gidalli, Rădăuţi (str. „Iuliu Maniu”, f.n.); Bercovici Schaye, Rădăuţi (str. „Adolf Marin” nr. 5); Hering Saul, Rădăuţi; Sabath Efroim (str. „Piaţa Unirii” nr. 11); Budik Iacob, Rădăuţi (str. „Ştefan cel Mare” nr. 7); Guttman Solomon, Siret, str. „Prințipele Mircea” f. n.⁸¹⁸

Abraham Hersch Mecz, farmacist. Sursa: SJAN Suceava,
fond *Primăria oraşului Rădăuţi*, dosar 17/1929.

XIII.7. BĂNCILE

La Rădăuţi funcționa la nivelul anului 1910- o micro-rețea bancară evreiască, formată din filiale ale unor bănci de anvergură regională, majoritatea cu sediul în Cernăuţi precum: „Eskompte-u. Sparverein f. H.u. Gev”, „Jüdische Volksbank und Sparkasse”, „Nathan Bank Bankgeschäft”, „Emmanuel Singer”, „Lazar Lecker Bankgeschäft”, ş.a.⁸¹⁹ Hersch Trichter a înființat în 1897 o mare „Fabrică de cărămizi, sobe și teracote”. În 1907 Trichter a achiziționat moara cu aburi aflată în proprietatea lui Schlossmann care producea 12 vagoane de făină zilnic⁸²⁰. În 1914 în Rădăuţi funcționau „Brüder Stafa, Wäsche-, Galanterie- und Kurzwarengeschäft”, „Fischer Kalmann, Schnittwarenhandlung”; „Goldschläger Samuel, Seifensiederei und Kerzenerzeugung”; „Neunteufel Karl Eduard,

⁸¹⁸ *Ibidem*, f. 7-8.

⁸¹⁹ Apud Ion Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina 1862-1914*, Suceava, 2003, p. 58.

⁸²⁰ Mihai Iacobescu, *30 de zile în „Siberia” căutând Arhivele Bucovinei*, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 252.

Drogueriewarenhandel”, „Rudich Feige, Mühlenbetrieb”, „Rudich S., Erste Bukow. Dampfbrauerei, Biererzeugung, Inhaber: Salomon Rudich”; „Silva, Institut für sämtliche Agenden der Forstwirtschaft und Holzindustrie; Jean Drach & Franz Helmann”; „Singer Emanuel, Bank- und Wechselgeschäft, Mahlmühle in Satulmare”⁸²¹ ș.a. În 1892 a fost înființată la Rădăuți banca „Nathan Harth” („Harth Nathan, Bankgeschäf”)⁸²². La moartea acestuia (1913) bunurile băncii au trecut în proprietatea unei fundații evreiești din localitate⁸²³. La 9 martie 1909, la inițiativa unor negustori evrei a fost înființată „Casa de Economii a orașului Rădăuți” (cu acceptul primarului Kasimir Jukowski și implicarea consilierilor Adolf Harth, Schaje Herzberg, Adolf Lang, Anton Şesan și Gheorghe Popadiuc, viitorul primar al orașului)⁸²⁴. La nivelul anului 1909, documentele rețin funcționarea în Rădăuți, a următoarelor firme comerciale/credit: „Assekuranz-, Bank-, Kommissions-, Wechsler- und Inkassogeschäft”, „Bürgerlicher Konsumverein”, „Erste Bukow. Pachtgenossenschaft in Radautz”, „Goldschläger Samuel, Seifensiederei und Kerzenerzeugung”, „Handels- und Gewerbebank in Liquidation”, „Kredit- und Sparverein”, „Schaffer Raphael, Pfandleihanstalt, Bank- und Wechselgeschäft”, „Singer Emanuel, Bank- und Wechselgeschäft, Mahlmühle in Satulmare”, „Spar- und Vorschußverein in Liquidation”, „Speier Adolf, Gasthausgewerbe”, „Terner Berl, Kommissions- und Speditionsgeschäft”, „Tritt Baruch, Spezerei- und Nierenbergerwaren”, „Lecker Lazar, Bankgeschäft”. Simon Hilsenrad se afla în fruntea „Expozitiei Rădăuți” a „Băncii de Est S. A.” (înființată în mai 1921) cu sediul în clădirea fostei bănci „Nathan Harth”⁸²⁵. Această bancă a funcționat până în 1931.

În 1927, odată cu înființarea filialei rădăuțene a „Societății de Credit pentru Comerț și Industrie” - cunoscută și sub numele de „Socominbank” - avocatul Israel Mencher a fost numit președinte. Sediul acestei bănci era în clădirea Hotelului „Speier” din strada „Bisericii” unde a funcționat până în 1930. Pentru o scurtă perioadă, avocatul David Birkenfeld a condus filiala rădăuțeană a Băncii Populare. „Banca Meseriașilor” a avut profilul unei instituții de credit sub conducerea avocatului Mendel Drimmer⁸²⁶. Deosebit de active în economia orașului Rădăuți s-au dovedit a fi băncile Marmorosch Bank, Banca de Est, Banca de Credit Român, Banca Civică, Banca Comercială Română. Alături de bănci un rol activ l-au jucat și societățile financiare: Societatea de Comerț și Industrie Cernăuți (prin filiala sa din

⁸²¹ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina (1774-1947)*, Iași, Editura Pim, 2013, p. 109-110.

⁸²² „Die Wahrenheit”, Czernowitz, nr. 55, din 21 iunie 1909, p. 18; <http://czernowitz.ehpes.com/new/hauster/Cz1909Co.html>

⁸²³ Daniel Hrenciuc, *op. cit.* p. 49.

⁸²⁴ *Ibidem*.

⁸²⁵ *Ibidem*.

⁸²⁶ *Ibidem*.

Rădăuți), Societatea de reconstrucție pentru populația evreiască (Wiederaubaugesellschaft fur der jüdische Bewohnerung der Bukowina), Fondul Creditul Bucovinean de Război (Bukowinauer Kriegscredit-fondes) și.a.⁸²⁷ În 1927 în Rădăuți a apărut Banca Generală a Rădăuților, fieful financiar al Partidului Național Liberal. La iunie 1927 fost deschisă Banca Evreiască Rădăuți cu un capital de 500.000 lei. În 1929 a fost fondată Banca Apărării Național Creștine, printre promotorii săi aflându-se A.C. Cuza și Nechifor Robu. La 27 martie 1930 s-a înființat la Rădăuți filiala locală a Băncii de Credit și Economie Evreiască din Cernăuți, având un capital de 696.500 lei.⁸²⁸

XIII.8. CRIZA ECONOMICĂ ȘI EFECTELE SALE LA RĂDĂUȚI

Criza mondială de supraproducție dintre 1929-1933 a afectat puternic și economia românească, autoritățile adoptând diverse măsuri pentru depășirea problemelor intervenite (introducerea curbelor de sacrificiu, concedierea masivă a angajaților bugetari și.a.)⁸²⁹ Deși oamenii de afaceri și băncile au încercat să se pună la adăpost din timp, n-au reușit să evite efectele dezastroase ale crizei. Documentele vremii reflectă dificultățile tot mai mari în obținerea unor credite, numerarul fiind tot mai greu de găsit în piață. Dobânzile au ajuns la 30-36 %, ceea ce ne spune foarte mult despre greutățile pieței financiare a vremii⁸³⁰. În aceste condiții, rambursările creditelor au devenit tot mai dificile, fiind frecvente „creșterea ipotecilor provenite din protestări de polițe prin acțiuni cambiale sau somațiuni”⁸³¹. Dragoș Luchian, un distins intelectual rădăuțean, între timp, decedat, autor al unei valoroase monografii consacrate Rădăuțului, consemnează faptul că între anii 1926-1928, „valoarea inscripțiunilor ipotecare principale ajunge la 44 milioane lei, respectiv 1330 cazuri, apoi la 53 milioane lei (1463 cazuri), iar în perioada 1929-1933 atinge apogeul, dublându-se față de intervalul 1919-1925”⁸³². Începând cu primăvara anului 1930, în Rădăuți au devenit tot mai întâlnite somațiunile, acțiunile de mandat și acțiunile cambiale înregistrate cu curs favorabil creditorilor de către tribunalul comercial local (acestea s-au înmulțit de la 134 în 1928 la 315 în doar trei ani). În cazul execuțiilor silite, în 1930 au fost admise de către tribunal un număr de 240 de cazuri în valoare de două milioane lei, comparativ cu 162 de cereri (1,6 milioane de lei) în 1928 și 222

⁸²⁷ Dragoș Luchian, *Rădăuți vatră românească de tradiții și înșăptuiriri socialiste*, București, Editura Litera, 1982, p. 187.

⁸²⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁸²⁹ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, 1999, p. 98-100

⁸³⁰ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 190.

⁸³¹ *Ibidem*.

⁸³² *Ibidem*.

spețe (1,8 milioane lei) în 1928⁸³³. În 1930 a fost adoptată o lege prin care s-a pus capăt urmărilor silite, fiindu-le interzis creditorilor să-și mai încaseze datoriile prin vânzarea proprietăților agricole ale debitorilor.⁸³⁴ Autorităților le erau transmise recomandări pentru a interveni în favoarea celor urmăriți, evitându-se astfel, tulburări sociale nedorite.⁸³⁵ În această perioadă, au fost ruinate multe afaceri și firme private, generându-se în lanț, greve, demonstrații, mitinguri⁸³⁶ și.a. Oamenii de afaceri au solicitat diverse soluții din partea guvernărilor care s-au succedat la conducerea României în această perioadă⁸³⁷. Membrii Consiliului de Administrație al Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți, solicitau guvernului României, reformarea impozitelor și taxelor comunale și județene, reglementarea comerțului de bancă, reducerea tarifului CFR pentru lemne de foc, reducerea tarifului de tranzit polonez pentru cereale și leguminoase, reducerea chiriilor pentru prăvălii și ateliere, modificarea legii repausului duminalic și.a.⁸³⁸ Criza economică a afectat activitatea multor oameni de afaceri din Rădăuți: Moses Simche Buller, proprietarul unei mori țărănești din Rădăuți și Josef a Moses Schachter au încheiat la 25 iunie 1935 un document în baza „Legii de conversiunii a datoriilor agricole”, înregistrat la „Administrația Financiară” Rădăuți, pentru „asanarea procentuală a datoriilor reciproce”⁸³⁹. Înțelegerile de acest tip, erau relativ frecvente în peisajul economic al vremii, reprezentând o soluție pragmatică și rațională pentru depășirea unor impasuri financiare. Băncile și-au văzut erodate capitalurile într-un ritm rapid, de la 1,3 milioane de lei (capital mediu pe o bancă din Rădăuți) ajungându-se la numai 0,5 milioane lei în 1933. Printre cazurile cele mai cunoscute, s-a aflat Banca Generală a Rădăuților, care de la un capital de 740.000 lei (1930) a ajuns la sfârșitul crizei la 140.000 lei, interval în care pierderile sale au crescut cu 73%, de la 559 la 967.000.⁸⁴⁰ Regretatul Dragoș Luchian economist de formăție, menționează faptul că între 1925-1931, la Rădăuți s-a înregistrat foarte multe creațe, vârful lor fiind atins în 1928. Total creațelor s-a ridicat la suma de 11,2 milioane lei, în marea lor majoritate către bănci.⁸⁴¹ Numărul datornicilor insolvenți a sporit în același interval, de la 181 la 300, însă mărimea debitelor a scăzut deoarece valoarea medie a unei datorii s-a redus cu două treimi. Laura și Friedrich Margosches, mari proprietari de pământuri în

⁸³³ *Ibidem*.

⁸³⁴ *Ibidem*.

⁸³⁵ SANJ Suceava, fond *Prefectura Rădăuți* dosar 107/1930, f. 10.

⁸³⁶ *Ibidem*, f. 21; Keith Hitchins, *România 1866-1947*, Ediția a II-a, Traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1998, p. 370-371.

⁸³⁷ „Buletinul oficial al Camerei de Comerț și de Industrie Cernăuți”, Cernăuți, Iulie-Septembrie, 7/9, 1931, p. 3-18.

⁸³⁸ *Ibidem*.

⁸³⁹ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2010, p. 237-138.

⁸⁴⁰ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 191.

⁸⁴¹ *Ibidem*, p. 192.

Rădăuți, au acumulat la nivelul anului 1931 datorii în valoare de 5,1 milioane lei, suma fiind datorată unui număr de 57 de creditori, dintre care 45 persoane private (4 milioane lei)⁸⁴². În aceeași situație, se afla și Berl Schuller, proprietarul unei fabrici de cherestea, el apelând la soluția salvatoare a asanării datorilor în cuantum de un milion de lei către Băncile Marmorosch Blank (500.000 lei) și Banca de Est (200.000 lei), diferența fiind față de diversi creditori din zona privată.⁸⁴³ Reif L., agricultor și comerciant în Rădăuți, a obținut dreptul de asanare a unor debite datorate către banca Marmorosch Blank, Banca de Agricultură, Banca Siretului și Casa de Depuneri a orașului Rădăuți, în valoare de 850.000 lei⁸⁴⁴. La Suceava datornicii au luat cu asalt filiala locală a BNR-ului. În această perioadă, criza economică a reprezentat un nou pretext pentru agitațiile antisemite din Bucovina.⁸⁴⁵ Criza economică a produs prin efectele sale dezastroase numeroase drame la Rădăuți: mulți au falimentat, alții și-au pus capăt zilelor, unii și-au incendiat propriile fabrici, ș.a. În tot acest timp, pe rolul Tribunalului Comercial s-au aflat numeroase procese de concordat preventiv prin care practic, li se recunoșteau falimentele, iar membrilor consiliilor de administrație ale societăților cu garanție li s-au sechestrat averile de către deponenți, aşa cum s-a întâmplat în cazul celor care au condus Banca Centrală a Rădăuților.⁸⁴⁶ Ulterior, economia orașului Rădăuți a revenit la normal.

XIII.9. EVREII ÎN ECONOMIA ORAȘULUI

Comunitatea mozaică din Rădăuți a fost una compactă, numeroasă, dinamică și aflată într-o continuă dezvoltare. Aceste elemente i-au asigurat în mod constant oportunități în identificarea și valorificarea unor resurse potențiale de afaceri. În ansamblu, evaluarea economiei rădăuțene reflectă ponderea semnificativă a evreimii locale, indiferent de domeniile ocupaționale sau profesionale avute în vedere. Una dintre cele mai mari fabrici de bere din România (după 1918) a fost înființată și s-a dezvoltat la Rădăuți, până în momentul naționalizării sale de către regimul communist (1948). Este vorba despre fabrica Rudich, o afacere de familie care a ajuns rapid și într-un mod intelligent la un profit mare cu consecințe economice și financiare semnificative pentru economia locală. Alte tipuri de afaceri - mai mici sau mai

⁸⁴² Franz Wisznioski, *Radatz die deutsches Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p. 36.

⁸⁴³ *Ibidem*.

⁸⁴⁴ *Ibidem*.

⁸⁴⁵ AMAE fond *Problema* 33/dosar 40, f. 307-308.

⁸⁴⁶ Dragoș Luchian, *op. cit.*, p. 193.

dezvoltate-, au reflectat în context local, talentul, priceperea și capacitatea de inițiativă a comunității mozaice rădăuțene.

În 1789 s-a înființat la Rădăuți, Fabrica de Bere, ulterior - 1870 - ea a fost luată în arendă de către negustorul Meschulem Kofller⁸⁴⁷. Ea se întindea pe suprafața a 10 ha. În 1897, Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina a vândut „Fabrica de Bere Rădăuți” negustorului Mechel Rudich⁸⁴⁸. Salomon Rudich, urmașul acestuia a transformat -,„Fabrica de Bere” ,„într-o unitate mare și modernă” (1902)⁸⁴⁹. Rudich a înființat la Rădăuți o „rafinărie de spirt și o fabrică de rom și lichior”⁸⁵⁰. Fabrica dispunea de „o instalație electrică cu 22 de motoare, tancuri de aluminiu, precum și un sistem de rafinărie tip „Barbet”. Un număr de 120 de muncitori își desfășurau aici activitatea”⁸⁵¹. Berea se fabrica din „orz, orzoaică, hamei, livrând aproximativ 3 vagoane în 24 de ore”. Sub conducerea lui Salomon Rudich „fabrica de la Rădăuți a devenit renomată în Imperiul Habsburgic”. Aceasta fabrică era legată de gara de la Hadikfalva/Dornești printr-o linie proprie, iar produsele marca „Rudich” erau vândute în întreaga monarhie danubiană. Importante premii obținute la diverse expoziții internaționale printre care și Paris, răsplăteau calitatea și originalitatea produselor „Rudich”⁸⁵². Până în 1918 fabrica a purtat denumirea de „Erste Bukowinaer Dampfbrauerei S. Rudich”.⁸⁵³ În anii primului război mondial, trupele ruse au ajuns la Rădăuți distrugând instalațiile fabricii. Salomon Rudich a murit și el în refugiu la Viena.

Baronul Salomon Rudich. Sursa: Isiu Gronich,
Un album al Cernăuțenilor, Cernăuți, Tipografia „Luceafărul”, 1925.

⁸⁴⁷ Vasile Diacon, *Berea la români. Pagini de istorie*, vol. I, Iași, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Tipo Moldova, 2010, p. 240.

⁸⁴⁸ Ion Negură, *op. cit.*, p. 541.

⁸⁴⁹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 125/1941, f.5.

⁸⁵⁰ *Ibidem*.

⁸⁵¹ *Ibidem*.

⁸⁵² *Ibidem*.

⁸⁵³ Vasile Diacon, *Din istoria industriei berii în România. Fabrici de bere din Bucovina și Basarabia*, în „Analele Bucovinei”, XVI, 1/2009, p. 110.

Până în 1918 fabrica a purtat denumirea de „Erste Bukowinaer Dampfbrauerei S. Rudich”⁸⁵⁴. În anii primului război mondial, trupele ruse au ajuns la Rădăuți distrugând instalațiile fabricii. Salomon Rudich a murit și el la Viena. În perioada interbelică, Edwin Rudich s-a preocupat de refacerea instalațiilor și a prestigiului fabricii. După 1920 fabrica a ajuns la o producție de 65 mii hl de bere anual, 1,5 vagoane de spirt și 5000 sticle de lichioruri⁸⁵⁵. Fabrica avea trei depozite mari în România, transportându-și produsele cu 12 vagoane și autocamioane proprii⁸⁵⁶. În 1921 producția realizată a fost de 20.000 hl de bere, având o capacitate anuală de 60.000 hl⁸⁵⁷. La sfârșitul perioadei interbelice, capacitatea de producție la Fabrica de Spirt totaliza 120 vagoane spirt anual, iar la fabrica de bere de 60.000 litri anual. Nevoile de materii prime erau și ele pe măsură: la „Fabrica de Spirt”, acestea se situau la un „necesar de 250 vagoane de porumb și 24 vagoane orz”, iar la „Fabrica de Bere” erau ceva mai mici de 80 vagoane orzoaică⁸⁵⁸.

Edwin și Camila Rudich. Sursa: SJAN Suceava,
fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 17/1929.

În 1825 a fost înființată la Rădăuți cea mai veche fabrică de hârtie cunoscută de către localnici sub numele de „Moara lui Papir” (str. „Papetăriei”).⁸⁵⁹ Fabrica a determinat - printre altele - apariția tipografiei „I. Kirner”. În 1900, informațiile colectate ne confirmă faptul că acest tip de hârtie numai era produs la Rădăuți.⁸⁶⁰ În

⁸⁵⁴ *Ibidem*.

⁸⁵⁵ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 125/1941, f. 82.

⁸⁵⁶ Ion Negură, *op. cit.*, p. 541.

⁸⁵⁷ Vasile Diacon, *op. cit.*, p. 110. Începând cu 1918 fabrica a luat denumirea de „Prima Fabrică Bucovineană de Bere, Spirt, Rom și Liqueoruri, Rafinărie de Spirt. S. Rudich” (Rădăuți pe strada regele Ferdinand nr. 47). Sortimentele de bere produse la Rădăuți erau „Lumen”, „Ideal” și „Doppelmalz”, *ibidem*, p. 111.

⁸⁵⁸ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 125/1941, f. 82.

⁸⁵⁹ Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 72-73.

⁸⁶⁰ *Ibidem*, p. 73.

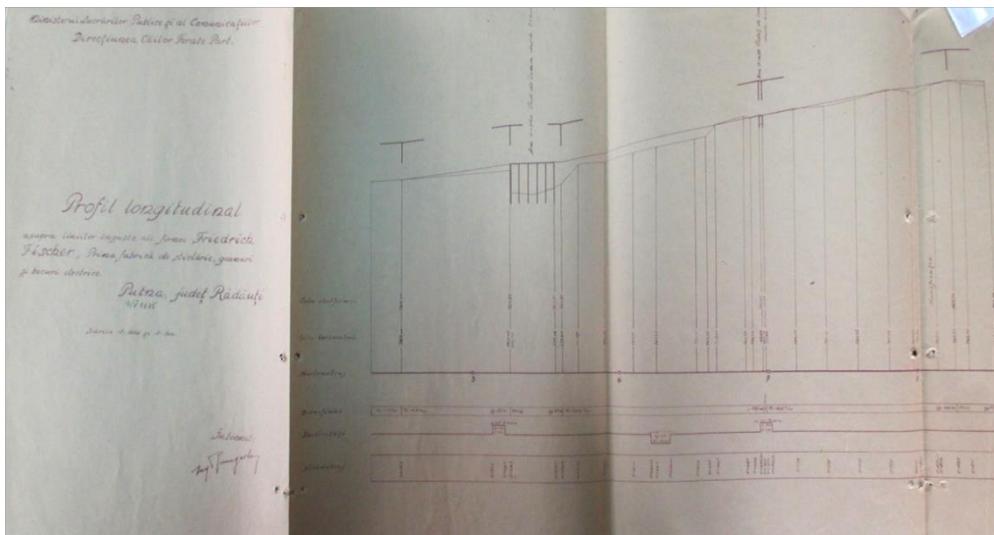
1919 s-a construit- pe amplasamentul „fabricii de cherestea a lui Teiner”-, firma fraților „Harth et. Rudich”, o nouă și modernă fabrică de cherestea (din păcate, aceasta a fost distrusă într-un incediu izbucnit din cauze rămase neelucidate, 1932)⁸⁶¹. Între 1909-1914, pe raza localității Rădăuți au funcționat următoarele entități economice și financiare: „Neunteufel Karl Eduard, Drogueriewarenhandel”. „Menschel Chaim, Buch-, Kunst- und Musikalienhandlung”. „Krämer Jechil Chaim und Terner Berl, Propinationspachtung” (Hadikfalva), „Kirmayer Leiser, Propinationspachtung”, „Brüder Stafa, Wäsche-, Galanterie- und Kurzwarengeschäft”, „Ein- und Verkaufsmagazin der Konzessionäre, die der Landessteuer in der Bukowina unterliegen”, „Fischer Kalmann, Schnittwarenhandlung”, „Silva, Institut für sämtliche Agenden der Forstwirtschaft und Holzindustrie, Jean Drach & Franz Helmann” ș.a. În 1922 a fost înființată „Fabrica de lăzi” a fraților Straucher. Frații Iacob și Josef Peretz au pus bazele unei fabrici de lichioruri pe strada „Spitalului”. În 1931 aceasta a falimentat. Fabrica de baterii și lanterne „Crypton” care producea „lămpi de buzunar, baterii anodice și elemente galvanice” - prima din Bucovina și a treia din Regatul Român - și-a încetat activitatea în 1935 odată cu plecarea lui Salomon Kinssbrunner la București. Firma „Prebner, Wildmann și Comp” a înființat în cartierul „Plop” (1926) o „fabrică de gheăță și frigoriferul”⁸⁶². În același an, Iacob Rozemblath a inaugurat o „mică fabrică de bomboane și zaharicale”. O altă firmă, patronată de firma fraților Ruckenstein a lansat (la 30 iunie 1927), „Prima Fabrică Bucovineană pentru Mărfuri de Otel și Unelte”⁸⁶³. Peisajul economic și industrial rădăuțean era completată prin activitatea unor unități precum „Industria metalului, Jacob Rosenblatt”; „Fabrica de baterii, Engineers Kinsbrunner & Fleminger”; fabrica de baterii „Vega”, Nachman Guttman & Berl Josler. În 1930 pe strada „Larionescu”, M. Bittenbinder a înființat o fabrică de mobilă artizanală, Adolf Wildmann o „Fabrică de nasturi și agrafe”, în timp ce „asociații P. Gotlieb, F. Anschel și J. Goldschäger” au pus bazele firmei „Lux” profilată pe desfacerea „produselor de patiserie și a celor de cofetărie”⁸⁶⁴. La 12 august 1935 Primăria Putna a încheiat un contract cu Friedrich Fischer, proprietarul Fabricii de Sticlă, prin care acestuia i-a fost arendant un teren- în suprafață de 300 metri în lungime și 2 metri lățime-, din islazul comunal în vederea construirii unei linii industriale pe timp de 3 ani, cu o arendă anuală în valoare de 2.000 lei.

⁸⁶¹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 125/1941, f. 82.

⁸⁶² *Ibidem*, f. 59. Aceasta producea zilnic 3.000 kg de gheăță, având „tăria și densitatea foarte bune”.

⁸⁶³ *Ibidem*.

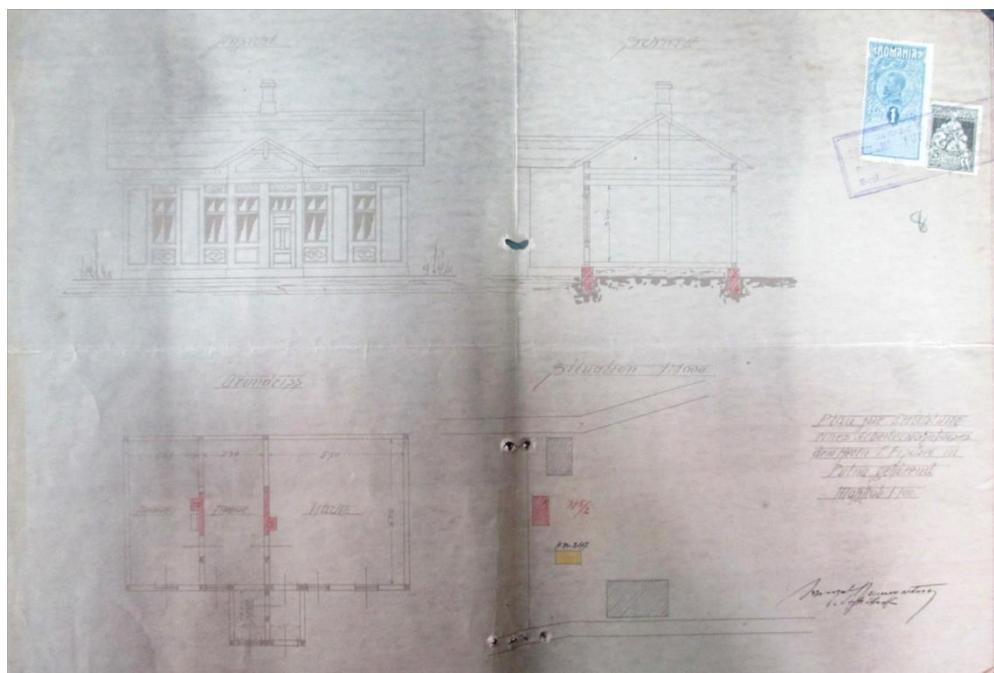
⁸⁶⁴ *Ibidem*.

Profil longitudinal asupra liniilor înguste ale firmei Friedricht Fischer,

Prima Fabrică de Sticlărie, Geamuri și Becuri Electrice, Putna.

Sursa: SANJ Suceava fond *Primăria Putna*, dosar 2/1934, f. 4-6.

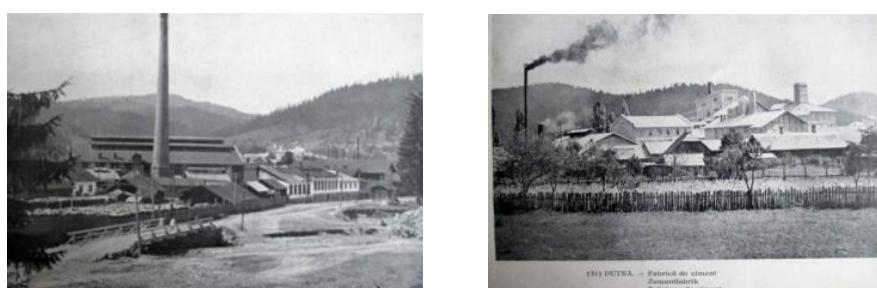

Sursa: SANJ Suceava fond *Primăria Putna*, dosar 2/1934

În localitatea Putna, își desfășurau activitatea fabrica de cherestea „Dolberg”, o fabrică de sticlă și o alta de ciment Portand S.A.,⁸⁶⁵ aflate în proprietatea unor evrei (Friedricht Fischer)⁸⁶⁶.

Sursa: SJAN Suceava, fond *Prefectura Județului Suceava*, fond 125/1941,f. 81-82.

Putna. Fabrica de sticlă Friedrich Fischer.

Sursa: Ilie Vișan, *Județul Rădăuți în imagini*, București, 1934.

⁸⁶⁵ Ibidem, f. 45. Fabrica de Ciment Portland SA avea sediul în Cernăuți, str. Neagoe Basarab nr. 3, având autorizația eliberată de către Eforia locală Putna pentru exploatarea marnei din localitatea Putna în vederea fabricării cimentului, parcelele 146/1 și 1397/2, idem, fond Primăria Putna, dosar 2/1934, f. 45. SANIC fond *Guvernământul Cezaro-Crăiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918*, mapa 71, dosar 5, f. 231.

⁸⁶⁶ SANIC fond *Primăria Putna*, dosar 2/1934, f. 4-6. la 12 august 1935 Primăria Putna a încheiat un contract cu Friedricht Fischer, proprietarul Fabricii de Sticlă, prin care acestuia i-a fost arendat un teren- în suprafață de 300 metri în lungime și 2 metri lățime-, din islazul comunal în vederea construirii unei linii industriale pe timp de 3 ani, cu o arendă anuală în valoare de 2.000 lei.

Friedrich Fischer și Albert Fischer. Sursa: Isiu Gronich,
Un album al Cernăuțiului, Cernăuți, Tipografia Luceafărul, 1925.

Firma Kern und Mück, Rădăuți, 1936.
Sursa: colecția personală Gheorghe Schipor.

Pe strada „Gării” funcționa fabrica de lămpi electrice „Riczer et Parolla”.⁸⁶⁷ Drach Berl se ocupa de dezvoltarea unei tăbăcării, unde figurau angajați: Woloch Berl (lucrător), Drach Hersch (conducător tehnic) și Drach Motie (inginer). Fabrica „Aurora” producea şireturi și ghete, avându-i angajați pe Schurberg Joel și Herschmann Febus (conducător administrativ magazin). Neubauer Cristian deținea un mic atelier de tăbăcărie. Bruno Ratz, Jaeger Salo și Pinkas Rath aveau în proprietate un magazin profilat pe comerțul cu stofe. Abraham Barath și Ușer Kostiner produceau și desfăceau mărfuri coloniale. Același tip de comerț era practicat de către Sommer Beniamin, Hersch zis Herman și Zeiger Eisig. Carol Rosenkrantz se ocupa de comerțul cu lemn. Brauberg Chaim zis Carol avea o frizerie. Drukmann Morko era

⁸⁶⁷ SANIC fond *Colecția 50*, dosar 3610, f. 657.

proprietarul unui hotel-restaurant, Husbscher Ionas deținea un magazin de brânzeturi, Maier Lang, avea o firmă industrială, Steigmann Moses Leib deținea o întreprindere de mobilă, Leib David avea o fabrică de apă gazoasă, Stein David era proprietarul fabricii de rom și lichior Unirea, Iacob Weber-magazin de coloniale, Solomon Edelstein-depozit de ciment, Solomon Rosenthal-magazin de coloniale, Herş Schachter-mărfuri mixte geamgiu, Helwig Aron Wolf-articole galanterie, Sonntag Samuel-magazie mărfuri mixte și făină, Kostiner Ușer și Ioșua-magazin de cereale și făină, Kraft Simon Leib-depozit de făină și cereale, Sonntag Markus-depozit de făină, Tannenbaum Sali-magazin manufactură, Mechel Chaim-magazine tricotaje galanterie, Markus Kraft&Salo Grossman-magazin manufactură, Wachter Minna-magazine haine și manufactură, Jurgrau Noe-drogherie medicinală, Markus Dalfen-mărfuri mixte, Genuth Heinrich zis Ganz Herman-croitorie, Wlazer Isac Samuel-magazin pielărie, Saller Mendell-mărfuri mixte, Fanny Klueger-magazin coloniale, Iulius Aspitz-agazin brânzeturi, Daniel Singer-brutărie, Singer Alter zis Moses Chaim-magazin mărfuri țărănești, Moritz Nadler-frizerie, Meschulem Katz-băcănie, Spiegel Iosef-articole de voiaj, Tarter Benet-pielărie, Landau Chaim-băcănie, Maier Hubscher-magazin coloniale, Leon Flaschenberg-frizerie, Schaffer Max-magazin coloniale, Salomon Moses-magazin fierărie, Guttman Rosa&Samuel-sticlărie, Weinstein zis Gaber Uscher Baruch-magazin făină, Heller Zili-băcănie, Meltzer Itzig-galanterie, Brecher Wolf-maestru pălărier, Schmerler Stenzler-manufactură, Brucker David-birjar, Stupp Herman-atelier de perii, Maier Glater-fotograf, Leon Stenzler-tipografia „Unirea”, Laufer Iacob Solomon-mezelărie ș.a.⁸⁶⁸

În orașul Rădăuți, baronul Salomon Rudich⁸⁶⁹ deținea „Fabrica de Bere” (înființată în 1789), „Casa de Economii” a orașului Rădăuți era condusă de către consilierul Anton Șesan (apărută însă la inițiativa unor localnici evrei), Filiala Rădăuți a „Joint-ului”⁸⁷⁰ (condusă de către avocatul David Hirsch), „Fabrica de săpun și lumânări” (dezvoltată în cadrul firmei „Goldschälger și Fii”, „Fabrica de Perii și pensule” (proprietar Isak Korn), fabrica de baterii „Vega” condusă de către Nachmann Gutmann și Berl Josler, „Fabrica de cherestea”, Moara „Frații Harth”, „Fabrica de pălării David Weber”⁸⁷¹, Mendel Hornik și Mathias Mayer⁸⁷² ș.a.

⁸⁶⁸ SJAN Suceava *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 34/1941, f. 41-50.

⁸⁶⁹ Idem, fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 14/1922, f. 13.

⁸⁷⁰ Joint- denumirea completă este aceea de *Joint Distribution Committe American*, a fost înființată în SUA în anul 1914, sub forma unei societăți de asistență cu domenii variate de intervenție. A început să activeze în România începând cu Primul Război Mondial, susținând apoi băncile cu credit mărunți, spitale ș.a. A trimis ajutoare masive în România, în timpul secciei din 1946-1947 și a cutremurului din 1977, *apud* Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 345.

⁸⁷¹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Suceava*, dosar 125/1941, f. 45;82; Gheorghe Schipor, *Întreprinderea Metalurgică Rădăuți. Studiu monografic*, Suceava, Editura Cygnus, 2009, p. 312.

⁸⁷² *Ibidem*.

Prima Fabrică Bucovineană de Bere, Spirt, Rom și Liqueoruri,
Rafinărie de Spirt. S. Rudich, str. Calea Cernăuților nr. 47.

Sursa: Fototeca Muzeului Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneț”, Rădăuți. Construit în 1789.
Înscris în Lista Monumentelor Istorice din România, cod. SV-II-m-B-05613.

XIII.10. ÎNTreprinderi private mici și mijlocii

În „Temnic” a funcționat o velniță de rachiui, „moara Rotariu”, o fabrică de hârtie (înființată în 1866) unică în Bucovina, „moara Buller”, fabrica de chibrituri, tăbăcăria de pe strada „Regele Ferdinand” nr. 100, „Fabrica de cherestea și moară” (Smocot), fabrica metalurgică (Gh. Cazacu), „fabrica de mezeluri Ivanov”, fabrica de pălării, patru ateliere mecanice, Buliga, Șt. Torac și Kohl ș.a. Până la începutul celui de al doilea război mondial a funcționat în Rădăuți „Caroseria Kohlruss”. La „Caroseria Petrovici” se produceau căruțe, trăsuri, sănii căutate în județul Rădăuți precum și în afara României. O afacere aparte a fost reprezentată de către fabrica „Modiano”, profilată în producerea rachetelor de tenis de câmp. În total, la nivelul orașului Rădăuți au funcționat aproximativ 250 de firme comerciale, majoritatea lor fiind însă afaceri familiale, reprezentând investiții de mică anvergură⁸⁷³.

---

⁸⁷³ Filimon Rusu, *op. cit.*, p. 106.

Sursa: „Almanachul special al Țării Românești pentru industrie și comerț”, București, 1930.

CAPITOLUL XIV

Opțiunile politice și ideologice ale evreilor rădăuțeni

O analiză vizând opțiunile ideologice și politice ale evreilor din Rădăuți ne poate conduce la concluzii și rezultate interesante. Surprindem în funcție de perioada istorică la care ne raportăm, implicarea evreilor din Rădăuți în diverse curente și formule politice pe care le plasăm de la stânga la dreapta eșchierului politic bucovinean. Evreii s-au orientat spre susținerea unor partide politice germane liberale sau de nuanță conservatoare care erau reprezentate în Dieta Bucovinei sau în Parlamentul de la Viena. După 1897 germanii s-au regăsit în formula „Asociației Creștine Germane”, fapt care a determinat o ruptură în relația lor cu evreii. Curente ideologice precum social-democrația, socialismul chiar comunismul aveau susținători în rândurile evreilor rădăuțene, alții preferând liberalismul și național-țărăniștilor (la 10 octombrie 1926 a fost înființat Partidul Național Țărănesc prin fuziunea dintre Partidul Național din Transilvania și Partidul Țărănesc înființat în decembrie 1918). Iacob Hecht a fost ales senator candidând pe listele Partidului Național Liberal. Un curent important în sănul comunității evreiești a fost reprezentat de către socialism, al cărui lider a fost Iacob Pistiner⁸⁷⁴, născut în localitatea Fundu Moldovei din partea de sud a Bucovinei istorice. În timpul războiului, Pistiner a editat „Arbeitner Zeitung” („Ziarul muncitorilor”) activând alături de George Grigorovici în cadrul „Comitetului pentru ajutorarea refugiaților din Bucovina”⁸⁷⁵. Iacob Pistiner a fost conducătorul „Bund-ului” (fracțiunea PSD) din România, el fiind un important politician de formăție social-democrată⁸⁷⁶. În 1919, a participat la Conferința organizațiilor social - democrat regionale din București⁸⁷⁷, unde și-a exprimat convingerea în unificarea întregii mișcări social-democrate din România⁸⁷⁸.

⁸⁷⁴ Petru Russindilar, *George Grigorovici și social-democrația în România*, București, Editura Fundației Constantin Titel Petrescu, 1998, p. 127.

⁸⁷⁵ David Scharry, *Ebreii din Bucovina în perioada interbelică: o comunitate într-un mediu ostil*, în Carol Iancu coordonator, *Permanențe și rupturi în istoria evreilor din România (secolele XIX–XX)*, București, Editura Hasefer, 2006, p. 180.

⁸⁷⁶ Petru Russindilar, *op. cit.*, p. 81.

⁸⁷⁷ Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994, p. 137.

⁸⁷⁸ Petru Russindilar, *op.cit.*, p.119.

Comunismul a pătruns mai greu și doar într-o mică măsură în rândurile unor tineri evrei săraci din Rădăuți. Poliția și Jandarmeria țineau sub o strictă observație comunitatea evreilor rădăuțeni, efectuând arestări ori de câte ori se impunea acest lucru. La Rădăuți, membrii clubului sportiv „Rapid” au organizat la 1 mai 1931 exerciții de tragere la poligon, după care au ținut o conferință „proslăvind regimul comunist din URSS”. Din acest considerente, 8 dintre membrii clubului (Tilli Hendel, Dascăl Nandi, Thaler Leib zis Steigman, Horbatsch Schulim ș.a) au fost arestați și deferiți Parchetului. Tribunalul Rădăuți a decis desființarea clubului sportiv „Rapid” și confiscarea întregii sale biblioteci (reprezentată de către scrierile ale lui Karl Marx și Friedrich Engels).⁸⁷⁹ Comuniștii rădăuțeni s-au regrupat însă în cadrul organizației tineretului social-democrat „Avântul”.⁸⁸⁰ Comunismul a fost împărtășit și de către Grumeth Dora, Lackner Janeta, Drath Mendell, Schingell Leon ș.a. Din evaluările noastre rezultă că, apariția ideilor comuniste la Rădăuți poate fi plasată cronologic între anii 1918-1919⁸⁸¹, ele fiind difuzate de către Riczer Strul (zis Rigler) originar din Arbore.⁸⁸² Riczer Strul era descris de către Siguranță drept un „om cult și intelligent”, clubul sportiv „Rapid” dispunând de o vastă bibliotecă dotată cu literatură de factură socialist-marxistă. Strul a făcut mai multe drumuri între Galați-București-Cernăuți, acționând pentru difuzarea literaturii comuniste. În iulie 1922 el a fost condamnat de către Consiliul de Război București la doi ani de muncă silnică.⁸⁸³ În 1927, Riczer Strul s-a stabilit la Rădăuți, căsătorindu-se cu sora localnicului Victor Chaim Parola (de profesie, tinichigiu). Doi ani mai târziu el a înființat clubul sportiv „Rapid”, unde a reușit să atragă un număr de susținători. În atenția Siguranței s-au aflat și Schwartz Jele (agenții menționând că aceasta ar fi „executat misiuni de curierat între București și Rădăuți”), David Sofia, casnică, acuzată în 1931 că „a luat parte la o întrunire comunistă” a fost arestată și eliberată de către Tribunalul Rădăuți, Mendrigiu Doina, acuzată că „propaga comunismul prin viu grai în Suceava și Fălticeni”, a fost de asemenea achitată, Spațira Lea, acuzată că „a luat parte la o serie de întruniri socialiste”, a fost arestată și ulterior achitată de către Tribunalul Rădăuți⁸⁸⁴. Grimberg David Peisa, dentist, a fost arestat și eliberat, încrucișând acuzațiile depuse împotriva lui, n-au putut fi confirmate.⁸⁸⁵ Halpern Haim, brutar, a fost însă condamnat de către Tribunalul Rădăuți, la un an de închisoare pentru „răspândirea prin viu grai a ideilor comuniste” (sic!).⁸⁸⁶ Acuzații similare au fost lansate și la

⁸⁷⁹ SANIC fond *Colecția 50*, dosar 3614, *Istoricul problemei comuniste în orașul Rădăuți*, f. 2.

⁸⁸⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁸⁸¹ *Ibidem*, f. 1.

⁸⁸² *Ibidem*.

⁸⁸³ *Ibidem*.

⁸⁸⁴ *Ibidem*, f. 13.

⁸⁸⁵ *Ibidem*, f. 4.

⁸⁸⁶ *Ibidem*.

adresa lui Veinschi Leon, Lescovici Marcus, Hetlingher Leon, Hedel Aron, Fischmann Salomon, Schacther Mozes zis Nachmann⁸⁸⁷, Soichert Osias zis Stenzler (croitor) ⁸⁸⁸, Breier Leon, Spaidel Walter (etnic german, de profesie frizer), Zingher Moses (student),⁸⁸⁹ Raicher Hermann (student), Storper Cilli (căsătorită Zingher). Aceasta difuza idei antifasciste și anti-războinice antrenând femeile din Rădăuți (în cadrul organizației I.M.S.E.R.), la diferite exerciții de gimnastică⁸⁹⁰. Comuniștii racolau îndeosebi tineri, studenți și elevi.⁸⁹¹ Difuzarea comunismului în zona rurală a fost experimentată de către cizmarul Victor Băleanu (Volovăț) ajutat de către Klein Israel (Rădăuți). Orientarea lor era una „antirăzboinică”⁸⁹². Comunismul n-a avut aderență la persoanele cu o situație material înfloritoare (negustorul Parola Alexandru, a fost unul dintre puțini membrii ai clasei de mijloc închis în lagărul Târgu Jiu în 1941).⁸⁹³ În 1930, Brunstein Sulim îndeplinea funcția de președinte al clubului sportiv „Rapid”, el fiind membru al organizației „Ajutorul Roșu”. A fost condamnat la șase luni de închisoare pentru faptul că a „colectat bani și alte ajutoare pentru deținuții din Penitenciarul Cernăuți”.⁸⁹⁴ Iacob Edelstein, funcționar comercial și membru al clubului „Rapid”, a fost arestat sub acuzația că ar fi „luat parte la o întrunire socialistă”, însă a fost eliberat prin decizia Tribunalului Rădăuți. Richard Fischer, de profesie muzicant, se afla sub supravegherea Siguranței, întrucât „transmitea într-un cerc restrâns, anumite idei de stânga”, el înființând și difuzând ziarul local „Widerhal”⁸⁹⁵. Era membru al unei „organizații antifasciste”. Zigmund Frackel, fără „profesie declarată”, a fost arestat și achitat, în final, pentru că „și-ar fi exprimat convingerile comuniste în timp ce se afla la strandul de la Sucevița”.⁸⁹⁶ Benno Guttman, funcționar comercial, social-democrat în convingeri, era de asemenea, colaborator al ziarului „Widerhal”.⁸⁹⁷ În rândurile comuniștilor rădăuțeni s-au aflat și Psebilla Josef, etnic german, de profesie zidar, condamnat în 1932 la plată a 500 de lei amendă pentru „elogierea regimului communist din URSS”.⁸⁹⁸ Goth Marcus, era considerat de către autorități, doar un „simpatizant” al comunismului, el figurând ca membru al organizației „Ajutorul Roșu”⁸⁹⁹. Mozes Falelenbam, de profesie vopsitor, a fost de asemenea, arestat și achitat (acuzat că fi luat parte la o

⁸⁸⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁸⁸⁸ *Ibidem*, f. 6.

⁸⁸⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁸⁹⁰ *Ibidem*.

⁸⁹¹ *Ibidem*.

⁸⁹² *Ibidem*.

⁸⁹³ *Ibidem*, f. 4.

⁸⁹⁴ *Ibidem*, f. 12.

⁸⁹⁵ *Ibidem*.

⁸⁹⁶ *Ibidem*.

⁸⁹⁷ *Ibidem*.

⁸⁹⁸ *Ibidem*, f. 10.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, f. 8.

întrunire cu caracter comunist desfășurată în toamna anului 1930 în Cimitirul Evreiesc din localitate).⁹⁰⁰ Moscovici Isdrail Rechte Hamburgher, de profesie tipograf, a fost arestat și achitat în toamna anului 1930, sub aceleași acuzații.⁹⁰¹ Nicu Ploșceac („Plosceag” în text), etnic român, a încercat între 1930-1931 „înjghebarea unei celule comuniste la Țibeni” (localitate situată în apropiere de Rădăuți, locuită compact de către secui) împreună cu Dascălu Nandi și Clingher Iacob, însă au fost depistați și arestați de către autorități.⁹⁰² În final, aceștia au fost eliberați. Solomon Samoil, de profesie librar, a fost arestat pentru că în locuința sa „au fost depistate câteva cărți având conținut comunist”. A fost achitat de către Tribunalul Rădăuți.⁹⁰³ Se estima că „avântul mișcării comuniste atinsese pragul maxim în 1931 odată cu prezentarea în alegeri a Blocului Muncitoresc-Țărănesc”, o organizație cu o anumită influență în mediul rural. În organizațiile comuniste activau aproximativ 300 de tineri evrei rădăuțeni (alături de membri originari din Dornești, Seletin, Coniatin, Vicovu de Sus, Volcineț, Dihtineț și Siret)⁹⁰⁴ În 1932 mișcarea comunistă din Rădăuți era deja slăbită în urma arestărilor și condamnărilor administrative de către autorități. Încercarea studentului Edwin Hirsch de a înființa un „Comitet la Rădăuți” nu a fost încununată de succes. Tinerii comuniști rădăuțeni s-au înscris masiv în organizațiile social-democrate.⁹⁰⁵

În 1934 a fost înființat clubul comunist I.A.S.E. („Internationale Arbeiter Sport Klub”).⁹⁰⁶ Membrii acestui club au defilat în toamna anului 1935 pe stadionul „Hatmanul Luca Arbore” - îmbrăcați în tricouri roșii cu săgeți negre, arborând steaguri roșii- în fața regelui Carol al II-lea.⁹⁰⁷ Ascensiunea curentelor extremiste de dreapta în anii '30 a provocat diminuarea influenței comuniste în rândurile tineretului rădăuțean.⁹⁰⁸ După cedarea părții de nord a Bucovinei și a Basarabiei împreună cu ținutul Herța, Uniunii Sovietice (28 iunie 1940) un număr restrâns de simpatizanți comuniști din Rădăuți s-au refugiat pe teritoriul sovietic.⁹⁰⁹ După 1945 ei au revenit în localitate.

⁹⁰⁰ *Ibidem*.

⁹⁰¹ *Ibidem*.

⁹⁰² *Ibidem*.

⁹⁰³ *Ibidem*.

⁹⁰⁴ *Ibidem*, f. 13.

⁹⁰⁵ *Ibidem*, 12.

⁹⁰⁶ *Ibidem*, f. 22.

⁹⁰⁷ *Ibidem*.

⁹⁰⁸ *Ibidem*.

⁹⁰⁹ *Ibidem*, f. 14.

Pecx Adolf, suspect comunist. Rădăuți, 1 noiembrie 1924.

Sursa: SANIC fond *Colecția 50*, dosar 292/1941

Kremberg Julius, zis „Vladimir”, „Tytus”, „Anton”, „Mania”

Polliziu Anatol, zis „Ștefan”, „Șerbănescu”, „Krylic”

Kassianoff Ştefan, zis „Oswald”, „Petrus”, „Korzenko”, „Mazut”, „Magy” ş.a.

Davidovici Ignatz, zis „Mişu”, „Ciobanu”, „Eva”, Zalman” ş.a.

Gatter Rheinhold, zis *Primăria Putna*, „Richard”, „Otto”, „Orloff”, „Kiendak” ş.a.

Grup de evrei suspectați de comunism.

Sursa: SANIC fond *Colecția 50*, dosar 3564/1925.

Influența comunismului în societatea rădăuțeană a rămas însă una neînsemnată, ea exercitându-se asupra celor foarte săraci indiferent de etnia lor. Aceștia erau atrași într-o măsură mult semnificativă de către ideologia social-democrată, cu o bogată tradiție inaugurată în timpul administrației austriece. În cuprinsul unui tabel al persoanelor aflate sub supraveghere datorită convingerilor lor comuniste s-au regăsit persoane de diverse etnii și confesii (Heitner Aron, Speil Walter, Hilsenrath Ana, Lanckner Janette, Heitner Hermann, Mindrighiu Toni, Hechtingher Leon, Hendell Cilli, Dankner Isak, Brunstein Israel, Halper Haim, Brunstein Schulim, Edelstein Iacob, Glasses Moses din cadrul comunității mozaice rădăuțene).⁹¹⁰ O serie de comuniști rădăuțeni au fost internați în lagărele de la Târgu Jiu și Urziceni (Parolla Abraham, Soichert Osias zis Stenzler, Riocher Eisig, Schoslberg Antschel, Schoslberg Moses, Gabe Adolf, Schneider Josef, Heitner Aron, Mateiciuc Ioan, Wagner Aneta Luiza, Ploșceac Ioan, Hener Alfred, Sattingher Muniu, Mohl Moses, Weindelfeld Moses, Guttmann Josef, Handel Karol, Feingold Otto, Modiano Solomon, Winingher Benno, Gruber Iacob Moses, Guttmann Jetty, Kliffer Ioachim, Holinger Willi, Korn Josef, Herer Litmann, Gruber Idda).⁹¹¹ Unii dintre aceștia au suferit condamnări în urma unor sentințe date de către Tribunalul Rădăuți în cursul anului 1931: Soichert Osias zis Stenzler, Richer Strul zis Leiba, Guttmann Isak Simion, Daskal Nandi, Streier Leon, Kupferschmied Simon, Hertig Leon, Drath Mendell, Hechtlinger Leon, Heitner Hermann, Mendell Cilli, Brunstein Schullem,

⁹¹⁰ *Ibidem*, f. 24-26.

⁹¹¹ *Ibidem*, f. 33-34.

Grumeth Dora, Psebilla Josef, Halpern Haim, Kohn Froim. Acuzațiile au fost acelea de propagandă comunistă.⁹¹² Raziile efectuate în câteva rânduri au condus la descoperirea de materiale de propagandă comuniste, acestea fiind confiscate. Evreii votau în mod regulat și masiv cu Uniunea Evreilor Pământeni și Partidul Evreiesc, partide care făceau o campanie electorală solidă la Rădăuți și în toată Bucovina, de regulă. Semnificative sunt pentru abordarea de față, detaliile „dansului electoral” bucovinean, respectiv, alianțele și înțelegerile politice dintre partidele și blocurile politice care concurau pe voturile cetătenilor din Rădăuți, al doilea centru urban al Bucovinei Istorice, având cu un potențial economic, social, economic și cultural deosebit. Legislația electorală este și ea una foarte importantă pentru analiza noastră: imediat după Unirea din 1918 au fost operate modificări legislative de substanță apelându-se la soluția decretelor-legi. Unul dintre acestea - „Decretul-Lege Electoral pentru Bucovina” din august 1919- stabilea detaliile legate de alegeri, introducându-se dreptul de vot universal, direct, egal, secret și liber exprimat, toate acestea fiind incluse și descrise amănunțit în opt capitole și 142 de articole⁹¹³. Bucovina alegea 26 de deputați și 12 senatori, la care se adăugau senatorii de drept.⁹¹⁴ Existau câteva categorii de locuitori care nu aveau drept de vot („cei care au comis în mod deliberat acte de dușmanie contra statului român sau a națiunii române, cei care fuseseră condamnați în timpul războiului pentru delicte cu caracter politic de judecătoriile civile și militare austro-ungare sau austriice, cei care declarau că renunță la cetățenia română, cei care s-au sustras de la recrutările ordonate de statul român sau au refuzat prestarea jurământului de credință față de România, cei aflați sub control polițienesc”). Alegerile erau organizate într-o manieră diferită față de Vechiul Regat și Basarabia, pe lângă birourile electorale fiind organizat un „Birou Electoral Central” (care administra „înscrierea pe liste, înregistrarea candidaturilor și imprimarea bulenilor de vot”), precum și birouri electorale de circumscripție, care centralizau rezultatele și repartizau mandatele (art. 20, 25). Obligativitatea votului era prevăzută în art. 91. Alte detalii erau stabilite prin intermediul art. 95 și 109. Aceste reglementări au fost valabile până în martie 1926, când a avut loc unificarea sistemului electoral din România Mare⁹¹⁵. Disputele și dezbatările electorale desfășurate la Casa Germană din Rădăuți, animau în frecvent comunitatea mozaică locală. Liderii importanți ai evreilor din Bucovina precum Benno Straucher și Mayer Ebner au fost prezenți în câteva rânduri la Rădăuți. Subiectele dezvoltate în aceste ocazii, au fost legate de problemele specifice comunității. Autoritățile române au procedat spre lămurirea situației la o analiză confidențială a liderilor comunității

⁹¹² Ibidem, f. 47; idem, fond *Colecția 50*, dosar 6313, f. 760.

⁹¹³ Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Institutul European, 2005, p.165.

⁹¹⁴ Ibidem.

⁹¹⁵ Ibidem, p. 166, 179-216.

evreilor în Rădăuți. Conform acestei „Note Confidențiale”, autoritățile au fost informate despre unele detalii biografice și aspecte ale fiecărui lider în parte. Chaim Mendel Strul (născut 1878, Roznow, Galitia) „a venit în Rădăuți în 1900 angajându-se chelner la restaurantul „Baumgartner” din localitate”⁹¹⁶. A reușit să „se îmbogațească prin afaceri cu armata austro-ungară” și ulterior, cu „Fondul Religionar al Bucovinei”. Dr. Lang Rubin, născut în 1874 la Rădăuți, era descris drept un „agent a lui Fischer”, însă baza documentară indicată era furnizată de cartea „Martirul Bucovinei”, scrisă de un anume „Cotos”, în realitate, pseudonimul preotului N. Coman, având un conținut antisemit⁹¹⁷. Kostiner Uscher, născut în 1921 la Pătrăuți, era de profesie „comerçant”. Uscher conducea organizația „Poale Zion” și clubul sportiv „Borochow”, ambele având o orientare de stânga⁹¹⁸. Hart Abraham, era avocat și a condus Blocul Evreiesc. Reinhold Moses, născut în 1901 la Uknow (Galitia) s-a stabilit la Rădăuți în 1907, încercând prin intermediul unui proces să-și dobândească cetățenia română. Întrucât România a acordat cetățenia evreilor săi abia în 1924, problemele ridicate de această atitudine au fost ridicate și dezbatute în Parlament, în presă și s-au regăsit și la nivelul agendei organizațiilor internaționale evreiești. Postelnik Berl, născut în Rădăuți la 1889, era de profesie „comerçant de manufactură”. A reușit să-și revină în urma unui faliment înregistrat în 1925, construindu-și o casă evaluată la 1/2 milioane lei pe strada „Caragiale” nr. 3 din Rădăuți⁹¹⁹. El avea, potrivit informațiilor culese de Poliție, o „orientare ideologică social-democrată”, votând prin urmare, cu partidul condus și reprezentat de către Iacob Pistiner. Drach Berl, născut în 1872 la Rădăuți, se ocupa de „comerçul cu piei de animale”. Autorul contestației, Elkune Karp, de profesie comerciant, s-a născut în 1889 la Rădăuți, era bănuit de autoritățile rădăuțene că „și-ar fi incendiat în mod premeditat câteva imobile pentru a încasa o asigurare în valoare de 300.000 lei”. Ancheta Parchetului în cazul său n-a confirmat însă, aceste bănuieri⁹²⁰. Kern Mendel, născut în 1898 la Rădăuți, de profesie „croitor”, era descris drept un „înfocat susținător al Partidului Național Tânăresc”. Katz Pinkas, născut în 1900, de profesie avocat, nu făcea politică. Eckaus Ghidale, născut în 1872 la Rădăuți, era „pensionar”, „neimplicat politic”. Guttman Salo, născut în Rădăuți la 1888, era de profesie „comerçant”, „neimplicat politic”. Birkenfeld Aba, născut în 1885 la Seletin, de profesie „comerçant”, era descris drept un „mare negustor și mare gheșeftar”, însă „neimplicat politic”. Herer Litman, născut în 1880 la Rădăuți, de profesie „zugrav”, era descris drept un „înfocat socialist”. Moses, fiul său, era adept al „comunismului și a participat chiar la războiul civil din Spania” (1936). Fränkel Lazar, născut în 1905 la

⁹¹⁶ SANIC fond *Colecția 50*, dosar 6313, f. 7. *Nota Informativă*.

⁹¹⁷ *Ibidem*.

⁹¹⁸ *Ibidem*.

⁹¹⁹ *Ibidem*, f. 8.

⁹²⁰ *Ibidem*.

Rădăuți, era de profesie „avocat stagiar, neimplicat politic”⁹²¹. Relațiile evreilor cu reprezentanții altor etnii din Rădăuți (români, germani, polonezi, ruși lipoveni, maghiari, tigani/rromi și.a.) au fost cele specifice întregului spațiu bucovinean. La nivelul comunității iudaice rădăuțene s-au înregistrat și căsătorii mixte, acestea fiind bine cunoscute și apreciate la nivel local.

Strada Șerpuită nr. 25. În anii 30 aici aveau loc întreuniri ale UTC și PCR Cernăuți (Ivanier Haber, Terlețchi Carol, Alex Susureac și.a.). Sursa

Str. Pietrarilor nr. 8. Între anii 1927-1941 aici au locuit membrii PCR Gusta Roza și Ianen Edelstein, și tot aici au fost găzduiți Koner, Katz Noierca, Terlețki, Halischi, Susureac și.a.

---

⁹²¹ *Ibidem.*

Str. „Ștefan cel Mare” nr. 8. Locuința a servit drept loc de întrunire pentru diverse organizații de stânga

Str. „Putnei” nr. 80. Locuința a servit drept sediu pentru PSD Rădăuți (1915-1928). Dintre liderii locali: Horn Josef, tapițer, Scheter Maziz, cârnățar, Lepcavici Hain, croitor, Glazer Mazit, zugrav. La unele ședințe au participat Iacob Pistiner, Teodor Roznovanu, Dan Kissman ș.a. La etaj, a funcționat o bibliotecă, birouri și o sală de ședințe. Sursa: SANJ Suceava, *Colecția de Fotografii*.

CAPITOLUL XV

Sionismul

Sionismul⁹²² a reprezentat totalitatea acțiunilor finalizate prin (re)crearea statului Israel la 14 mai 1948. În permanență în Pământul Sfânt au existat un anumit număr de evrei (locuind în Ierusalim⁹²³, Safed, Hebron și Tiberiada).⁹²⁴ Inițiativa construirii unui stat al evreilor a fost lansată de către Theodor Herzl, ea fiind considerată de mulți la vremea respectivă drept o iluzie⁹²⁵. Orașul Rădăuți a reprezentat un centru sionist important în contextul comunităților mozaice din Bucovina. În 1892 aici a fost fondată organizația „Ahavot Zion” [„Dragostea de Sion”] de către dr. Nathan Birnbaum (Mathias Acher). În fruntea acestei organizații s-a aflat rabinul Isak Kunstadt, ajutat de către Simon Schapira, Eisik Grabscheid, Josef Kaswan și David Feldmann. Sionismul rădăuțean a căpătat un puternic impuls începând cu 1900 odată cu înființarea, sub conducerea lui Joshua Bierer, a organizației „Dorschei Zion”. Organizația „Schomer” - fondată în 1918 - a încurajat apariția organizației „Hashomer Hazair” (Joshua și Imanuel Bierer, Buller Avraam, Avraam Klier, Imanuel Halbrecht, Mosche Sternchuss, Mosche Weinlös, Isaac Breche, Wucher, Maier Lecker, Avraham Buller). Din rândurile organizației „Haschomer Hazair,” au făcut parte următorii: „Zwi Yechieli” (Schachter), Chaim Gelber, Yosef Feiger, David Zinger (Omer), Jizchak Halbrecht, Neimah Klier, Poldi și Bracha Dollberg (Doleb), Fischl Genzer, Chaja Falk, Zippora Laufer, Zwi Altdorf Max Herer, Oscar Eckhaus, Jakob Wucher” §.a⁹²⁶.

⁹²² Sion-denumirea alegorică - derivată de la un munte din Ierusalim - a orașului sfânt și simbolul Israelului pentru evrei din diaspora. Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 347.

⁹²³ Simon Sebag Montefiore, *Ierusalim. Biografia unui oraș*, traducere din limba engleză de Lumița Gavrilă Cioroianu, Smaranda Nistor, Constantin Dumitru Palcsu, București, Editura Trei, 2012, p. 39 și urm.

⁹²⁴ *Istoria Israelului de la începuturi până în zilele noastre*, București, Editura Teșu, 2008, p. 1117.

⁹²⁵ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina (1774-1947)*, Iași, Editura Pim, 2013, p. 298.

⁹²⁶ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 5/1914, f. 14.

Idealul sionist a fost promovat în Bucovina după 1918, prin intermediul unor societăți cultural - naționale denumite „Theodor Herzl” activând în Cernăuți, Vatra Dornei, Stulpicani, Cîmpulung Moldovenesc, Rădăuți, Suceava, Siret⁹²⁷ etc. Scopul societății „Theodor Herzl” era acela de transmite un puternic mesaj sionist în rândurile comunităților evreiești, desfășura activități cultural-naționale (spectacole, piese de teatru, conferințe, întâlniri cu lideri recunoscuți și apreciați, mulți dintre conferențiari fiind aduși în acest scop, chiar din Cernăuți)⁹²⁸. La 7 iulie 1920 „Societatea Sioniștilor” din Rădăuți condusă de către Iacob Konig a obținut aprobarea autorităților locale pentru ținerea unei adunări în „sala lui Schechter” (strada „Frătăuților” nr. 3) în vederea alegerii „Eforiei cultelor evreiești”⁹²⁹. Societatea „Poale Zion” a primit aprobarea autorităților locale în vederea organizării unei adunări în sala „Schechter” (strada „Regina Maria nr. 3) pe ordinea de zi figurând subiecte precum „Renașterea evreiască”, sionismul și a.⁹³⁰ La 25 iunie 1939 la Rădăuți au conferențiat pe teme sioniste Mayer Ebner, avocatul Lecker din localitate, avocatul Iacob Geller din Cernăuți. Întrunirea a avut loc în sala cinematografului „Excelsior” cu participarea a unui număr de 600 de evrei din localitate⁹³¹. În Rădăuți, a funcționat pe strada „Vasile Bodnărescu” nr. 5 un „Centru pentru emigrarea în Palestina”. Conducătorii acestui Centru organizau periodic, de regulă, în incinta „marelui Templu din localitate”, cu înștiințarea și informarea autorităților locale, diverse întâlniri care aveau drept temă „emigrarea evreilor în Palestina, însușirea limbii ebraice, popularizarea cunoștințelor de istorie, geografie, economie, agricultură, relațiile dintre evrei și arabi” și a. Cu prilejul acestor întâlniri, conferențiau personalități și specialiști cunoscuți și apreciați în rândurile evreimii bucovinene, precum avocatul Kanner din București, avocații Schnapp și Schattner din Cernăuți (participanți la întâlnirea sionistă din Templu Mare din Rădăuți la 30 iunie 1939).⁹³² La 8 iulie 1939, orele 20.30 în incinta căminului „Brith Trumpeldor” din Rădăuți a avut loc o întâlnire sionistă, desfășurată sub tema „Posibilitățile emigrării în Palestina”. Pe această temă, au ținut discursuri Schattner (avocat) și Feckler (ziarist), ambii din Cernăuți. La această întâlnire, au luat parte 120 de persoane. Ședința a fost deschisă de către farmacistul Chaim Mendel, liderul organizației sioniste rădăuțene, care, în mod protocolar, a adus „omagii” regelui Carol al II-lea⁹³³. Vorbitorii au expus semnificația „pământurilor Palestinei pentru evrei”, „relațiile tensionate dintre arabi și

⁹²⁷ Ioana Rostos, „Czernowitz Morgenblatt”. Eine Monographie, Suceava, Editura Universității, 2008, p. 153 și urm.

⁹²⁸ SJAN Suceava, fond *Serviciul Special de Siguranță Câmpulung Moldovenesc*, dosar 8/1920, f. 1.

⁹²⁹ Idem, fond *Primăria Rădăuți*, dosar 2/1920, f. 35.

⁹³⁰ *Ibidem*, f. 10.

⁹³¹ Idem, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 19/1939, f. 23.

⁹³² *Ibidem*, f. 13.

⁹³³ *Ibidem*, p. 14.

evrei”, impactul „Declarației Balfour” precum și „modul în care autoritățile britanice se comportau față de evrei”, „aspirațiile evreilor referitoare la crearea unui stat al evreilor, insistând pe nevoie de emigrarea a tinerilor sioniști în Eretz Israel”, ș.a.⁹³⁴ Palestina de azi are 5-600.000 de evrei însă „Palestina de mâine”- arătau vorbitorii - „va avea 5-6 milioane de evrei”⁹³⁵. În ziua de 21 iulie 1939, între orele 8-11 la Rădăuți au fost organizate alegeri pentru desemnarea participantilor la Congresul sionist de la Geneva. Solicitarea de desfășurare a acestor alegeri a fost depusă de către „Comitetul Sionist” încă din ziua de 5 iulie 1939 (nr. de înregistrare 1932). Au participat evrei din Putila, Putna, Serghieni, Siret, Seletin, Brodina și Rădăuți⁹³⁶. În Rădăuți după 1945 tinerii sioniști se pregăteau în spațiul fostului cinematograf „Unirea” (azi dispărut și înlocuit cu un bloc de locuințe) situat peste drum de Sinagoga Mare. Centrele de pregătire erau organizate la Vatra Dornei, Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului.

Afiș electoral Haoved Hazioni, 1926. Sursa: SJAN Suceava, fond *Colecția de Documente*, pachet XXVIII, dosar 89/1926, f. 1.

⁹³⁴ Ibidem.

⁹³⁵ Ibidem.

⁹³⁶ Ibidem, f. 16.

Sursa: ACNSAS fond *Documentar*, dosar 001361.

CAPITOLUL XVI

Conducerea Comunității Evreiești în perioada interbelică

In perioada interbelică, Comunitatea Evreiască Rădăuți a avut mai multe echipe de conducere, alternața acestora fiind legată strâns de schimbarea guvernărilor Regatului Român. Prin intermediul Prefecturii, era transmis semnalul schimbării din partea Ministerului Cultelor și Artelor (care valida noile conduceri). La nivelul Comunității Evreiești Rădăuți au fost organizate periodic alegeri pentru constituirea noilor echipe, după preluarea puterii de către noile formule guvernamentale. Menționăm prezența în Consiliul de Conducere al Comunității Evreilor din Rădăuți a unor personalități reprezentative ale evreimii rădăuțene în frunte cu Chaim Mechel. Au existat anumite neînțelegeri între anumite echipe de conducere, verificate de către comisii trimise de către Ministerul Culturii și Artelor prin intermediul Prefecturii județului Rădăuți. Documentele Comunității Evreilor din Rădăuți (procese verbale) au fost redactate în limba germană precum și în limba română începând cu 1933. Ele conțin numeroase detalii semnificative privind viața evreimii rădăuțene, modul de organizare și de funcționare al Comunității, conținutul unor dezbateri, relațiile cu alte comunități aparținătoare (Putna, Marginea, Satu Mare, Vicovle, Straja, Seletin și.a.), interesul pentru respectarea strictă a tradițiilor și a ritualului religios mozaic, întreținerea sinagogilor (în frunte cu Sinagoga Mare de pe strada 1 Mai nr. 2), buna funcționare a școlii religioase Talmud Thora, salarizarea angajaților, respectarea Sabatului, Pesahului, Sucotului, Hanukiadelor, asigurarea salarizării corespunzătoare a rabinilor, prim cantorilor, hahamilor, profesorilor și învățătorilor, subvenționarea Spitalului și a Azilului Evreiesc, susținerea Cimitirului, încadrarea tuturor cheltuielilor în buget, corelarea transparentă a veniturilor cu cheltuielilor și.a. În continuare, limba germană, idișul și ebraica au reprezentat pentru evreimea rădăuțeană principalele limbi de comunicare și implicit, de redactare a documentelor specifice emise și păstrate de către Comunitate.

În mod firesc, Comunitatea Evreiască din Rădăuți a parcurs pașii necesari trecerii de la administrația austro-ungară la administrația românească. În noiembrie 1918 a fost constituit Sfatul Evreiesc Rădăuți care se ocupa de deservirea treburilor obștii evreiești locale. Sfatul Evreiesc a desemnat o Comisie Interimată condusă de către dr. Leon Luttinger, formată din Berhard Steiner, Salomon Weissler, Simon Halbrecht, Leibisch Halpern, Mendel Katz și Berl Lehrer⁹³⁷.

Berl Lehrer. Sursa: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962.

Sfatul Evreiesc era presidat de către dr. Herzberg, fiind format din prof. Konig, farmacistul Berall, dr. Luttinger, Samuel Goldschager, Chaim Mechel, Isak Danker ș.a. În ședința din 2 septembrie 1919 au mai fost cooptați farmaciștii Berall, M.B. Muck, Gustav Schaffer, Moses Locker și Moritz Flicker. Înainte de a se constituî noua formulă de conducere a Comunității, au fost analizate aspectele legate de funcționarea echipei anterioare. În acest sens, la 17 ianuarie 1920 la Prefectura județului Rădăuți a avut loc o ședință cu „Comunității Israelite” la care au luat parte următorii: Seigbert Gebel, farmacist, Josef Kasvann, comerciant, Josef Kupferberg, Ruckenstein Berl, Laufer Eisig, Herer Leib, Eifemann Leib (comisar Ilie Storer, grefier Nazarie Simota). Scopul acestei ședințe a fost analiza activității „Comunității Israelite” din Rădăuți în timpul conducerii exercitate de către dr. Leo Luttinger⁹³⁸. Analiza a fost succedată de organizarea alegerilor Comunității (planificate pentru intervalul 15-20 iulie 1920).⁹³⁹ Direcția Generală a Cultelor Cernăuți a primit un „Memoriu” din partea „Comunității Israelite Rădăuți cu privire la unele nereguli înregistrate cu prilejul alegerilor pentru Consiliul de Administrație” al „Comunității”

⁹³⁷ Franz Wisznioski, *Radatz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p.35.

⁹³⁸ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 42/1920, f.102.

⁹³⁹ *Ibidem*, f. 1-10. Între timp, Administrația Bucovinei, Secretariatul pentru Culte Cernăuți a avizat (13 martie 1920) Statutul Comunității Evreiești Rădăuți.

desfășurate în iulie 1920⁹⁴⁰. Memoriul era semnat de către Litmann Jurgrau, alegător la Colegiul I. Nu am identificat informații legate de modul în care a fost soluționată această plângere. Presupun că a fost desemnată o comisie care a analizat aspectele semnalate. În urma alegerilor, a rezultat un Consiliu, format din dr. Leon Luttinger, J. Menczer, vicepreședinte, Leon Berall, Chaim Axelrad, Mendel Drimmer, Leon Baumgarten, Chaim Brecher, Wolf David, Feibel Dolberg, Moritz Flicker, Chaim Mechel, S. Herzberg, Simon Halbrecht, Seide Herer, Samuel Herer, Rubin Lang, Berl Lehrer, Adolf Maidanek, Abraham Pressner, Gustav Schaffer, Berl Schuller, Chaim Weindelfed, Leib Wassermann și Chaim Zmuck.⁹⁴¹ În aceste condiții, ținând cont de contestația înaintată de către Litmann Jurgrau, Prefectura Rădăuți a hotărât (decizia nr. 10 480/6.01.1923) anularea alegerilor organizate pentru „Consiliul de Administrație” al „Comunității Israelite Rădăuți” și repunerea în funcție de gerent al doctorului Leon Luttinger⁹⁴². În același timp, prefectul a numit un „Consiliu de Administrație” provizoriu format din 12 persoane. La 6 ianuarie 1923 acest Consiliu a fost dizolvat de către Prefectura județului Rădăuți, instituind o comisie interimară prezidată de către dr. Leon Luttinger (A. Berall, M. Drimmer, M. Flicker, Simon Halbrecht, Chaim Mechel, Alter Wassermann, Seide Herer, D. J. Hecht, M. L. Herscheifer, J. Menczer, M.B. Mick, Berl Schuller). La 10 ianuarie 1923, în răspunsul adresat Direcțiunii Generale a Cultelor din Cernăuți, se menționa faptul că „evreii din Seletin și Șipotele Sucevei nu fuseseră invitați la aceste alegeri cu toate că aparțineau Comunității Israelite Rădăuți”⁹⁴³. Documentele inseră situația de incompatibilitate (în termeni moderni) în care se aflau anumiți membri ai Consiliului de Administrație ai Comunității Israelite Rădăuți, întrucât aceștia erau implicați direct în procurarea livrarea pâinii de „Pessach”, a cărnii și a altor produse.⁹⁴⁴ Implicarea acestor evrei în achiziționarea produselor susmenționate reprezenta o încălcarea a unor articole din „Statutul Comunității”. Instalarea a avut loc la 11 ianuarie 1923. Chaim Mechel în numele unui grup de evrei, au contestat în scris decizia Prefecturii Rădăuți. La 18 ianuarie 1923, „Direcțiunea Generală a Cultelor” Cernăuți l-a numit pe I.Menczer, în funcția de președinte provizoriu al Comunității Israelite Rădăuți⁹⁴⁵. La 15 februarie 1923 la prima ședință a noului Consiliu, demisionând președintele și câțiva membri, a fost ales un nou Consiliu. Cu acest prilej, Chaim Mechel a fost ales președinte, el obținând 16 voturi din totalul de 18. El a condus Comunitatea Evreilor Rădăuți până în 1926. La 14 aprilie 1926, noul guvern a înlocuit Consiliul cu unul nou, condus de către dr. Jakob Lapajowfer (A. Berall, M. Drimmer, Moritz Flicker, Carl Glaubach, David Josef Hecht, M. Herer, M.L. Herschleifer, Saul Hering, Simon

⁹⁴⁰ *Ibidem*.

⁹⁴¹ SANIC fond *Ministerul Culturii și Artelor*, dosar 103/1938, f. 140.

⁹⁴² *Ibidem*, f. 7.

⁹⁴³ SJAN Suceava, fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar, f.4.

⁹⁴⁴ *Ibidem*, f. 5.

⁹⁴⁵ *Ibidem*, f. 7 v.

Halbrecht, Z. Kurzweill, Berl Lehrer, J. Menczer, Daniel Schapira, Aron Schechter, Chaim Scherfer, Wolf Tannenbaum, Alter Wassermann, Pinkas Zwecker, ing. Hirschorn, L. Lecker, Berl Schuller și Ch. Weidenfeld). În 1927 această Comisie a fost dizolvată și înlocuită cu una nouă prezidată de către Chaim Mechel (Rubin Lang, G. Schaffer, A. Pressner, Leib Wassermann, D. J. Hecht, Josef Schmatnik, Moses Wlodinger, Leib Halpern, Mendel Dalfin, Seide Herer, Moses Ber Mick, Weissler, Avne Schnitzer, S.M. Brecher, Josef Dolberg, Moritz Flicker, Benno Hirsch, E. Rammer, Benjamin Klein, M. Drimmer, Leib Schmerler, Mechel Axelrad, Schmiel Herer). Între 1-2 septembrie 1927 au fost organizate alegeri pentru conducerea Comunității Evreiești Rădăuți câștigate de echipa condusă de către Chaim Mechel, care a obținut 23 de mandate. Chaim Mechel a fost președinte, din echipa sa făcând parte M. Axelrad, Chaim Brecher, Mendel Dalfin, David Donnenfeld, M. Drimmer, Gotlieb Phobus, Josef Dolberg, Moritz Flicker, Seide Herer, Samuel Herer, M.L. Herschleifer, Benno Hirsch, Benjamin Klein, Rubin Lang, Jankel Lehrer, Adolf Maidanek, A. Pressner, Israel Sternschluss, Nute Schechter, Avner Schnitzer, Wolf Tannenbaum, Leib Wassermann. La ședința de constituire din 25 septembrie 1927, noul Consiliu 1-a ales președinte pe Chaim Mechel. Acest Consiliu a fost dizolvat odată cu venirea la putere a PNȚ-ului (24 martie 1929). A fost desemnată o nouă conducere interimară, dr. Schaje Lecker, președinte, Isak Auslander, Salo Grossmann, Simon Halbrecht, David Josef Hecht, Michel Herer, Noe Jurgrau, J. Lapajower, Berl Lehrer, Isidor Meth, Berl Postelnik, Abraham Rudich, S. L. Salomon, Josef Schachter, Aron Schachter, Daniel Schapira, Juda Schauer, Fabian Stern, Hersch Storper, Alter Wassermann, Moses Wlondinger, Pinkas Zwecker, Jakob Dollberg, A. Harth, M.L. Herschleifer, Hermann Herzberg, Mechel Urmann și Leon Wender. Alegerea consiliului a fost fixată pentru data de 29 septembrie 1929. La aceste alegeri a ieșit câștigătoare lista condusă de către Chaim Mechel (S. Lecker, Mechel Axelrad, David Donnenfeld, M. Drimmer, Moritz Flicker, Carl Glaubach, Phobus Gottlieb, Salo Grossmann, Simon Halbrecht, J. Hecht, J. Horn, B. Klein, J. Lapajower, Israel Menczer, Isidor Meth, Berl Postelnik, G. Preminger, Ch. Schechter, Avner Schnitzer, Israel Sternschuss, Wolf Tannenbaum, Leib Wassermann). În liste electorale comunale pentru femei ale orașului Rădăuți din 10 noiembrie 1929, întâlnim numeroase evreice precum Sali și Regina Baumgarten, Rosa Bronstein, Jetti Gabor, Lea Garfunkel, Debora a Mechel Haas, Klara Klüger, Luise Lecker, Anna Doller, Rachel a Abraham Brettschneider, Rosa Heilpern⁹⁴⁶, Ambrosina Menkes, Neche a Meschulem Menczer, Rachelle Merling, Berta a Bruno Rat, Helene Saltinger, Henie a Judas Sternschuss, Mina a Berl Weber, Sura Lea Tetenbaum, Regina Zellermayer, Berta Grumet, Sara Buller, Ettel Herer, Feige Jagendorf, Scheindel Jaslowitzer, Fany Klüger, Tauba Rosa Lefkowicz, Sura Raucbach, Blime Guttman, Sabine Strominger,

⁹⁴⁶ Idem, fond *Tribunalul Rădăuți*, dosar 30/1930, f. 20-21.

Perl Sima Altschiller, Florentine Rudich, Marian Niedorffer, Rosa Pfeffer, Margareta a Moses Herer, Eleonora Salamander, Sissel recte a Stark Salomon, Pessie Spazierer, Marie Steiger⁹⁴⁷. Prima femeie aleasă în Consiliul Comunal Rădăuți a fost o evreică, respectiv, Anna Lang căsătorită Schapira. Aceasta era profesoară la Liceul de Fete, a cărui destin a fost foarte strâns legat de evoluția întregii comunități mozaice rădăuțene.

În cadrul ședinței din 15 decembrie 1932 a fost prezentată Ordinea de zi a ședinței Consiliului Comunității, care a avut următoarea structură: Verificarea sumarului ședinței anterioare; Raportul prezidiului; incluse: Votarea bugetului pe anul 1933; Diverse. Prezenți: Lecker, președinte, M. Axelrad, M. Flicker, Salo Grossmann, Phoebus Gottlieb, S. Halbrecht, J. Hecht, Josef Horn, L. Lapajower, Chaim Mechel, J. Meth, Berl Postelnik, G. Preminger, D. Schechter, Schnitzer, Israel Lermanczuk, Wolf Tennenbaum, Leib Wassermann, Leo Mendel. A prezidat Lecker, grefier-I. Kunstadt. Anunțul a fost făcut și menționat de către rabinul Iacob Kunstadt, secretarul general al Comunității. Înainte de începerea ședinței propriu-zise, Elly Bercovici a evocat personalitatea savantului M. Schuebeg, secretar general al Comunității Evreiești din București, decedat cu câteva zile înainte. De la 1 ianuarie 1933 toate ședințele Consiliului Comunității Evreiești Rădăuți s-au desfășurat obligatoriu în limba română, procesele verbale fiind consemnate ca atare, în limba oficială a statului⁹⁴⁸. Cei prezenți au propus ca acestea să fie consemnate în limba ebraică și în dialectul idiș.⁹⁴⁹ Un punct important pe ordinea de zi fost reprezentat de problema persecuțiilor antisemite la care erau supuși evreii în Germania de către regimul naționalist-socialist al lui Adolf Hitler. S-a mai luat în discuție problema gabelei fiind încheiată o convenție cu Katz pentru încasarea acestei pe anul 1933 (conform deciziei nr. 15/1933 a Consiliului Comunității). Comunitatea a ales să împartă bani nevoiașilor pentru ca aceștia să-și poată achiziționa lemn pentru iarnă. A fost distribuită suma de 15.755 lei la un număr de 249 de sărmmani. D-nul Chaim Mechel s-a ocupat de aprobatarea acestei prevederi bugetare.⁹⁵⁰ A mai fost decisă și împărțirea ajutoarelor Muol Chitim în ajunul Pesahului, conform deciziei Secției pentru Asistență Socială a Comunității (26/3 1933 și 2/4 1933). Acestea au fost distribuite către 375 familii sărmâne (61.310 lei) inclusiv 645 kg de azimă și cu preț redus (1166 kg) către 275 de familii (12.634 lei), în total - 74.014 lei.⁹⁵¹ Pentru acoperirea acestor cheltuieli, Comunitatea a avut la dispoziție suma de 20.020 lei, colectată de la membrii săi. Restul sumei (53.994 lei) a fost alocată din taxele impuse pentru făina de mazot. Aprovizionarea cu azimă a fost apreciată drept ireproșabilă, făina fiind achiziționată

⁹⁴⁷ *Ibidem*, f. 21.

⁹⁴⁸ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1929, f. 154.

⁹⁴⁹ *Ibidem*, f. 155.

⁹⁵⁰ *Ibidem*.

⁹⁵¹ *Ibidem*.

în cantități corespunzătoare de la moara Joffe la prețul de 12.50 lei un kg⁹⁵². În cadrul licitației publice desfășurate în ziua de 19 februarie 1933 Comunitatea i-a împuternicit pe Joel Gottlieb și M. Flaschenberg să fabrice azimele. Prețul a fost fixat la 22 de lei pe kg. Comunitatea a percepuit o taxă de 3 lei pentru fiecare kg de făină de mazot. În total s-au consumat 22.320 kg de făină, taxele percepute de către Comunitate fiind de 66.960 lei. O problemă era faptul că Cultul Mozaic nu beneficia precum celelalte Culte recunoscute de către statul român, de gratuitatea de francare, Comunitatea Evreiască Rădăuți fiind prin urmare, nevoită să-și francheze singură corespondența. În vederea rezolvării acestei chetiuni, au fost trimise Memorii Ministerului Cultelor și Artelor precum și Direcției Generale a PTTR. Clubul Parlamentar Evreiesc prin deputatul Fischer a preluat și susținut această problemă în Parlamentul României.⁹⁵³ În final, comunitățile și școlile mozaice din România au primit dreptul la francarea gratuită a corespondenței lor. Inițiativa lui Iacob Kunstadt care a inițiat mai multe memorii în acest sens, a avut până la urmă succes.⁹⁵⁴ În urma demersurilor întreprinse de către David Wassermann, în calitate de consilier communal, Comunitatea Evreiască a fost singura din Rădăuți, care a obținut dreptul de a fixa taxe maximale la baia ritualică, după cum urmează:

Baia ritualică de vară, cl. I		25 lei
	cl. II	20 lei
cu aburi	cl. I	18 lei
	cl. II	13 lei
	cl. III	8 lei ⁹⁵⁵ .

Consiliul Comunității a aprobat aceste tarife, iar Axelrad și Chaim Mechel au propus ca arendașul Garfunkel să fie somat să repare bazinele, inclusiv angajarea unei negocieri cu el pentru scăderea prețului la baia de vară⁹⁵⁶. În aceeași ședință, s-a aprobat solicitarea lui Simon Hilsenrad de a i se repartiza două parcele de pământ în Cimitirul Evreiesc Rădăuți, acestea fiind amplasate lângă cavoul lui Max Rosenfeld. O altă cerere cu același obiect a fost formulată de către Ana Brender, care a fost soluționată favorabil (i-a fost repartizată o parcelă de pământ lângă O. Brender, în schimbul achitării unei taxe de 7.000 de lei plus 20% adaos)⁹⁵⁷. O solicitare similară a fost soluționată în favoarea lui Mendel Itzig, acesta primind o parcelă de pământ în

⁹⁵² *Ibidem*, f. 156.

⁹⁵³ *Ibidem*.

⁹⁵⁴ *Ibidem*.

⁹⁵⁵ *Ibidem*.

⁹⁵⁶ *Ibidem*.

⁹⁵⁷ *Ibidem*, f. 157.

vecinătatea familiei sale (plătind o taxă de 10.000 lei plus 20% adaos). Alte solicitări pe această temă au fost rezolvate în favoarea petenților Reicher Rifka, Samuel Hasenfratz, Weisller Salomon și Linker Ohana.⁹⁵⁸ Ajutoare bănești (referent M. Drimmel) au fost direcționate către Gropper Rosa (100 lei lunar), Bercovici Regina (100 lei lunar), Weinstein Ester (100 de lei), Kaffessieder Mendel (100 de lei), David Ekel (100 lei), Schlomiuc Iankel (100 de lei), Berger Babi, Rauchbach Iacob (200 de lei lunar), Ringel Moses (3000 de lei necesari pentru rezolvarea unor probleme medicale grave)⁹⁵⁹. În fine, la propunerea lui Lapawower s-a trecut la votarea pe articole a bugetului pe anul 1933. Grossmann a criticat faptul că proiectul de buget nu prevedea subvenții pentru Fondul Muncitorilor din Palestina, în timp ce Ghedali Premingher a solicitat acordarea unui sprijin finanțier pentru Fondul Național Evreiesc, Clubul Sportiv Hagwiruth și Macabiada din Cernăuți⁹⁶⁰. Au fost acceptate unele amendamente precum acordarea unei de subvenții de 5% pentru școala de Talmud Tora, 5% pentru Fondul Național Evreiesc, 5% pentru alimentarea fondului de asistență socială, 5% pentru întreținerea Cimitirului Comunității și 5% pentru sprijinirea Azilului Evreiesc. În final, la propunerea raportorului, aceste procente au fost diminuate la câte 4% pentru fiecare secțiune menționată mai sus.⁹⁶¹ M. Segall, paznicul Cimitirului a fost delegat să rezolve reducerea arendeii pentru terenul Cimitirului Evreiesc. La propunerea lui Chaim Mendell, s-a decis ca o cotă de 75% din impozite să se cedeze evreilor din Putna pentru susținerea chestiunilor ritualice, iar restul de 25% să fie achitat Comunității Evreiești Rădăuți.⁹⁶² Comunitatea percepdea un adaos de 20% pentru fiecare taxă de mormânt, sumele încasate fiind repartizate pentru achitarea a 5% pentru școala de Talmud Tora, 5% pentru Fondul Național Evreiesc, 5% pentru alimentarea fondului de asistență socială, 5% pentru întreținerea Cimitirului Comunității și 5% pentru sprijinirea Azilului Evreiesc.⁹⁶³ În cursul discuțiilor, prim cantorul Koppel Weinberg și-a declarat să admită o scădere a retribuției sale de la 5000 la 4500 lei lunar. Contractul acestuia a fost prelungit până la 31 decembrie 1935, suma fiind neschimbată (5000 lei lunar)⁹⁶⁴. Corul Comunității primea de asemenea, suma de 2000 lei lunar. La propunerea lui Lapawofer, școlii Safra Ivria i s-a stabilit o subvenție lunară de 3000 lei. În cazul școlii locale Bes Iacob, Grossmann, Groppmann și Wender au propus ca limba de predare să nu fie germană, ci ebraica sau idiș. În final, după dezbatere prelungite, Școlii Bes Iacob i s-a fixat în cadrul bugetului Comunității pe anul 1933, o subvenție de 1500 de lei lunar. În cazul Clubului Sportiv Hawgiruth s-a stabilit o subvenție lunară de 200 lei, totodată

⁹⁵⁸ *Ibidem*, f. 158.

⁹⁵⁹ *Ibidem*, f. 159.

⁹⁶⁰ *Ibidem*.

⁹⁶¹ *Ibidem*.

⁹⁶² *Ibidem*.

⁹⁶³ *Ibidem*, f. 160.

⁹⁶⁴ *Ibidem*.

fiind prevăzute și sume destinate susținerii întrecerilor sportive reunite sub sigla Macabiadelor care aveau loc la Cernăuți.⁹⁶⁵ Pentru anul 1933 cheltuielile Comunității erau repartizate după cum urmează:

Chiria către Primăria Rădăuți (1400 lei lunar, 16.800 lei total)

Speze diverse (iluminat, încălzit, imprimate, 20.000 lei)

Telefonul (abonament și convorbiri, 3500 lei)

Personal administrativ

    Secretarul I. Kunstadt, 4500 lei lunar, 45.000 lei total

    Contabilul L. Schauer, 3600 lei lunar, 43.200 lei total

    Servitorul Josef Wurzberg, 2700 lei lunar, 32.200 lei total

    Servitoarea 200 lei, 2400 lei total

Speze cu prilejul alegerii Consiliului Comunității-5000 lei

Totalul Capitolului I - 177.300 lei

Capitolul II-Stabilimentele Comunității

A. Templul

    Iluminatul și încălzitul - 10.000 lei

    Reparațiuni și diferite speze - 25.000 lei

    Prim cantor, K. Weinberg, 4500 lei lunar, 54.000 lei total

    Subcantor Eisig Friedmann, 1500 lei lunar, 18.000 lei total

    Corul Templului, ian-april. 2000 lei lunar, mai-dec. 2500 lei lunar, 28.000 lei total

    Ceaușul B. Duglacz, 1350 lei lunar, 16.200 lei total

    Servitoarea, 200 lei lunar, 2400 lei total

B. Tăierea ritualică

    Hahamul Nachmann Duglacz, 4500 lei lunar, 54.000 lei total

    Aron Kern, 54.000 lei

    Kerş Korzblutt, 54.000 lei

    Iosef Schechter, ian-april. 4000 lei lunar, mai-decembrie, 4000 lei lunar, 52.000 lei total

    Gradificaționi de sărbători pentru cei 4 hahami, 8000 lei

    Transport

    Total, 374.400 lei⁹⁶⁶

C. Supravegherea rituală.

    Supraveghetorul de carne Salomon Lowi, 1080 lei lunar, 12.960 lei total

    Supraveghetorul de carne Bereş Kahn, 1080 lei lunar, 12.960 lei total

    Supraveghetorul băii rituale, M. Berstein, ian-april, 800 lei lunar, mai-decembrie, 1080 lunar, 11.840 lei total

D. Rabinatul.

    Prim-rabin, 6 luni și 8000 de lei, 48.000 lei total

    Ajutor de rabin E. Katz, 4500 lei lunar, 45.000 total

E. Întreținerea sărmelor de Eruwin, 1000 lei

F. Baia rituală.

⁹⁶⁵ Ibidem.

⁹⁶⁶ Ibidem, f. 163.

Ajutoare pentru baia rituală de femei, 450 lei lunar, 5.400 lei total

Gratificare pentru Garfunkel pentru baia rituală, 2.400 lei

Servitorul băii rituale, 200 lei lunar, 2.400 lei total

G. Întreținerea Cimitirului

Construirea unui drum spre cimitir, 10.000 lei

Înmormântarea cadavrelor de sărmani, 15.000 lei

Speze diverse de întreținere, 5000 lei

Supraveghetorul M. Segall, 1800 lei lunar, 21.600 lei total

Soldul Capitolului II-576.960 lei

Capitolul III- Cheltuieli culturale

A. Învățământul religiei mozaice

Învățătorul de religie B. Hornic, 4275 lei lunar, 51.300 lei total

Servitorul școlar, 75 lei lunar, 900 lei total

B. Subvenții culturale

Școala de Talmud Tora, 5000 lei lunar, 60.000 lei

Safra Ivria, 3000 lei lunar, 36.000 lei total

Bet Iacov, 1500 lei lunar, 18.000 total

Clubul Sportiv Hagwiruth, 2000 lei

Transport, 168.200 lei⁹⁶⁷

Capitolul IV-Pensiuni

Feldmann, ian-april. 4000 lei lunar, mai-dec, 4275 lei lunar, 50.200 total

Anna Kunstadt, văduvă de rabin, 3000 lei lunar, 36.000 total

Kramer Eva, lunar 800 de lei, 9.600 lei total

Rubel Heinzig, 1080 lei lunar, 12.960 total

Breier Osias, 500 lei lunar, 6000 lei total

Totalul capitolului IV, 114.760 lei

Capitolul V-Asistența Socială

A. Ajutoare lunare regulate -192.000

B. Stabilimente caritative

Azilul Evreiesc de Bătrâni, 4500 lei lunar, 54.000 total

Soc. Machischte Sabat, 300 lei lunar, 3.600 lei total

Hrănirea sărmanilor evrei, 3000 lei lunar, 36.000 lei total

C. Ajutoare ocazionale diverse 60.000 lei

D. Asistență medicală

Spitalul Evreiesc din Cernăuți, 40.000 lei

Tratament medical ș.a., 2000 lei

Lemne gratuite, resp. bani, 20.000 lei

Îmbrăcăminte pentru copiii sărmani, 30.000 lei

Ajutoare de Paști, Mod Chitim, 78.000 lei,

Total Capitolul V, 515.600 lei⁹⁶⁸

⁹⁶⁷ Ibidem.

⁹⁶⁸ Ibidem, f. 165.

Recapitulare

Partea veniturilor, 1.572.820 lei
 Partea cheltuielilor
 Capitolul I- Administrația, 177.300 lei
 Capitolul II-Culte, 576.960 lei
 Capitolul III-Culturale, 188.200 lei
 Capitolul IV-Pensiuni, 114.760 lei
 Capitolul V-Asistență socială, 515.600 lei
 Total general, 1.572.820 lei⁹⁶⁹.

La ședința de constituire care a avut la 28 noiembrie 1935, consiliul l-a ales pe Schaje Lecker ca președinte și pe Chaim Mechel ca vicepreședinte. Consiliul a fost dizolvat la 14 martie 1934, două zile mai târziu, fiind numit un consiliu interimar: Chaim Mechel (președinte), Salomon Strominger, B. Hirschorn, Emanuel Rammer, Gustav Stein, Leon Schmerler, Mechel Axelrad, Salomon Weissler, Chaim Genser, Hersch Storper, Mendel Bitter, A. Pressner, David Rosner, Josef Schmatnik, Elias Schuller, Albin Sinnreich, Urzie Uscher, Uscher Kostiner, Hermann Wagner, Avner Schnitzer. Constituirea a avut loc la 18 martie 1934⁹⁷⁰. În urma demisiei lui Chaim Mechel din 1935, comisia a fost dizolvată. Ministerul Culturii a desemnat o comisie interimara prezentată de către David Wassermann, B. Hirschorn, Benjamin Klein, Mendel Drimmer, David Josef Hecht, Seide Herer, Wolf Tannenbaum, Israel Sternschuss, Gerschorn Sonntag, F. Gottlieb, A. Uscher, Mendel Bitter, Ancel Barath, B. Hirsch, Pinkas Katz, Josef Horn, Berl Brucker, David Rosner, Aron Leib Meer, Berl Postelnik, Moritz Flicker, Mendel Katz, Jakob Dollberg, Moses Saller. Comisia a fost constituită la 18 martie 1935. Alegerile au fost fixate pentru 12 mai 1935. Chaim Mechel n-a luat parte la aceste alegeri, câștigate de echipa condusă de către David Wassermann. Au fost aleși David Wasermann alături de B. Hirschon, David Josef Hecht, Benjamin Klein, Mendel Bitter, Seide Herer, Israel Sternschuss, Hersch Axelrad, Josef Dollberg, Berl Brucker, Mendel Katz, Abraham Uscher, Phobus Gottlieb, Rubin Lang, M. Drimmer, Josef Horn, Mendel Halpern, Wolf Tannenbaum, Schaje Lecker, Alter Wassermann, Israel Menczer, Moses Katz, Eisig Pressner, Salo Grossmann. La constituire din 2 iunie 1935, David Wassermann a fost ales președinte. Acest consiliu a condus Comunitatea până la 7 iunie 1938, când Ministerul Cultelor a instalat o nouă comisie interimără condusă de către Simon Hilsenrad. Din această comisie au făcut parte B. Hirschon, J. Lauterstein, I. Menczer, B. Schimmel, I. Rudich, M. Weinstein, Isidor Pressner, Mendel Bitter, Seide Herer, Phobus Gottlieb, Benjamin Klein, Bruno Rath, Peretz S.M. , Abraham Uscher. Constituirea a avut loc la 4 iunie 1938. Cu ordinul Ministerului Culturii și Artelor nr. 34689/38 a fost

⁹⁶⁹ *Ibidem.*

⁹⁷⁰ SANIC fond *Ministerul Culturii și Artelor*, dosar 103/1938, f. 140.

dizolvată comisia interimară desemnată, instituindu-se o nouă comisie sub conducerea lui Chaim Mechel. Din această comisie mai făceau parte Rubin Lang, Noe Jurgrau, Rheinhold Moses, Uscher Kostiner, Abraham Harth, Berl Postelnik, Berl Drach, Elkune Karp, Mendel Kern, Pinkas Katz, Gedalie Eckhaus, S. L. Guttmann, Aba Birkenfeld, Littmann Herer și Lazar Frenkel. Au mai fost cooptați S. Strominger, M. Schwitzer, M. Berler, Itzig L. Gruber, David Weissberg, David Lieberson, Hersch Schapira, Moses Chaimovici și Gustav Schaffer. Constituirea a avut loc la 16 august 1938⁹⁷¹.

Chaim Mechel. Sursa: *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962.

La începutul lunii octombrie 1938, a avut loc o anchetă a Ministerului Cultelor și Artelor prin intermediul Prefecturii județului Rădăuți, la Comunitatea Evreiască locală, urmare a unor denunțuri legate de activitatea conducerii acesteia. În centrul acestor reclamații s-a aflat activitatea lui Chaim Mechel, președintele Comunității Evreilor din Rădăuți, deținătorul mai multor mandate de consilier comunal și județean, fost viceprimar al orașului Rădăuți, un personaj foarte cunoscut și apreciat, acesta fiind inițiatorul construirii Spitalului Evreiesc și al Azilului de Bătrâni de pe strada Volovățului din localitate. Drept urmare a acestor sesizări Mechel s-a adresat în scris ministrului Culturii și Artelor spre a-și prezenta punctul de vedere și argumenta activitatea depusă în calitate de președinte în exercițiu al Comunității Evreiești.

„Domnule Ministru,

Subsemnatul Chaim Mechel, președinte al actualei Comisiei Interimare a Comunității Evreiești din Rădăuți Bucovina, am onoarea de a vă înainta următoarea cerere:

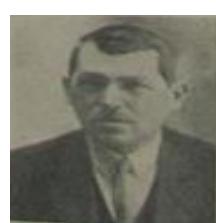
De la un timp încoace persoane răuvoitoare înațieză denunțuri împotriva actualei conduceri a comunității evreiești prezidate de mine, ca și împotriva comitetului soc. Spitalul Evreiesc și Azilul de Bătrânilor din Rădăuți, prezidat de

⁹⁷¹ Ibidem, f. 141.

mine, debit fel de fel de minciuni și încercând să inducă în eroare pe autoritățile tutelare. Ca să scape de consecințele calomniilor, semnează denunțurile cu nume fictive ale unor oameni care nici nu există aici. Pe lângă aceasta, denunțurile nu sunt de loc timbrate sau numai într-un mod insuficient, aşa că și din acest motiv s-ar impune desconsiderarea lor. Deși netemeinică acestor denunțuri este evidentă, am fost chemat la Prefectura Rădăuți la 20/9 a.c., la dos. 16400/38 în fața unei comisii să dau unele declarații în legătură cu aceste plângeri. În ziua de 3 octombrie 1938, o anchetă chiar la sediul comunității, făcută de delegatul Prefecturii, dl. Pretor dr Scraba care a studiat cu amănuntul toate registrele și actele respective convingându-se de absoluta lipsă de temei a învinuirilor formulate de reclamațiile anonime împotriva actualei conduceri".⁹⁷² În continuare, Mechel l-a acuzat pe Simon Hilsenrad, fostul președinte al Comunității, sub a cărui conducere se acumulaseră datorii de 175.000 lei, situație care a trebuit rezolvată după preluarea conducerii. El era nemulțumit și de amestecul Ministerului Culturii și Artelor și al Prefecturii în investigarea unor chestiuni care ar fi ținut totuși, de resorturile interne ale Comunității Evreilor Rădăuți, cu atât mai mult cu cât denunțurile aveau un caracter anonim. În 1932 Chaim Mechel a început construirea Spitalului Evreiesc și al Azilului Bătrânilor din fondurile Comunității, fără a primi vreo subvenție de la autoritățile române care i-au refuzat solicitările în acest sens. Construcția nu a putut fi însă finalizată, fondurile epuizându-se rapid, Mechel estimând că ar mai fi fost nevoie de 250.000 lei pentru terminarea Spitalului și aproximativ un milion pentru dotarea acestuia cu aparatura aferentă. Ar fi fost nevoie de 1.200.000 lei anual pentru funcționarea stabilimentului. În acest condiții, Chaim Mechel și Comitetul de Inițiativă au găsit soluția salvatoare de a închiria imobilul Gimnaziului Industrial Rădăuți cu prețul de 66.000 anual. Contractul se întindea pe durata a doi ani (1938-1940) fiind semnat între Chaim Mechel și Florica Păduraru, directoarea Gimnaziului și Constantin Colibaba, președintele Comitetului Școlar. De aici au început se pare un sir de reclamații anonime care au tulburat apele în Comunitatea Evreiască din Rădăuți. La solicitarea sa, Chaim Mechel a primit o adeverință din partea Prefecturii jud. Rădăuți, cu semnătura lui V. Dumitriuc, prefect în exercițiu. La solicitarea Ministerului Culturii și Artelor, Chaim Mechel a răspuns în scris, indicând datele ce-i fuseseră solicitate.

Iacob Lapawofer

Alter Wassermann

⁹⁷² SANIC fond *Ministerul Culturii și Artelor*, dosar 103/1938, f. 139.

David Wassermann

Riven Lang

Sursa: *Geschichte der Juden in der Bukowina*,
ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962.

CAPITOLUL XVII

Limitarea drepturilor și excluderea socială și politică a evreilor din Rădăuți

Integrarea rapidă a Bucovinei în Regatul Român a reflectat multe situații care au pus în lumină resentimentele manifestate de vechii sau mai noi veniți în provincie, prilejuind unele atitudini pe care le putem defini drept antisemite⁹⁷³. Un Raport al Jandarmeriei Române din Bucovina consemna faptul că, în timpul războiului locuitorii neromâni (sic) din comuna Marginea „au devenit neascultători, răi, bătăuși, bețivi”, aceste lucruri determinând dezinteresul pentru „lucrul pământului”, toate aceste aspecte având un impact negativ asupra „moralei”⁹⁷⁴. Evreii se regăseau destul de des în rapoartele autorităților, foarte mulți ocupându-se cu desfacerea produselor alcoolice, ocupații care le prilejuiau suficiente neajunsuri în relația cu administrațiile locale. Un astfel de caz, îl regăsim în comuna Straja - importantă localitate din județul Rădăuți - unde I. Peretz, a îndrăznit să „încalce ordinele autorităților” ținându-și „crâșma deschisă în zilele de duminică și de sărbătoare”⁹⁷⁵. Evreii aveau un rol deosebit în economia localităților bucovinene fie că era vorba de ateliere mici, băcănnii, restaurante, bănci, tipografii sau „stabilimente industriale” mai mari precum fabrica din Putna (localitate din sudul Bucovinei aparținând din punct de vedere administrativ județului Rădăuți)⁹⁷⁶. Aici, proprietarii fabricii de ciment le solicitau - 20 iulie 1919 - autorităților române „sprijin și înțelegere pentru păstrarea muncitorilor”, majoritatea acestora fiind alogenii⁹⁷⁷. Comunitățile mozaice din Bucovina s-au remarcat prin ponderea și forța lor economică, financiară, culturală, spirituală. Evreii bucovineni au fost foarte activi în spațiul public interbelic inițiind și dezvoltând un complex mare de acțiuni de rezonanță.

⁹⁷³ Pentru aprofundarea atmosferei antisemite din Bucovina după 1918, a se vedea, Gregor von Rezzori, *Memoriile unui antisemit*, București, Editura Humanitas Fiction, 2008; SJAN Suceava fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 7/1919, f. 8.

⁹⁷⁴ Idem, fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 8/1919, f. 7.

⁹⁷⁵ *Ibidem*, f. 62.

⁹⁷⁶ Idem, fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 23/1920, f. 8v.

⁹⁷⁷ *Ibidem*.

Lideri politici precum Benno Straucher⁹⁷⁸, Mayer Ebner⁹⁷⁹, Iacob Pistiner⁹⁸⁰, Sallo Weiselberg⁹⁸¹ și-a remarcat prinț-o prestație publică deosebită în promovarea intereselor evreilor din Bucovina alături de confrății lor din Vechiul Regat, Basarabia, Transilvania, Banat, Maramureș și Crișana⁹⁸². Salo Weisselberg. După 1918 naționalismul și antisemitismul s-au dezvoltat puternic în Bucovina⁹⁸³. În mod frecvent, au avut loc violențe îndreptate împotriva evreilor, concretizându-se în numeroase victime⁹⁸⁴.

Așa cum am arătat în paginile anterioare, evreii și-au dobândit cu multă dificultate cetățenia română. Începând cu perioada anilor anii '30, drepturile și libertățile cetățenești ale evreimii au fost în mod serios diminuate, ajungându-se la anularea totală ale acestora în împrejurări la care ne vom referi în capitoalele următoare ale acestui volum. Șicanele antisemite au făcut parte din cotidianul interbelic românesc, ajungându-se uneori chiar la forme de violență extremă (cel mai cunoscut caz fiind reprezentat de către moartea violentă a studentului David Fallik de la Universitatea din Cernăuți în 1926, pe fondul unor confruntări antisemite). În spațiul științific și politic românesc se manifestau preocupări serioase legate de eugenie (această mișcare își avea sediul la Cluj, unde rezida dr. Iuliu Moldovan, șeful școlii de eugenie) și de biopolitică (se avea în vedere, printre altele crearea unui stat biopolitic).⁹⁸⁵ Desigur, aceste preocupări contrastau în mod flagrant cu standardele unui stat democratic. Relația pe care aceste inițiative o aveau cu minoritățile naționale din România, evreii în cazul nostru, este reprezentată de către caracterul etnic al

⁹⁷⁸ Benno Straucher (n. 11 august 1854, Rohozna) fost avocat, politician și un lider de mare anvergură al evreilor bucovineni. A murit în 5 noiembrie 1940.

⁹⁷⁹ Mayer (Meier) Ebner, născut la 19 septembrie 1872 la Cernăuți. Avocat, publicist, politician și lider al comunității bucovinene. A fost ales deputat și senator în Parlamentul României. A murit în decembrie 1955 la Givatayim.

⁹⁸⁰ Iacob Pistiner născut în 1882 la Cernăuți. Deputat în mai multe legislaturi în Parlamentul României. A militat constant împotriva antisemitismului. A decedat la București (1930), apud Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. 2, Iași, Editura Princeps Edit, 2004, p. 216. O stradă din Rădăuți, i-a purtat numele.

⁹⁸¹ Salo Weisselberger, 1867, Drăcineț – 20 martie 1931, Viena. Om politic, lider al comunității evreiești, jurist și judecător. A decedat la 20 martie 1931, într-un sanatoriu din Viena.

⁹⁸² SANIC fond *Vasile Stoica* dosar I/149, f. 29.

⁹⁸³ „Ostjüdische Zeitung”, Cernăuți, an 7, din 25 ianuarie 1925, p. 1.

⁹⁸⁴ Mihai Chioveanu, *Matricea naționalismului statal purificator în România modernă. O încercare de a explica logica din spatele Holocaustului*, în Carol Iancu, Alexandru Florin-Platon, Progrromul de la Iași și Holocaustul în România, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2005, p. 2015, p. 145 și urm.

⁹⁸⁵ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcșineanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 79.

definiției națiunii elaborată de către Iuliu Moldovan.⁹⁸⁶ Selecția naturală în societatea umană figura drept una dintre ideile esențiale ale programului lui Moldovan⁹⁸⁷, un simpatizant al măsurilor adoptate de către naziști în Germania.⁹⁸⁸ Preluate de către unii lideri legionari (Ovidiu Comșia, Iordache Făcăoară în cazul de față), aceste idei promovau în spațiul public, convingeri de genul acelora că „democrația reprezenta un dezechilibru biologic”⁹⁸⁹, ajungându-se până la susținerea nevoii de „purificare a națiunii române” (această purificare se vedea realizată prin eliminarea „etniilor de origină extra europeană inferioară”, precum țiganii, tătarii și evreii).⁹⁹⁰ Ideile lui Moldovan empatizau cu cele ale lui Nechifor Crainic în privința ortodoxismului și ale statului etnocratic.⁹⁹¹

Arthur (fiul lui Simon), Hilsenrad, la 20 de ani, student.

Sursa: SJAN Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 17/1929

1.	2.	3.	4.
<p>Tolerga Petru a Constantin Dr. Lapinscker Jacob a Marcus Nobis August</p> <p>Rotar Stefan a Vasile <i>St. Petrot</i> Rees-Schindler Rudolf <i>R. Rees</i> Dr. Lang Piwen a Fischer <i>P. Fischer</i> Brahos Cornel <i>C. Brahos</i> Dr. Herzberg Schaje <i>S. Herzberg</i></p> <p>Botez Nican a Ambroze <i>N. Botez</i> Iorga Nicolae a Ioan <i>N. Iorga</i> Găscaș Mihai a Carol <i>M. Găscaș</i> Leonida Călărași a Cormac <i>Cormac</i> Dr. Popescu Nicolae a Hermann <i>N. Popescu</i> Herschel Isidor a Herschel <i>I. Herschel</i> Wöldinger Jules a Herschel <i>J. Wöldinger</i> Herscher Isidor a Carol <i>C. Herscher</i></p> <p>Harmica Vasile a Gheorghe Wikl Ioan a Ioan</p> <p>Cosca Constantin a Gheorghe Machida Carl a Moses</p> <p>Orzane Carl a Josef</p> <p>Orzane Simion a Ilarion</p> <p>Birnbaumul Al raham a Moses</p> <p>Hargan Nicolai a Ilie</p> <p>Haman Karl a Ioan</p> <p>Ferschleber Mord o Leib a Nachem</p> <p>Neguța Precescu Dumitru</p> <p>Perzka Karl a Dumitru</p> <p>Savroki Stefan a Franz</p> <p>Koch David Josef a Baruch</p>	<p>Larionescu Ioan a Ilie</p> <p>2. Dr. Harth Abraham a Berl</p> <p>3. Pöhl Johann a Peter</p> <p>4. Halus Alexandru</p> <p>5. Röckel Josef a Ferdinand</p> <p>6. Weisselberger Salo</p> <p>7. Amariei Teodor a Mihai</p> <p>8. Goschler Eduard a Ferdinand</p> <p>9. Weber Berl a Nachim</p> <p>10. Rotar Petrea a Gavril</p> <p>11. Reisch Moses a David</p> <p>12. Hanau Josef a Martin</p> <p>13. Popaduc Petrea a Pavel</p> <p>14. Astalouch Franz a Florian</p> <p>15. Oroboiu Nicolai</p> <p>16. Vacarezu Irinie a Gheorghe</p> <p>17. Rückenstein Berl a Chain</p> <p>18. Grimați Stefan a Konrad</p> <p>19. Bahet Ambros a Ioan</p> <p>20. Studier Karl a Rudolf</p> <p>21. Korn Isak a Salomon</p> <p>22. Korn Isak a Orjorie</p> <p>23. Kalman Ern a Michael</p> <p>24. Rotaru Dumitru a Petrea</p> <p>25. Wittmann Ioannis</p> <p>26. Halus Dumitru a Stefan</p> <p>27. Pokoy Benedek a Rudolf</p> <p>28. Hâncu Isidor a Simion</p> <p>29. Dombrowski Ferdinand a Karl</p> <p>30. Russi Vîchențiu a Aronie</p> <p>31. Wenkert Eisig a Kalman</p> <p>32. Rezus Alexia a Mihai</p>	<p>1. Popadiuc Gheorghe a Petrea</p> <p>2. Meichl Chaim a David</p> <p>3. Trulu Gheorghe a Iordachi</p> <p>4. Wassermann David a Israel</p> <p>5. Götsche Demetriu a Petrea</p> <p>6. Dr. Schindler Wilhelm a Isak</p> <p>7. Manek Isidor a Isidor</p> <p>8. Klein Benjamin</p> <p>9. Colibășan Constantin a Iordachi</p> <p>10. Bader Franz a Franz</p> <p>11. Mironescu Petrea a Ioachim</p> <p>12. Kern Mendel a Elias</p> <p>13. Marinici Avram a Iordachi</p> <p>14. Scherf Dora a Natalie</p> <p>15. Pschmidt Johann a Peter</p> <p>16. Macovei Vasile a Iordachi</p> <p>17. Klein Benjamin a Mayer</p> <p>18. Bejan Ambros a Teofan</p> <p>19. Poellendorf Moses a Wolf</p> <p>20. Rotaru Vasile a Iosu</p> <p>21. Sternschein Israel a Aba</p> <p>22. Schindler Michael a Gheorghe</p> <p>23. Salischer Aron a David</p> <p>24. Vacarean Stefan a Iosu</p> <p>25. Gott Mendel a Feibisch</p> <p>26. Uduescu Vasile a Iosu</p> <p>27. Schuman Isidor a Samuel</p> <p>28. Colibășan Ioan a Teodor</p> <p>29. Gottlieb Phibus a Israel</p> <p>30. Simonovici Teodor a Ioan</p> <p>31. Botez Nican a Ghiorghie</p> <p>32. Halus Nicodim a Ioachim</p>	<p>1. Dr. Feldman Mendel a Jacob</p> <p>2. Schindler Orlitzia a Dumitru</p> <p>3. Lăzărescu Ioan a Franz</p> <p>4. Urszula Benjamin a Salo</p> <p>5. Dr. Cohn Isidor a Roman</p> <p>6. Grünbaum Salo a Benjamin</p> <p>7. Jakobski Robert a Ioann</p> <p>8. Becker Mortiz a Chaim</p> <p>9. Leiberman Victor a Anezie</p> <p>10. Goldfarb Wolf a Iig</p> <p>11. Schindler Isidor a Iosu</p> <p>12. Schindler Antonel</p> <p>13. Botez Nican a Antschel</p> <p>14. Botez Nican a Ioan</p> <p>15. Czerniak Michel a Josef</p> <p>16. Horn Isidor a Iankel</p> <p>17. Veintner Leon a Melinti</p> <p>18. Häuser Stanislaus a Josef</p> <p>19. Friedl Abraham a Itig</p> <p>20. Wengroński Isidor a Emil</p> <p>21. Donnenfeld David a Simon</p> <p>22. Goldfarb Isidor a Iosu</p> <p>23. Urbanowski Adolf a Dominik</p> <p>24. Glimbach Chasid</p> <p>25. Colibășan Arcadia a Artemie</p> <p>26. Kohl Michel a Ferdinand</p> <p>27. Hesch Siegfried a Meschulem</p> <p>28. Majnar Ion a Ion</p> <p>29. Mir Franz a Ferdinand</p> <p>30. Stern Solomon a Adolf</p> <p>31. Romankewicz Gustav a Johann</p> <p>32. Wozniak Nicolai</p>

Buletin de vot, 1930. Sursa: SANJ Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 8/1930.

⁹⁸⁶ *Ibidem*, p. 78.

⁹⁸⁷ Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, traducere de Raluca Popa, Prefață la ediția în limba română de Mihaela Miroiu, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 153.

⁹⁸⁸ Vladimir Solonari, *op. cit.*, p. 79.

⁹⁸⁹ *Ibidem*, p. 80.

⁹⁹⁰ *Ibidem*, p. 83.

⁹⁹¹ Maria Bucur, *op. cit.*, p.53.

La alegerile din 1932 Partidul Evreiesc a primit următoarele voturi la Rădăuți: lista 1 - 249 voturi; lista 2- 400 voturi (total 1821 voturi la nivelul județului Rădăuți)⁹⁹². În perioada interbelică - la Rădăuți - s-au semnalat incidente antisemite, unele chiar foarte grave la care vom face referire în partea finală a acestui volum⁹⁹³. În 1934, Parlamentul României Întregite a adoptat „legea pentru folosirea personalului românesc în întreprinderi”. Aceasta prevedea faptul că 80% dintre angajații unei întreprinderi trebuiau să fie neapărat etnici români, restul de 20% putând fi cetăteni străini, preferabil căsătoriți cu românce și având copii români. În consiliile de administrație procentul stabilit era de maximum 50%, prevederea referindu-se mai ales, la marile rafinării, unde majoritatea era formată din cetăteni străini. Președintele consiliului de administrație trebuie în mod obligatoriu să fie un cetățean român, prin raportarea la criteriile legii din 1930, fiind favorizată introducerea criteriului etnic în selectarea personalului în industrie⁹⁹⁴. Astfel, statul și-a construit o bază legislativă prin intermediul căruia, a început ulterior să fie aplicată *numerus clausus*⁹⁹⁵ și *numerus nullus*⁹⁹⁶ (cazul barourilor de avocați, facultăți de medicină, Adunarea Generală a Inginerilor din România și.a.)⁹⁹⁷. Guvernarea Gheorghe Tătărăscu s-a dovedit a fi o guvernare care a excelat în privința măsurilor adoptate împotriva evreilor.⁹⁹⁸ În 1936 antisemitismul a atins în Bucovina cote înalte⁹⁹⁹. Organizații cu ideologie antisemita precum Legiunea Arhanghelului Mihail, LANC și Frontul Românesc se regăseau doctrinar și politic în atitudinile și acțiunile lor față de evrei.

⁹⁹² SJAN Suceava, fond *Prefectura Rădăuți*, dosar 11/1932, f. 6.

⁹⁹³ SANIC fond *Vasile Stoica*, dosar I/118, f. 55; SJAN Suceava, fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 8/1938, f. 15.

⁹⁹⁴ Florin Petrescu, *Istoria evreilor. Holocaustul*, manual pentru liceu, București, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 49-50.

⁹⁹⁵ *Numerus clauses* (număr „închis” – care nu mai poate fi schimbat, în latină), este una din multele metode utilizate pentru a limita numărul de studenți care pot studia la o anumită universitate.

⁹⁹⁶ *Numerus nullus*- excluderea totală a evreilor din viața economică.

⁹⁹⁷ Wilhem Filderman, *Memorii&Jurnale*, volumul I: 1900-1940, Jean Ancel (editor), București, Editura Hasefer 2016, p. 488.

⁹⁹⁸ *Ibidem*, p. 487.

⁹⁹⁹ AMAE fond *Problema 33*, dosar 40, f. 368-369.

XVII.1. „GUVERNAREA GOGA-CUZA” (28 DECEMBRIE 1937-10 FEBRUARIE 1938)

„Guvernarea Goga-Cuza” (28 decembrie 1937 -10 februarie 1938) cunoscută și sub denumirea de „guvernarea celor 44 de zile”, a fost din punct de vedere cronologic, a „doua guvernare antisemită din Europa”¹⁰⁰⁰. Al Treilea Reich a considerat această guvernare drept un partener de încredere, în cabinetul Goga-Cuza figurând personalități precum Ion Antonescu și Armand Călinescu, acestea fiind recunoscute pentru vederile lor antisemite¹⁰⁰¹. Această guvernare s-a bazat pe ideea asigurării superiorității etnice a românilor, etichetând chestiunea evreiască drept „principală problemă internă a statului”.¹⁰⁰² Octavian Goga și A. C. Cuza în calitate de lideri ai Partidului Național Creștin se pronunțau pentru creșterea rolului monarhiei în viața de stat, împotriva partidelor democratice socotite a fi prea „jidovite”¹⁰⁰³. În ziarul „Porunca Vremii” la rubrica intitulată sugestiv „Jalea Bucovinei” apăreau frecvent articole precum „Vîjnița-rai jidovesc”, „Plaga triourilor jidovești din Bucovina”, „Periculoșii gangsteri ai Bucovinei”¹⁰⁰⁴ și.a. În mod frecvent, în discursurile ale deputatului cuzist Nechifor Robu la adresa evreilor erau evocate intențiile înființării unor „tabere mari” alături de alte măsuri punitive¹⁰⁰⁵. Solicitările premierului Octavian Goga mergeau până acolo încât cereau retragerea dreptului de vot pentru evrei¹⁰⁰⁶. În mod frecvent, mesajele electorale ale Partidului Național Creștin făceau dese referiri la evrei, promițând electoratului ultranționalist că-l va scăpa de „buba evreiască”¹⁰⁰⁷. Multe dintre măsurile adoptate în timpul guvernării Goga-Cuza sunt foarte greu de înțeles chiar în zilele noastre: „interzicerea evreilor de a avea servitoare sub 40 de ani, interzicerea căsătoriilor cu evrei, excluderea artiștilor evrei din programele teatrelor, anularea permiselor pe calea ferată ziariștilor evrei” și.a. Toate consiliile locale au fost dizolvate tocmai pentru a-i elimina astfel pe reprezentanții minorităților naționale. Medicii, actorii, profesorii, ziariștii și funcționarii publici de religie mozaică au fost condeiați.¹⁰⁰⁸ Guvernul se angaja să supravegheze aplicarea în întreprinderi a legii de apărare națională, numind în acest

¹⁰⁰⁰ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României, Problema evreiască 1933-1944*, vol. I, partea întâi, București, Editura Hasefer, 2001, p. 65.

¹⁰⁰¹ *Ibidem*, p. 66.

¹⁰⁰² *Ibidem*, p. 68.

¹⁰⁰³ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paidea, 1999, p. 306.

¹⁰⁰⁴ Radu Florian Bruja, *Extrema dreaptă în Bucovina*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 271.

¹⁰⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁰⁷ *Ibidem*, p. 272.

¹⁰⁰⁸ Jean Ancel, *op. cit.*, p. 73.

scop, comisari care și-au depășit cu mult atribuțiile stabilite, decizând asupra angajații și concedierii lucrătorilor.¹⁰⁰⁹ Una dintre măsurile adoptate împotriva evreilor a fost reprezentată de naționalizarea a două clădiri și a trei mari loturi de teren („Căminul Evreiesc”) din Cernăuți situate în apropierea Mitropoliei Bucovinei, prin intermediul unei ordonanțe regale din 27 ianuarie 1938.¹⁰¹⁰ Această măsură a afectat și neliniștit profund comunitățile mozaice din Bucovina, alimentând astfel, izbucnirea unor acțiuni antisemite la Vîjnița, organizate de către formațiunile înarmate ale Partidului Național Creștin.¹⁰¹¹ La 22 ianuarie 1938 a fost adoptat decretul-lege cu privire la revizuirea cetățeniei române. Aplicarea în practică, a acestei legi a generat multiple probleme, în cazul comunităților mozaice ultrareligioase (în cazul Bucovinei), statul nerecunoscând căsătoriile religioase.¹⁰¹² Primăriile trebuiau să elaboreze și să afișeze la loc vizibil, listele cu evrei care aveau cetățenie, întregul proces generând un mecanism birocratic extrem de complicat cu repercusiuni sociale în cazul mozaicilor, dramatice.¹⁰¹³ La fiecare 40 de zile, evreii erau obligați să prezinte autorităților documentele de identitate, iar cei care le nu puteau furniza funcționarilor români probe suficiente își pierdeau cetățenia¹⁰¹⁴. În contextul acestor inițiative legislative, fără precedent în societatea românească, au fost reluate dezbatările în jurul „chestiunii evreiești”¹⁰¹⁵ a adoptării unor acte în favoarea anulării cetățeniei acordate de statul român evreilor. Acest decret le solicita persoanelor care dobândiseră cetățenia română înscrierea în registrul de naționalitate, înscrierea în Registrele privitoare la acordarea drepturilor cetățenești - în urma unei proceduri judecătoarești complicate - să fie repusă în discuție și să dovedească din nou cu acte – lucru extrem de dificil în practică, dat fiind intervalul de timp foarte scurt. La aproape doi ani de zile de la promulgarea legii, 225.222 evrei din România Mare și-au pierdut cetățenia, la care se mai adăugau încă 44.848 mozaici care nu figurau în nici un registru, aceste persoane fiind considerate „tolerate”¹⁰¹⁶. În același timp, echipele de „lăncieri” ai Partidului Național Creștin îi molestau pe evrei, provocând dezordine, tulburări și multă panică și neliniște în rândurile comunităților mozaice¹⁰¹⁷. În multe cazuri, echipele Partidului Național Creștin, aşa numitele „Cămăși Albastre”, au intrat în conflict chiar cu

¹⁰⁰⁹ *Ibidem.*

¹⁰¹⁰ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰¹¹ *Ibidem*, p. 77.

¹⁰¹² *Ibidem*, p. 81.

¹⁰¹³ *Ibidem*, p. 82.

¹⁰¹⁴ Catherine Durandin, *Istoria Românilor*, Iași, Institutul European, 1998, p. 229.

¹⁰¹⁵ Arhivele Diplomatice ale Ministerului de Externe (AMAE), București, fond *Problema 33/1940-1944*, f. 499.

¹⁰¹⁶ Lya Benjamin, Alexandru Florian (coord.), Anca Ciuciuc, *Cum a fost posibil? Evreii din România în perioada Holocaustului*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007, p. 54.

¹⁰¹⁷ Cristian Sandache, *Europa dictaturilor. Originile războiului româno-sovietic*, București, Editura Militară, 2007, p. 144–145.

membri ai Mișcării Legionare¹⁰¹⁸. La începutul anului 1938 diaspora evreiască constatând politica deliberat antisemită a guvernului Goga-Cuza a transmis un mesaj regelui Carol al II-lea semnat de către Leo Wolfson, Carol Sounreich și Herman Speier, președintele de onoare și respectiv, secretarul de onoare al „Ligii Evreilor Americani” (originari din România)¹⁰¹⁹. Evreii americanii se arătau „întristăți” de „actele și pronunciamentul primului-ministrului Goga”, considerate „negarea nu numai a promisiunilor Majestății Sale, ci și a obligațiilor luate de România prin tratatele internaționale și prin Constituție”¹⁰²⁰. Revizuirea statului juridic al evreilor anunțată de guvern încă de la 1 ianuarie 1938 a neliniștit comunitățile mozaice din România Mare, mulți dintre ei emigrând din Galicia și Rusia după 1919, alții venind după instalarea regimului lui Hitler în Germania în 1933¹⁰²¹. Nicolae Petrescu Comnen, ministru de externe a făcut o serie de declarații presei din SUA, Anglia și Franța arătându-le că revizuirea situației juridice a evreilor reprezintă „o simplă măsură de poliție și siguranță internă”¹⁰²². Publicația germană „Der Sturmer” consemna că „primele măsuri antisemite lasă să se întrezărească îndeplinirea unor dorințe devenite de mult publice. Emanciparea evreismului care secătuia pe țărani români a fost impusă Tânărului stat românesc de către (Benjamin-D.H.) Disraeli înaintea congresului de la Berlin. Orice proteste sau memorii zguduitoare n-au folosit la nimic. Europa, larg determinată în sens iudaic, a impus României libertatea evreilor”¹⁰²³. „The Jewish Chronicle” a publicat la 7 ianuarie 1938 articolul „Pericolul românesc”, iar la Ierusalim se aprecia că „nota de protest trimisă guvernului român de către Marea Britanie se datora intervenției evreilor sioniști”. Cotidianul „Davar” (Tel Aviv) menționa (9 ianuarie 1938) faptul că „a ajuns la cârma statului român un partid antisemit care are înscris în fruntea programului său nimicirea evreilor”¹⁰²⁴. Printre alte măsuri adoptate de către guvernul român se număra interzicerea apariției unor ziar precum „Adevărul”, „Lupta”, „Dimineața”, „Lumea”, „Ziua” din Iași, „Czernowitzer Blatt” (foaie evreiască în limba germană din Cernăuți), „Das Idisch Wort”, „Ofbau” (ambele în idiș)¹⁰²⁵ și „Darheinu” din Cernăuți, au fost suspendate¹⁰²⁶. La aceste ziară lucrau jurnaliști evrei, publicațiile respective apărând inclusiv în

¹⁰¹⁸ Ibidem, p. 145.

¹⁰¹⁹ Ibidem.

¹⁰²⁰ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina 1774-1939*, Iași, Editura Tipării Moldova, 2010, p. 362.

¹⁰²¹ Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 145.

¹⁰²² Ibidem, p. 146.

¹⁰²³ Ibidem, p. 147.

¹⁰²⁴ Ibidem, p. 150.

¹⁰²⁵ Aurelian Chistol, *Cronica unui eșec anunțat: Guvernarea Goga-Cuza*, Craiova, Editura Aius, 2011, p. 221.

¹⁰²⁶ Vasile Ciobanu, *op. cit.*, p. 127.

idiș¹⁰²⁷. Ziariștii evrei din redacțiile ziarelor „Dimineața” și „Adevărul” erau Constantin Graur (Avrum Bauer Rosenfeld), Emil Pauker (Şmil Pauker), Traian Vlad (Sanie Labin), Gr. Faur (Ghidale Gherş Brauer), Alex Graur (Aisig Brauer), „Scrutator” (Kalman Blumenfeld), Barbu Lăzăreanu (Burăh Rosenberg), A. P. Samson (Samson Avramovici), F. Brunea-Fox (F. Brauer) și alții.¹⁰²⁸ La 4 august 1938, prin *Decret regal* a fost adoptat „Regulamentul pentru funcționarea Comisariatului general pentru minorități” prin care se preciza că cetățenii români minoritari „sunt liberi să se folosească de limba maternă în materie de religie, de presă, în relațiile lor personale și comerciale, precum și în reunurile și întrunirile autorizate în conformitate cu legea”¹⁰²⁹ și „beneficiază de dreptul de a înființa, conduce și supraveghează pe spezele lor, instituții de binefacere, religioase sau sociale precum și școli și orice alte instituții de educație, cu dreptul de a întrebuința propria lor limbă și de a-și exercita cultul în mod nestingherit”¹⁰³⁰. În baza acestui act s-a procedat la recunoașterea minorităților naționale din Regatul României Mari, constituindu-se fiecare în organizații cu drept de reprezentare în Frontul Renașterii Naționale¹⁰³¹. Aceste prevederi legislative nu aveau valabilitate în cazul evreilor, fapt care a împiedicat accesul la funcțiile publice din statul român¹⁰³². Una dintre prevederile legislative cele mai explicite în cazul comunităților mozaice, a fost reprezentată de către decizia conducerii Ținutului Suceava, adoptată la 1 decembrie 1938. Documentul prevedea la art. 1 următoarele: „Cu începere de la 1 decembrie 1938, se interzice populației evreiești din Ținutul Suceava de a vorbi în magazine, ateliere, fabrici pe sălile Palatelor de Justiție, ale Camerelor de Comerț, și, în general, în toate instituțiile publice, altă limbă decât cea română. Patronii vor afișa peste tot, la loc vizibil, afișul „Se va vorbi românește!”¹⁰³³. La art. 4, documentul menționa faptul că „evreii care și-au pierdut cetățenia, cu ocazia revizuirii, n-au dreptul să ocupe vreun post, să lucreze în fabrici, ateliere, magazine”¹⁰³⁴. Aceste măsuri au afectat populația minoritară, în primul rând evreii, deschizând calea abuzurilor și violențelor. Decizia era semnată de către profesorul Gheorghe Alexianu, rezidentul regal al „Ținutului Suceava”. În caz de încălcare a acestei decizii erau prevăzute următoarele sancțiuni: „la prima abatere se va închide întreprinderea, biroul sau atelierul pe trei zile, la a

¹⁰²⁷ Radu Florian Bruja, *Extrema dreaptă în Bucovina*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 271.

¹⁰²⁸ Ion Lăcustă, *Cenzura veghează*, București, Editura Curtea Veche, 2007, nota 16, p. 308.

¹⁰²⁹ AMAE fond 71/*Franța*, vol. 65, f. 166.

¹⁰³⁰ SANICfond PCM Cabinet Civil, dosar 396, f. 17.

¹⁰³¹ *Ibidem*, f. 18; 23.

¹⁰³² Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944. Studii*, București, Editura Hasefer, 2003, p. 29-47.

¹⁰³³ SJAN Suceava fond *Colecția de Documente, pachet XXXI– 5/1938. România. Ținutul Suceava. Deciziunea nr. 6907/1938.*

¹⁰³⁴ *Ibidem*.

două pe 10 zile, iar la a treia abatere va fi închisă definitiv. Evreii care vor continua să vorbească pe stradă sau în locuri publice altă limbă decât română, vor dovedi că nu sunt cetăteni români și nu vor putea beneficia de avantajele cetățeniei române. Evreii care cu ocazia revizuirii cetățeniei române au pierdut cetățenia română nu mai au dreptul să ocupe vreun post, să exercite vreun comerț sau să lucreze în ateliere de industrie”¹⁰³⁵. Această decizie care lovea în evrei a fost cenzurată de către Biroul de Cenzură, astfel încât n-a fost publicată în presa vremii, o procedură uzuală în acele vremuri¹⁰³⁶. O simplă călătorie cu trenul era foarte riscantă pentru un evreu, întrucât puteau fi oricând, la o adică, aruncați pur și simplu din vagoane, aşa cum s-a și întâmplat în cazul lui Fabian Moise, care călătorea de la Dorohoi la București (suspectat că ar fi comunist)¹⁰³⁷. Evreii din comunitatea rădăuțeană au fost victimele acestui tip de comportament aberant susținut de către legionari, exponentii unui partid politic totalitar de extremă dreapta. Prăvăliile unor evrei rădăuțeni au fost devastate, au apărut violențele fizice la adresa membrilor comunității mozaice și.a. Violențele și măsurile antisemite au continuat într-o formă elaborată în timpul regimului Ion Antonescu (1940-1944).

¹⁰³⁵ Apud Ion Lăcustă, *op. cit.*, p. 208–209.

¹⁰³⁶ *Ibidem*, p. 209.

¹⁰³⁷ Apud Tamara Botez, *Frontul invizibil. Viață cotidiană și stări de spirit ale populației din Moldova în vremea celui de-al Doilea Război Mondial*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2016, p. 149.

CAPITOLUL XVIII

Stat, oraș, administrație și cetățeni. Problema cetățeniei

Problema cetățeniei a reprezentat unul dintre subiectele care au afectat într-un mod semnificativ încrederea evreilor față de statul român. Începând cu 1918, numărul evreilor din Regatul Român crescuse în mod semnificativ odată cu unificarea organizatoric-administrativă a comunităților mozaice din Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.¹⁰³⁸ Marile orașe ale Regatului Român din provinciile unite în 1918, Chișinău și Cernăuți erau locuite de comunități mozaice semnificative. Evreii aveau o pondere importantă la nivelul orașelor din Bucovina, Basarabia, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, concentrând în mâinile lor importante pârgii economice, financiare, comerciale, spirituale, educaționale, culturale și sociale. Începând cu 1918, evreimea din Regatul Român se va organiza și manifesta într-un mod unitar, păstrându-și însă specificul și tradițiile regionale în care evoluaseră de secole. Evreimea din Regatul României Mari era împărțită între comunități numeroase și dinamice cultivând un profil cultural distinct: germanofon în cazul celor din Bucovina, rusofon în situația mozaicilor basarabeni și maghiar (și german) pentru evreimea transilvăneană și bănățeană. Tema acordării cetățeniei române evreilor, a fost introdusă în spațiul public românesc interbelic prin intermediul presei și a dezbatelor parlamentare. A fost preluată și utilizată de către stat și autoritățile sale, devenind, în anumite situații, un instrument de limitare a numărului evreilor trăitori în Regatul Român. Documentele pe care le-am consultat reflectă o preocupare intensă a evreilor în dobândirea cetățeniei române versus numeroase tergiversări, abuzuri sau acte de corupție ale unor funcționari publici. Deși această problemă s-a regăsit în toate statele din spațiul Europei Centrale și Orientale după 1918, totuși, Regatul Român a fost printre ultimele din Europa care le-a acordat cetățenia locuitorilor săi de religie mozaică, prelungind și complicând astfel o procedură legitimă în alte state europene¹⁰³⁹.

¹⁰³⁸ Wilhem Filderman, *Memoriile & Jurnale*, volumul I: 1900-1940, Jean Ancel (editor), București, Editura Hasefer 2016, p. 202-207.

¹⁰³⁹ SJAN Suceava fond *Serviciul de Siguranță Suceava*, dosar 23/1920, f. 21.

În urma unor puternice presiuni venite din partea organizațiilor internaționale evreiești, Conferința de Pace de la Paris (1919-1920) a decis introducerea unor clauze speciale în textul tratatelor de pace care să stabilească acordarea cetățeniei evreilor¹⁰⁴⁰. La 28 mai 1919 a fost adoptat decretul lege nr. 2085 (publicat în Monitorul Oficial nr. 33 din 28 mai 1919) care stabilea în art. I: „locuitorii evrei ai vechiului Regat, majori, născuți în țară sau întâmplător în străinătate, din părinți așezați în țară, care n-au fost supuși unui stat străin, sunt cetăteni români și se vor bucura de toate drepturile cetățenești, dacă manifestă această voință, făcând declarațiunea că ei sunt născuți în România și că nu s-au bucurat de nici o protecție străină”¹⁰⁴¹. La 12 august 1919 a fost adoptat decretul lege nr. 3464 (publicat în „Monitorul Oficial” nr. 93 din 13 august 1919), iar prin articolul nr. 33 al Constituției din 29 martie 1923 au fost ratificate decretele-legi privind acordarea dreptului de cetățenie evreilor (nr. 2085 din 22 mai 1919, nr. 3646 din 13 august 1919)¹⁰⁴². Acordarea cetățeniei române¹⁰⁴³ în cazul evreilor se realiza - conform documentelor analizate de noi - în urma unor verificări minuțioase: la începutul anului 1919 autoritățile române solicitau detalii suplimentare despre un Moses Kamph, evreu, profesor din Siret¹⁰⁴⁴; în cazul unui alt evreu, Johann Gross (Hliboca) rapoartele Siguranței arătând că acesta „posedă indigenatul”¹⁰⁴⁵. În cazul unor persoane aparținând comunității evreilor (Abraham Snitzer - Volcineț, Abraham Israel Horowitz - Dornești, Chaim-Fridman - Șerbăuți)¹⁰⁴⁶ identificați în cursul cercetărilor noastre, formula procedurală utilizată s-a plasat pe aceleași coordonate birocratice¹⁰⁴⁷. Într-un alt caz, deși a dovedit- cu martori- că a lucrat o perioadă ca servitor în localitatea Șerbăuți - evreul Chaim-Fridman, a fost obligat de către autoritățile române să părăsească Bucovina cu destinația Austria¹⁰⁴⁸. În contextul manifestărilor antisemite specifice acelor vremuri, s-au înregistrat cazuri de angajați ai statului concediați doar pentru motivul că aparțineau religiei mozaice (unul dintre ele, fiind reprezentat de către Samuel Grosmann din Zastavna, concediat în baza acestui motiv

¹⁰⁴⁰ A se vedea analiza statului juridic al evreilor din România la Victor Neumann, *Istoria evreilor din România*, București, Editura Amarcord, 1995, p. 168–173.

¹⁰⁴¹ *Statutul juridic al evreilor și legislația românizării*. Lucrare întocmită de avocat Gh. Dumitraș- Bițoaia, București, Editura Prometeu, 1942, p. 15.

¹⁰⁴² *Ibidem*, p. 18.

¹⁰⁴³ Constantin Berariu, *Noua Constituție a României. Reflexiuni și ante-proiect*, extras din „Arhiva pentru Drept și Politică”, Cernăuți, Institutul pentru Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, 1922, p. 40–42.

¹⁰⁴⁴ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Siret*, dosar 8/1919, f. 4.

¹⁰⁴⁵ *Ibidem*, f. 11.

¹⁰⁴⁶ SANIC fond *Casa Regală*, dosar 14/1919, f. 26–80.

¹⁰⁴⁷ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Siret*, dosar 8/1919, f. 4.

¹⁰⁴⁸ Idem, fond *Prefectura județului Siret*, dosar 8/1919, f. 85.

din Jandarmerie la 3 februarie 1919)¹⁰⁴⁹. În felul acesta, funcționarii statului se făceau vinovați în mod oficial de comiterea unor abuzuri îndreptate în mod predilect asupra unor evrei, acte care nu erau pedepsite adekvat de către autoritățile vremii. Integrarea evreilor în statul român pe traseul obținerii cetățeniei s-a făcut anevoie după 70 de ani și numai în urma intervenției Înaltelelor Puteri Aliate și Asociate¹⁰⁵⁰ (respectându-se și evoluția internă - modernizatoare a statului român)¹⁰⁵¹. La 10 aprilie 1922, deputatul Adolf Stern a solicitat introducerea în proiectul de Constituție a prevederilor europene referitoare la „încetățenirea evreilor pământeni”¹⁰⁵². Se avea în vedere, compatibilizarea legislației românești cu prevederile europene în domeniul asigurării egalității tuturor cetățenilor în fața legii, în fond aplicarea concretă a unor prevederi vehiculate și agreate în timpul unor dezbateri parlamentare. Adoptarea unei legi speciale în sensul acordării cetățeniei evreilor s-a dovedit a fi în practică, o inițiativă foarte dificilă din cauza fervoarei antisemite care a caracterizat România anilor '20¹⁰⁵³.

Atmosfera ostilă evreilor s-a suprapus cu fenomenul venirii în România a unor grupuri numeroase din URSS și Polonia¹⁰⁵⁴. Acest exod al evreilor din statele învecinate României, a reprezentat doar un pretext, el nefind o cauză autentică a inflamării opiniei publice în chestiunea evreiască. Începând cu 1918, chestiunea încetățenirii evreilor a devenit o problemă de interes național, dezbatările având loc pe fondul unor agitații antisemite întreținute în mod constant de către diversi vectori de opinie precum A.C. Cuza, Nicolae Iorga, Nechifor Crainic¹⁰⁵⁵ și alții. Din aceste considerente, Benno Straucher și Salo Weiselberg s-au alăturat, încă din start, unor inițiative legislative care priveau acordarea în mod automat a etnicilor evrei aflați în

---

¹⁰⁴⁹ Alexandru Singer, Ion Șerbănescu, Federația Comunităților Evreiești din România. Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, *Parlamentari evrei în forul legislativ al României: 1919-1940: documente (extrase)*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 13.

¹⁰⁵⁰ Victor Neumann, *Problema emancipării evreilor reflectată în cultura română modernă*, în vol. *Identitate /alteritate în spațiul cultural românesc*, Culegere de studii editată de Al. Zub, Iași, Editura „Universității Al. I. Cuza”, 1996, p. 298 – 301.

¹⁰⁵¹ Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, București, Editura Albatros, 1995, p. 352-353.

¹⁰⁵² *Ibidem*, p.14.

¹⁰⁵³ Roland Clark, *Sfânta tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius Adrian-Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 54 și urm.

¹⁰⁵⁴ Dr. Adolph Stern, *Din viața unui evreu-român*, vol. III, București, Editura Hasefer, 2001, p. 143.

¹⁰⁵⁵ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcăineanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 52-53.

teritoriile românești începând cu 1914¹⁰⁵⁶. Adolph Stern și Iacob Pistiner au solicitat în timpul dezbaterilor din Parlament, desființarea indigenatului¹⁰⁵⁷.

Sursa: DJANS fond Primăria orașului Rădăuți, dosar 6/1939

¹⁰⁵⁶ Ioan Scurtu, Liviu Boar, *Minoritățile naționale din România (1918-1925). Documente*, București, Arhivele Naționale din România, 1995, doc. 121, p 569-560.

¹⁰⁵⁷ Gheorghe Florescu, *Legea dobândirii și a pierderii naționalității române din 1924 și evreii din România*, în „SAHIR”, V, 2000, p. 284. Adolph Stern a cerut respectarea legii din 30 august 1920 prin care „toții supușii ruși și austro-ungari din teritoriile alipite au primit automat cetățenia română” apud Dr. Adolph Stern, *Din viața unui evreu- român*, vol. III, București, Editura Hasefer, 2001, p. 184.

Târziu față de textele legislative adoptate cu privire la evrei în alte state europene, Regatul Român a adoptat (23 februarie 1924) „Legea pentru dobândirea și pierderii naționalității române”¹⁰⁵⁸.

---

¹⁰⁵⁸ Ioan Scurtu, Liviu Boar, *op. cit.*, doc. 146, p. 665-670.

CAPITOLUL XIX

Politica autorităților față de evrei

XIX.1. STATUL ȘI ACTORII POLITICI

Schimbarea regimurilor politice din Regatul Român a avut efecte dramatice asupra evreilor. Atmosfera pașnică de colaborare și înțelegere reciprocă interconfesională și interetnică din Bucovina Iсторică s-a deteriorat în mod constant. Curentele naziste s-au propagat în Bucovina dinspre Transilvania și Banat¹⁰⁵⁹. În Bucovina numărul adeptilor Legiunii „Arhanghelului Mihail” a crescut exponențial după înființarea acesteia prin desprinderea din L.A.N.C. în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu cunoscut drept „Căpitanul”. Alte partide - precum cel condus către A.C. Cuza și Octavian Goga - și-au avut în spațiul bucovinean organizații puternice, active și agresive prin discursul și mesajul antisemit și acțiunile violente împotriva evreilor. În 1926 Dimitriu Constantin, un student medicinist din București, l-a lovit în timpul unei adunări publice pe evreul rădăuțean Sigmund Schuller. Autoritățile române au început cercetările în acest caz, însă n-am identificat nici o măsură concretă adoptată în această speță¹⁰⁶⁰. La capitolul acțiunilor antisemite, s-a făcut remarcat Nechifor Robu, lider al partidului cuizist din localitate, deputat al acestui partid în Parlamentul Regatului Român, ulterior prefect. În perioada mandatului său de prefect, Nechifor Robu a emis o dispoziție prin care a interzis repaosul în ziua de sămbătă (când evreii cinsteau Sabatul).¹⁰⁶¹ Atacurile antisemite se desfășurau cu o frecvență ridicată în orașul Rădăuți. Cu prilejul campaniilor electorale, tematica antisemită funiza în mod regulat un suport pentru actorii politici locali. Astfel, cu prilejul alegerilor din 1934, cuiziștii au organizat diverse acțiuni publice soldate cu numeroase violențe la adresa partidelor acuzate că s-au vândut jidaniilor. Autoritățile evaluau numărul cuiziștilor la 2029 de persoane.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁹ SANIC fond DGP dosar 7/1919, f. 28.

¹⁰⁶⁰ Idem fond Vasile Stoica, dosar I/118, f. 7

¹⁰⁶¹ Franz Wisznioski, *Radautz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p. 38 (paginația textului este realizată conform traducerii).

¹⁰⁶² SANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 1/1933, f. 124.

Afișe electorale antisemite. Sursa: SANIC, fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 1/1933.

„Argumente electorale” folosite în mod constant de către LANC în timpul alegerilor.
Sursa: SANIC, fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 1/1933, f. 96.

La 19 februarie 1934 a avut loc un incident antisemit la Putna, studentul Popescu Dragoș (originar din Falcău) și membru al societății academice „Bucovina” din Cernăuți, a atacat cu pietre locuința comerciantului local Sandberg Adolf¹⁰⁶³. Cuziștii și studenții din Putna au promis că se vor răzbuna pe evrei din localitate. Incidentul a fost aplanat prin intervenția jandarmilor. Interdicția evreilor de a nu mai putea avea servitoare de confesiune creștină, i-a afectat grav pe evrei din Rădăuți.¹⁰⁶⁴

Adoptarea treptată a unei legislații antisemite cu trimitere directă la textele similare adoptate în Al Treilea Reich au pregătit excluderea evreilor din viața publică, socială, economică, financiară a Regatului Român Îngrijorați, fiind informați din surse diferite, despre acțiunile care se pregătau asupra lor, evreii rădăuțeni s-au adresat la 5 decembrie 1940 prin intermediul lui Isidor Presner, președintele Comunității Evreiești Rădăuți-Bucovina, lui Wilhem Fildermann, președintele Comunităților Evreiești din România, pentru a afla care sunt motivele întocmirii de către Poliția Rădăuți, a unor tabele cu evrei cu vârstă cuprinsă între 18-50 de ani de sex masculin¹⁰⁶⁵. Informațiile ajunse la evreii din Rădăuți arătau că, mozaicii din județul Câmpulung Moldovenesc (Vama, Gura Humorului) fuseseră somați să-și părăsească localitățile de baștină¹⁰⁶⁶. Într-o serie de localități din România (Făgăraș, spre exemplu) evreii fuseseră chemați la poliție și obligați să semneze declarații prin care „renunțau la prăvăliile lor”, în favoarea legionarilor¹⁰⁶⁷. Asemenea vești îngrijorau în cea mai mare măsură comunitatea mozaică rădăuțeană. Într-o comunitate precum aceea rădăuțeană unde 90% din reprezentanții administrației locale (Poliția, Jandarmerie și.a.) aveau simpatii sau figurau drept membri cu acte ai Partidului „Totul pentru Țară” este lesne de imaginat viața cotidiană a evreilor. Cedările teritoriale ale Regatului Român din vara anului 1940 au indus în mentalul colectiv românesc o atitudine injustă a comunităților evreiești din Bucovina și Basarabia față de militarii și civili români care se retrăgeau în fața înaintării rapide a trupelor sovietice. În mod artificial, în opinia publică a fost indus un vinovat pentru neputință și atitudinea autorităților române în frunte cu regele Carol al II-lea în fața ultimatumului sovietic (26 iunie 1940). Numeroși evrei din localitățile părții de sud a Bucovinei au devenit victimele unor pogromuri, violențe, asasinate, jafuri și.a. Întreaga atmosferă a fost descrisă de către Meier Teich, președintele Comunității Evreilor din Suceava, în cazul evreilor drept una „deplorabilă”.¹⁰⁶⁸ La 30 iulie 1940, ziaristul rădăuțean, Cernușcă Dimitrie (str. „Cuza Vodă” nr. 6) le recomanda autorităților române adoptarea unor măsuri ferme împotriva „jidovimii” din Rădăuți, fără riscurile destrămării unei

¹⁰⁶³ *Ibidem*, f. 156.

¹⁰⁶⁴ Franz Wisznioski, *op. cit.*, 1966, p. 38.

¹⁰⁶⁵ SANIC, fond *Colecția Comunități Evreiești din România*, dosar 24/1940, f. 2.

¹⁰⁶⁶ *Ibidem*, f. 3.

¹⁰⁶⁷ *Ibidem*, f. 4.

¹⁰⁶⁸ Apud Jean Ancel, *Contribuții la istoria României, Problema evreiască 1933-1944*, vol. I, partea întâi, București, Editura Hasefer, 2001, p. 225.

prietenii perimate între funcționărime și jidovimea din localitate”, sugerând câteva măsuri tranșante („Să se bată toba pentru schimbarea banilor mărunți găsiți în casele jidovești. În cazul că nu vor să preschimbe să li se închidă prăvălia, iar ei arestați. Să se percheziționeze beciurile cu zahăr, chibrituri, orez, sare, petrol, ulei...la jidovii Sommer Leizer, Sommer Salomon, Barather Kostiner și toate prăvăliile care au avut astfel de mărfuri. Să se dea dispoziție organelor polițienești, ca orice reclamație făcută contra unui jidan și se dovedește a fi întemeiată, să fie soluționată în cadrul legilor noi. Să se vândă petrolul în formă convenabilă și proporțională. Să nu fie vândută unora (unui gardian care ia un pol de la un jidan). Vânzarea mărfurilor de primă necesitate să vândă fără întrerupere prin rotație de personal, pentru a nu pierde populația timpul. Refugiat din Cernăuți, Cernușcă mai recomanda, în scopul evitării unor evenimente de genul celor desfășurate cu ocazia evacuării Nordului Bucovinei și a Basarabiei la 28 iunie 1940, „să nu se cruce prietenile, să nu fie frică de jidovi, să facem dreptate populației sărace, pe umerii căreia apasă greul. Să dovediți energie și respectul legii căci legile actuale sunt create pentru cei ce vor și știu să le aplice. O încercare doveditoare că există energie în Rădăuți, ne va duce la constatarea că în orice împrejurare jidanii vor fi în stare să trăiască cu conștiința că au avut un regim românesc plin de energie dar și de dreptate, condus de un popor care știe să-și apere existența (sic!)”¹⁰⁶⁹ Numărul evreilor rămas în teritoriile controlate de guvernul român a scăzut dramatic ajungând la 283.000 (2,1%)¹⁰⁷⁰. Restul evreimii a intrat sub administrația sovietică și maghiară (în urma Dictatului de la Viena, România a cedat Germaniei partea de N-V a Transilvaniei)¹⁰⁷¹. La 14 octombrie 1940 Trufin Petru, șeful Poliției Legionare Rădăuți, i-a confiscat fără drept, evreului Edelstein Herman, șase cauciucuri și opt camere de camion, pe care le-a depozitat în incinta Prefecturii Rădăuți. Ulterior, Edelstein și-a recuperat bunurile în urma unei reclamații depuse la Poliția Rădăuți (31 ianuarie 1941).¹⁰⁷² La 26 noiembrie 1940 din ordinul lui Pantelimon Prelipceanu, șef al Poliției Rădăuți, evreilor rădăuțeni le-au fost confiscate 92 aparate de radio. Acestea au fost preluate de către Costea Gavril, un lider legionar local și depozitate în incinta sediului legionar Rădăuți¹⁰⁷³. Înainte de răpirea Bucovinei de nord și a Basarabiei, un recensământ efectuat de un număr de 500.000 de agenți menționa un procent de 4% în cazul evreilor¹⁰⁷⁴. După cedarea acestor teritorii, numărul evreilor a scăzut în mod dramatic¹⁰⁷⁵. Acest trend se va opri după 1945, el fiind reluat, inevitabil, odată cu înființarea statului Israel...

¹⁰⁶⁹ SANJ Suceava fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 96/1940, f. 2–3.

¹⁰⁷⁰ SANIC, fond *PCM-SSI*, dosar 31/1939, f. 31.

¹⁰⁷¹ *Ibidem*, f. 53.

¹⁰⁷² SANJ Suceava fond *Prefectura Județului Rădăuți*, dosar 146/1941, f.52.

¹⁰⁷³ *Ibidem*.

¹⁰⁷⁴ SANIC, fond *PCM-SSI*, dosar 31/1939, f. 56.

¹⁰⁷⁵ *Ibidem*, f. 67-80. A se vedea studiul, *Problema evreiască în România octombrie 1940*.

CAPITOLUL XX

Excluderea economică și *Numerus Clausus*

In timpul guvernării Goga - Cuza au fost elaborate și adoptate texte legislative antisemite care au întors Regatul Român spre timpurile Evului Mediu, îngrozind și panicând efectiv comunitățile mozaice din spațiul românesc, mulți dintre aceștia alegând soluția emigrării spre alte state îndepărtate precum Brazilia, Mexic, Argentina sau cu o democrație solidă precum Franța și Marea Britanie și.a. Evreii s-au văzut brusc confruntați cu crime și violențe de o cruzime nemaintâlnită, depoziții de bunuri și proprietăți personale, boicotarea „comerțului evreiesc” reprezentând o parte integrantă a unor discursuri publice rostite de liderii unor grupări politice totalitare precum Legiunea Arhanghelului Mihai/Garda de Fier/Partidul „Totul pentru Țară”. Analizele specialiștilor menționează faptul că evreii din județul Rădăuți au fost depozitați de 65 ha teren arabil, 52 ha de pășune, 16 ha de pădure (133 ha în total).¹⁰⁷⁶ Statul român a dat impresia intrării sale în colaps social drept dovadă fiind reacțiile întârziate, ineficiente împotriva măsurilor și atitudinilor antisemite tot mai numeroase în spațiul românesc. În baza ordinului 9222 din 25 aprilie 1939 emis de Comandamentul Teritorial al Regiunii 4 Armată o serie de brutării au fost obligate să lucreze pentru armată. În prealabil, aceste brutării au fost inspectate și verificate în vederea stabilirii condițiilor igienice pe care le ofereau. Este vorba de brutăria „Flaschenberger Moses” (str. Regina Maria nr. 14), „Gottlieb Phöbus” (str. Iuliu Maniu nr. 20) și „Glaser Victor” (Ștefan cel Mare nr. 20). În cursul controlului au fost constataate o serie de neajunsuri, patronilor fiindu-le recomandate o serie de măsuri pentru înlăturarea deficiențelor constataate. Comerțul și în general, viața economică, socială, comunitară evreiască au fost serios perturbate pe fondul ascensiunii extremei drepte în viața publică românească și a reacțiilor slabe din partea autorităților statului.

---

¹⁰⁷⁶ SANIC fond PCM-SSI, dosar 31/1939, f. 151. Vezi studiul *Tablou de terenurile expropionate de la evrei pe județe*.

În mod constant, comerțul și viața economică evreiască au fost premeditat perturbate prin acțiuni planificate ale legionarilor, aflați oficial la putere începând cu 27 ianuarie 1940, dată la care România a fost proclamată „stat național-legionar”¹⁰⁷⁷. În temeiul Decretului Lege publicat în „Monitorul Oficial” nr. 233 din 5 octombrie 1940 se stabilea faptul că „evreii nu pot stăpâni, dobândi sau deține proprietăți rurale în România”¹⁰⁷⁸. Evreii au fost săntajați, agresați și amenințați fiind împiedicați să-și exercite activitățile comerciale și economice specifice. În Rădăuți - dar și în alte localități - au fost afișate pancarde prin care li se solicita în mod imperativ cetătenilor: „să nu cumpere mărfuri din prăvăliile evreiești!”¹⁰⁷⁹. La 27 noiembrie 1940 a fost luată decizia anulării cărțile de capacitate profesională - având în vedere fraudele înregistrate la Oficiul din Rădăuți a fostei Camere de Muncă din Cernăuți.¹⁰⁸⁰ De aceste măsuri au fost afectați o serie de meșteșugari evrei din orașul Rădăuți, după cum urmează:

Turteraub Lotty, croitor, domiciliat în strada „Voluntarilor”, nr. 43 (nr. 1450 din 14 octombrie 1939). Schauer Nathan, croitor, domiciliat în strada „Iuliu Maniu” nr. 65, cl. I (nr. 141 din 26 martie 1941).

Grunberg Roza, croitor, domiciliat în str. „Ștefan cel Mare” nr. 22.

Rauchbach Leib, măcelar, domiciliat în str. Iuliu Maniu nr. 40 (nr. 4008 din 28 iunie 1939).

Schlauch Iacob a Mendel, măcelar, domiciliat la „Școala Băieți” nr. 15 (nr. 134 din 19 decembrie 1938).

Goldschirch David, croitor, domiciliat în Rădăuți, cl. I, dosar nr. 143 din 26 martie 1939.

Schauer Isidor, croitor, cl. I, domiciliat în str. „Iuliu Maniu” nr. 140 din 26 martie 1939.

Beer Rosa Rosner, croitorească, domiciliată în str. „Vasile Bodnărescu” nr. 1656 din 4 iunie 1940.

Schaje Beer Gelber, brutar, domiciliat în str. „Regina Maria” nr. 3, cl. I, dosar nr. 5212 din februarie 1939.

Pihovici Iosef, chelner, domiciliat în str. „R. Iancu” nr. 33, cl. I, dosar nr. 144 din 26 martie 1939.

Guttman Solomon, geamgiu, domiciliat în str. „Iuliu Maniu” nr. 51, din 398 din 22 ianuarie 1939.

¹⁰⁷⁷ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1914-1919. Cu un adaos de însemnări 1871-1941*, Ediția a III-a, revăzută. Note, indice și ediție îngrijită de dr. Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014, p. 324.

¹⁰⁷⁸ Victoria Camelia Cotos, *Populația Bucovinei în perioada interbelică*, Iași, Editura Demiurg, 2009, p. 85.

¹⁰⁷⁹ *Ibidem*, p. 86.

¹⁰⁸⁰ „Monitorul Oficial”, Partea I, 1941 03-010, nr. 58, CIX, 10 martie 1941, p. 1197-1207.

Pressner Isidor, sifonar, domiciliat în str. „Ștefan cel Mare” nr. 76, dosar nr. 675 din 5 martie 1939.

Katz Pinkas, instalator apă, domiciliat în str. „Volovățului” nr. 18, dosar nr. 1013 din 11 aprilie 1939.

Guttman Josef, frizer, cl. I, domiciliat în str. „Norocului” nr. 686 din 29 ianuarie 1940.

Reicher Josef David, cojocar, domiciliat în str. „Regina Maria” nr. 38, dosar nr. 1436 din 17 octombrie 1939.

Reiczer Rachel, corsetieră, domiciliată în str. „Apei” nr. 2, dosar nr. 523 din 8 februarie 1939.

Goldhirsch Baruch, croitor, dosar nr. 1564 din 22 decembrie 1939.

Berstein Abraham, croitor, domiciliat în str. „Hanului” nr. 13, dosar nr. 1510 din 8 decembrie 1939.

Goldstein Silvia, croitorească, domiciliată în str. „Iancu Flondor” nr. 27, dosar nr. 1527 din 20 decembrie 1939.

Berger Michel, brutar, domiciliat în str. „Topliței” nr. 5.

Buler Solomon Leib, morar, dosar nr. 555 din 1938.

Rosentraus Hersch, croitor, domiciliat în str. „Sf. Maria” nr. 12, cl. I, dosar nr. 292 din 20 aprilie 1939.

Wasseman Eva, coafeză, domiciliată în str. „Norocului” nr. 24, dosar nr. 337 din 19 mai 1939.

Wagner Israel, croitor, domiciliat în str. „Iuliu Maniu” nr. 34, dosar nr. 807 din 23 martie 1939.

Stenzel Haschel, croitor, domiciliat în str. „Băii” nr. 642, dosar nr. 954 din 2 aprilie 1939.

Katz Josef, morar, domiciliat în str. „Regina Maria” nr. 142, dosar nr. 1537 din 20 decembrie 1939.

Glasar Abraham, domiciliat în str. „Norocului” nr. 62, dosar nr. 1319 din 25 iulie 1939.

Gruber Josef Moses, tâmplar, domiciliat în str. „Piața Unirii”, dosar nr. 1101 din 25 aprilie 1939.

Hartinger Carol, bărbier, domiciliat în str. „Norocului” nr. 29, dosar nr. 78 din 20 februarie 1939.

Helman Sami, bărbier, domiciliat în str. „Piața Unirii”, dosar nr. 154 din 1939.

Herșcovici Aron, domiciliat în str. „Iuliu Maniu” nr. 1, dosar nr. 151 din 1939.

Kern Aron, măturar, domiciliat în str. „R. Nistor” nr. 22, dosar nr. 532 din 20 decembrie 1939.

Kern Berl, năsturăr, domiciliat în str. „R. Nistor” nr. 22, dosar nr. 1530 din 12 decembrie 1939.

- Kern Hetț Itzig, năsturar, domiciliat în str. „R. Nistor” nr. 22, dosar nr. 1531 din 20 decembrie 1939.
- Drach Hersch, tăbăcar, domiciliat în str. „R. Adolf” nr. 1, dosar nr. 964 din 4 martie 1939.
- Baruch David, tâmplar, domiciliat în str. „R. Bodnar” nr. 11, dosar nr. 202 din 3 ianuarie 1939.
- Vininger Israel, strungar, domiciliat în str. „R. Școlii” nr. 8, dosar nr. 160 din 21 decembrie 1939.
- Laufer Josef, cârnățar, domiciliat în str. „Putnei” nr. 18, dosar nr. 528 din 8 februarie 1939.
- Goldschleger Sali, croitor, domiciliat în str. „Oborului” nr. 4, dosar nr. 1620 din 23 februarie 1940.
- Schulberg Ioil, şiretar, domiciliat în str. „Regele Carol” nr. 30, dosar nr. 164 din 25 decembrie 1938.
- Ofenberger Leib, frizer, domiciliat în str. „Braustein” nr. 37, dosar nr. 105 din 8 martie 1939.
- Rosenfeld Solomon, bărbier, domiciliat în str. „Regina Maria”, dosar nr. 157 din 4 aprilie 1939.
- Feigel Maria, coafeză, domiciliată în str. „Ştefan cel Mare” nr. 5, dosar nr. 50 din 12 februarie 1939.
- Vininger Vica, coafeză, domiciliată în str. Iuliu Maniu nr. 27, dosar nr. 12 din 25 ianuarie 1939.
- Kronenfeld Zili, coafeză, domiciliată în str. „Slagăr” nr. 1, dosar nr. 13 din 12 ianuarie 1939.
- Gottetsmann Emanuel, bărbier, domiciliat în str. „Iancu Flondor” nr. 33, dosar nr. 155 din 4 aprilie 1939.
- Lang David Leib, blănăr, cl. I, domiciliat în str. „Voluntarilor” nr. 47, dosar nr. 679 din 10 ianuarie 1940.
- Lauchman Sali Hil, modistă, domiciliată în str. „Florilor” nr. 1, dosar nr. 82 din 1938.
- Niedorhofer Moses, nichelar, domiciliat în str. „Iancu Nistor” nr. 50, dosar nr. 410 din 1 iulie 1939.
- Berger Rudbin, cizmar, domiciliat în str. „Topliței” nr. 5, dosar nr. 588 din 12 februarie 1939.
- Şloim Solomon, tinichigiu, domiciliat în str. „Vânătorilor” nr. 3, dosar nr. 1413 din 30 august 1939.
- Vlodinger Schaje, croitor, nr. dos. 5351 din 1937.
- Schachter Frida, croitoreasă domiciliată în str. „Regina Maria” nr. 112, dosar nr. 2864 din 1936.

- Haitner Isac, croitor, domiciliat în str. „V. Bodnărescu” nr. 5, dosar nr. din 1796 din 1936.
- Stenzel Osias, croitor, domiciliat în str. „Ștefan cel Mare” nr. 80, dosar nr. 3284 din 1936.
- Grumed Leon, croitor, domiciliat în str. „Regele Carol al II-lea” nr. 1559, dosar nr. din 1506 din 1936.
- Sternschus Etka, croitorească, domiciliată în str. „Ștefan cel Mare” nr. 41, dosar nr. 760 din 1936.
- Brecker Regina, corsetieră, domiciliată în str. „Sf. Treime” nr. 29, dosar nr. 460 din 1939.
- Schtenzel David, croitor, domiciliat în str. „Băii” nr. 5, dosar nr. 3274 din 1938.
- Guttman Fani, corsetieră, domiciliată în str. „Iuliu Maniu” nr. 39, dosar nr. 3574 din 1937.
- Sadinger Ieti, croitor, domiciliat în str. „Iuliu Maniu” nr. 25, dosar nr. 1562 din 1936.
- Modianu Loty, corsetieră, domiciliat în str. Ștefan cel Mare nr. 582, dosar nr. 3480, din 1937.
- Kremer Mendel, electrician, domiciliat în str. „Băii nr. 4, dosar nr. 256 din 1937.
- Holinger Mendel, richtuitor, domiciliat în str. „Voluntarilor” nr. 51, dosar nr. 1035 din 1936.
- Schleim Sali, coafeză, domiciliată în str. „Hanului” nr. 8, dosar nr. 3263 din 1936.
- Merling Samuel, morar, domiciliat în str. „V. Bodnărescu” nr. 28, dosar nr. 1546 din 1936.
- Stern Heim, fierar, domiciliat în str. „Voluntarilor” nr. 49, dosar nr. 1355 din 1936.
- Rikzer Israel Guecer, tinichigiu, domiciliat în str. „Topliței” nr. 10, dosar nr. 256 din 1936.
- Veinschau Moses, brutar, domiciliat în str. „Topliței” nr. 18, dosar nr. 131 din 1937.
- Glater Max, fotograf, domiciliat în str. „Regele Ferdinand” nr. 63, dosar nr. 3078 din 1936.
- Brucher Moritz, blănăr, domiciliat în str. „Vânătorilor” nr. 28, dosar nr. 417 din 1936.
- Solomon Leib Rauchbach, dosar nr. 1212 din 1936.
- Kohn Froim, tapițier, dosar nr. 534 din 1938.
- David Michel, şelar, domiciliat în str. „Regele Ferdinand”, dosar nr. 488 nr. 1936.
- Schachter Isac, domiciliat în str. „Regele Carol” nr. 58, dosar nr. 1623 din 1936.

Al doilea război mondial a început la 1 septembrie 1939 prin atacarea Poloniei de către Germania. La 3 septembrie 1939 Franța și Marea Britanie au declarat și ele război celui de Al Treilea Reich¹⁰⁸¹. Nu vom insista asupra contextului care l-a provocat - acesta fiind astăzi deja unul foarte cunoscut datorită contribuțiilor istoricilor și cercetătorilor - însă vom menționa faptul că războiul s-a extins, după 1 septembrie 1939, rapid în întreaga lume, depășind toate proiecțiile anterioare, prin amploarea, tragediile, numărul de victime, metamorfozele teritoriale, sociale, economice și politice provocate¹⁰⁸². Odată cu ocuparea Poloniei în tandem cu Uniunea Sovietică, hitleriștii au creat „Guvernământul Poloniei” unde au început punerea în aplicare a ideilor descrise în detaliu de către Adolf Hitler în „Mein Kampf”¹⁰⁸³. A început astfel aplicarea „soluției finale” în accepția lui Adolf Hitler¹⁰⁸⁴ însemnând distrugerea evreilor prin arderea cadavrelor acestora, inițial gazate în camere speciale (*holos-ardere*)¹⁰⁸⁵. Holocaust provine etimologic de la grecescul *holokauston*, traducerea dată de Septuaginta pentru cuvântul ebraic *olah* adică „ceea ce este de oferit”, în engleză el fiind redat ca „o ofrandă prin foc către Domnul”, „ofrandă arsă” sau „jertfă rituală prin foc”¹⁰⁸⁶. „Exterminarea evreilor prin Holocaust a depășit ca număr de victime, chiar distrugerea Templului în '70 e.n., întrucât exterminarea evreimii din Europa răsăriteană a pus capăt existenței de 1000 de ani a evreimii aşchenarde, instruită în idiș, limba în care bărbații au studiat Tamudul, mamele îngânau cântece de leagăn și copiii își însoțeau cântecele de leagăn, negustorii își făceau afacerile și tranzacțiile comerciale, limba în care tinerii făceau curte fetelor. Idișul a reprezentat mijlocul de exprimare a unei mari religii” – aşa cum extrem de emoționant a scris Lucy S. Dawidowicz într-un volum publicat în 1999 de către Editura Hasefer, și a dat naștere unei culturi foarte bogate¹⁰⁸⁷. În septembrie 1939 la Rădăuți au fost adăpostiți numeroși refugiați polonezi. Comunitatea evreiască a contribuit finanțiar și material la ajutorarea acestor refugiați. Printre refugiați, s-au aflat și numeroși evrei¹⁰⁸⁸.

¹⁰⁸¹ A. J. P. Taylor, *Originile celui de la doilea război mondial*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 213.

¹⁰⁸² Anatol Petrencu, *Basarabia în timpul celui de al doilea război mondial (1939-1945)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2006, p. 15 și urm.

¹⁰⁸³ Oliver Lustig, *Da, a existat Holocaust! în vol. Reflecții despre Holocaust. Studii, articole, memori*, Asociația Evreilor din România Victime ale Holocaustului, București, 2005, p. 116-137.

¹⁰⁸⁴ Lucian Boia, *Tragedia Germaniei 1914-1915*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 122-125.

¹⁰⁸⁵ Jacques Attali, *Evreii, lumea și banii. Istoria economică a poporului evreu*, București, Editura Univers, 2011, p. 411.

¹⁰⁸⁶ David G. Williamson, *Al Treilea Reich*, București, Editura All, 2012, p. 69.

¹⁰⁸⁷ Apud Lucy S. Dawidowicz, *Războiul împotriva evreilor 1933-1945*, București, Editura Hasefer, 1999, p. 25.

¹⁰⁸⁸ SJAN Suceava fond *Prefectura Rădăuți*, dosar 34/1941, f. 11-18.

Sursa: SANIC fond Ministerul Afacerilor Interne. Oficiul de Documentare și Studii Administrative, 1933-1949, dosar 42.

Sursa: SANIC fond Ministerul Afacerilor Interne. Oficiul de Documentare și Studii Administrative, 1933-1949, dosar 67, vol. II.

CAPITOLUL XXI

Rebeliunea legionară și pogromul rădăuțean (21-23 ianuarie 1941)

Pogromurile care s-au desfășurat strict în spațiul geografic românesc au în spatele lor o lungă istorie. Violențele antisemite au fost numeroase în istoria românilor, ele răbufnind chiar în momentele semnificative asociate parcursului complex al devenirii naționale precum 1856, răscoala din 1907¹⁰⁸⁹ și-a. În spațiul bucovinean, manifestările antisemite au crescut în mod exponențial începând cu 1918, pe fondul complicat și delicat al manifestărilor ultranaționaliste, antisemite, xenofobe și-a. Între 1922-1923 numeroase acțiuni antisemite au avut loc la Iași, Botoșani, Cluj, București¹⁰⁹⁰. Ele au însemnat în practică, spargerea unor geamuri ale unor magazine/proprietăți evreiești, organizarea unor marșuri antisemite, blocarea accesului elevilor în școli și universități, comiterea unor asasinate și întreținerea violențelor la adresa unor evrei și-a¹⁰⁹¹. În câteva rânduri, studenții creștini le-au cerut autorităților române introducerea *mensus clausus* și *mensus nullus*, încercând astfel să eliminate concurența evreilor. Grave incidente antisemite au avut loc la Cluj și Oradea, finalizate prin devastarea unor sinagogi, incendieri, molestări de persoane, jafuri, fapte în general, rămase nepedepsite de autorități¹⁰⁹². Incidentele de acest gen au continuat în intensitate și s-au extins în timpul guvernării național-țărănistă, în localități precum Borșa, Sighet, Suceava, Bălți, Soroca, Iași și-a¹⁰⁹³. Unele mesaje antisemite s-au regăsit în cuprinsul documentelor adoptate cu prilejul Congresului studenților creștini de la Târgu Mureș din 1936¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁸⁹ Florin Petrescu, *Istoria evreilor. Holocaustul*, manual pentru liceu, București, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 48-49.

¹⁰⁹⁰ SANIC fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 10/1930, f. 1-2.

¹⁰⁹¹ *Ibidem*.

¹⁰⁹² Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcăineanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 48.

¹⁰⁹³ SANIC fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 2/1922, vol. I, f. 5.

¹⁰⁹⁴ Florin Petrescu, *op. cit.*, p. 49.

În orașul Rădăuți și în localitățile limitrofe, Mișcarea Legionară era foarte bine reprezentată, ea susținând și promovând constant un discurs antisemit virulent, organizând numeroase acțiuni îndreptate împotriva evreilor. Documentele studiate ne confirmă faptul că violențele antisemite deveniseră parte a cotidianului interbelic bucovinean. Unul dintre liderii ultranaționaliști renomul pentru discursul său violent antisemit și prin acțiunile sale fizice îndreptate împotriva unor evrei, a fost Nechifor Robu, originar din Volovăț (localitate apropiată de Rădăuți). Spațiul geografic rădăuțean a fost parte componentă a aceluia areal - care prin reglementările și măsurile adoptate - a pregătit și organizat momentul de o unicitate dramatică în istoria umanității cunoscut drept Holocaust¹⁰⁹⁵. La 6 septembrie 1940, Carol al II-lea a renunțat la tron în favoarea fiului său, Mihai, puterea în stat fiind preluată de către Ion Antonescu (între 14 septembrie 1940-27 februarie 1941 România a avut un regim național-legionar). La 13 septembrie 1940, legionarii au organizat o mare manifestație în Rădăuți, îndreptându-se spre Prefectura localității¹⁰⁹⁶.

Mitul toleranței și înțelegerii dintre minoritățile naționale specifică geografiei umane bucovinene a suferit o cruntă lovitură, în preajma celui de al Doilea Război Mondial. Documentele pe care le-am identificat, studiat și analizat în cursul cercetărilor de arhivă confirmă, din nefericire, acest lucru. Evoluțiile politice și sociale din Regatul Român au reflectat preluarea simbolică și reală a unor termeni și instrumente din modul de acțiune și operare al celui de Al Treilea Reich. Ce se va întâmpla în România și în provinciile sale istorice, Bucovina în cazul de față, a reprezentat în realitate, programul regimului antonescian de eliminare completă a evreilor, Transnistria fiind doar o soluție temporară până la exterminarea totală a acestora în lagărelle din Reich. Soluția finală, înțeleasă ca fiind procedura de eliminare fizică a evreimii în cadrul lagărelor de exterminare concepute în mod special, a reprezentat realitate crudă a Holocaustului.¹⁰⁹⁷ În orașul Rădăuți, de pildă, în timpul evenimentelor cunoscute drept „rebeliunea legionară” evreii au fost bătuți, umiliți, jefuiți, terorizați, uciși. Aceste evenimente au fost minuțios și premeditat organizate, având drept țintă eliminarea evreilor din viața socială și publică a localității, în paralel cu preluarea puterii locale de către legionari. Astfel de acțiuni s-au desfășurat în întreaga Țară, și-au adus enorme prejudicii umane și materiale populației evreiești, compromițând în bună măsură acele instituții ale statului care s-ar fi cuvenit să

¹⁰⁹⁵ *Ibidem*, p. 73-74.

¹⁰⁹⁶ Franz Wiszniewski, *Radatz die deutsche Stadt Buchelandes (Rădăuți-cel mai germanizat oraș al Bucovinei)*, 1966, p. 43.

¹⁰⁹⁷ A se vedea, Robert Jay Lifton, *Medicii naziști. Exterminarea medicală și psihologia genocidului*, Traducere din limba engleză de Mihai Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Publishing, 2014, p. 17 și urm.

intervină imediat și adecvat în stoparea acestor acte de un barbarism aparte¹⁰⁹⁸. Astăzi acele evenimente, privite probabil cu detasare, rațiune și de la mare distanță în timp, trezește sentimente de adâncă compasiune pentru drama unor oameni a căror singură vină era aceea a fi fost evrei. Instaurarea statului național-legionar la 14 septembrie 1941 a deschis calea unei puternice campanii antisemite și unor violențe fără precedent îndreptate în primul rând, împotriva evreilor. Odată ajunsă la guvernare, Garda de Fier și-a numit prefecti în multe din cele 50 de județe ale României, a fost creată Poliția legionară în frunte cu generalul Constantin Petrovicescu, au fost numite persoane legionare în fruntea unor instituții ale statului, dublându-se efectiv administrația antonesciană¹⁰⁹⁹. Presa antisemită progermană („Porunca Vremii”, „Buna Vestire” și-a) și-a intensificat propaganda împotriva evreilor¹¹⁰⁰. Îngrijorat de perspectiva antisemită a statului național-legionar (proclamat în mod oficial la 14 septembrie 1940-D. H.), Wilhem Filderman s-a adresat (18 septembrie 1940), generalului Ion Antonescu, care i-a răspuns că nu „se va angaja într-o politică de persecutare a evreilor, în condițiile în care coreligionarii acestuia nu vor sabota în mod direct sau secret regimul, fie economic sau politic”¹¹⁰¹. Antonescu a mințit în răspunsul său, întreaga politică a guvernării național-legionare având un profund caracter antisemit, acest regim excelând la capitolul asasinate, violențe și măsuri extreme antievreiești. În decurs de câteva săptămâni, guvernul a adoptat un număr ridicat de texte legislative, prin intermediul cărora evreii au fost în mod premeditat, oficial și efectiv discriminați, excluși și depozați de bunurile pe care le aveau în proprietate¹¹⁰². Pentru a ne edifica în privința acestor aspecte, este suficient să analizăm datele și informațiile prezентate în rândurile următoare: la 5 octombrie 1940 au fost numiți prinț-ur un decret *comisari de românizare* pentru a realiza conformarea cu directivele Ministerului Economiei Naționale.

¹⁰⁹⁸ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1914-1919. Cu un adaos de însemnări 1871-1941*, Ediția a III-a, revăzută. Note, indice și ediție îngrijită de dr. Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014, p. 338-339.

¹⁰⁹⁹ Teșu Solomovici, *Istoria evreilor din România. 2000 de ani de existență*, Volumul I, București, Editura Teșu, 2007, p. 241.

¹¹⁰⁰ Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii din România în timpul regimului Antonescu (1940-1944)*, Iași, Editura Polirom, 2001, și urm.

¹¹⁰¹ Denis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940-1944*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 72. La 18 august 1941, rădăuțeanul Isak Auslander a fost arestat sub acuzația că „ar fi deținut valute străine”. SANIC fond *Colecția 50*, dosar 313, f. 549.

¹¹⁰² Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V (octombrie 1941-iunie 1942), București, 2001, ediție de documente întocmită de Marcel Dumitru Ciucă și Maria Ignat, doc. 8, p. 121-163.

Șapte comisari ai Gărzii de Fier au fost numiți special pentru industria petrolieră, cu scopul de a „româniza” societățile petroliere prin concesierea angajaților evrei¹¹⁰³ și străini¹¹⁰⁴. Au fost expropriate proprietățile imobiliare (5 octombrie), terenurile forestiere (12 noiembrie) și companiile de navigație (4 decembrie) deținute de evrei. A fost creat în mod special de către legionari, un „Comitet de Investigații Crimale” pentru identificarea celor „vinovați de executarea legionarilor în vremea lui Carol al II-lea”¹¹⁰⁵. În noaptea de 26/27 noiembrie 1940 legionarii au masacrat 64 de foști miniștri și ofițeri de poliție închiși în închisoarea de la Jilava. 11 evrei au fost uciși de către legionari în aceeași noapte în Gara Ploiești. A doua zi, au fost uciși prin împușcare de către legionari, într-un mod samavolnic, Nicolae Iorga și Virgil Madgearu¹¹⁰⁶. La 6 decembrie 1940, marele rabin Alexandru Şafran a avut curajul să protesteze deschis în fața generalului Ion Antonescu față de crimele, abuzurile și violențele comise de legionari împotriva evreilor¹¹⁰⁷. Însă aceste acțiuni antisemite combinante legislativ cu violențele fizice declanșate în teritoriu sub oblăduirea Poliției legionare, n-au luat sfârșit în decembrie 1940. La începutul anului următor, între 21-23 ianuarie 1941 în Regatul Român¹¹⁰⁸ au avut loc evenimente violente premeditate și organizate de către Mișcarea legionară, cunoscute în comunitatea științifică prin sintagma de „rebeliune legionară”. În rândurile următoare, ne vom concentra atenția asupra modului în care s-au desfășurat aceste evenimente la Rădăuți. În ziua de 23 ianuarie 1941 un număr de aproximativ 2000 de purtători ai cămașilor verzi s-au încolonat și îndreptat spre Rădăuți, venind dinspre Dornești, Volovăț și Marginea, principalele localități limitrofe. S-au împărțit în coloane de câte 2-3000 de persoane reușind să ajungă în centrul localității, în pofida focurilor de arme cu care fuseseră îmtâmpinați la bariere de către jandarmi. Legionarii nu s-au lăsat însă intimidați, atacând principalele instituții ale statului român aflate în centrul Rădăuțiului (Prefectura, Poșta, Oficiul Telefoanelor), devastând magazinele și prăvăliile evreiești, pătrunzând în locuințele particulare, molestând, rănind grav și omorând 6 evrei. Comunitatea Evreilor din Rădăuți s-a trezit în mijlocul unor violențe

¹¹⁰³ „Monitorul Oficial”, București, CIX, nr. 163, din 12 iulie 1941, p. 4028-4029.

¹¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹¹⁰⁵ Denis Deletant, *op. cit.*, p. 73.

¹¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 74.

¹¹⁰⁷ Carol Iancu, *op. cit.*, p. 62.

¹¹⁰⁸ SANIC fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 78/1941, f. 13, 35. Germanii au urmărit cu multă atenție desfășurarea evenimentelor dintre 21-23 ianuarie 1941. Sigmund Collin, casierul Comunității Evreilor din București, a fost ucis de către legionari între 21-ianuarie 1941. Au mai fost uciși în mod sălbatic, M. Orechowsky, directorul Oficiului Palestinian Central din București, Leon Blimes, jurnalist la Vechea Organizație Sionistă, Pincu Katz, membru în Noua Organizație Sionistă, comercianții Bernard și Jack Kaufmann (tată și fiu), Guttman Markus, Josef Weissman, Marcoveanu, Strulovici, Corneliu Solomon și alții, *ibidem*, f. 100-101; idem, fond *Ministerul de Interne. Diverse*, dosar 135/1941, f. 8-25.

fără precedent în istoria localității, frica, groaza și panica cuprinzându-i pe toți membrii săi, fără excepție. După un schimb prelungit de focuri cu susținătorii generalului Ion Antonescu (Poliție, Jandarmi, Armată), în jurul orelor 11, un număr de 30 de combatanți s-au retras la Casa Verde (sediul local legionar)¹¹⁰⁹. Evaluarea evenimentelor petrecute la Rădăuți (21-23 ianuarie 1941) efectuată de către autoritățile locale (n-am identificat în cursul cercetărilor efectuate evaluarea Comunității Evreiești) ne indică moartea unui număr de 6 evrei¹¹¹⁰. Dintre evreii uciși de către legionarul Iacob Simion din Rădăuți, în timpul acestor evenimente, i-am identificat în cursul cercetărilor de arhivă pe Hart Josef (34 de ani), Tanenbaum Wolf (55 de ani) și Donenfeld Hermann (58 de ani)¹¹¹¹. Un număr de 12 evrei având vârste cuprinse între 25 și 56 de ani au fost loviți crunt, iar alte 23 de persoane de religie mozaică au fost lovite „ușor”, conform Raportului întocmit de către autorități (semnat de către lt. col. Ionescu, prefectul județului Rădăuți)¹¹¹². Evreii au fost arestați abuziv și închiși în beciurile Poliției Rădăuți, unde au fost bătuți fără nici un motiv. În fruntea Poliției Rădăuți în timpul acestor evenimente s-a aflat Petre Trufin, un cunoscut simpatizant legionar.¹¹¹³ Evreul Emanuel Taubenkubel din Siret (fost funcționar la moșia Adelsberg din județul Rădăuți) a fost depozitat de 30 de saci cu făină și bătut de legionari, arestat și închis în beciul Poliției Rădăuți, unde a fost din nou bătut de către Petre Trufin.¹¹¹⁴ Evreii rădăuțeni au fost depozitați de bunuri, mărfuri și bani în timpul evenimentelor din 23 ianuarie 1941: Moses Kombluth a fost jefuit de 48 perechi de ghete, 60 vestoane de lână, 30 veste și pulovere, 40 perechi șoșoni, 20 perechi bocanci, 30 duzini de ciorapi bărbătești, și s-au luat 25 cămăși bărbătești, un ceas de mână, 10.000 lei lichizi, Mechler Mecher, de profesie cărăuș, a fost jefuit de 8 saci de făină de către un grup de doi legionari neidentificați care l-au obligat să transporte făină la cantina legionară, Rudich Solomon, hotelier, a fost jefuit de 1600 lei, 2000 de țigarete naționale și 100 cutii de chibrituri. Legionarul Vasile Hrebuc din Rădăuți a fost găsit vinovat de aceste acte. Drimmer Mendel, avocat, a fost depozitat de un binoclă și cărți de joc, Moses Lovenkopf, blănări, i-au fost luate prin amenințări și loviri de către un grup de țărani înarmați patru rânduri de haine, 3 perechi de ghete, un guler persian, un manșon, suma de de 365 lei și ale obiecte casnice¹¹¹⁵. Au fost devastate magazinele de haine ale lui Moses Lovenkopf și

¹¹⁰⁹ Radu Florian Bruja, *Extrema dreaptă în Bucovina*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 380.

¹¹¹⁰ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 146/1941, f. 21-23. *Buletin informativ al Legiunii de Jandarmi Rădăuți, ibidem. Raportul Poliției Rădăuți către Ministerul Afacerilor Interne nr. 3/16 din 29 ianuarie 1941.*

¹¹¹¹ *Ibidem*, f. 52.

¹¹¹² *Ibidem*.

¹¹¹³ *Ibidem*.

¹¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹¹⁵ *Ibidem*, f. 62. *Tabel de principale mărfuri furate pe categorii*.

îmbrăcăminte al lui Moses Kornbluth de la care au fost sustrase mărfuri evaluate de către autoritățile române la suma de 272.000 lei (greutatea mărfurilor era de 330 kg)¹¹¹⁶. Între mărfurile furate s-au aflat o scurtă îmblănătită, patru costume de haine, șase căciuli, 21 duzini de ciorapi, 24 de fulare, 12 perechi de indispensabili, 4 perechi de mănuși și o centură de pânză, 23 perechi de bocanci, 120 perechi de ghete, 10 perechi de șoșoni, blănuri de vulpe, două topoare, o lopată, un balot de pânză și.a¹¹¹⁷. Prelipceanu Pantelimon a confiscat 92 de aparate de radio de la evrei predându-le sediului legionar din Rădăuți.¹¹¹⁸

În timpul evenimentelor au fost produse pagube la anumite locuințe particulare, fabrici și instituții publice.¹¹¹⁹ Între lideri legionari implicați în evenimente s-au aflat Vasile Iasinchi (ministrul), Sulcină Nicolae (judecător-șef de cuib), Vasile Cărciu (șeful organizației legionare județene), Prelipceanu Pantelimon (șef de poliție), Strătescu Vasile (inspector legionar), Colibaba Artemie (fost viceprimar), Cazacu Dumitru (administrator la fabrica de lămpi)¹¹²⁰, Popovici Vladimir (fost primar al Rădăuțilui), Olteanu Vasile (șef de garnizoană), Iacob Simion (Comandant Ajutor Muncitoresc)¹¹²¹, Olinici Octavian, avocat¹¹²² și.a. La aceste violențe, au luat parte și unii elevi de la Liceul „Eudoxiu Hurmuzaki”, dintre aceștia Virgil Popovici și Artur Ciornei fiind arestați.¹¹²³ Magazinele, societățile, sediile și firmele evreilor din Rădăuți au fost devastate, iar mărfurile confiscate (inclusiv uneltele agricole). Moșia „Margosches” de la Măneuți a fost ocupată, iar recolta rechiziționată. Primarul localității Dornești le-a confiscat evreilor aparatele de radio iar sinagoga a fost închisă. La Sucevița locuințele evreiești au fost devastate¹¹²⁴. Aceste statistici, date și informații de tristă amintire reflectă o realitate dramatică a compromiterii relațiilor interumane, confirmând rolul de politică de stat a măsurilor antivreiești, predilect din timpul regimului Ion Antonescu. Una dintre cele mai înfloritoare comunități mozaice din Bucovina, precum evreimea rădăuțeană, a fost dramatic afectată de acțiuni și acte barbare care n-aveau nici o legătură cu principiile fundamentale ale umanității, cu tradiția bunei conviețuirii și a armoniei dintre grupurile etno-confesionale care caracterizase până atunci spațiul bucovinean.

---

¹¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹¹⁷ *Ibidem*, f. 51.

¹¹¹⁸ *Ibidem*, f. 74.

¹¹¹⁹ *Ibidem*.

¹¹²⁰ *Ibidem*.

¹¹²¹ *Ibidem*, f. 66.

¹¹²² *Ibidem*, f. 79.

¹¹²³ *Ibidem*, f. 66.

¹¹²⁴ *Ibidem*.

Sursa: DJANS fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 6/1939.

CAPITOLUL XXII

Ghetoul

Vara anului 1941 a fost una deosebit de dramatică pentru istoria evreilor din Regatul României Mari în general, și a celor din Bucovina și Basarabia în mod special. România lui Ion Antonescu era aliată cu cel de Al Treilea Reich, pregătindu-se intens de declanșarea operațiunii militare cunoscute sub numele de cod „Barbarossa” („Barbă Roșie”- atacarea Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941, în scopul eliberării provinciilor cedate la 28 iunie 1940, adică a Basarabiei, a părții de nord a Bucovinei și a ținutului Herța). Ion Antonescu a fost un antisemit convins și profund, el având adesea exprimări foarte dure la adresa populației evreiești, convingeri față de care n-a făcut vreodată un secret. A împărtășit total și fără rezerve, planurile lui Adolf Hitler și ale apropiatilor acestora în privința exterminării populației evreiești¹¹²⁵, regimul său elaborându-și propria sa proiecție de eliminare a locuitorilor săi mozaici, în mod predilect a celor din Basarabia și Bucovina. Astfel, aceste două provincii au devenit subiectul „politicii de purificare totale etnice a României”¹¹²⁶ Ghettoizarea evreilor din Basarabia și Bucovina (partea de nord-vest a Transilvaniei aflându-se sub administrarea Ungariei horthyste începând cu 30 august 1940, în urma Diktatului de la Viena), a reprezentat o procedură preliminară¹¹²⁷ în vederea deportării acestora spre Transnistria și de acolo spre spațiile de gazare din Guvernământul General.

---

¹¹²⁵ Alfred Rosenberg, *Jurnal 1934-1944*, editat și comentat de Jürgen Matthäus și Frank Bajohr, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Îngrijirea ediției în limba română de Elisabeth Ungureanu, București, Institutul pentru Studierea Holocaustului Elie Wiesel, 2017, p. 40 și urm.

¹¹²⁶ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcăneanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 210.

¹¹²⁷ A se vedea, Teșu Solomovici, *Istoria antisemitesmului din România. Pogromurile de la Dorohoi, București și Iași*, București, Editura Teșu, 2013, p. 203.

Evreii basarabeni și bucovineni au fost adunați și masați în ghetouri (cele mai cunoscute, fiind cele de la Chișinău¹¹²⁸ și Cernăuți și.a.) cu scopul de a fi deportați ulterior în Transnistria (în lagărele special amenajate, a se vedea capitolul următor)¹¹²⁹. Amenajarea ghetourilor din partea de sud a Bucovinei a fost realizată în conformitate cu ordinul nr. 1813/1941 semnat de către Ion Antonescu. Primind acest ordin, Prefectura Rădăuți și-a expus punctul de vedere prin intermediul unui Memorandum statutul de *Confidențial-Personal* expediat MAI-Cabinetul Ministrului, la data de 28 aprilie 1941. Autoritățile rădăuțene în frunte cu prefectul județului, menționau că problema amenajării unui cartier destinat evreilor se punea numai în cazul localităților Rădăuți și Siret, întrucât evreii din localitățile rurale se refugiaseră în orașe. Mai mult, se preciza în document, „evreii nu puteau fi concentrați imediat întrucât meseriile pe care le practicau îi făceau indispensabili în economia și societatea locală. În Rădăuți trăiau - la momentul redactării documentului - un număr de 5.500 de evrei la o populație totală de 14.000 de locuitori¹¹³⁰. Majoritatea evreilor locuiau în partea de sud-vest a Rădăuților în interiorul triunghiului format de calea ferată care străbătea centrul localității, locuind în cartiere compacte. Magazinele și prăvăliile din aceste zone-delimitate cu albastru pe hartă- erau proprietăți evreiești. Pornind de la aceste date preliminare, autoritățile sugerau amenajarea ghetoului local în partea de sud-vest a orașului Rădăuți, marcat pe hartă cu o linie de culoare roșie.

Acest cartier urma a fi izolat conform unei linii care trecea pe strada Putnei-pârâul Toplița (care curgea pe strada Măcelarilor), și, în continuare, livezilor ce se întind în spatele străzii Grădinăriei.¹¹³¹ Pentru ca izolarea să fie mai completă- se arăta în continuare- se va putea mai târziu fărăma casele dintre strada Bodnărescu și strada Măcelarilor, unde în prezent sunt niște cocioabe mici și vechi formând un cartier cu străzi întortocheate neigienice și veșnic expuse epidemiiilor. Aici, se va pute crea astfel, în plin centru, un parc de care orașul are neapărată nevoie. Din punct de vedere tehnic, deplasarea evreilor din celelalte cartiere în cartierul fixat pentru ei (sic!) se poate face în bune condiții, deoarece în acest cartier există locuințe părăsite de evreii care au fugit în Rusia. Locuitorii români care locuiesc în acest cartier, urmează a fi plasați în locuințele evreilor astfel eliberate și chiar în locuințele rămase de la germanii repatriați.

¹¹²⁸ A se vedea remarcabilă monografie întocmită de către Paul A. Shapiro, *Ghetoul din Chișinău 1941-1942. O istorie documentată a Holocaustului în interiorul frontierelor contestate ale României*, traducere Nicolae Drăgușin, cu o cronologie de Radu Ioanid și Brewster Chamberlain, București, Editura Curtea Veche, 2016, p. 13-160.

¹¹²⁹ Vladimir Solonari, *op. cit.*, p. 191.

¹¹³⁰ SANIC fond *Ministerul Afacerilor Interne. Oficiul de Documentare și Studii Administrative, 1933-1949*, dosar 67, vol. II, f. 47.

¹¹³¹ Ibidem, f. 48.

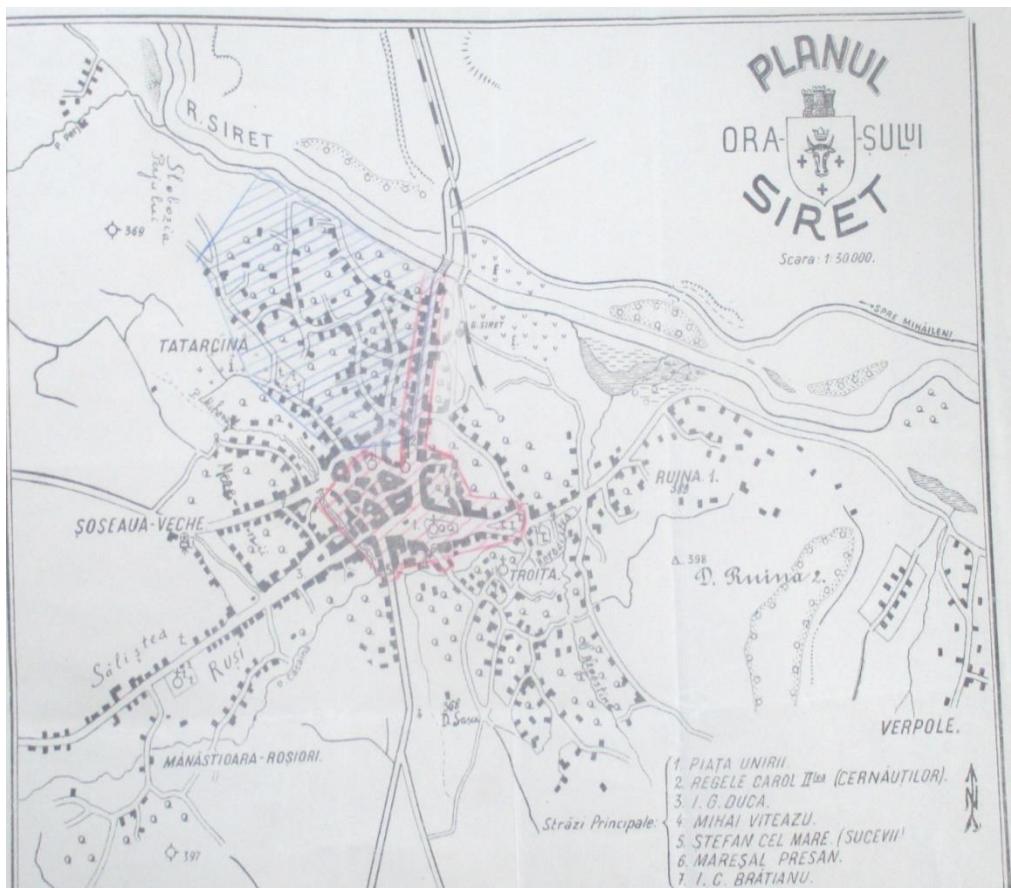
Sursa: SANIC fond *Ministerul Afacerilor Interne*.
Oficiul de Documentare și Studii Administrative, 1933-1949, dosar 67, vol. II.

Operațiunea se va face bineînțeles pe etape și cu fiecare caz aparte bine studiat. Se va decongestiona mai întâi centrul orașului de evrei a căror strămutare nu va avea nici o repercusiune asupra vieții economice generale, urmând ca apoi să fie strămutați și ceilalți, pe măsură ce vor fi înlocuiți de elemente românești.”¹¹³² În cazul orașului Siret, se avea în vedere masarea lor provizorie în cartierul Tatarcina, pentru ca ulterior, să fie evacuați într-un alt oraș din România.

Învecinarea cu URSS a cântărit mult în decizia evacuării totale a evreilor sirenii, bănuți de simpatii comuniste. Referatul poată semnat la lt. col. Ionescu, prefectul județului Rădăuți.¹¹³³

¹¹³² Ibidem.

¹¹³³ Ibidem, p. 49.

Sursa: SANICfond Ministerul Afacerilor Interne.

Oficiul de Documentare și Studii Administrative, 1933-1949, dosar 67, vol. II.

Începând cu luna iunie 1941, autoritățile locale și județene rădăuțene s-au arătat preocupate de amenajarea unui cartier restrâns unde urmau să fie internați toți evreii- bărbați, valizi, având cu vârsta cuprinsă între 18-60 de ani. Această măsură a fost luată în urma unui ordin special al „Ministerului Afacerilor Interne”, transmis spre executare „Prefecturii județului Rădăuți”, datat 2 iulie 1941¹¹³⁴. Imediat de la primirea acestui ordin, autoritățile militare rădăuțeni i-au luat „ostatici” pe următorii: Wasermann David, fost președinte al Comunității Evreilor din Rădăuți, Chaim Mechel, angrosist, Ausländer Isak, angrosist, Isidor Pressner, președintele Comunității și Gildschläger Efroim, fabricant de săpun¹¹³⁵. Alți evrei au devenit „ostatici” pe motivul că ar fi fost „comuniști” (Heissman Max, Riszer Israel, Moritz

¹¹³⁴ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 145/1941, f. 21. *Ordin al MAI nr. 860 Cabinet din 2 iulie 1941.*

¹¹³⁵ *Ibidem*, f. 30.

Beer, Flaschbenger Moses Frifer, Mindrighin Baruch, Muhlrad Wolf, Weinstein Iacob, Baruch Elias, Fränkel Isac, Bruger Mendel)¹¹³⁶. În total, între 2-3 iulie 1941 un număr de 155 evrei rădăuțeni de diferite profesii au fost internați în incinta Casei Germane din Rădăuți, transformată într-un spațiu de detenție pentru toți mozaicii din localitate¹¹³⁷. O parte dintre evreii înciși au fost puși în libertate prin ordine succesive ale Prefecturii, Garnizoanei Rădăuți și.a. Motivele care au stat la baza eliberării lor au fost: „vârsta sub 18 ani sau peste 40, caz de boală, exercitarea unei profesii” și.a.¹¹³⁸ La 11 iulie 1941, Prefectura Rădăuți a transmis un Raport Ministerului Afacerilor Interne informându-l despre măsurile luate pentru „internarea evreilor și asigurarea pazei acestora”¹¹³⁹. Directivele transmise în teritoriu de către Ministerul Afacerilor Interne erau acelea de „exigență maximă” față de evreii internați „interzicându-se orice favoare sau intervenție în folosul acestora”¹¹⁴⁰. Evreii internați au fost selectați din toate clasele sociale conform Ordinului nr. 21950 din 3 august 1941 al Armatei a 3-a Stat Major Secția a II-a¹¹⁴¹. La 22 iulie 1941 pe strada „Dr. Bodnărescu” din Rădăuți a fost amenajat un lagăr în care au fost internați 14 evrei ostatici din localitate (sintagmele sunt preluate din documentele folosite): Nuchim Kreisel, 54 de ani, comerciant, str. „Creangă” nr. 5, Leib Postilnik, 54 de ani, fotograf, str. „Ștefan cel Mare” nr. 15, Mendel Koppelmann, 56 de ani, fără ocupație, Dr. Brunstein 3, Isak Einhorn, 40 de ani, comerciant, Dr. I. Flondor 18, Israel Tuchmann, 50 de ani, comerciant, Hurmuzache 13, Abraham Kastner, 34 de ani, comerciant, str. „Adolf Marin” 16, Abraham Klang, 49 de ani, comerciant, str. „Voluntarilor” nr. 52, Karpel Rottman, 70 de ani, pensionar, str. „Regina Maria” nr. 17, Nathan Goldstein, agricultor, str. „Putnei” nr. 1, Aron Steiger, 63 de ani, fără ocupație, str. „Volovățului”, f.n., Osias Chaim Soifer, 44 de ani, fără ocupație, str. „Renei” nr. 9, dr. Rudolf Drach, 59 de ani, avocat, str. „Ștefan cel Mare” nr. 78, Moses Laufer, 38 de ani, comerciant, str. „Larionescu” nr. 10, Wolf Weber, 40 de ani, măcelar, str. „Putnei” nr. 61¹¹⁴². Documentul era semnat de către Gheorghe Popadiuc, șeful „Biroului Siguranței”. Acestea nu erau un lagăr propriu-zis, evreii internați aflându-se sub paza militarilor Garnizoanei Rădăuți. Un număr de 7 evrei (Gawe Israel, Solomon Moses, Weinstein Iacob, Brüger Mendel, Muhlrat Wolf, Sommer Salomon și Fränkel Beer) au fost eliberați din lagărul amenajat în incinta „Liceului de băieți” din str. „Colonel Gheorghiu”. Alți 5 evrei (Ausländer Isak, Kern Aron, Wassermann David, Haim Mechel, Beer Moritz) fuseseră eliberați anterior de către

¹¹³⁶ Ibidem, f. 32.

¹¹³⁷ Idem, dosar 145/1941, f. 93.

¹¹³⁸ Ibidem, f. 103.

¹¹³⁹ Ibidem, f. 41. Raport al Prefecturii Rădăuți către MAI nr. 915 din 11 iulie 1941.

¹¹⁴⁰ Ibidem, f. 96. Ordinul Statului Major Secția a II/a către Prefectura Rădăuți, înregistrat cu nr. 1312 din 13 iulie 1941, cu mențiunea **Secret**.

¹¹⁴¹ Ibidem, Adresa Prefecturii Rădăuți, Cabinet înregistrată cu nr. 1319 din 14 august 1941.

¹¹⁴² Ibidem, f. 110.

„Garnizoana Rădăuți” în aceleași condiții. La 16 iulie 1941, Prefectul Județului Rădăuți prin Raportul nr. 4687 a propus spre internare pe Sommer Herman, Fritz Lehrer, Schlau Max, Alpern Micloș, Aron Edmund, Rozenkrantz Israel, Hirschfeld Herman, Mayer Schulem, Hait Baruch, Bernstein Abraham, Beer Moritz, Schaffer Max, Katz Pinkas și Kasner Iacob. Garnizoana Rădăuți a decis internarea a 11 evrei la 17 iulie 1941, prin adresa nr. 1183. Au fost arestați 11 evrei în dimineața zilei de 18 iulie 1941 și puși în libertate săpte conform ordinului Prefecturii. Ulterior, s-a propus prin „Ordinul Confidential” nr. 1493 din 1 august 1941 al Garnizoanei Rădăuți, arestarea altor 20 de persoane de religie mozaică. Nathan Korn, fabricant de perii din Rădăuți, a solicitat Prefecturii Rădăuți eliberarea lui Menasches Meier și Dawid Israel motivând prin faptul că „aceștia erau necesari pentru a-i instrui pe ucenicii de etnie română”¹¹⁴³. Rezoluția Prefecturii în cazul lor a fost una pozitivă, condiția fiind aceea ca Fabrica să lucreze „numai pentru Armată perii din păr de porc”¹¹⁴⁴. Solicitarea lui S.L. Kraft, vicepreședintele Comunității Mozaice din Siret privind eliberarea coreligionarilor săi a fost respinsă, motivând că aceasta „contravenea ordinelor superioare”¹¹⁴⁵. La 17 iulie 1941, Isidor Pressner, președintele Comunității Mozaice din Rădăuți, a adresat un *Memoriu* Prefectului județului Rădăuți, protestând față de măsura autorităților de „a-i cantona pe toți evreii cu vârsta cuprinsă între 18-60 de ani din localitate într-un perimetru incluzând zona cartierelor Putnei și Ștefan cel Mare”. Pressner a solicitat „anularea acestei măsuri datorită prejudiciilor create prin ruperea contactului cu familiile lor și motivând solicitarea prin faptul că populația evreiască din acest oraș a dat întotdeauna dovezi de loialitate și credință față de Țară și Tron, iar cei loviți de măsura subzisă sunt oameni cinstiți, nebănuși individual de nici o faptă infamantă, avându-și achitate totdeauna îndatoririle militare, fiscale, etc., cu conștinciozitate”. Această solicitare a fost refuzată de către Prefectul județului cu rezoluția că ea „nu se poate aproba până la noi dispozițiuni”¹¹⁴⁶. O serie de evrei au solicitat individual eliberarea din lagărul rădăuțean, justificându-și solicitările pe motive de boală (Mates Ostfeld, comerciant ambulant, str. „Hanului” nr. 1, Abraham David Berstein, proprietar al unei băcănii situată pe str. „Regina Maria” nr. 52, Leon Erbaum, str. „Volovățului” nr. 54, Josef Rudich Lowy, str. „Regina Maria” nr. 21, Gusta Donnenfeld, str. „Măcelarilor” nr. 10 solicită eliberarea fiului său Wolf, Gisa Genuth, solicita eliberarea lui Benjamin-fiu- internat în sinagoga din str. „Putnei”, Josef Eisenthal, comerciant, str. „Iancu Flondor” nr. 9, Unterfort Sima evacuată din

¹¹⁴³ *Ibidem*, f. 66.

¹¹⁴⁴ *Ibidem*, f. 68. Adresa Prefecturii Rădăuți, Cabinet înregistrată cu nr. 1057 din 26 iulie 1941.

¹¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 75. Adresa Prefecturii Rădăuți, Cabinet înregistrată cu nr. 1073 din 28 iulie 1941.

¹¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 57. Adresa Comunității Evreiești Rădăuți, Bucovina, nr. 451 din 17 iulie 1941.

Siret la Rădăuți spera în eliberarea soțului său „internat în lagărul din Rădăuți” și a.)¹¹⁴⁷. Rezoluțiile puse de către autorități pe aceste solicitări au inclus și avizele medicilor de specialitate (care au confirmat afecțiunile indicate în cereri). Unii evrei au fost eliberați, însă în locul lor - de regulă - au fost interneate alte persoane¹¹⁴⁸.

---

¹¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 55-66.

¹¹⁴⁸ *Ibidem*.

CAPITOLUL XXIII

Deportarea evreilor din Rădăuți în Transnistria

Ocultat în istoriografia română multă vreme, din motive lesne de înțeles, capitolul evacuării/deportării evreilor din Bucovina în Transnistria, a fost pe larg descris de către istoricii israelieni, informațiile fiind consolidate de unele volume de memorii și mărturii care au publicate între timp, în special de către Editura Hasefer (București). Cercetările de arhivă pe care le-am efectuat în ultimii ani, ne-au facilitat accesul la documente primare referitoare la acest subiect, în pofida atitudinilor neprofesioniste manifestate de către unii funcționari publici, angajați ai arhivelor. Transnistria reprezintă denumirea pe care Adolf Hitler a dat-o unei regiuni din Ucraina atribuită lui Ion Antonescu drept recompensă pentru participarea României la operațiunea Barbarossa (atacarea Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941)¹¹⁴⁹. Regiunea avea o suprafață de aproximativ 40.000 km pătrați, fiind plasată strategic între râurile Nistru și Bug, învecinată la sud de Marea Neagră, la nord de râul Liadova, în timp ce frontieră sa nordică ajungea până la localitatea Jmerinca de pe Bug¹¹⁵⁰. În baza înțelegerii româno-germane de la Tighina (30 august 1941, acordul „Hauffe-Tătăranu”¹¹⁵¹) Transnistria a intrat sub administrație românească.

Administrativ, Transnistria a fost împărțită în 3 județe a căror mărime era apropiată de aceea a județelor românești, menținându-se împărțirea anterioară introdusă de către sovietici în 64 de raioane. Cele 12 județe erau: Moghilev, Tulcin, Jugastru, Balta, Râbnița, Golta, Dubăsari, Ananiev, Tiraspol, Berezovca, Oceacov, Odessa și Ovidopol. În fruntea fiecărui județ se afla câte un prefect ajutați de doi subprefecți, selectați de regulă, dintre români vorbitori de limbă rusă (unul din Transnistria, iar al doilea din Basarabia).¹¹⁵²

¹¹⁴⁹ Jean Ancel, *Transnistria*, I, notă asupra ediției de Doina Uricariu, București, Editura Atlas, 1998, p.15.

¹¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹¹⁵¹ Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcșineanu, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 195.

¹¹⁵² Jean Ancel, *op. cit.* p. 16.

Raioanele erau conduse de către pretori, ofițeri din armata română, de formație juriști sau proveniți din administrația Vechiului Regat. Din România au fost aduși 40.000 de funcționari, agronomi, administratori, consilieri specializați în diverse domenii, tehnicieni și experți. În baza Acordului de la Tighina, în Transnistria a fost permisă prezența trupelor germane pentru îndeplinirea unor misiuni speciale. Aceștia se subordonau ierarhic Misiunii Militare Germane din România, cu sediul la București.¹¹⁵³

În spațiul transnistrian au fost amenajate un număr de 120 de lagăre unde au fost aduși evreii români. Regiunea își va căpăta astfel un trist renume de „spațiu al morții, a groazei și al suferințelor inimagineabile”. Aici au fost aduși și evreii din Rădăuți, la care ne vom referi în paginile următoare, evacuați din orașul reședință de județ, în condiții dramatice, inumane. Deportarea evreilor din partea de sud a Bucovinei Istorice a început oficial la data de 9 octombrie 1941, în baza unui ordin al Marelui Cartier General dat personal delegatului M.C. Lt. col. Petrescu și delegatului Inspectoratului General al Jandarmeriei, generalul Topor.¹¹⁵⁴ În conformitate cu ordinul dat personal de către Ion Antonescu, „toți evreii din Bucovina vor fi evacuați în Transnistria în termen de 10 zile”.¹¹⁵⁵ Evacuarea evreilor a început cu cei din partea de sud a Bucovinei (Suceava, Cîmpulung, Rădăuți) între 10-15 octombrie 1941, conform unui Raport purtând mențiunea Confidential Personal (12 ianuarie 1942) adresat Președinției Consiliului de Miniștri de către generalul C. Calotescu, guvernatorul Bucovinei.¹¹⁵⁶

Sub influența știrilor sosite din Basarabia și Bucovina, dr. Wilhem Filderman a adresat, încă din ziua de 9 octombrie 1941, două memorii către mareșalul Ion Antonescu și către Maria Antonescu, arătând că „deportările echivalează cu moartea celor deportați”. „**Dacă cumva este posibil și dacă nu s-au făcut vinovați cu nimic-D.H.**”, implora dr. Filderman, „**atunci să fie oprit acest exod (D. H.)**”. La 11 octombrie, dr. Filderman, s-a adresat pentru a doua oară mareșalului Antonescu: „**Este moartea, moartea fără vină, fără altă vină decât aceea de a fi evrei. Vă implor să nu lăsați ca o asemenea zguduitoare tragedie să se săvârșească (D.H.)**”¹¹⁵⁷.

Deportarea evreilor rădăuțeni¹¹⁵⁸ a fost efectuată în data de 15 octombrie 1941, două vagoane fiind îndreptate spre Atachi, alte două spre Mărculești și de acolo

¹¹⁵³ *Ibidem*, p. 14.

¹¹⁵⁴ AMAE fond *Problema 33*, dosar 25, f. 261.

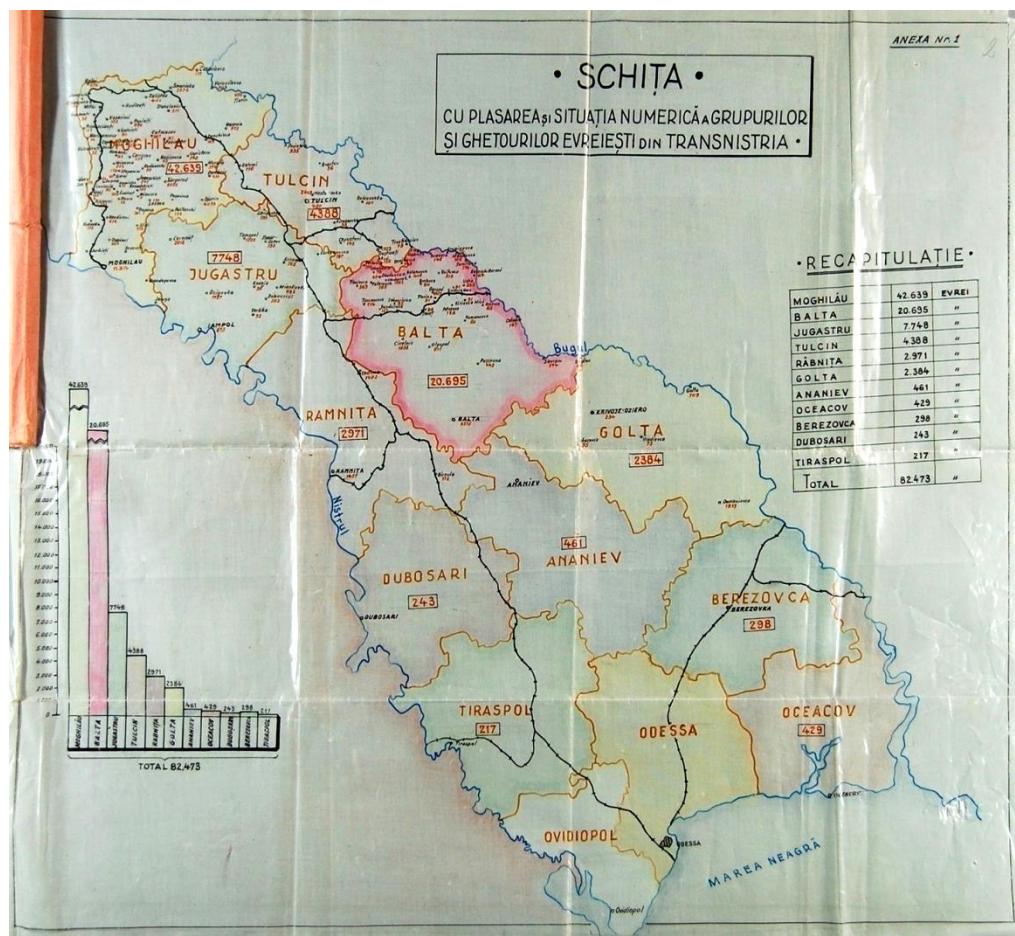
¹¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 262.

¹¹⁵⁷ Jean Ancel, *op. cit.* p. 213.

¹¹⁵⁸ Idem, *Campaniile românești de asasinare în masă din Transnistria, 1941-1942*, în vol. *Exterminarea evreilor români și ucraineni în perioada antonesciană*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 135–155.

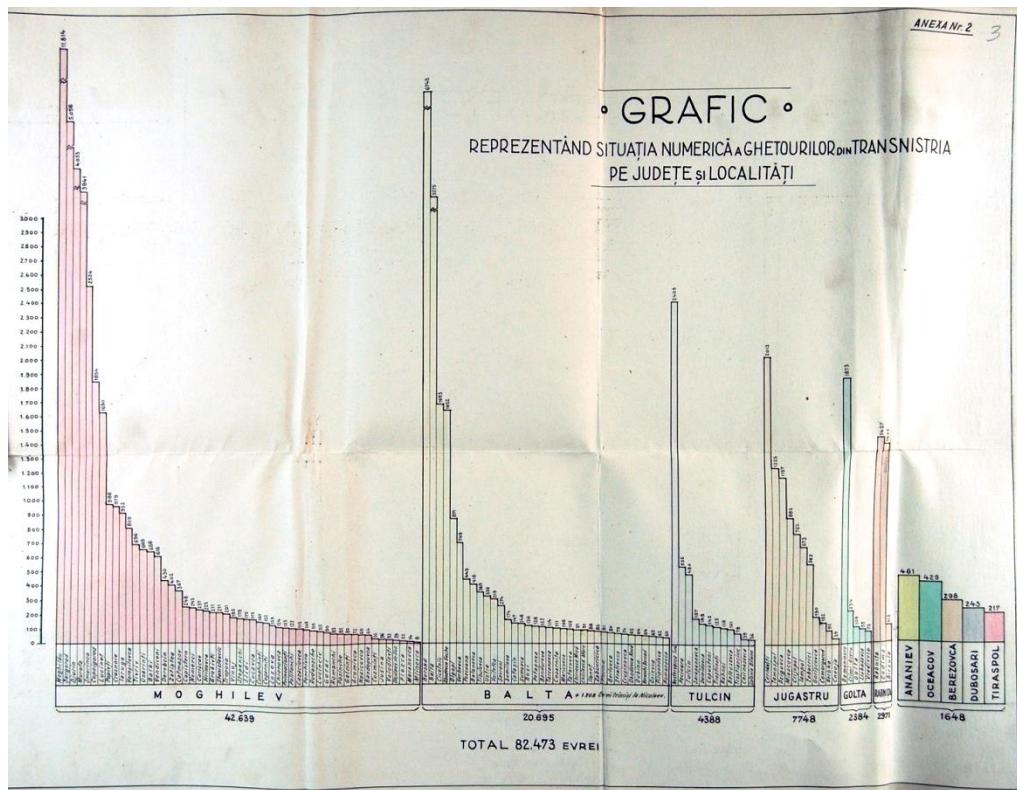
prin Rezina spre Transnistria¹¹⁵⁹. La 16 octombrie 1941, în momentul deportării, conducerea Comunității Mozaice a decis să încredințeze 157 de suluri de Tora - din sinagogile din Rădăuți și localitățile limitrofe - în grija polonezului Karol Kulczyński¹¹⁶⁰. Însă, militarii care au ocupat ulterior orașul Rădăuți au capturat și distrus sulurile de Tora, confecționând din acestea diverse obiecte de o cu totul altă utilitate decât aceea sacră: tobe, pantofi și sandale și.a. Cimitirul Evreiesc a fost devastat, iar gardul distrus.

Sursa: SANIC fond *PCM-SSI*, dosar 135/1942

¹¹⁵⁹ SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 145/1941, f. 147.

¹¹⁶⁰ Mircea Mircu, *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, Editura Glob, 1945, p. 54.

Sursa: SANIC fond *PCM-SSI*, dosar 135/1942

Ebreii din Rădăuți au fost transportați în patru trenuri de marfă¹¹⁶¹, fiecare dintre acestea purtând câte un indicativ special, înghesuiți câte 70-90 de persoane în vagon.¹¹⁶² Majoritatea evreilor rădăuțeni nu li s-a permis rămânerea la Moghilev, ei fiind trimiși în lagările și ghetourile din interiorul Transnistriei (Berșad, Obodovca, Țibulovca și Balta). Mulți dintre ei au murit pe drum, alții au decedat ulterior, în lagăre¹¹⁶³. Numeroase intervenții au fost efectuate direct către Ion Antonescu pentru a se aproba rămânerea pe loc a unor specialiști evrei, indispensabili pentru buna funcționare a unor fabrici și întreprinderi¹¹⁶⁴.

Rata mortalității la Moghilev ajunsese la 30%, datorită „subnutriției și a bolilor (tifos exantematic, din 27 de medici căță existau aici 23 erau bolnavi de tifos,

¹¹⁶¹ *Ebreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, 1940-1942: *Perioada unei mari restricții*, Partea a II-a , doc. nr. 381, p. 67.

¹¹⁶² SJAN Suceava fond *Prefectura județului Rădăuți*, dosar 145/1941, f. 146.

¹¹⁶³ *Ebreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, 1940-1942: *Perioada unei mari restricții*, Partea a II-a, București, Editura Hasefer, 1997, doc. nr. 398, p. 87-88.

¹¹⁶⁴ Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 200 și urm.

iar 12 deja muriseră”)¹¹⁶⁵. „Prizonierilor experimentați din lagărele de concentrare le lua doar câteva zile pentru a-și putea seama dacă un nou venit avea șanse de supraviețuire sau nu. Moartea părea să-i fie întipărită pe trup ca un stigmat. Își neglijă curățenia, dormea, în ciuda interdicției, îmbrăcat și își făcea nevoile unde apuca. Evita orice efort, se tăra, era luat la ochi mereu. La apeluri trebuia să-l care ceilalți și să-l sprijine de peretele barăcii. Uneori mai era binevenită lecția energetică a către unui camarad mai energetic, pentru a-l îndemna să-și autoimpună o disciplină corporală. Chiar dacă săpunul și ocaziile de a se spăla erau extrem de rare, grija pentru curățenie nu era doar un imperativ al igienei: era un imperativ al respectului de sine. Mersul drept, ținuta dreaptă, regulamentul ținutei nu reprezentau doar concesii făcute disciplinei cerute, ci și măsuri contra decăderii exterioare și interioare. Erau rămășițe necesare ale civilizației, pentru a nu muri cu zile. Această disciplină autoimpușă o încălcău mereu „musulmanii”.¹¹⁶⁶

La 19 octombrie 1941, Ion Antonescu i-a răspuns în scris lui Wilhem Filderman la intervențiile acestuia, motivându-i cu „actele săvârșite de evrei împotriva trupelor române în momentul retragerii acestora în fața înaintării trupelor sovietice” (sic!)¹¹⁶⁷.

Președintele Comunității mozaice din Rădăuți, Isidor Pressner i s-a adresat din Atachi¹¹⁶⁸, la 22 octombrie 1941, printr-o scrisoare, lui Willy Filderman¹¹⁶⁹, prezentându-i tragicul situației (mulți evrei deja muriseră, alții se aflau în situația unor morți iminente), însă nu s-a putut face nimic¹¹⁷⁰: „*Sunteți desigur informați că am fost toți evacuați și aduși aici pentru a fi trecuți de Nistru și trimiși undeva în Ucraina, fără destinație și fără întă. Cea mai mare parte care pleacă peste Nistru rămâne fără adăpost, sub cerul liber, în ploaie, în noroi și frig. O mică parte se află încă aici la Atachi. Aici au murit deja sute de persoane și mulți sunt muribunzi, iar alții s-au sinucis. Un singur lucru este cert. Dacă nu vom fi salvați imediat, nu va supraviețui nici unul dintre toți acești nenorociți. După părerile noastre ar fi vorba deocamdată de circa 25.000 de suflete care se află în prezent, o parte pe drumuri spre Ucraina, o parte la Moghilev și o parte încă aici la Atachi*”¹¹⁷¹. Aceasta, în ciuda faptului că marele rabin Alexandru Şafran promise „asigurări ferme” din partea

¹¹⁶⁵ Ibidem, p. 684.

¹¹⁶⁶ Apud Armin Heinen, *România, Holocaustul și logica violenței*, traducere de Ioana Rostos, Postfață de Alexandru Florin Platon, Iași, Editura „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 153.

¹¹⁶⁷ Ibidem, doc. nr. 384, p. 71; *Martiriul evreilor din România 1940-1944. Documente și mărturii*, doc. nr. 80, p. 166-170.

¹¹⁶⁸ *Martiriul evreilor din România 1940-1944. Documente și mărturii*, doc. 81 nr. p. 170-171.

¹¹⁶⁹ Prin intermediul Decretului- Lege nr. 1645 din 16 decembrie 1941, Federația Comunităților Evreiești din România a fost dizolvată și înlocuită cu Centrala Evreilor din România. SANIC fond *Centrala Evreilor*, dosar 13, f. 11.

¹¹⁷⁰ Jean Ancel, *op. cit.*, p. 296.

¹¹⁷¹ Apud Marcu Rozen, *op.cit.*, p. 48.

mitropolitului Tit Simedrea precum și de la Gheorghe Flondor, ultimul rezident regal al Bucovinei Istorice, în rezolvarea pozitivă a situației evreilor deportați din Bucovina și Basarabia¹¹⁷². Între timp, „mii de evrei trăiau într-un spațiu foarte restrâns, în condiții deplorabile. Fiind slăbiți și infomenți, suferind de frig, în rândurile lor s-au extins epidemii care îi periclitau și pe toți cei ce intrau în contact cu dânsii. Mergeau în localitățile învecinate și traversau Bugul, care era înghețat din cauza gerului puternic, ajungând astfel și pe teritoriul controlat de germani”.¹¹⁷³

Destinul celor două vagoane pline cu evrei trimise din Rădăuți spre Mărculești este unul mai puțin cunoscut. Unul dintre transporturi (este vorba de 1500 de persoane) a fost obligat să parcurgă pe jos traseul de la Mărculești spre pădurea Cosăuți și de aici au traversat Nistrul¹¹⁷⁴: 1270 de persoane au ajuns la Țibulovka Veche, iar 210 au reușit să supraviețuască- după doar trei luni-, în februarie 1942¹¹⁷⁵. „Convoiul de evrei din Rădăuți și din alte localități din sudul Bucovinei- scrie regretatul istoric israelian Jean Ancel- au mers pe jos timp de o lună și zece zile. Când au intrat în grajdul în care au fost cazați, erau în număr de 1270. Deși în preajmă exista o fântână, evreilor li s-a interzis să se apropie de ea. Deportații au fost nevoiți să bea apă dintr-o baltă creată de ploaie și mulți s-au îmbolnăvit de dizenterie. După trei luni, mai trăiau doar 210 -ceilalți muriseră din cauza tifosului și a altor boli, de foame și de frig. Satul nu avea secție de jandarmerie- morțile s-au datorat unor „cauze naturale”, nu execuțiilor. Unui reprezentant al deportaților, trimis la jandarmeria din Obodovca pentru a atrage atenția asupra numărului ridicat de decese, i s-a spus că pe autorități le interesează un singur lucru: „lista morților”. În vechiul Țibulovca, nefericiții deportați din Rădăuți și din alte localități bucovinene au lăsat în urmă trei enorme gropi comune, pline cu evrei neidentificați, azvârliți înăuntru cu hainele pe ei”.¹¹⁷⁶ Potrivit mărturiilor Hannei Cohen din Rădăuți, foarte mulți evrei au murit pe drum, întreg convoiul fiind reorganizat la Mărculești. Este aproape sigur că nici un copil sub cinci ani n-a supraviețuit până la Berșad... au murit în mod groaznic pe drum. Fuseseră copleșiți de foame, ger și epuizare”.¹¹⁷⁷ Jean Ancel notează că „aproximativ 12.000 de evrei au murit în Berșad. Unii dintre cei care fuseseră aduși acolo au fost deportați mai departe la Voitovca, Benzidovca și Manicovca. Evreilor li s-a impus de către pretorul Constantin Alexandrescu o taxă de 10.000 de lei pentru a se putea muta din grajduri în casele dărâmate din oraș. Cum majoritatea nu au reușit să achite suma fixată, au

¹¹⁷² *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, 1940-1942: Perioada unei mari restricții, Partea a II-a , București, Editura Hasefer, 1997, doc. nr. 383, p. 70.

¹¹⁷³ *Ibidem*, p. 162.

¹¹⁷⁴ *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. III, 1940-1942, doc. nr. 364, p. 54.

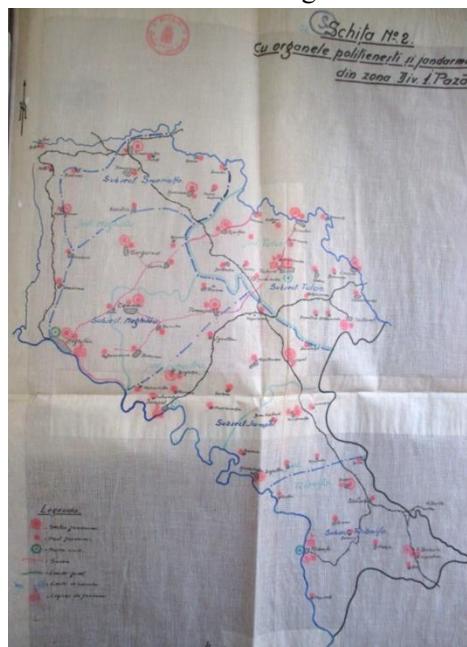
¹¹⁷⁵ Jean Ancel, *Contribuții la istoria României*, p. 297.

¹¹⁷⁶ Apud Jean Ancel, *Transnistria*, I, p. 111-112.

¹¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 112.

fost trimiși mai departe spre Bug, în localitățile sus menționate, sau până la Obodovca și înapoi”¹¹⁷⁸. Plata putea fi efectuată și în bijuterii, sau chiar haine. Pentru a găsi eventualele „averi ascunse” ale evreilor, pretorul Alexandrescu a apelat la ruda sa apropiată, Constantin Mahailiciuc, comandantul poliției din oraș. Acesta recurgea în mod frecvent la violență, folosindu-se o bătă pentru a sparge la întâmplare capetele celor care nu răspundeau pozitiv solicitărilor sale. Mulți evrei au renunțat, în această atmosferă de teroare, la bunurile de care mai puteau dispune în acele condiții.¹¹⁷⁹

Moartea evreilor în Transnistria- scrie Armin Heinen- s-a datorat jandarmilor români, care în timpul deportării i-au omorât fără milă pe cei slabii și bolnavi, administrației românești, ce a refuzat aprovizionarea și adăpostirea corespunzătoare a izgoniților, conducătorului (Ion Antonescu- .D.H.) și clica sa politică ce i-au desemnat pe evrei și pe romi ca fiind o problemă care trebuia rezolvată fără a se ține seama de nimic, din nou, Antonescu și armata română, care au pregătit evreilor din orașul Odessa o răzbunare îngrozitoare pentru atentatul partizanilor, responsabilitii pentru exterminarea în masă înfăptuită în județul Golta, personalul auxiliar ucrainean, autoritățile din Comisariatul din Ucraina al Reich-ului, comandoul special R, aflat în subordinea aşa numitului serviciu *Hauptamt Volksdeutsche-Mittestelle* aparținător de SS, în fine, grupuri de civili din rândul etnicilor germani de la Marea Neagră.¹¹⁸⁰

Sursa: ANIC fond *Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei*, dosar 79

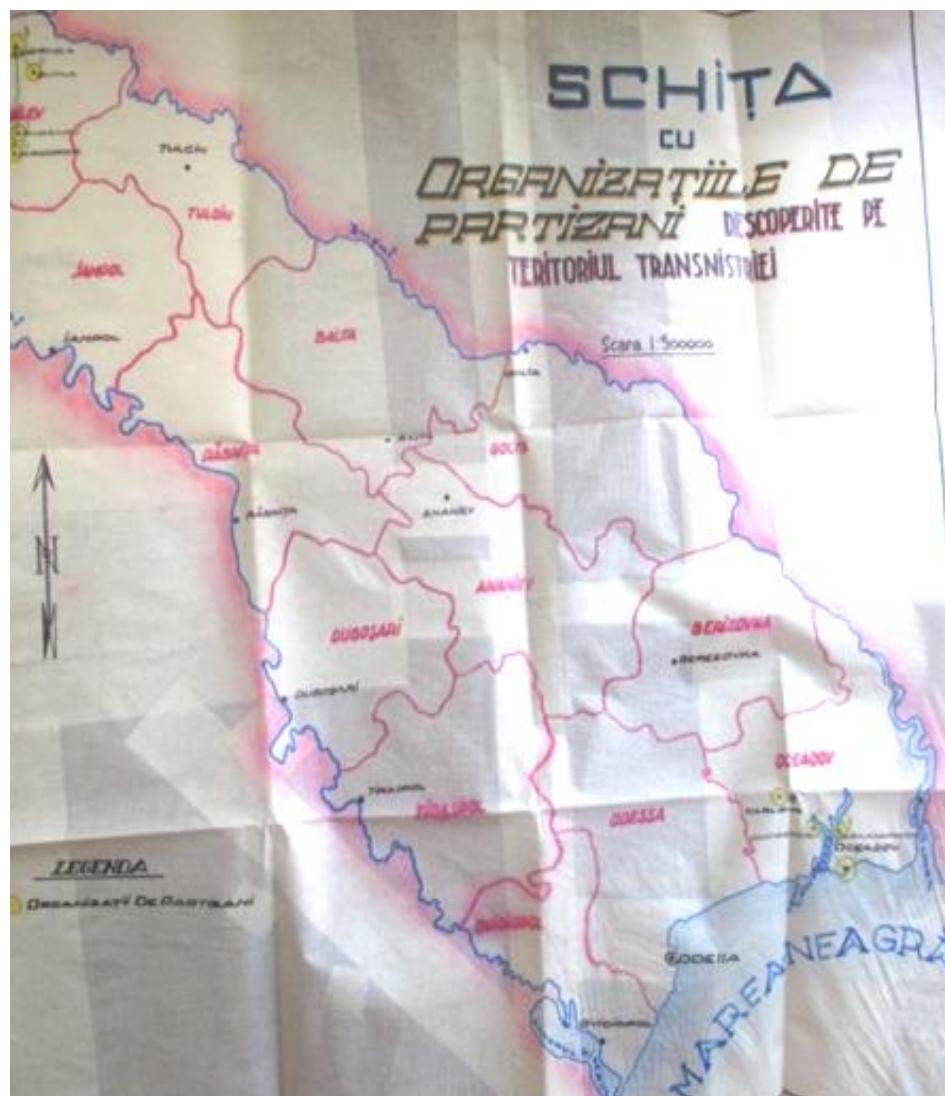
¹¹⁷⁸ Ibidem.

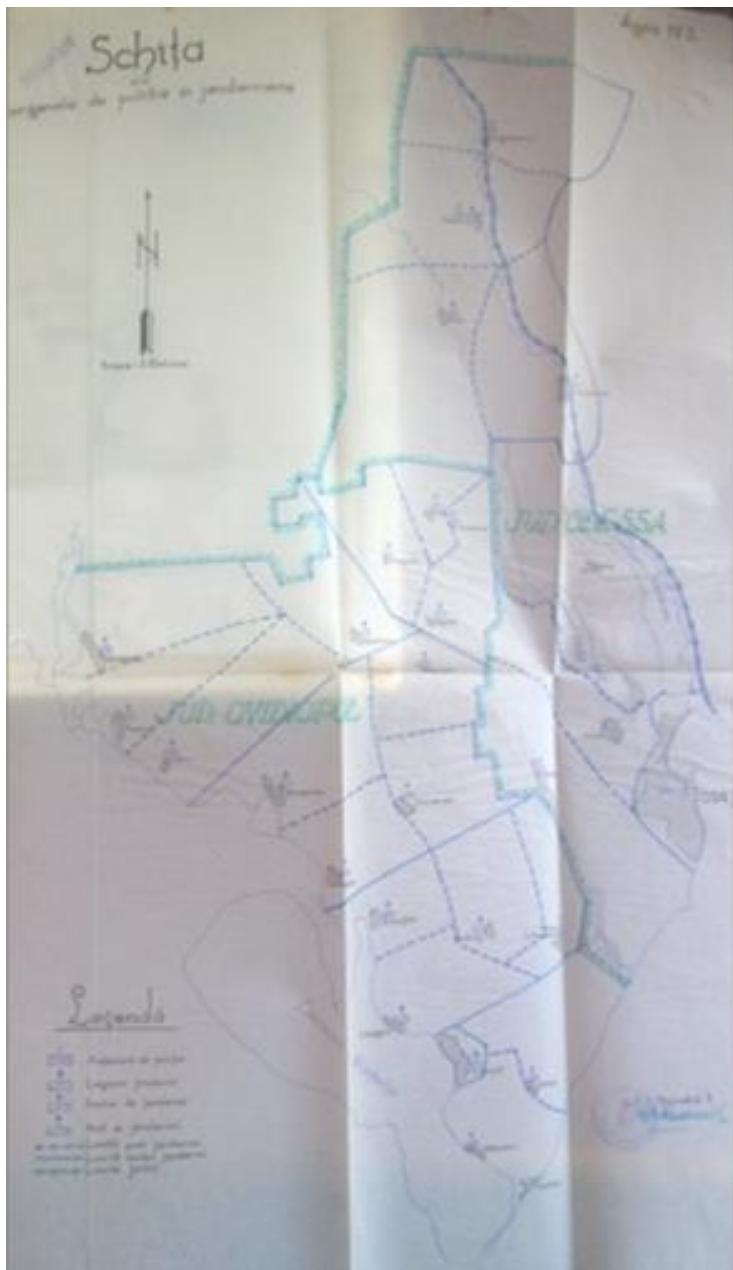
¹¹⁷⁹ Ibidem.

¹¹⁸⁰ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 163.

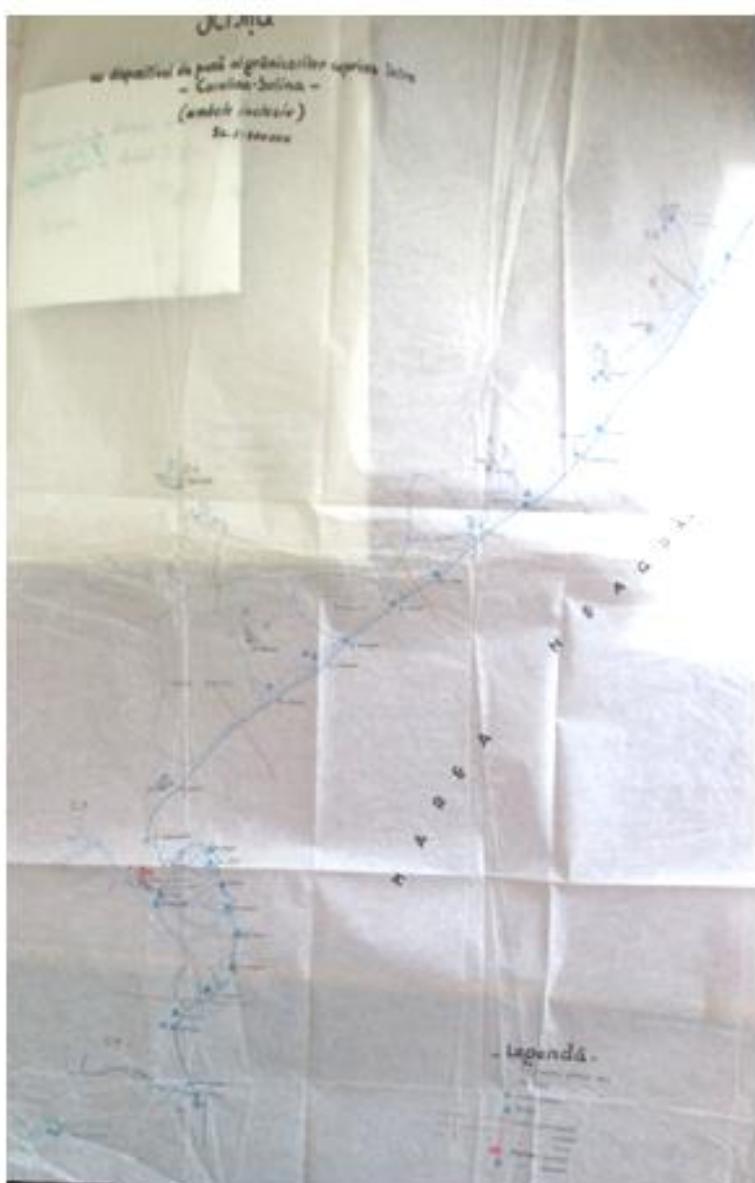

Sursa: SANIC fond Ministerul de Război. Inspectoratul General al Armatei, dosar 79

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Război*

Situația extrem de gravă a evreilor deportați în Transnistria a fost confirmată de o Notă din decembrie 1941, în care se menționa că aici se aflau între 60-80.000 de evrei, toți condamnați la moarte în scurt timp, dacă nu se organizează ajutorarea lor, căci se plătește¹¹⁸¹:

- 25 ruble - o pâine
- 20 ruble - 1 litru de gaz
- 10 ruble - 1 litru de lapte
- 1 rublă - 2kg de cartofi
- 10 ruble - 15 kg de lemne
- 25 ruble - 1 kg de zahăr.

În consecință s-a format un Comitet al celor deportați în Moghilev care s-a adresat Federației Uniunilor de Comunităților Evreiești, cerând:

1. Trimiterea de ajutoare în bani, medicamente, ceea ce nu se poate face fără autorizarea dată Federației de către Președinție, fără care băncile, cecurile, Poșta refuză a primi și preda banii, iar calea ferată (CFR-ul, D.H.) a transporta lucrurile.
2. Aprobarea trimisă Comitetului de la Moghilev să se poată aproviziona din Bucovina.
3. Ordin de la Consiliul de Miniștri ca bagajele aruncate și depozitate la Atachi să fie puse la dispoziția Comitetului, care să le predea celor în drept.
4. Oprirea tuturor pe loc până la primăvară căci continuarea drumului echivalează cu moartea tuturor¹¹⁸².

În cursul lunii decembrie 1941, Ion Antonescu a aprobat eliberarea din lagărul Moghilev a magistratului răduțean Simon Hilsenrad (Rădăuți, str. Regele Ferdinand nr. 47), un cetățean cu o prestație publică deosebită.¹¹⁸³ Gerda Guttman și Mina Rudich au fost și ele eliberate din lagărul Moghilev.¹¹⁸⁴

La 11 decembrie 1941, Gheorghe Alexianu, guvernatorul Transnistriei, s-a adresat în scris lui Ion Antonescu, împărtășindu-i eliniștea sa legată: „Nu vom putea avea liniște în Transnistria, scria el, până nu vom executa dispoziția din înțelegerea Hauffe-Tătăranu (acordul de la Tighina, 30 august 1941) pentru trecerea evreilor peste Bug”.

¹¹⁸¹ AMAE fond *Problema* 33, dosar 25, f. 281.

¹¹⁸² *Ibidem*.

¹¹⁸³ *Ibidem*, f. 285.

¹¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 342, 471.

XXIII.1. SIEGFRIED JÄGENDORF ȘI „MINUNEA DE LA MOGHILEV”

„Minunea de la Moghilev” reprezintă o sintagmă inspirată cu referire la acțiunea inițiată de către inginerul rădăuțean Schmiel Jägendorf- deportat în Transnitria în toamna anului 1941-, în urma căreia el a reușit să salveze de la moarte un număr ridicat de evrei. Dincolo de alte detalii, mi-am concentrat atenția asupra personalității acestuia precum și a inspirației sale în operațiunile din cadrul lagărului de la Moghilev, care i-au adus renumele menționat anterior. Câteva detalii biografice sunt utile, întrucât ele se leagă de subiectul acestei cărți: Jägendorf Schmiel (1885-1970), s-a născut la 1 august 1885 la Zviniace - partea de nord a Bucovinei- în casa familiei Avraam Jägendorf și Hanna Bassie Offenberger. A fost cel mai mic dintre cei patru frați¹¹⁸⁵. De mic copil, Schmiel a primit o educație religioasă tradițională. A ajuns să studieze la Viena, unde a devenit un „zionist fervent”. La finalul studiilor, Jägendorf Siegfried a devenit inginer iar la 9 mai 1909 s-a căsătorit cu Hinde Feller din Rădăuți. Mirii au avut două fete - Siegfried și Edith - crescute și educate în spiritul tradițiilor Imperiului Austro-Ungar („Viena era Ierusalimul iar germana limba lor sacră”)¹¹⁸⁶.

Rădăuți, 1909. Jägendorf Siegfried și Hinde (Feller) Jägendorf.

Sursa: *Jagendorf's Foundry, A Memoirs of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, Siegfried Jagendorf, Edited by Commentary by Aron Hirt-Manheimer, Harps Collins Publisher, 1991

¹¹⁸⁵ Aron Hirt-Manheimer, Introducere, în Siegfried Jägendorf, *Minunea de la Moghilev. Memoriile 1941-1944*, București, Editura Hasefer, 1997, p. 15.

¹¹⁸⁶ *Ibidem.*, p.17.

Cariera lui Jägendorf Schmiel reflectă ambiția, munca, calitățile și devotamentul pentru iudaism și Bucovina. Jägendorf Schmiel a fost decorat, în timpul primului război mondial, cu medalia „Franz Josef”¹¹⁸⁷.

1918. Jägendorf Schmiel cu medalia „Franz Josef”. Sursa: *Jagendorf's Foundry, A Memoirs of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, Siegfried Jagendorf, Edited by Commentary by Aron Hirt-Manheimer, Harps Collins Publisher, 1991

În 1922, el s-a mutat cu familia la Cernăuți unde a devenit rapid unul dintre cei mai cunoscuți și apreciați exponenți ai elitei locale, devenind directorul filialei bucovinene a firmei vieneze „Siemens-Schuckert-Werke”¹¹⁸⁸.

Cernăuți, 1922. Jägendorf Siegfried director al firmei „Siemens-Schuckert-Werke”. Sursa: *Jagendorf's Foundry, A Memoirs of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, Siegfried Jagendorf, Edited by Commentary by Aron Hirt-Manheimer, Harps Collins Publisher, 1991

¹¹⁸⁷ Daniel Hrenciu, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina 1774-1939*, Iași, Editura Tipăriș Moldova, 2010, p. 167.

¹¹⁸⁸ Aron Hirt- Manheimer, *op. cit.*, p. 19.

Jägendorf Siegfried a îndeplinit patru ani funcția de director general la „Foresta”, o altă întreprindere bucovineană. La 12 octombrie 1941, Jägendorf Siegfried a fost deportat împreună cu majoritatea evreilor rădăuțeni la Atachi aproape de Moghilev, în Ucraina¹¹⁸⁹. Jägendorf Siegfried este cel care a organizat „minunea de la Moghilev”¹¹⁹⁰. El a reușit să se impună ca lider devenind, în circumstanțele date, un „salvator al evreilor” din Moghilev¹¹⁹¹. Expertiza sa profesională i-a permis să pună în funcțiune uzina electrică a orașului, contribuind la refacerea unor fabrici și clădiri publice¹¹⁹². S-a pus în contact cu prefectul Băleanu, adresându-i-se și stabilind o modalitate de comunicare adecvată. În definitiv, aşa cum scrie Armin Heinen, activitatea lui Jägendorf, a fost susținută de trei elemente esențiale: 1. „de mobilizarea unor modele culturale europene, percepute în afara cadrului referențial românesc, fiind pozitive și incompatibile cu interpretările antisemite tradiționale. 2. De consolidarea respectului de sine al populației evreiești și de ieșirea acestuia din letargia letargizată. 3. De faptul că evreii din Moghilău și-au putut demonstra realmente priceperea”¹¹⁹³. Jägendorf Schmiel umbla îmbrăcat la patru ace, cu hainele și cămașa permanent apretate, însotit de gărzi de corp, iar secretara sa stabilea cine și când putea să stea de vorbă cu el.¹¹⁹⁴ Astfel, printr-un management eficient, cum l-am numi astăzi, el a reușit să-i facă pe evrei să-și recapete încrederea, să manifeste, încredere, disciplină și solidaritate de grup. În final, Jägendorf a reușit- conform evaluărilor specialiștilor- să contribuie nemijlocit la salvarea unui număr de 15.000 de evrei¹¹⁹⁵.

La întoarcerea din lagăr, Siegfried/Schmiel Jägendorf, cunoscut acum drept „salvatorul evreilor de la Moghilev”, a fost ajutat de Ion Larionescu, fostul director al Hergheliei din Rădăuți, ulterior prefect al județului. Aceasta i-a propus lui Jägendorf Schmiel și soției sale să-i devină consilieri. Aceasta a ales însă să emigreze în Statele Unite ale Americii (unde a decedat în 1970)¹¹⁹⁶.

¹¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 26.

¹¹⁹⁰ Harry Kuller, *op. cit.*, 215. În realitate, salvarea vieților a 15.000 de evrei deportați în lagăr de către autoritățile naziste.

¹¹⁹¹ Aron Hirt- Manheimer, *op. cit.*, p. 45.

¹¹⁹² AMAE fond *Problema* 33/dosar 19, f. 92.

¹¹⁹³ Apud Armin Heinen, *România, Holocaustul și logica violenței*, traducere de Ioana Rostos, Postfață de Alexandru Florin Platon, Iași, Editura „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 175.

¹¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁹⁵ Aron Hirt- Manheimer, *op. cit.*, p. 173.

¹¹⁹⁶ *Ibidem*.

Moghilev, 1943. Echipa de la Turnătorie: Wilhem Filderman, Jägendorf Siegfried, Moses Katz, Max Schmidt, Max Heissman și Pinkas Katz. Sursa: *Jagendorf's Foundry, A Memoirs of the Romanian Holocaust, 1941-1944*, Siegfried Jagendorf, Edited by Commentary by Aron Hirt-Manheimer, Harps Collins Publisher, 1991.

XXIII.2. STRATEGII DE SUPRAVIEȚUIRE A CELOR DEPORTAȚI ÎN TRANSNISTRIA

Pe de altă parte, în lagărele transnistrene funcționa un adevărat sistem de informatori și de curieri, bazat pe corupție și bacșis. „Astfel de curieri erau ofițeri care se întorceau, din permisie de la București, înapoi la Moghilău. La București se transmitneau bani din Elveția, din Stockholm și din Copenhaga. Acești ofițeri erau mituiți cu bani grei, în primul rând ca să ia cu ei scrisorile deportaților și apoi ca să le aducă banii; pentru că din asta puteau face o afacere bună, dar și pentru că, pe de altă parte, se temeau să nu fie denunțați de evrei superiorilor lor, din banii trimiși ilegal au ajuns la destinație destul de mulți. Totuși, unii curieri pur și simplu nu s-au mai prezentat cu banii - situație în care nu se putea face nimic”.¹¹⁹⁷ Pentru tema de față, este important să înțelegem faptul că acest gen de corespondență care implica diverse tipuri de înțelegeri și complicități, era vital pentru supraviețuirea evreilor din lagărele transnistrene, întrucât cei din afară le trimiteau bani, medicamente, haine și alimente. Curierii trebuiau să fie neapărat creștini, care trebuiau să execute un anumit tip de comision, făcând legătura nemijlocită între evreii aflați în lagăr și diverse persoane din localitățile de unde aceștia proveneau, Rădăuți, de exemplu, în cazul de față.

Un capitol important legat de viața evreilor deportați în Transnistria, asupra căruia istoricii s-au aplecat recent valorificând fonduri arhivistice din România și Ucraina, este legat de modul în care aceștia au reușit să corespondeze și să țină legătură cu cei rămași acasă, prin intermediul unor creștini, de regulă, funcționari ai

¹¹⁹⁷ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 176.

lagărului sau aflați în anumite relații cu administrația acestuia¹¹⁹⁸. Autoritățile militare și civile române nu îngăduiau oficial acest gen de activitate, astfel încât cei prinși asupra faptului erau arestați, judecați și condamnați la executarea a diverse pedepse. Evreii prinși în operațiunile de salvare și de ajutorare a coreligionarilor lor erau trimiși la judecata Curții Marțiale Cernăuți și deportați în Transnistria. Astfel, la 25 martie 1941 a fost prinsă și adusă la Soroca, Tânăra Carmen Dikman, originară din Suceava, implicată în trecerea peste Nistru a unui număr de 115 scrisori provenite de la evreii din Moghilev și adresate unor coreligionari din Cernăuți, Rădăuți și București. Ancheta dezvoltată cu această ocazie de către autoritățile militare române, a scos la lumină implicarea unor militari și civili creștini în operațiunile de transmitere de scrisori, bani și bunuri evreilor internați în lagărul de la Moghilev. Dintre numele vehiculate cu acest prilej, s-au aflat C. Dinu și T. Golea, cu 115 scrisori și bani. S-a mai constat că operațiunile erau înlesnite de către pontonierii din Otaci care treceau Nistrul cu bărcile lor prin anumite puncte. Ancheta lor recunoșteau că în Transnistria, totul valorează foarte mult față de lipsurile actuale¹¹⁹⁹. Lupta pentru supraviețuire a evreilor a atras ura localnicilor ucraineni, dispusi la prima ocazie să-i masacreze, potrivit celor declarate de către Carmen Dikman.¹²⁰⁰ Jenny Schapira a fost surprinsă de către autoritățile române în contextul unui proces complex de ajutorare a evreilor transnistrieni prin implicarea coreligionarilor din Gura Humorului (vezi declarația lui Hermann Kastener, comerciant din Hura Humorului, evacuat din Moldovița unde-și avea domiciliul), Cernăuți, Vatra Dornei (cazul evreului Fleischer Abraham din Vatra Dornei)¹²⁰¹. Toate operațiunile specifice speculei din Transnistria aveau loc cu implicarea directă a subofițerilor și ofițerilor români, potrivit unui Raport întocmit de către I. Dumitru șeful Postului de Jandarmi Otaci la 18 decembrie 1941, adresat Legiunii de Jandarmi Soroca.¹²⁰² În urma perchezițiilor efectuate la evreii internați în lagărul de la Moghilev au fost găsite 245 de scrisori, trimise coreligionarilor din Cernăuți, Rădăuți și București prin intermediul

¹¹⁹⁸ SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 6.

¹¹⁹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰⁰ *Ibidem*, f. 8. Raport semnat de către maiorul D. Iliescu, comandantul Legiunii de Jandarmi Soroca.

¹²⁰¹ Idem, fond *IGJ*, dosar 122/1942, *Nota Informativă a Inspectoratului de Jandarmi din Transnistria* (nr. 139 din 19 februarie 1942), f. 22-24. Un tabel întocmit de către Lt. Colibă Mihai de la Legiunea de Jandarmi Suceava îi menționa pe evreii Maria Riesberg, Aron Schnarch, Glasberg, Nagler, Elias Lachner, Mendel Roth, Heim Handler, Vile Dym, Dora Wolfer, Josif Weinreib, Iulius Lindner, Bubi Meth, Riven Salomon, Nathan Pistiner și Rachmuth Sami, drept beneficiari ai unor sume inserate în tabelul evocat, trimiși de alți evrei inclusiv de către Comunitatea Evreilor.

¹²⁰² Idem, fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 9. Un kg de pâine costa în Transnistria între 5-600 lei, țigările Naționale 45 de lei, litrul de ulei-500 lei, un kg de mălai 200-300 lei ș.a.

unui anume Ionescu, comerciant din București.¹²⁰³ În aceste activități de supraviețuire a evreilor deportați în Transnistria s-a aflat și avocatul rădăuțean Albert Twers, etnic german căsătorit cu o evreică, angajat al firmei de export-import „Heinz Hellms”, București alături de Ioan Larionescu, căpitan în rezervă, fost director al Hergheliei Rădăuți, deținător al unei fabrici de teracotă în Moghilev. Aceștia au preluat și distribuit destinatarilor scrisori (majoritatea lor, simple biletete scrise pe bucătele de hârtie, cărți de vizită și.a.), un articol recent pe această temă fiind publicat de către istoricul cernăuțean Dragoș Olaru. Biroul Siguranței Legiunii de Jandarmi Transnistria a surprins-o în gara Volcineț, județul Soroca - 6 februarie 1942 - pe Jenny Schapira, originară din Suceava, deportată în Salgorod. Aceasta a fost arestată și anchetată, iar bagajele sale au fost percheziționate. Cu această ocazie, au fost descoperite mai multe obiecte și bunuri (sume de bani) care erau transportate în lagărul de la Moghilev, provenind de la diversi evrei din Cernăuți. În aceste operațiuni erau implicați și militari germani (a se vedea notele informative ale Legiunii de Jandarmi Moghilev, 47, 49, 52 din decembrie 1941)¹²⁰⁴. Jenny Schapira și Ludwig Schaffer, logofiticul său, au fost deferiți Curții Martiale din Tiraspol (16 februarie 1942).¹²⁰⁵

Albert Twers cu soția sa Debora (n. Alpern).

Sursa: Colecția personală Irene Ciobotaru.

În schimb, evreii din lagăr primeau- utilizând această filieră- sume de bani, articole de lenjerie, și.a. acestea fiind desigur, foarte importante pentru supraviețuirea

¹²⁰³ *Ibidem*, f. 10.

¹²⁰⁴ Idem, fond *IGJ*, dosar 122/1942, f. 13.

¹²⁰⁵ *Ibidem*, f. 14.

acestora. Pentru înțelegerea tragicului întregii situații, redăm în rândurile de mai jos, un astfel de mesaj: „Dragă Doamnă și D-le Majer d-ra Dr. Tetelbaum v-am rugat după 50 de împrumut. Vă rog, dacă d-ra Tetelbaum, care s-a înapoia la Rădăuți încă n-a fost la Dvs. să dați prietenului nostru, avocat Twers, nu știu cine ajunge mai repede. La noi e urgent. Mi-a scris Petrică din București plin cu speranță. Dumnezeu să-l ajute pentru asta. O să fim recunoscători. Credem în Dumnezeu și sper, că o să ne ajute. Vă rog încă odată, nu ne uitați !!! Vă salut cu drag și n-am să Vă uit niciodată. Anica Hirschfeld. 15/XII. 1941. Anica Hirschfeld /tipărit pe carte de vizită/pentru Dr Teitelbaum și firma Koneczny Rădăuți”¹²⁰⁶. Misiunea lui Albert Twers, s-a încheiat brusc în 1942 când a fost prins de către autoritățile militare române, având asupra lui un număr mare de scrisori adresate unor persoane din Rădăuți, evrei și creștini, împreună cu anumite sume de bani. „Secret Ministerul Apărării Naționale. Direcția justiției militare. Secția de Poliție judiciară militară, Calea Plevnei 139”¹²⁰⁷.

Rădăuți, 1945. Ștefan Larionescu, inginer agronom, deputat de Rădăuți.

Sursa: SANIC Suceava, fond *Primăria orașului Rădăuți*, dosar 1929

Mihai Colibăan era locotenent-colonel în rezervă, comandând Detașamentul nr. 218 Munci Agricole cu sediul în Moghilev. El a organizat, conform autorităților române, o adevărată rețea de curieri care acționa în lagărele din Moghilev și românii infractori din Bucovina. Colibăan a fost prins în ziua de 24 noiembrie 1941, colonelul Gheorghe Vartic, comandantul Legiunii de Jandarmi fiind informat despre faptul că acesta venise pentru a prelua de la diversi agenți ai evreilor din Transnistria bani, aur, bijuterii și scrisori. Colibăan era în legătură cu avocatul Vasile Vertan din Câmpulung

¹²⁰⁶ Apud Dragoș Olaru, *Scrisori din Transnistria (anul 1941)*, doc. 5, p. 7, <http://hauster.de/data/DragosOlaru.pdf>.

¹²⁰⁷ Idem, *Traian Popovici-figură emblematică a Cernăuțiului*, <http://wwwbloggercom-dragos.blogspot.ro/>, accesat 3 februarie 2018.

Moldovenesc. El venise în mod special în localitatea Câmpulung Moldovenesc pentru a preluat de la avocatul Vasile Vertan suma de 100 de dolari, patru inele, o broșă și un inel, și medicamente de la farmacistul Friedman. Cu ocazia percheziției efectuată la avocatul Vergan din Câmpulung, s-au descoperit suma de 90 de dolari, trei verighete, o broșă și un cercel, despre care acesta a declarat că-i fuseseră lăsate de evreul Koppelman înainte de a fi deportat în Transnistria.¹²⁰⁸ Mihai Coliban și avocatul Vasile Vertan au fost arestați în gara Dărmănești, ei fiind în drum spre Cernăuți, cu această ocazie au fost percheziționați asupra lor descoperindu-se o valiză de culoare roșie prevăzut cu cheie și acoperit cu un înveliș de cort având dimensiunile de 60 cm lungime, 37 lățime și 17 cm înălțime, alături de două pachete învelite în hârtie de culoare albă¹²⁰⁹. Unul dintre pachete avea trecută pe el adresa lui Rachmuth Sami din Gura Humorului, deportat la Moghilev. În valiză, cu ocazia percheziției au fost descoperite bani, bijuterii și scrisori adresate unor evrei deportați la Moghilev¹²¹⁰. Coliban și Vargan au fost cercetați, anchetați și ulterior, condamnați de către Curtea Martjială.¹²¹¹ Cu ocazia anchetei au fost descoperite mai multe obiecte de valoare și sume de bani asupr lor. Aceștia intenționau să le ducă bunurile aflate asupra lor unor evrei aflați în lagărul de la Moghilev. Ele provineau de la evrei din județele Rădăuți și Fălticeni. În anchetei, dr. Pistiner a declarat că a trimis mai multe sume de bani, fiind impresionat de suferința celor aflați în lagăr. Wolfer Febus, șoferul lui Mihai Coliban, a declarat că l-a dus pe acesta la diverse adrese din județele Rădăuți și Fălticeni. Clara Mechlovici a declarat că i-a dat lui Coliban, suma de 5000 de lei și scrisori pentru părinții săi aflați în lagăr. Riedler Lucas a declarat că a găsit după deportare evreilor din Bucovina un carnet de depuneri aparținând lui Iulius Zalpler în valoare de 2.010.000 lei din care a retras suma de 510.000 lei pe care i-a trimis-o acestuia¹²¹². Căpitanul Protopopescu din Vatra Dornei i-a adus lui Lachner o scrisoare din partea fratelui său, aflat în lagărul din Transnistria. Sergentul T.R. Bilaus Modest i-a dus lui Lachner, aflat în lagăr, mai multe obiecte. Gheorghian, pensionar CFR din Vatra Dornei a făcut același gen de serviciu pentru Lachner. Farmacistul Schaffer din Vatra Dornei le-a expediat 10.000 lei lui Glasberg și Nagler. Avocatul Aurel Avram a primit de la croitorul Leon Hauslich suma de 25.000 lei și un ceas din aur. Judecătorul Grosariu Vasile i-a trimis- prin Mihai Coliban- lui Josef Weintraub suma de 200.000 lei¹²¹³.

¹²⁰⁸ SANIC, fond *IGJ*, dosar 122/1942, f. 205.

¹²⁰⁹ *Ibidem*.

¹²¹⁰ *Ibidem*, f. 206.

¹²¹¹ *Ibidem*, f. 196.

¹²¹² *Ibidem*, f. 197.

¹²¹³ *Ibidem*, f. 198.

Tabel cu sumele găsite asupra locotenentului Mihai Coliban în geamantan și în pachete

Cine expediază	Pentru cine	Suma	Observații
Riedler Lucas	Iulius Zapler	510.000 lei	
Emma Nufer	Maria Riesberg	5.000	
Palamariuc	Aron Schnarch	15.000	
F. Schaffer	Glasberg și Nagler	10.000	
Dentist Lachner	Elias Lachner	10.000	
Rachmuth	Rachmuth Sami	60.000	
Ina Mairean	Mendel Roth	10.000	
Ina Mairean	Mendel Roth	22.000	
Vecinii	Heim Handler	5000	
Comunitatea Israelită	Heim Handler	5000	
Pistiner	Vila Dym	20.000	
Phoebus Wolfer	Dora Wolfer	2000	
Grosariu	Josef Weinreb	200.000	
Pistiner	Iulius Lindner	4000	
Pistiner	Bubi Meth	70.000	
Klein	Riven Salomon	22.000	
Pistiner	Nathan Pistiner	55.000 plus 32 de mărci	

Sursa: SANIC, fond *IGJ*, dosar 122/1942, f. 202.

Asupra ordonației locotenentului Mihai Coliban au fost găsite un ceas din aur, o pereche de cercei și suma de 57.000 lei în numerar. Asupra avocatului Vasile Vertan s-au găsit 90 de dolari, trei verighete din aur, o broșă și un cercel din aur. Avocatul Aurel Avram deținea un ceas de aur cu brățără din piele și suma de 5000 de lei. În total, asupra celor implicați au fost găsite obiecte, bunuri și bani în valoare de 1.107.000 lei.¹²¹⁴ Printre scrisorile descoperite asupra celor implicați, a fost găsită una adresată plutonierului de jandarmi Teclez din Rădăuți, prin care acesta era rugat de către Baruch Hait să ia legătura cu plutonierul de jandarmi Haralambie Vasilicu, ca să-i trimită 500.000 lei, 1000 de dolari, un ceas cu brățără din aur, o tabacheră de argint și alte lucruri.¹²¹⁵

O scrisoare expediată din lagărul de la Moghilev scrisă în limba germană și tradusă în limba română, ave următorul conținut:

¹²¹⁴ *Ibidem*, f. 202.

¹²¹⁵ *Ibidem*, f. 206.

„Dragii mei,

Ceva mai înainte am primit telegrama voastră și ieri scrisoarea dragă. Noi suntem cu toții copleșiți din cauza știrilor de acolo. Sperăm că vouă vă merge mai bine decât celorlalți și veți trece iarna aceasta rea. În ceea ce privește trierea, aici nu știe nici o autoritate nimic despre aceasta. De unde știți voi despre aceasta? Azi de dimineață a plecat comisarul Bogdan la Odesa, el ne-a promis că va încerca să vină ca comisar la Moghilev, pentru ca acolo să vă fie cumva de ajutor. Voi mai aveți încă lucrurile voastre toate? Sperăm că da. Aici nimic de importanță. Irenuca vorbește adesea despre voi și când merge la strand cu domnișoara Mechlovici, care locuiește la noi, atunci merge de obicei la poarta voastră, și strigă în plină disperare, Lina, Linaș și numai cu mare greutate, cu lacrimi în ochi, poate fi luată de acolo. La noi mai este Wolfer. Înainte de câteva zile a fost domnul Weiner de la Rădăuți, astăzi domnul Ușerovici, voi abia vă puteți închipui bucuria noastră, când câteodată vedem un evreu. Societatea noastră constă cum din familia Mairean, fam. Ciuc, fam. Riedl și fam. Klein. Autoritățile sunt foarte fine (binevoitoare) cu noi. Pretorul e plecat în armată demult. Alăturat, o scrisoare, 4000 lei și niște tablete de la doamna Mairean, domnișoarei Brandes. Vă rog să i le predați imediat, căci ea este în mare nevoie și-i trebuie banii foarte urgent. Ne puteți comunica Ușr, Viningher, Sumer, Costiner? Lina are blana ei? Cumnata ei este poate tot acolo? Rog, mai scrieți-ne. De ce n-a scris Lina? Ce face Baba Șnap? Pe ce bază ați rămas voi în Moghilău? Vă sărută din toată inima, Rod. Cele mai bune salutări părinților voștri și lui Renee.

Dragă Bubi,

Acum tă-am scris adăus la scrisoarea lui Huttmann, și multe salutări, tie, Linei, părinților
(ss.) T...”¹²¹⁶

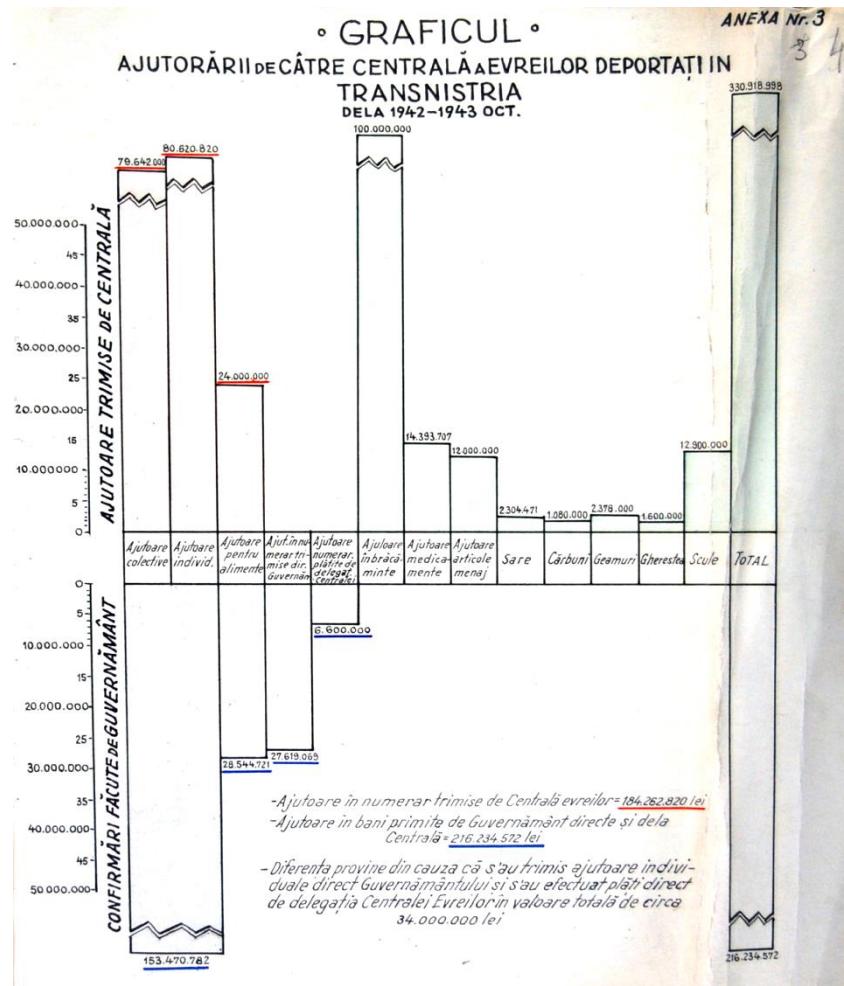
Aceste scrisori sunt de un real dramatism, ele ilustrând speranța, dragostea, deznădejdea și increderea în oameni într-un context extrem de dur, creat în mod deliberat pentru evrei de către regimul antonescian.

Un Raport despre situația sanitară a lagărelor transnistrene, întocmit de către autorităților române, menționa faptul că, „ca o consecință firească a lipsei de asistență medicală suficientă, a medicamentelor precum și a materialelor de dezinfecție, tifosul exantematic continuă încât, astfel în partea de nord a provinciei (Transnistria-D.H.) în majoritatea comunelor unde se află evacuați evrei, bântuie acest flagel. În lagărul de prizonieri din Golta în ultimul timp s-au înmulțit cazurile de tifos exantematic, astfel încât această epidemie amenință să ia proporții atât asupra localnicilor, cât și asupra

---

¹²¹⁶ Ibidem, f. 238.

unităților în trecere. Medicul șef al echipei volante nr. 51 a raportat că din cauza lipsei de medicamente și cu mijloacele care le are la îndemâna nu poate contribui cu nimic la stagnarea boalei. S-a raportat cazul Guvernământului pentru a lua măsuri.”¹²¹⁷

Sursa: SANIC fond PCM-SSI, dosar 135/1942

La 19 mai 1942, a fost eliberat răduțeanul Paul Guttman din lagărul de la Moghilev. Pe document apare semnatura lui Radu Lecca, împurnicitorul Guvernului României pentru Reglementarea Problemei Evreiești din România.¹²¹⁸ La 4 iunie au fost eliberați alți răduțeni, Iosif Margulies și Abraham Stein împreună cu familiile lor.¹²¹⁹ Autoritățile române au refuzat eliberarea din lagărul Moghilev a Eugeniei

¹²¹⁷ Ibidem, f. 269.

¹²¹⁸ AMAE fond Problema 33/dosar 26, f.1.

¹²¹⁹ Ibidem, f. 2.

Marcu (25 noiembrie 1942).¹²²⁰ Aceasta a trecut la religia creștin-ortodoxă în urma căsătoriei cu Cristofor Marcu, fost secretar general al Primăriei Rădăuți (între timp, decedat).¹²²¹ Unii rădăuțeni au primit corespondență prin intermediul Crucii Roșii (Schapira F.).¹²²² La 17 iulie 1942 Legația Elveției din București s-a adresat autorităților române cerând eliberarea din lagărul de la Moghilev a rabinului Josef Stern, care avea supușenie iugoslavă.¹²²³ Acesta era originar din Siret, fiind deportat în Transnistria în octombrie 1941. J. Klipper, directorul societății „Dacia” cu sediul în București (str. Rahovei nr. 260-262) profilată pe comerțul cu materiale de construcție și combustibili; el a adresat la 15 noiembrie 1941, un *Memoriu* mareșalului Ion Antonescu, solicitându-i repartizarea unui număr de 10 specialiști evrei deportați în Transnistria (Schonfeld Solomon, Bronstein Carol, Fellner Schachter Jacob, Ellenbogen Meyer, Merdler Solomon, Schieber Moses și Ellenbogen Markus, implicați în tranzacții cu cherestea în Vatra Dornei, Iacobeni, Dorna Candreni, Stânișoara) având în vedere complexitatea executării unor contracte avute în derulare.¹²²⁴ În septembrie 1942 o situație întocmită de către autoritățile române consemna un număr de 90.334 evrei deportați din Bucovina și doar 19089 rămași.¹²²⁵ Guvernământul Bucovinei a propus deportarea în Transnistria a evreilor neagajați în întreprinderile locale și la muncile obligatorii 6826 persoane (6234 în Cernăuți și 592 în Dorohoi).¹²²⁶ În județul Rădăuți datele oficiale menționau pentru luna septembrie 1942 a unui număr de 72 de evrei.¹²²⁷ În același timp, la 9 septembrie 1942 Guvernământul Provinciei Basarabia menționa într-un raport, faptul că, un număr de 45.867 de evrei bucovineni fuseseră evacuate în Transnistria prin Basarabia.¹²²⁸ Guvernământul Bucovinei. Cabinetul militar preciza în Nota telefonică 3846/7 septembrie 1942, adresată Președinției Consiliului de Miniștri al României, faptul că, evacuarea evreilor din Guvernământul Bucovinei se efectuase în trei serii și anume: iulie-august 1941 evreii din teritoriul rural în total 57.849 persoane, octombrie 1941, evreii din cuprinsul orașului Cernăuți, în total 28.341 și luna iunie 1942, în total 4.094 persoane. Total general 90.334 evrei deportați între 1941-1942.¹²²⁹ La 9 septembrie 1942, Inspectoratul General al Transnistriei transmitea către Guvernământul Transnistriei, Secretariatul General, o statistică privind statistica și stadiul deportării de evrei în Transnistria:

¹²²⁰ *Ibidem*, f. 325.

¹²²¹ *Ibidem*, f. 335.

¹²²² *Ibidem*, f. 359.

¹²²³ Idem, fond *Problema* 33/dosar 19, f. 81.

¹²²⁴ Idem, fond *Problema* 33/dosar 25, f. 42-83.

¹²²⁵ *Ibidem*, f. 148.

¹²²⁶ *Ibidem*, f. 149.

¹²²⁷ *Ibidem*, f. 150.

¹²²⁸ *Ibidem*, f. 153.

¹²²⁹ *Ibidem*, f. 157.

Prin Iampol	35.276
Moghilev	55.913
Tiraspol	1090
Râbnița	24.570
Ovidiopol	2.216
Total deportați	119.065 ¹²³⁰

Subsemnatul Chaim Mechel, în vîrstă de 63 de ani, domiciliat în Rădăuți, Piața Principesa Elisabeta nr. 1, respectuos supun înaltei Dv., aprobări următoarea

CERERE

În sprijinul prezentei cereri țin să arăt următoarele fapte din viața mea trecută, pentru a vă ilustra că subsemnatul Chaim Mechel merit, fiind tot timpul vieții mele cu cele mai sincere și mai calde sentimente pentru cauza românească.

În timpul stăpânirii austriace în Bucovina, subsemnatul am sprijinit de câte ori am avut ocazia și a fost în puterea mea cauza românească, contribuind la triumful ei. Astfel vreau să citez un fapt care să ilustreze de la sine atitudinea mea. În anul 1902, fruntașii mișcării naționaliste românești din Rădăuți cum au fost dr. Iorgu Toma vicepreședintele Senatului după Unire, Alecu Popovici/prof. univ. la Cernăuți, Eugen Tarnavscchi și C. Avram/înalți magistrați la Curtea de Apel Cernăuți după Unire/, au fost implicați într-un proces de les majestate reproșându-li-se acestor demnitari o atitudine antiaustriacă și iridentistă. Acești domni aveau să se prezinte ca inculpați atât în fața Curții de Apel Lemberg cât și Rezidenței Imperiale din Cernăuți. Ei riscau cele mai grave sancțiuni pe lângă destituirea lor din înaltele funcțiuni de magistrați ce dețineau. Subsemnatul în calitate de martor principal în această chestiune, care a stârnit enormă senzație, cu toată presiunea exercitată asupra mea din partea autorităților austriace cât și cu toate intimidările insistente, am depus exclusiv în favoarea inculpaților putând astfel salva un grup de fruntași români de consecințe funeste, deși prin acest gest mi-am tras multe șicane de ordin administrativ.

În 1918-1919 am făcut tot efortul pentru a aduce articole de primă necesitate pentru armată, spitalul Rădăuți, și populație, punându-mă voluntar la dispoziția autorităților militare și civile cu vehicolul meu propriu, deplasându-mă în acest scop până la Bistrița, Vatra-Dornei, Cluj și Viena, unde cu riscul vieții mele în aceea vreme tulbere, după prăbușirea Austro-Ungariei am adus tot ce avea nevoie armata și diferitele instituții. Dovedesc aceasta prin ordine de serviciu, delegații eliberate de Senatul Național din Ardeal, cât și de Comandamentul de atunci al orașului Rădăuți, colonelul Eremie.

---

¹²³⁰ *Ibidem*, f. 161.

Atitudinea mea de bun cetățean român, mi-am arătat-o și în nenumărate rânduri după Unire, manifestând oricând cele mai calde și sincere sentimente față de armata română. Astfel în anul 1922, venind la Seletin o unitate de grăniceri, am pus la dispoziție ei un loc de cazarmă și lemn de foc cu totul gratuit, primind în timpul lungii șederi al acestei unități la Seletin nenumărate mulțumiri din partea comandantului de pe atunci dl. căpitan Chiriac, azi colonel.

Fiind nevoie în orașul Rădăuți de armată, subsemnatul am intervenit la Ministerul de Război de atunci, dl. General Ștefănescu Amza, prezentându-mă personal împreună cu dl. deputat Eusebie Popovici în audiență la Domnia Sa și am obținut ca Bat. 2 Ing. Uș. să fie deplasat la Rădăuți. Subsemnatul am lucrat împreună cu comandantul acestei unități dl. Colonel Alexiu timp de 3 luni, pentru ca batalionul să fie înzestrat cu mobilierul necesar, să primească subvențiile necesare, întrucât avem un buget foarte redus. Drept mulțumită, dl. comandant mi-a declarat în mod public la un banchet că-mi mulțumește pentru atitudinea mea de bun cetățean român care simt românește.

Subsemnatul am realizat construirea Spitalului din Rădăuți, situat în str. Volovățului, care spital are misiunea de a servi întregii populațiuni din circumscripția Rădăuți, fără deosebire de crez și neam, acesta fiind expres prevăzut în statutul anexat, care este semnat de subsemnatul și vizat de Tribunalul Rădăuți.

În anul 1938, când numitul dispuneam de fonduri suficiente pentru a termina acest spital, intenționam să sistez construcția acestei clădiri, un ofițer superior din localitate, pe atunci comandantul Cercului de Recrutare Rădăuți, dl. Colonel Păduraru, m-a îndemnat să nu îintrerup activitatea mea, întrucât Domnia Sa a prevăzut că o asemenea clădire poate deservi în anumite împrejurări și interesele armatei. Își, într-adevăr, privirea clarvăzătoare a acestui ofițer superior, a văzut bine căci după ce acest edificiu servise mai mulți ani pentru a găzdui în el Liceul Industrial de Fete cu internatul lui, azi servește glorioasei armate române ca spital unde și găsesc alinare eroii răniți ai României.

În anul 1933, venind la Rădăuți, un grup mare de ofițeri superiori ai Marelui Stat Major, la rugămintea d-lui colonel Stăvescu comandantul de atunci ai Div. 2 Art. Călăreață, am reușit să obțin în diferite case particulare din localitate 124 camere și să le pun la dispoziție și casa mea particulară din str. Piața Elisabeta nr. 1 precum și toată clădirea Azilului Bătrânilor, a cărui președinte am fost și sunt, și cu acest prilej am cules mulțumiri declarate în mod public la un banchet fiind astfel mulțumit sufletește că am contribuit mult la găzduirea marilor oaspeți ai acestui oraș.

În anul 1935, cu prilejul Manevrelor Regale din Rădăuți am pus la dispoziția ofițerilor casa mea particulară din str. Piața Elisabeta nr. 1 în întregime și cea din strada Ștefan cel Mare nr. 2, tot proprietatea mea unde fiind mai înainte un hotel, s-a putut instala popota nr. 2 pentru d-nii ofițeri, punând de asemenea la dispozitia acestor domni în mod cu totul gratuit ca și imobilele de mai sus, una bucătărie și 14

camere, simpla rugămintă a comandantului de pe atunci al unității de jandarmi, major Drăgușescu.

Dar nu numai aceste fapte pledează pentru atitudinea mea de bun cetățean român, dar și acte oficiale. Astfel, Certificatul Prefecturii Rădăuți nr. 6181/35 din 6 mai 1935, zice textual „Dvs., ați posedat cerință legală a demnității de încredere, cât și că Dvs., ați mai fost ales ajutor de primar al orașului Rădăuți și consilier județean și președinte al comunității evreiești Rădăuți, aşa că Dvs, ne sunteți bine cunoscut și demn de încredere. Garnizoana Rădăuți prin adresa nr. 2147 din 11 august 1938 mă numește președinte al Comunității Evreiești din Rădăuți, scriindu-mi textul: În urma reclamațiunii adresate acestei Garnizoane de către dl. Elkune Carp, în contra comisiunii interimare a Com. Evreiești Rădăuți și înregistrată la nr. 2005 din 29 iulie 1938, această Garnizoană, convingându-se de veracitatea acestei reclamațiuni, și pentru a înceta propaganda care se dezlănțuie și agită spiritele în contrazicere cu Legea Stării de Asediul, a intervenit la Ministerul Cultelor și Artelor, propunând o nouă comisiune interimară formată din dl. Chaim Mechel, ca președinte. Si iată pe ce motive am fost numit președinte din partea Garnizoanei. Ministerul Cultelor și Artelor prin adresa nr. 34689/38, admite propunerea Garnizoanei în sensul numirii mele, zicând textual în interesul liniștei în sănul comunității mozaice din orașul Rădăuți.

Astfel dovedesc că m-am bucurat de toată încrederea Garnizoanei și a Ministerului.

Subsemnatul găzduiesc de 2 ani în mod cu totul gratuit în casa mea ofițeri români, care vin în localitate.

Țin să remarc că soția mea a fost după Unire timp de 8 ani vicepreședinte a filialei Crucii Roșii din Rădăuți, primind și o diplomă de mulțumire din partea Ministerului Sănătății pentru serviciile prestate.

Copiii mei am dat o educație românească și națională. Fiul meu dr. Adolf Mechel este locotenent în rezervă în armata română, iar fiul meu David Mechel este sg. TR art. 71 și a fost funcționar de stat la Casa de Asigurări.

Toate aceste fapte nu sunt decât câteva din activitatea mea patriotică, citând doar cele în legătură cu armata, nearătând însă, din lipsă de spațiu, cele în legătură cu activitatea mea de consilier comunal și județean, procesele verbale respective dovedind cum am înțeles să exercit mandatele ce mi s-au încredințat.

Din toate acestea rezultă cu prisosință că subsemnatul Chaim Mechel, exprimând umila mea părere că pot asimila evreilor economicește valoroși din Germania național-socialistă, care categorie de evrei este recunoscută de statul german ca cetățeni loiali și demni de toată încrederea. Rugându-vă domnule, să-mi aprobați, prezenta cerere în sensul arătat, vă asigur de devotamentul meu profund.

Chaim Mechel, în prezent deportat la Šalgorod, Moghilev.¹²³¹ Demersul lui Chaim Mechel, n-a avut un rezultat pozitiv, însă acesta a supraviețuit iadului transnistrian.

La 2 octombrie 1942, Pepi Sattinger, soția lui Muniu Sattinger (funcționar timp de 19 ani la Casa Asigurărilor Sociale Rădăuți, deportat în Transnistria) s-a adresat printr-o scrisoare mareșalului Ion Antonescu, arătându-i acestuia situația deosebit de gravă în care se afla „fără să aibă nici o vină și fără să facă parte din vreo mișcare politică a fost internat în lagăr. Cu inima zdrobită, vă implore, Domnule Mareșal, să binevoiți ca soțul și tatăl nostru, și să binevoiți a ordona punerea în libertate a numitului nostru soț și tată Muniu Sattinger”¹²³². Muniu Sattinger a fost arestat și internat în lagărele de la Urziceni, Meteleu și Videle la 13 iunie 1941. Familia sa compusă din soție și doi copii minori a rămas fără nici un sprijin.¹²³³ El a supraviețuit Transnistriei, având o contribuție aparte la refacerea Comunității Evreilor din Rădăuți.

Proprietățile evreilor au fost preluate de stat și repartizate - în cadrul operațiunii de **românizare** - de către autoritățile locale. Evreii bucovineni au fost deportați în Transnistria împreună că familiile lor pentru motive diverse: „nerespectarea cu conștiinciozitate a sarcinilor de serviciu, relații intime cu româncele, neanunțarea schimbării domiciliului la Cercul Teritorial de Recrutare de pe raza căruia domiciliau” §.a.¹²³⁴ Prin *Instrucțiunile nr. 1806 /13 iulie 1942 ale Comandamentului II Teritorial către Centrele de Recrutare*, persoanele deportate au fost obligate să-și „desemneze un mandatar pentru administrarea și lichidarea bunurilor lor mobile și imobile care în termen de 6 luni trebuie să lichideze aceste bunuri, care intrau în administrarea C.N.R.-ului”, în acest sens având anexat un formulat tipizat de procură. Interesantă este sintagma de „infractor” utilizată pentru persoanele care, din motivele mai sus precizate, erau deportate în Transnistria, majoritatea acestora fiind etnici evrei¹²³⁵. În situația în care evreii se sustrăgeau de la respectarea obligațiilor lor civice, rudele lor erau arestate și deportate în locul lor (în București, un evreu în vîrstă de 80 de ani a fost arestat pentru vina unui fiu major) §.a.¹²³⁶ Evreul care lipsea o zi de la muncă era deportat împreună cu părinții (naturali sau vitregi), frații minori și majori §.a. Prin urmare, se menționa faptul că „în România naționalistă evreului i se cere să fie mai patriot decât românul”¹²³⁷, întrucât pedepsele pentru aceeași faptă erau total disproporționate: „unui român pentru nesupunere i se aplicau trei luni de închisoare corecțională, în timp ce unui evreu i se aplica direct deportarea pe viață și nu doar lui ci și familiei sale, lichidându-i-se și

¹²³¹ AMAE fond *Problema* 33, volumul 25, f. 317-319.

¹²³² *Ibidem*, f. 5.

¹²³³ *Ibidem*.

¹²³⁴ SANIC fond *PCM-SSI*, dosar 28/1942, vol. I, f. 4.

¹²³⁵ *Ibidem*, f. 5.

¹²³⁶ *Ibidem*, f. 6.

¹²³⁷ *Ibidem*, f. 10.

întreaga avere mobilă și imobilă”¹²³⁸. În acele vremuri de un cumplit tragicism, au existat persoane care și-au riscat cariera, funcțiile, poziția socială și chiar viața lor pentru a salva de la moarte evrei. Majoritatea acestor persoane au rămas anonime¹²³⁹. Unul dintre aceste cazuri este cel al avocatului Egon Patac Balmoș, decan al Baroului Rădăuți, o vreme prefect al județului Rădăuți, căsătorit cu o evreică, care a avut mult de suferit din pricina atitudinii sale filosemitice în timpul guvernării legionare (6 septembrie 1940 - 27 februarie 1941). În favoarea sa a depus mărturie Hilda Pressner, funcționară la Prefectura Rădăuți¹²⁴⁰. Hilda Pressner a lucrat la Prefectura Rădăuți între 1 ianuarie 1936-13 octombrie 1941, când a fost deportată împreună cu întreaga comunitate mozaică în Transnistria. A reușit să supraviețuiască și s-a întors din „iadul” transnistrian, depunând declarație în favoarea lui Egon Patac Balmoș¹²⁴¹. Jacob Budik, stabilit în București, s-a aflat și el în Transnistria la Moghilev unde a fost - în calitate de medic - șeful unui serviciu special pentru combaterea tifosului exantematic între 1942-1944. Repatriat și intenționând să se angajeze la CFR, Jacob Budik a beneficiat de declarația favorabilă a medicului Gedalie Preminger, fost deportat în Transnistria la Moghilev¹²⁴². Alte persoane publice, prin natura funcțiilor pe care le ocupau, au devenit cunoscute pentru contribuția extraordinară și uriașulumanism de care au dat dovadă față de evrei. În încercarea de a-și salva viața mulți evrei au ales inclusiv soluția renunțării la cetățenia română: Alfred Rudich a devenit cetățean al Mexicului (adresa nr. 14448/26 septembrie 1940)¹²⁴³, Meier Leib Piecher a obținut cetățenia americană s.a.¹²⁴⁴. La 30 decembrie 1943 familia inginerului Sigfried Jägendorf a fost eliberată din lagărul de la Moghilev, acesta fiind înlocuit cu un anume inginer Popescu. Alături de familia Jägendorf au fost eliberați și membrii familiei doctorului Burg, rădăuțean și el.¹²⁴⁵ La 1 ianuarie 1944, alți 400 de evrei au fost repatriați din lagărul de la Moghilev¹²⁴⁶. La 23 august 1944 regimul mareșalului Ion Antonescu a fost înălțurat și constituit un guvern condus de către generalul Constantin Sănătescu¹²⁴⁷, ministru de externe fiind Grigore Niculescu-Buzești¹²⁴⁸.

¹²³⁸ *Ibidem*.

¹²³⁹ Moses Rosen-architectul proprietar veșnicii, „Caiet cultural” („Realitatea evreiască”), București, p. 152-153.

¹²⁴⁰ SJAN Suceava fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 27/1948, f. 53-54.

¹²⁴¹ *Ibidem*, f. 54.

¹²⁴² *Ibidem*, f. 111-112.

¹²⁴³ Idem, fond *Primăria Rădăuți*, dosar 4/1948, f. 3.

¹²⁴⁴ Idem, fond *Primăria Rădăuți*, dosar 2/1944, f. 28.

¹²⁴⁵ SANIC, fond *PCM-SSI*, dosar 31/1939, f. 265.

¹²⁴⁶ *Ibidem*, f. 266.

¹²⁴⁷ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, cu o prefată de Simona-Ghițescu Sănătescu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 163.

¹²⁴⁸ *Misiunile lui A. I. Văsînschi în România. Documente secrete. Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944-1946*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997, p. 35; idem, doc. nr. 21, p. 101-102.

Noul guvern avea sprijinul celor patru partide reunite în Blocul Național Democratic (P.C.R., P.S.D., Frontul Plugarilor, Partidul Național Popular)¹²⁴⁹. Regele Mihai I de Hohenzollern și-a recăpătat drepturile suspendate în timpul regimului antonescian, iar partidele politice și-au redobândit baza legală a activității lor¹²⁵⁰. Încă din noaptea de 23/24 august 1944 a fost adoptat „decretul-lege de amnistie generală, politică, militară și agrară a tuturor infracțiunilor făcute de la 1 decembrie 1918” și „decretul-lege de desființare pe întreg teritoriul României a lagărelor de concentrare și eliberarea imediată a tuturor persoanelor închise pentru activitate antifascistă, democratică”¹²⁵¹. Constituția din 1923 a fost, parțial, repusă în acțiune, iar partidele politice și-au putut relua activitatea¹²⁵².

Malic (deportată la vîrsta de 12 ani în Transnistria), străbunica lui Eden Costiuc.
În fața Sinagogii Mari din Rădăuți: Mama, străbunicii, Lea Glickmann și fiul său Max
(toți au făcut ulterior, alia în Israel)

¹²⁴⁹ ACNSAS fond *Documentar*, dosar 2557, f.185; *Relațiile internaționale reflectate în dezbatările Parlamentului României 1862-2010*, lucrare elaborată sub redacția lui Stelian Neagoe, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, Volumul I, Adunarea Deputaților, 2010, p. 358.

¹²⁵⁰ Marcel Dumitru-Ciucă, Introducere, în *Guvernarea Constantin Sănătescu, Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri (august 1944-noiembrie 1944)*, ed. critică de Marcel Dumitru-Ciucă, vol. I, Editura Saeculum I. O. București, 2011, p. 5.

¹²⁵¹ Corneliu Crăciun, *Supușii germani în România anilor 1944-1947*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2008, p. 7.

¹²⁵² *Relațiile internaționale reflectate îndezbatările Parlamentului României*. Volumul al II-lea, *Senatul, 1864-2010*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, lucrare elaborată sub redacția lui Stelian Neagoe, 2011, p. 416-417.

Fotografia de mai sus o reprezintă pe Eisig Alte, originară din Rădăuți, deportată în Transnistria (lagărul Atachi) între 1941-1945, împreună cu fiica sa Malic, în vîrstă de 12 ani și Moses, fiu. Mama și fiica au supraviețuit dramei deportării și suferințelor din lagărele din Transnistria (de la Moghilev evrei rădăuțeni au fost relocați în lagărele din Berșad, Obodovca, Tibulovca și Balta), fiind îngropate în Cimitirul Evreiesc din Rădăuți, Moses Eisig a dispărut în 1945, în momentul eliberării din lagăr. Eisig Alte a povestit despre situația dramatică a lui Iety, o fetiță ajunsă în lagărul de la Moghilev împreună cu mama ei care căuta să o ascundă, aceasta fiind grav bolnavă, însă soldații au descoperit-o și au ucis-o în fața mamei sale. Sursa: colecția personală Eden Costiuc

Rata mortalității la Moghilev era de 30%, datorită subnutriției și a bolilor (tifos exantematic, din 27 de medici câți existau aici 23 erau bolnavi de tifos, iar 12 au decedat). Au reușit să supraviețuască iadului transnistrian, fiind eliberați de către Armata Roșie, încolonați și îndrumați spre casă. Eisig Alte și fiica sa Malic au povestit că „Malic, s-a rătăcit și a dispărut în timpul acestor operațiuni”.

Comunitatea evreilor din Rădăuți a fost decimată în urma deportării sale în Transnistria, din 6000 de persoane deportate supraviețuind doar 1500, mulți dintre aceștia reprezentând în sine, o dramă, ale cărei profunzimi și repere esențiale, se cuvin a fi aprofundate, reținute și promovate în rândurile generațiilor tinere. Informațiile de mai sus le-am obținut în urma unui anchete orale, pe care am efectuat-o în cadrul Comunității Evreilor din Rădăuți, între 1 - 15 iunie 2016. În acest sens, am purtat discuții cu Eden Costiuc, în vîrstă de 14 ani, elevă la Școala „Bogdan Vodă” din municipiul Rădăuți, județul Suceava precum și cu domnul inginer Igo Zigi Koffler, președintele Comunității Evreilor din Rădăuți. Aceste date au fost păstrate și transmise la nivelul istoriei orale, de la străbunică la mamă și în final, la nepoată¹²⁵³.

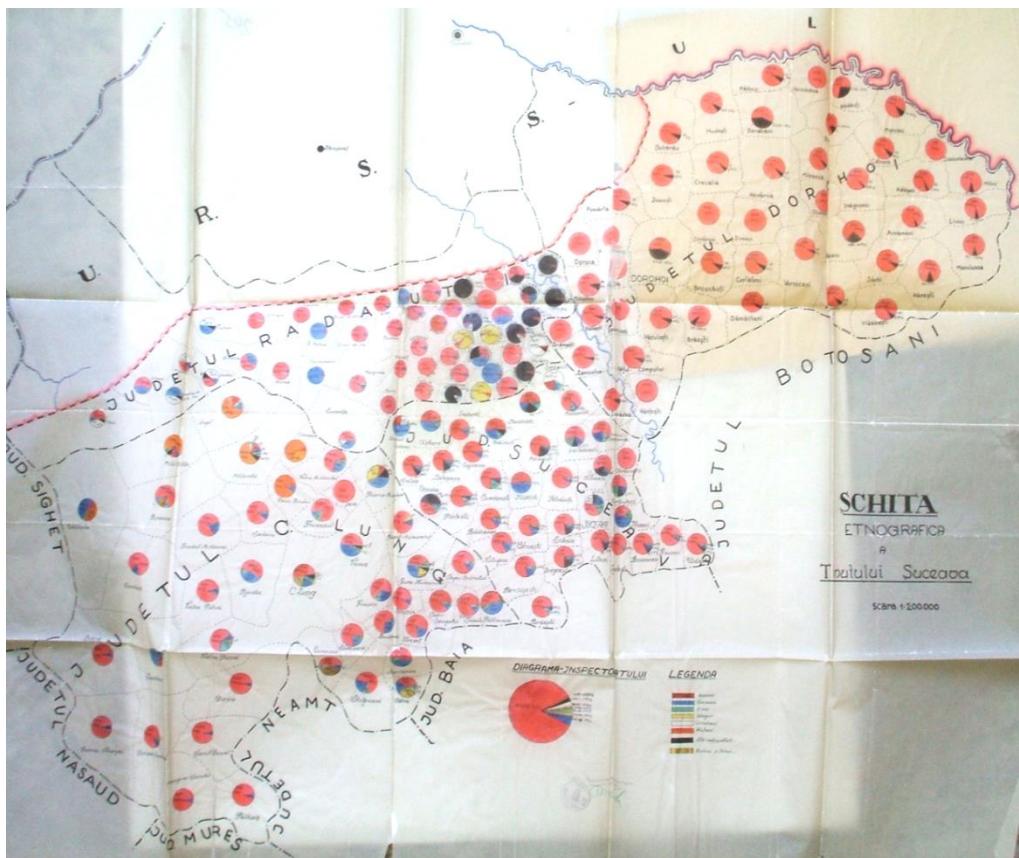

Orfani supraviețuitori ai lagărelor

Supraviețuitor al lagărelor. Sursa: SANIC fond *DGP*, dosar 122/1943, vol. I, f. 78

¹²⁵³ Informații și materiale puse la dispoziție de către Eden Costiuc (10 iunie 2016), căreia îi mulțumesc și pe această cale.

Sursa: SANIC fond *IGJ-Teritoriu*, dosar 211

CAPITOLUL XXIV

Reîntoarcerea: comunitatea evreiască din Rădăuți după 1945

XXIV.1. Sprijinirea foștilor deportați din Uniunea Sovietică și refacerea Comunității Evreiești de către Joint

Una dintre problemele cele mai importante în reconstrucția comunității mozaice rădăuțene a fost reprezentată de sprijinirea reintegrării celor deportați în Transnistria. Repatrierea a fost efectuată între 9-20 aprilie 1945 prin punctul de trecere Tereblecea-Siret. Este vorba de un număr de 7826 de persoane. Aceștia au cantonați în clădirile publice (școli, cazărmă și.a.) fiind înființat un serviciu de salubritate de către Serviciul Sanitar Siret, procedându-se la deparatizarea și dezinfecția zilnică a supraviețuitorilor cu petrol. Conform datelor menționate în Procesul Verbal încheiat în data de 3 mai, de către dr. Scharff, delegatul Crucii Roșii Internaționale, dr. Goldschlagger, directorul Spitalului Siret și dr. Rosenrauch, medic practicant în orașul Siret, s-au constatat următoarele: Majoritatea (supraviețuitorilor-D.H.) erau femei, bătrâni și copii. Unii dintre aceștia erau bolnavi de gripă și suferiseră diverse accidente, majoritatea lor suferind în Transnistria de tifos exantematic și febră tifoidă. Unii au primit îngrijiri din partea medicilor sus menționați¹²⁵⁴. Conform telegramei din 16 aprilie 1945, „valul repatriaților revărsându-se prin punctul Siret-Rădăuți necesită extremitatea de urgentă a fondurilor mai de 50 milioane pentru hrănire, transport și prim ajutor stop. Mii de refugiați sosesc în hal nedescris iar fondurile noastre complet epuizate stop. Trimiteți telegrafic sume potrivite situației excepționale contrar opera asistenței periclitante”¹²⁵⁵. Președintele Comunității Rădăuți, doctor Schiffer. Alți evrei rădăuțeni se repatriau prin punctele de frontieră Hertă și Ungheni.

---

¹²⁵⁴ SANJ fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1944, f. 151.

¹²⁵⁵ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 27/1945, f. 3.

Situată era cu atât mai dificilă, cu atât cu cât prin Rădăuți se repatriau evreii originari din Gura Humorului, Vatra Dornei Cîmpulung Moldovenesc și Vechiul Regat. În aceste condiții, Comunitatea Evreiască Rădăuți a primit din partea Jointului, suma de 63.075.000 lei echivalentul a 841 ajutoare a căte 75.000, plătită de către BNR. Comunitatea Evreiască Rădăuți a fost nevoită să plătească- conform legislației românești- o sumă însemnată drept taxă de timbru, deși, în cazul său, era vorba de o operă de asistență socială.¹²⁵⁶ Imediat au început, în ordine alfabetică, executarea plășilor către toți cei îndreptățiți¹²⁵⁷. Au existat și unele nemulțumiri din partea unor evrei care au fost ignoranți de la primirea ajutoarelor deși aceștia se considerau a fi într-o situație dificilă, fiind vorba despre foști deportați. Este vorba despre o listă întreagă care-i includea pe: Alpern Micloș și Alpern Charlotte (soție), funcționar de stat, Geber Artur și Paula, lucrau ca farmaciști pentru a se întreține, Mecher Adolf, Emma și Noemy, lucrau ca farmaciști erau activi și implicați în toate problemele comunitare, Mechel Chaim și Sima, suspendați nemotivat, Maier Fanny (văduvă cu doi copii minori, cu o situație materială deosebită), Rosa și Hersch, suspendați nemotivat, Hilsenrand Simon și Sophie, suspendare nemotivată. Schrarf Ioachim și Sara, funcționat diurnist, suspendare nemotivată, Sonntag Hersch, suspendare nemotivată, Stier Efroim, Malzia și Carol, suspendare nemotivată, Tillinger Hermann și Sali, suspendare nemotivat, suspendare nemotivată, soțul a fost în lagărul Trihiati. Conducerea Comunității a întreprins demersuri pentru reglementarea situației acestor persoane.¹²⁵⁸ În final, situația lor a fost rezolvată pozitiv.¹²⁵⁹ Într-un Raport expediat de către Comunitatea Evreilor Rădăuți către Federația Comunităților Evreiești din România, București, la 24 aprilie 1945, situația orașului Rădăuți era prezentată în culori sumbre. „Acest orașel (Rădăuți- D. H.) lovit de soartă atât de crunt și părăsit de Dumnezeu, fără mijloace de comunicații și fără legătură cu restul țării, a devenit din senin un centru de confluență pentru mii de evrei în drum, un popas pentru cete de pribegi, care își caută aici refugiu, fie cu intenția să se stabilească aici, fie, dorind să se ducă mai departe în țară și neavând posibilități de locomoție, trebuind să se opreasca aici involuntar. Noi, Comunitatea, nu dispunem de mijloace pentru a ajutora pe frații sosiți și pentru a le da primul ajutor indispensabil. Ne lipsesc multe, foarte multe”¹²⁶⁰. Aproximativ 2500 de persoane așteptau să plece spre diverse localități din România, Comunitatea Evreiască Rădăuți estimând că ar fi fost nevoie de 50 de camioane pentru transportul acestora. Temperaturile erau foarte reci, evreii locuind în grajduri și locuințe dărăpăname, dormind direct pe podea, punându-și sănătatea în pericol, ei fiind oricum suferinzi de diverse afecțiuni dobândite în lagările

¹²⁵⁶ *Ibidem*, f. 5.

¹²⁵⁷ *Ibidem*. Au existat discuții de ștergerea de pe aceste liste a lui Gruber Antschel.

¹²⁵⁸ *Ibidem*, f. 6.

¹²⁵⁹ *Ibidem*, f. 72.

¹²⁶⁰ *Ibidem*, f. 8.

transnistrene. Mulți dintre ei se îmbolnăviseră deja de pneumonie. Conducerea Comunității estima că repatriații ar fi avut nevoie de 2000 de perechi de încălțăminte¹²⁶¹. Era nevoie de cantități de medicamente (cardiace, pansamente, injecții și.a.), material de construcții pentru construirea /repararea de locuințe pentru 4000 de suflete (geamuri, ferecături, plite de mașini de gătit, scânduri, cuie și unelte de construcție). Numai o cincime din foștii deportați supraviețuise- menționa conducerea Comunității- însă aceștia se aflau acum într-o situație extrem de grea, solicitându-se trimiterea urgentă prin mandat telegrafic a sumei de 50 de milioane de lei. Nu ni se va ierta niciodată- arătau șefii Comunității Evreiești Rădăuți- dacă vom neglijă acordarea primului ajutor acestor refugiați.¹²⁶² Adresa era semnată de către dr. Schiffer, președintele Comunității și rabinul I. Kunstandt, în calitate de secretar general.¹²⁶³ La 30 aprilie 1945, Comunitatea Evreilor Rădăuți a fost înștiințată de către Prefectura Rădăuți, Serviciul Armistițiului (prefect E. Frunză, secretar Serviciul Armistițiului, Prelipcean) că i s-a trimis via BNR suma de 30 milioane de lei destinață cheltuielilor cu repatriații din URSS. Ministerul de Interne a stabilit o alocație zilnică de 500 lei pentru fiecare persoană.¹²⁶⁴ Comisia de Ajutorare a repatriaților era formată din Schiffer, președintele Comunității, Salo Peretz, vicepreședinte, Osias Heitner, Samuel Heitner¹²⁶⁵. În prima ședință organizată pe margine problemelor urgente ale celor repatriați s-a constatat că, cantina nu funcționa în condiții normale (spațiul fiind foarte mic, numărul celor deserviți fiind foarte mare se crea automat aglomerație), aceasta necesitând o reorganizare urgentă¹²⁶⁶.

Conducerea Comunității s-a adresat la 19 aprilie 1945 prefectului județului Rădăuți cu rugămintea de a li pune urgent la dispoziție sumele trimise pentru ajutorul repatriaților pentru începerea acțiunilor stabilite.¹²⁶⁷ În cadrul unei întâlniri a celor repatriați desfășurată în biroul Comunității la 6 mai 1945 a fost ales un Comitet format din Abraham Harth, Kah Mendel, Genser Fischel, Schurberg Ioel, Ianker Baruch, care a stabilit că, instituirea unei cantine destinată exclusiv celor repatriați din Transnistria nu-și avea rostul în condițiile diverselor boli și a pericolelor epidemii izbucnите în orașul Rădăuți, refuzând prin urmare, amenajarea acesteia.¹²⁶⁸ Repatriații doreau să se elibereze odată pentru totdeauna de sistemul cantinelor care i-a bântuit în Transnistria, care i-a favorizat doar pe unii.¹²⁶⁹ În schimb, repatriații preferau să li se

---

¹²⁶¹ *Ibidem.*

¹²⁶² *Ibidem*, f. 9.

¹²⁶³ *Ibidem.*

¹²⁶⁴ *Ibidem*, f. 13.

¹²⁶⁵ *Ibidem*, f. 14.

¹²⁶⁶ *Ibidem.*

¹²⁶⁷ *Ibidem*, f. 15.

¹²⁶⁸ *Ibidem*, f. 16.

¹²⁶⁹ *Ibidem*, f. 17.

achite zilnic o sumă de bani pentru hrana¹²⁷⁰. Începând cu data de 4 mai 1945, conducerea Comunității s-a adresat Prefecturii, solicitând repartizarea sumei de 1 milion de lei pentru asigurarea hranei și a transportului unui grup de repatriați din lagărele transnistrene, aflați în localitatea învecinată Dornești.¹²⁷¹ Jumătate din această sumă reprezenta necesarul de hrana pentru 4 zile restul reprezentând cheltuielile de transport pentru ajungerea acestora la destinație. Alte sume erau necesare pentru acoperirea cheltuielilor necesare repatriștilor care soseau în număr mare din Transnistria folosind diverse puncte de intrare în România. Între timp, Comunitatea Evreiască Rădăuți a fost solicitată de către Prefectură să clarifice situația cheltuielilor revendicate de către moștenitorii imobilului Druckmann (Piața Unirii nr. 14) unde fuseseră cazați repatriații, însă președintele acesteia a răspuns printr-o adresă că, respectivele cheltuieli nu puteau fi asumate de către Comunitate de vreme ce o serie de imobile (printre care și Druckmann) fuseseră rechiziționate chiar de către Prefectură începând cu data de 9 aprilie 1945. Ori, în aceste condiții, fondurile transmise prin intermediul Ministerului de Interne fiind gestionate de către Prefectura Rădăuți, astfel încât Comunitatea nu putea fi făcută responsabilă pentru eventualele daune produse acestor clădiri, în timpul cauzării repatriaților.¹²⁷² Problema despăgubirilor cuvenite moștenitorilor familiei Druckmann privea exclusiv Prefectura județului Rădăuți¹²⁷³. Schnapp Samuel în calitate de delegat al Ministerului de Interne, al Crucii Roșii și al Comitetului Central al Apărării Patriotice, a precizat la 29 mai 1945, că fuseseră alocați 40 milioane de lei pentru transportul repatriaților din Bucovina de Sud spre Dorna și Bistrița, însă Rigler n-a efectuat operațiunile necesare disponibilizării sumelor necesare în condițiile în care în jur de 3200 de persoane se aflau în aşteptare la punctul de frontieră Siret, unii intrând deja pe teritoriul românesc și aşteptând să fie preluati pentru a ajunge la destinație.¹²⁷⁴ Distribuirea produselor alimentare către cei mai săraci a avut loc cu sprijinul Lisei Lecker, Schiffer Dora, Jekeles Jenka și Etty Kostiner, precum și a internaților din lagăr (Josef Wolf și Alter Wassermann)¹²⁷⁵. La 4 iunie 1945, Kern Salomon și Hirsch Salomon au întocmit un document în care încredințau că au preluat de la Fuchs, în calitate de administrator al caselor rezervate repatriaților, o serie de obiecte precum 10 sobe de tinichea (Harnik, Wassermann, Haller, Heitner E., Niederhoffer), două lighene de spălat (Harnik), două găleți (Harnik, Brechler), 5 lămpi (Harnik, Brechler, Munsler, Marcu, Wassermann),

¹²⁷⁰ *Ibidem*.

¹²⁷¹ *Ibidem*, f. 23.

¹²⁷² *Ibidem*, f.24.

¹²⁷³ Este vorba despre solicitarea adresată Prefecturii Rădăuți de către Bresler (n. Druckmann) Henriete, la 29 aprilie 1945, *ibidem*, f. 25.

¹²⁷⁴ *Ibidem*, f. 27.

¹²⁷⁵ *Ibidem*, f. 28. Au fost implicați Isak Pressner, Bendit Wolf, Uscher Wolf și alții.

acestea aflându-se în casele repatriaților.¹²⁷⁶ La 10 iunie 1945, cu prilejul unei noi ședințe a Consiliului și Comitetului de Ajutorare al Repatriaților, a fost luată în discuție situația suma de 11.250.122 lei rămasă disponibilă în urma operațiunilor de întreținere a repatriaților, rămasă la dispoziția Joint-ului, însă cheltuielile zilnice impuse de întreținerea repatriaților care veneau permanent dinspre spațiul sovietic îngreuna eforturile cotidiene de rezolvare a nevoilor acestora. Acest punct de vedere a fost însoțit și transmis la 18 iunie 1945 de către Consiliul și Comisia de Ajutorare a Repatriaților Rădăuți, către conducerea Joint, sub semnătura lui B. Schiffer și L. Kunstandt.¹²⁷⁷ La 19 iunie 1945, Saul Schnapp a informat conducerea Comunității Evreiești Rădăuți că i s-a transmis suma de 17 milioane de lei pentru acțiunea de ajutorare a repatriaților din URSS stabiliți în localitate.¹²⁷⁸ La sfârșitul lunii iunie 1945 conducerea Comunității Evreilor Rădăuți solicită Joint-ului să-i elibereze a doua parte din suma de 30 milioane lei repartizați pentru ajutorarea repatriaților, ultima parte fiind livrată în cursul lunii mai.¹²⁷⁹ Cu prilejul vizitei efectuate la Rădăuți de către G. Gelber, acesta „a putut constata- se arăta în document- situația jالnică ce domnește în rândul repatriaților, iar de atunci situația lor nu s-a îmbunătățit”.¹²⁸⁰ Repatriații erau confruntați cu fenomene precum creșterea zilnică și excesivă a prețurilor la produsele de bază, fiind amenințați de foamete.¹²⁸¹ În acest condiții, la 24 iunie 1945, Iaslowitzer Benzion, Kern Elfrem, Meyer Șoșana, Lesser Rifka, Koffler Rifka și Brunstein Simon s-au adresat în scris conducerii Comitetului de Ajutorare Rădăuți, solicitând sprijin, „neavând mijloace de întreținere, pentru a se putea deplasa la București”.¹²⁸² În schimb, Adela Weiner a solicitat un ajutor financiar pentru a putea pleca în Transilvania.¹²⁸³ Evreii din Rădăuți au depus eforturi remarcabile în vederea reconstituirii comunității mozaice din oraș. Unele dintre rudele evreilor deportați rămăseseră încă nerepatriate din Transnistria, motiv pentru care la data de 12 iulie 1945 erau invitate să se prezinte la sediul Comunității Evreiești din strada „Ștefan cel Mare” nr. 25, în vederea „indicării datelor necesare pentru a se putea efectua demersurile aferente repatrierii”¹²⁸⁴. „Asociația pentru Sprijinirea Evreilor din Bucovina de Sud” (București, str. Burghelea nr. 3) informa Comunitatea Evreiască

¹²⁷⁶ Ibidem. Începând cu 28 mai 1945 Crucea Roșie, prin intermediul lui E. Kostiner, a informat conducerea Comunității Evreilor Rădăuți că suma de 11.250.122 lei rămasă disponibilă în urma operațiunilor de întreținere a repatriaților, rămâne la dispoziția Joint-ului, sugerându-se folosirea sa în scopuri de asistență socială. Sattinger Muniu și Ghensler Fischel fiind de acord, idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 27/1945, f. 30.

¹²⁷⁷ Ibidem, f. 31-32.

¹²⁷⁸ Ibidem, f. 33.

¹²⁷⁹ Ibidem, f.35.

¹²⁸⁰ Ibidem.

¹²⁸¹ Ibidem, f. 36.

¹²⁸² Ibidem, f. 39.

¹²⁸³ Ibidem, f. 40.

¹²⁸⁴ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 18/1945, f. 10-42.

Rădăuți la data de 25 iulie 1945, că următoarele persoane au primit bani pentru a-și acoperi cheltuielile de drum:

Schieber Schoșana, dosar 3888
 Berstein Rifka dosar 3890
 Solomon Ițzag, dosar 3886.
 Solomon Fanny, dosar 3886
 Abramovici Jehuda, dosar 3885
 Rostoker Karl, dosar 3883
 Harthmann Schoșana, dosar 3817
 Sternschluss Else, dosar 3884
 Majer Schoșana, dosar 3817
 Bercovici Simon, dosar 3889
 Schnapp Isak, dosar 3899
 Kiammer Donna, dosar 3892
 Rosenberg Ene, dosar 3893.¹²⁸⁵

La 6 septembrie 1945, Comunitatea Evreiască Rădăuți a transmis un Memoriu Asociației pentru Sprijinirea Evreilor din Bucovina de Sud, insistând asupra situației aparte, extrem de dificilă în care afla, dată fiind poziția sa de oraș de graniță. Situația repatriaților era deplorabilă, având diverse infirmități fizice dobândite în anii deportării, suferinzi de boli, majoritatea lor fiind desculți și înfometați.¹²⁸⁶ O situație deosebită o aveau și avocații supraviețuitori ai Transnistriei, doar 4 reușind să revină în Rădăuți. Pentru apărarea intereselor lor s-a implicat avocatul Harth Berhardt (Rădăuți, str. Regele Mihai nr. 3).¹²⁸⁷ La 20 august 1945 conducerea Comunității a fost preluată cu titlu interimar de către Berl Sporn, președinte, Sattinger Muniu și Katz Mendel, vicepreședinți, Kunstadt I. secretar general, Schuller D., casier. În momentul preluării, în arhivele Comunității se aflau în numerar suma de 1.260.874 lei, predată lui Schuller D. Cu excepția acestei sume, în casierie se mai aflau 20.000 reprezentând fondul special de ajutorare KL precum și un fond împrumut provenind din rețineri de la sprijinul de refacere plătit repatriaților din 1944, în quantum de 2.089.000 lei, sumă deocamdată intangibilă.¹²⁸⁸ Rabinul L. Kunstandt a predat arhiva Comunității, arhiva Oficiului Matricular Evreiesc, mobilierul sediului, mobilierul existent conform inventarului, imobilele comunității conform cărții funciare Rădăuți.¹²⁸⁹ În același timp, a fost predată suma de aproximativ 5 milioane de lei,

¹²⁸⁵ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 27/1945, f. 51.

¹²⁸⁶ *Ibidem*, f. 61.

¹²⁸⁷ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1944, f. 136.

¹²⁸⁸ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 16/1945, f. 9.

¹²⁸⁹ *Ibidem*.

reprezentând un fond special de ajutorare pus la dispoziția repatriaților de către Joint. Responsabil de acest fond era Jacob Lapajwofer.¹²⁹⁰

XXIV.2.IMPICAREA JOINT-ULUI IN AJUTORAREA REPATRIATIILOR

Prin Rădăuți au trecut 10.000 de repatriați, dintre care 3.500 au rămas în localitate, reprezentând supraviețuitorii celor deportați în 1941, restul îndreptându-se spre alte localități. Joint-ul a trimis începând cu luna aprilie 1945, ajutoare în două rânduri, odată suma de 30 milioane de lei și o dată suma de 18 milioane. Aceste ajutoare erau considerate a fi prea mici, sugerându-se trimiterea unor ajutoare financiare nominal celor aflați în suferință, pentru a-i se permite să-și redreseze afacerile astfel încât să se evite dependența acestora de asistența socială.¹²⁹¹ Concret, se mai cerea simplificarea procedurilor de acordare a sumelor de către Joint, inclusiv livrarea de instrumente și mașini pentru evreii meșteșugari, prin intermediul unor credite, astfel încât aceștia să-și poată relua cu succes activitățile de dinaintea deportării lor în Transnistria. În același timp, se cerea trimiterea urgentă de încălțăminte și haine având în vedere apropierea iernii, alături de livrarea unui stoc îndestulător de medicamente.¹²⁹² În total, pentru 1945 plătile sprijinului de refacere au inclus venituri de la Joint- 63.075.000 milioane lei, iar la cheltuieli-către 841 evrei pauperi au fost plătite căte 75.000 lei plus 25.000 BNR, în total suma de 63.100.000 milioane lei.¹²⁹³ În 1944 pentru evreimea din România a luat sfârșit lunga perioadă de persecuții inaugurată în mod oficial în 1938. Evreii căutau cu disperare soluții pentru asigurarea normalității vieții lor cotidiene și asigurarea existenței lor zilnice. Statul român dominat de către comuniști, s-a derobat total însă de obligațiilor sale față de proprii cetățeni, astfel încât evreii au fost ajutați efectiv de către comunitățile mozaice și organizațiile internaționale. Problema despăgubirilor cuvenite evreilor pentru deportare, pentru averile expropriate sau pierdute, pentru privarea de drepturi și libertăți, pentru pierderea șanselor la viață și profesionale a devenit o chestiune politică controversată, tergiversată, rezolvată cu greu după ani de zile de așteptări, fără a mulțumi însă comunitatea mozaică.¹²⁹⁴ În mod paradoxal, aceste răspunderi au revenit unor guverne comuniste, care s-au achitat în realitate, foarte puțin de aceste sarcini, contrar unor opinii prezente în anumite zone ale opiniei publice vizavi de

¹²⁹⁰ *Ibidem.*

¹²⁹¹ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1944, f. 136.

¹²⁹² *Ibidem.*

¹²⁹³ *Ibidem*, f. 71.

¹²⁹⁴ Apud Hildrun Glas, *Viața evreiască din România după catastrofă. Ajutoare pentru supraviețuire și despăgubiri*, în „SAHIR”, VI/2001, p. 287.

privilegierea evreimii de către comuniști.¹²⁹⁵ Analizele specialiștilor estimau la 140.000 de persoane numărul celor care aveau „nevoie grabnică de ajutorare în octombrie 1948”¹²⁹⁶. Între august-decembrie 1944, Joint-ul a procurat suma de 2,1 miliarde lei pentru ajutorarea evreilor, corespunzător a două treimi din estimările care priveau nevoile imediate ale evreilor din România în acea perioadă. Până în prima jumătate a anului 1945, Joint-ul furnizase Bucureștiului subsizii în valoare de 1 milion și 18 milioane de franci. De gestionarea acestor sume s-a ocupat Wilhem Fildermann¹²⁹⁷. În total, Joint-ul a cheltuit până la sfârșitul anului 1945, suma de 6,5 milioane de dolari (17,5 miliarde lei) trimiși la 89 comunități mozaice din România.¹²⁹⁸ Situația se prezenta foarte dramatic în cazul Moldovei și a părții de sud a Bucovinei, acolo unde, în cursul lunii iunie 1947, peste 40% din populația evreiască „avea nevoie disperată de ajutorare”.¹²⁹⁹ Implicarea guvernelor României în ameliorarea situației evreilor a fost una foarte modestă, în pofida demersurilor întreprinse de către Wilhem Fildermann. Ajutorul financiar al guvernului Petru Groza (pentru refugiați și pentru primirea repatriaților din URSS) a fost de numai 380 milioane de lei față de cele 17,5 miliarde furnizate de către Joint.¹³⁰⁰ Solicitările lui Fildermann aveau în vedere și acordarea subvențiilor pentru întreținerea cultului și a școlilor evreiești din România. Sprijinul a venit din nou, din partea „Joint-ului”, salvându-se astfel, de la prăbușire instituțiile sociale și educative evreiești.¹³⁰¹ Cu toate că „Joint-ul” a ajutat guvernele românești prin acordarea unui credit în valoare de un milion de dolari în timpul foamei din Moldova, România a procedat la lichidarea structurilor acestei organizații.¹³⁰² Legislația adoptată în privința redobândirii automate a proprietăților expropriate sau confiscate de către statul român, „a fost în aşa fel modificată de către Lucrețiu Pătrășcanu, încât în practică, orice restabilire într-o locuință sau la locul de muncă trebuie în prealabil, anunțată și solicitată, iar în caz de litigiu se ajungea la tribunal”¹³⁰³. Existau în corpul legii și o seamă de excepții de la regula generală. Doar 50% dintre evreii concediați și-au recăștișat până în 1945 pozițiile profesionale pierdute anterior¹³⁰⁴.

La 11 noiembrie 1945, liderii Comunității Evreiești din Rădăuți (Sporl Berl, Sattinger Muniu, vicepreședinte, Brecher Marcus, Heitner Samuel, Parolla Abraham,

¹²⁹⁵ *Ibidem*.

¹²⁹⁶ *Ibidem*, p. 288.

¹²⁹⁷ *Ibidem*, p. 290-291.

¹²⁹⁸ *Ibidem*, p. 291.

¹²⁹⁹ *Ibidem*.

¹³⁰⁰ *Ibidem*, p. 292.

¹³⁰¹ *Ibidem*, p. 293.

¹³⁰² *Ibidem*, p. 296.

¹³⁰³ *Ibidem*, p. 299.

¹³⁰⁴ *Ibidem*, p. 300.

Klinger Phoebus în calitate de membri ai comisiei interimare),¹³⁰⁵ au constatat următoarele: „dintre cei 5000 de evrei aflați la Rădăuți, un număr de 1700 deveniseră - deja - „pauperi”: 100 provineau din cei reîntorși din Transnistria în anul 1944 din totalul de 1100, 1500 repatriați în 1945 din totalul de 3800, 40 refugiați în străinătate din totalul de 40, 60 din lagărele din Germania din totalul de 60, adică 5000 de persoane”¹³⁰⁶. A fost constituit „Comitetul pentru distribuirea ajutorului de iarnă 1945-1946” al „Jointului” (Sattinger Muniu, Brecher Marius și Isak Dankner)¹³⁰⁷. Evreimea rădăuțeană a început „să-și refacă viața comunitară, să-și recupereze membrii familiei, să-i plângă pe cei dispăruți, să organizeze ceremonii religioase (cazul ceremoniei simbolice de îngropare a săpunului „Rif”), să-și reorganizeze rețeaua școlară, repararea sinagogilor, în general, acele activități interzise sau întrerupte brutal de către război și regimul mareșalului Ion Antonescu”. Un „Referat asupra problemelor evreiești în România” identifica câteva categorii de probleme ale populației mozaice din spațiul românesc la nivelul anului 1945:

1. „Repatrierea deportaților.
2. Problemele bunurilor evreilor deportați.
3. Stabilirea morții prezumtive a rudelor deportaților întorși.
4. Chestiunea cetățeniei.
5. Problema asigurării existenței lor.
6. Rechizițiile și diferite alte probleme mai mărunte, ca azima de Paște” §. a.¹³⁰⁸

Sursa: SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 7/1946.

¹³⁰⁵ Alături de L. Kunstadt secretarul general și David Schuller, șeful administrativ al comunității, convocați de către M. Rosen, secretarul Jointului din București și avocatul Ilie Horodniceanu, șeful Inspectoratului Regional Botoșani.

¹³⁰⁶ *Ibidem*.

¹³⁰⁷ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 14/1945, f. 3. Au fost repartizate diverse cantități de cartofi, ceapă, fasole, faină de porumb și ulei în vederea acordării către evreii rădăuțeni a acestui ajutor. Valoarea întregii cantități a fost evaluată la suma de 72.250.000 lei.

¹³⁰⁸ SANIC, fond *PCM-SSI*, dosar 109/1945, f. 14.

Rădăuți, Cimitirul Evreiesc. Monumentul săpunul R.I.F.

O altă problemă care-i preocupa pe evreii reîntorși era reprezentată de „stabilirea morții rudelor lor (părinți, soții, frați, surori” ş.a.)¹³⁰⁹. Această problemă potrivit autorităților române era legată de „stabilirea dreptului de moștenire și de posibilitatea de a se recăsători”¹³¹⁰. Autoritățile române specificau în „referatul” mai sus menționat, faptul că se impunea „acordarea unor derogări pentru evreii dispăruți în situații excepționale (masacre, pogromuri) de la principiul de lege ce stabilea moartea prezumtivă după trei ani de la cerere, în sensul ca decesul să fie declarat imediat după constatarea sa”¹³¹¹. Organizații precum „Uniunea Evreilor din România”, condusă de către Wilhem Filderman, „Partidul Evreiesc” a lui Al. Zissu și „Congresul Mondial Evreiesc” erau considerate de către autoritățile române drept „reacționare”¹³¹². În acest sens, autoritățile comuniste își propuneau „modificarea compoziției acestor organizații evreiești, prin inducerea unei influențe democratice în rândurile membrilor acestora”¹³¹³.

¹³⁰⁹ AMAE fond *Problema* 33/dosar 19, f. 230-233.

¹³¹⁰ SANIC, fond *PCM-SSI*, dosar 109/1945, f. 14.

¹³¹¹ *Ibidem*.

¹³¹² *Ibidem*, f. 15.

¹³¹³ *Ibidem*.

După 1945 la nivelul Comunității Evreilor Rădăuți au intervenit numeroase schimbări. Bruno Shiffer și Adolf Mechel s-au ocupat de conducerea Comunității doar pentru o scurtă perioadă, funcția fiind preluată de către Berl Sporn¹³¹⁴, înlocuit în decembrie 1945, cu dr. Meier (Muziu) Weistein¹³¹⁵.

Fondurile „Comunității Evreilor din Rădăuți”, proveneau din resurse proprii, de la „Joint”, de la „Federație”, „tăieri rituale”, donații și.a. În urma unui acord semnat între toate grupările politice evreiești din Rădăuți a fost constituită o Comisie Interimara a Comunității Evreiești. Structura acestei Comisii îi reprezenta în mod proporțional pe toți evreii rădăuzeni în raport de opțiunile lor politice. Comisia Interimara a fost constituită la 24 septembrie 1946, membrii săi convenind să acționeze pentru propășirea obștei evreiești locale.¹³¹⁶

Forurile de conducere ale Comunității Mozaice Rădăuți (constituită la 24 septembrie 1946)¹³¹⁷ erau următoarele:

Comisia Interimara

Weinstein Mayer, președinte
 Lapajawofer J, vicepreședinte
 Sattinger Muniu
 Bercovici Schaje
 Berstein Abraham
 Brucher Markus
 Drimmel Mendel
 Feibisch Gittenstein
 Fessler Abraham
 Genser Phoebus
 Schghaler Efroim
 Nathan Berhardt
 Josef Tsakschn
 Katz Mendel
 Hilschorn David
 Lieberson Hersch
 Meyer Aron Leib
 Weisler Bernhard
 Sternschluss Israel
 Thaler Wolf
 Alter Wassermann
 David Wasserman

¹³¹⁴ *Ibidem*, f. 80.

¹³¹⁵ *Ibidem*.

¹³¹⁶ SANJ fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, 11/1945, f. 83.

¹³¹⁷ *Ibidem*, f. 86.

Delegația Permanentă

Weinstein Meyer, președinte
Lapajower J, vicepreședinte
Sattinger Muniu, vicepreședinte
Mechel Adolf, membru
Brecher Markus
Wasserman Alter
Wasserman David

Secția Religioasă și de Cult

Wasermann Alter, președinte
Brecher Markus, vicepreședinte
Sattinger Muniu, membru
Bercovici Schaje
Berstein Abraham
Mayer Aron Leib
Wasserman David

Secția Culturală

Mechel Adolf, președinte
Katz Mendel, vicepreședinte
Bercovici Schaje, membru
Wiestein Phoebus
Genser Phoebus
Tzakchohn J.
Weidler Bernhard

Secția Asistență Socială

Sattinger Muniu, președinte
Lieberson Hersch, vicepreședinte
Fessler Nathan, membru
Genscher Phoebus
Goldschlager Efroim
Sternschluss Israel
Alter Wasserman

Secția Economică și de Drept

Lapajower Iacob, președinte
Drimmer Mendel, vicepreședinte
Bernhardt Harth, membru
Tzakchohn Josef
Klinger Phoebus
Sternchluss Israel
Thaler Wolf

Secția Financiară și de Buget

Brecher Markus, președinte
 B. Harth, vicepreședinte
 Drimmer Mendel, membru
 Lapajower Iacob
 Katz Mendel
 Liebersohn David
 Klinger Phoebus

Secția Cimitirului

Sattinger Muniu, președinte
 Bercovici Schaje
 Liebersohn David
 Thaler Wolf, vicepreședinte
 Wasserman David

Secția Cabinet

Lapajower Iacob
 Edelstein Phoebus
 Fessler Nathan
 Golsdschlager Efroim
 Liebersohn Schaje
 Katz Mendel

Comisia de Cenzori

B. Harth
Tzakchohn Josef
 Katz Mendel
 Lieberschon Hersch
 Weidler Bernhardt

Comisia de Epurație

Fessler Nathan
 Genser Phoebus
 B. Harth
 Lieberschon Hersch
 Wolf Thaler

Curatorul Fundației J. Hecht

Bercovici Schaje, delegatul Comunității
 Harth Bernhardt
Tzakchohn Josef
 Meer Aron Leib
 Meidler Bernhardt
 Sternschluss Israel

Lieberschon Chaim, conf. hrisovului
 Raubach Wolf
 Wasserman David
 J. Hornik, şef rabin
 Israel Kleinberger
 Hersch Haller
 Lieberschon David
 Gedalie Gruenberger

Comisia Disciplinară

Brecher Markus
 Drimmel Mendel
 Harth B.

Tzakchohn Josef

David Wasserman

Referent pentru acte și Hupa

Meidler Bernhardt
 Referentul personalului
 J. Lapajowfer.¹³¹⁸

Alegerile organizate la 19 noiembrie 1946, au fost falsificate de către PCR cu ajutorul „prețios” al Uniunii Sovietice¹³¹⁹. Regimul comunist a avut nevoie de legitimitate și evident cu ajutorul „Marelui Frate de la Răsărit” a reușit să și-o adjudece. A reușit acest lucru dincolo de metodele utilizate (violențe, crime, sătaj, teroare permanentă, încurajarea delațiunii, demagogie, falsificarea completă a alegerilor și.a.), folosind cu multă abilitate, argumentele oferite de propagandă, instrumente care, într-o țară slăbită și săracită de război, au putut prinde, între anumite limite, la anumite categorii de cetăteni. Unii dintre aceștia (chiar dacă nu mulți) s-au înscris, este de presupus, din considerente sincere în PCR.¹³²⁰ În pofida acestor aspecte, frauda electorală a PCR la alegerile din 19 noiembrie 1946, a fost incontestabilă¹³²¹. Evreimea rădăuțeană era puternic și ireversibil, afectată de drama și traumele Holocaustului.

Reconstrucția comunității a reprezentat în mod clar, o necesitate, acest lucru realizându-se anevoios și treptat, în același timp, cu instaurarea în România a comunismului.

¹³¹⁸ *Ibidem*, f. 87.

¹³¹⁹ Dinu C. Giurescu, „Alegările” din 1946, București, Editura Enciclopedică, Editura Rao, 2006, p. 84 și urm.

¹³²⁰ Lucian Boia, *Strania istorie a comunismului românesc (și nefericitele sale consecințe)*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 34.

¹³²¹ *Ibidem*, p. 37.

Monarhia de Hohenzollern a fost înlăturată la 30 decembrie 1947, în aceeași zi fiind proclamată Republica Populară Română. Toate măsurile specifice de instaurarea a comunismului, însotite obligatoriu de acțiuni populiste, demagogice, au avut un anume ecou și în interiorul comunităților mozaice din România. În orice caz, desființarea legislației discriminatorii, rasiale, elaborată și aplicată în timpul dicturii antonesciene au fost bine primite de către evrei. Redobândirea bunurilor și ale proprietăților confiscate de către regimul antonescian au fost de asemenea, inițiative receptate pozitiv la nivelul comunităților mozaice din România. Comunitatea mozaică din Rădăuți, la fel ca evreimea supraviețuitoare a Holocaustului din România, avea să fie brusc și brutal dezamăgită de „raiul communist”. Instituirea a tot felul de piedici în recuperarea bunurilor și proprietăților confiscate, șicanele puse negustorilor și meseriașilor în redobândirea documentelor și atestatelor necesare reînceperii activităților lor profesionale, diversele șicane administrate studenților evrei la înscrierea lor în Universități, neprimirea liber-profesioniștilor în asociațiilor lor profesionale, a chiriașilor în fostelor lor locuințe, nereaducerea celor din detașamentele de muncă forțară în localitățile de unde fuseseră luați, perspectivele încorporării în armată a unei părți a evreilor, cu toate cu nu aveau nici un fel de pregătire militară, au dezamăgit și comunitatea mozaică din Rădăuți nu a făcut excepție- crunt evreimea din România.¹³²² Guvernările începând cu 6 martie 1945 condusă de către dr. Petru Groza au preferat să amâne, tranșarea problemelor ridicate de către evrei, menționate în rândurile de mai sus, preferând astfel soluția populistă a amânării și alimentând speranțele evreilor din România, după 23 august 1944.¹³²³ Dincolo de aderența unei pături subțiri din cadru evreimii la ideologia comunista, majoritatea evreilor din Rădăuți era preocupată efectiv de sionism. Sionismul nu a fost privit cu ochi buni de către regimul communist, chiar și între membrii comunităților mozaice existând tensiuni, în special, între sioniști și cei care s-au plasat împotriva acestuia, cazul „Comitetelor Democratice Evreiești”, instrumente ale puterii comuniste. Partidele și formațiunile politice evreiești („Consiliul General Evreiesc”, „Uniunea Evreilor Pământeni”, „Partidul Evreiesc”, „Secția Română” a „Congresului Mondial Evreiesc”, „Organizația Sionistă din România”, „UCE” și „FUCE”) au sprijinit și susținut cu insistență recunoașterea minorității evreiești și a rezolvării revendicărilor acesteia, printr-o serie de acțiuni și memorii înaintate liderilor politici ai statului român. Între timp, „Joint” elaborase și aplica constant o serie de planuri de asistență socială pentru nevoiașii evrei din toate comunitățile mozaice trăitoare în România.¹³²⁴ În cercetarea istoriei evreilor din România, etapizarea reprezentă o abordare rațională și necesară, într-o strânsă corelare cu

¹³²² Apud Harry Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 9.

¹³²³ Ibidem, p. 11.

¹³²⁴ Ibidem.

elementele contextului socio-politic concret. Prin urmare, sociologul Harry Kuller, avansează limite/intervale temporale distințe (1944-1950, 1951-1958, 1959-1964, 1965-1975, 1976-1989, după 1990)¹³²⁵. Politica față de evrei s-a schimbat în mod continuu, viața comunitară, situația profesională, statutul lor social, situația învățământului, evoluția demografică nupțialitatea cunoscând și ele transformări și schimbări profunde și esențiale¹³²⁶. Realizarea și pregătirea colectivizării agriculturii și naționalizarea principalelor mijloace de producție i-au bulversat și nemulțumit profund pe toți cetățenii români, depoziști astfel de către stat de bunuri și proprietăți. La Rădăuți, evreilor le-au fost confiscate toate proprietățile și micile lor afaceri, rămânând astfel, fără posibilități concrete de supraviețuire. Sintagma „Vin americanii”, era la fel de valabilă pentru evrei, precum era și pentru ceilalți cetățeni ai României, preocupați de viața lor și îngrijorați de perspectivele sumbre ale instaurării comunismului. Evreimea, în ansamblul ei, a oscilat, între emigrare și integrare.¹³²⁷ Numeric, evreii din România formau încă una dintre cele mai importante comunități din Europa, ajungând în 1946, în contextul emigrării evreilor din alte state, la peste 400.000 de persoane.¹³²⁸ Din totalul populației evreiești din România, 96% erau concentrați în mediul urban și 4% în mediul rural.¹³²⁹ Aceste cifre și procente se referă la toată evreimea din România, supraviețuitoare a Holocaustului, care-i includea pe evreii din partea de N-V a Transilvaniei, reintegrați în România, însă nu-i mai cuprindea pe mozaicii din partea de nord a Bucovinei și pe cei din Basarabia, intrați în componența Uniunii Sovietice.¹³³⁰ La începutul anului 1947 s-au intensificat acțiunile sioniste, evreii din Rădăuți fiind și ei conectați activ la acestea.¹³³¹ Evreii din România erau foarte nemulțumiți de faptul că regimul communist le punea diverse piedici să emigreze în Eretz Israel, exprimându-și revolta inclusiv prin scrisori și memorii transmise demnitărilor comuniști¹³³².

După 23 august 1944, speranțele evreilor s-au îndreptat în mod firesc în direcția lichidării tuturor măsurilor adoptate împotriva lor de către regimurile anterioare, reîntregirea familiilor, recuperarea proprietăților și bunurilor confiscate în mod abuziv, refacerea vieții comunitare, crearea unei societăți autentic democratice. Treptat, regimul comunist a declanșat măsuri represive împotriva liderilor și organizațiilor evreiești, a adoptat sub masca unei atitudini democratice măsuri dure

¹³²⁵ *Ibidem*, p. 21.

¹³²⁶ Pentru evoluția statistică a evreimii din România, a se vedea, *ibidem*, p. 35-37.

¹³²⁷ Harry Kuller, *op. cit.*, p. 10.

¹³²⁸ *Ibidem*.

¹³²⁹ *Ibidem*, p. 37-52.

¹³³⁰ *Ibidem*.

¹³³¹ ACNSAS fond *Documentar*, dosar 000151, f. 3-40. *Problema sionistă reflectată în presa vremii*.

¹³³² *Ibidem*. În 1949, comunitatea mozaică din Rădăuți număra 6000 de persoane, ea fiind deservită de 14 instituții de cult și de 8 deservenți. Harry Kuller, *op. cit.*, p. 41.

față de mișcarea sionistă¹³³³. Sionismul era considerat de către comuniști drept un „current politic naționalist, reaționalist, al burgheziei evreiești“¹³³⁴. Regimul comunist a luptat împotriva sionismului inclusiv prin intermediul Comitetului Democratic Evreiesc („teza acestuia era suntem români și cine vrea să plece în Israel e un trădător“) folosindu-se mai ales de „brațul lung al Securității“¹³³⁵. Numeroși lideri sioniști au fost anchetați, torturați, condamnați și închiși în închisorile comuniste. Ulterior, aceștia au emigrat în Israel.¹³³⁶

Rădăuți. Căminul de pe strada Ștefan cel Mare nr. 57.

Sursa: Fototeca Muzeului Etnografic „Samuil și Eugenia Ioneș”, Rădăuți

¹³³³ Teodor Wexler, Mihaela Popov, *Anchete și procese uitate 1945-1960. Documente*, București, Fundația W. Filderman, 2001, p. 56.

¹³³⁴ *Ibidem*.

¹³³⁵ *Ibidem*.

¹³³⁶ *Ibidem*, 73-80.

Spitalul Evreiesc Rădăuți (predominau activitățile medicale stomatologice). Sursa: SANJ
Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1944.

CAPITOLUL XXV

Situația cultului mozaic și a învățământului la Rădăuți după 1945

După 1945, autoritățile comuniste din România s-au preocupat în mod obsesiv de lichidarea adversarilor politici prin orice mijloace posibile, utilizau teroarea drept principalul argument al stalinizării statului, situația Cultului Mozaic din România devenind și ea una delicată și simultan dificilă. Evaluările autorităților religioase menționau starea deplorabilă a multora dintre sinagogi, distruse de război, abandonate datorită scăderii accelerate a numărului enoriașilor. Multe dintre sinagogi au căpătat destinații absurde: astfel, în Sinagoga „Gottlieb” de pe strada „1 Mai” nr. 31 a funcționat o perioadă o magazie aparținând Sfatului Popular al Raionului Rădăuți¹³³⁷. Din aceste motive, sinagoga s-a deteriorat, ea fiind abandonată în timp de către enoriași săi a căror număr a scăzut dramatic. Numărul evreilor din Rădăuți a crescut din nou după război, ajungând la circa 6.000 în anul 1947. Situat în apropierea frontierei cu Uniunea Sovietică, Rădăuțiul a fost tranzitat de foarte mulți evrei care s-au îndreptat ulterior, spre alte localități în speranța că „vor emigra mai ușor spre Palestina”¹³³⁸. În 1945, puținii evrei întorși din Transnistria au adunat fâșiiile de Tora rămase și au îngropat conform tradiției, pantofii și sandalele pe care le-au putut strânge¹³³⁹. La 14 mai 1946 Berl Schuller a fost delegat de către Comisia Interimară a Comunității Evreilor din Rădăuți să participe la exhumarea a două cadavre de evrei din Cimitirul Evreiesc din Dornești și înhumarea lor în Cimitirul Mozaic Rădăuți. Este vorba despre martirii evrei Gelfank Tzchok și Kogan Naftule, uciși în timpul prigoanei din 1941. Operațiunea fost executată în ziua de 17 iunie, la ea luând parte Israel Sternschluss și Aron Leib Meer, de asemenea delegați, împreună cu Abraham Wiesel, în calitate de cioclu.

¹³³⁷ SANIC fond *Ministerul Culturii și Cultelor* dosar 19/1957, f. 23.

¹³³⁸ Andrei Șiperco, *Comitetul internațional al Crucii Roșii și România 1944-1947. Prizonieri de război și internați civili germani, unguri și austrieci. American Jewish Joint Distribution Committee și ajutorarea evreilor*, București, Editura Oscar Print, 2009, p. 107 și urm.

¹³³⁹ Gheorghe Schipor, *Rădăuți, privire istorică. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2010, p. 96.

Autoritățile au fost reprezentate de către medicul Mank și șeful postului de jandarmi Dornești. Cele două cadavre au fost depuse în două coșciuge speciale și transportate în Cimitirul Mozaic din Rădăuți, fiind înhumate în rândul soldaților căzuți în războiul din 1914-1918.¹³⁴⁰ În ziua de 14 octombrie 1946 au fost exhumate cu aprobarea autorităților- cadavrele a 10 evrei asasinați în iunie 1940 cu prilejul retragerii trupelor române din partea de nord a Bucovinei. Aceștia fuseseră îngropați înt-o groapă comună de pe un teren situat între limitele localităților Voitinel-Gălănești-Brădet.¹³⁴¹ Înhumarea lor a avut pe 15 octombrie 1946 în incinta Cimitirului Mozaic Rădăuți.

La începutul anului 1947, Comunitatea Evreiască Rădăuți a solicitat sprijinul Oficiului Economic Județean din cadrul Prefecturii, pentru livrarea unor cantități de sticlă, în vederea refacerii unor instituții comunitare distruse în timpul războiului:

Pentru refacerea templului	20 mp
Băii	10 mp
Halei Mortuare	8 mp
Sediului	2 mp
În total	40 mp ¹³⁴²

Oficiul Economic a aprobat solicitarea Comunității în următoarea situație, pentru:	
Templu,	15 mp
Baie,	5 mp
Hala Mortuară	3 mp
Sediul Comunității	2 mp
În total,	25 mp. ¹³⁴³

La 2 februarie 1947, Comunitatea Evreilor Bucecea a solicitat Comunității Evreilor din Rădăuți să-i trimită un haham care putea activa și ca rabin, primind un milion drept salariu.¹³⁴⁴

La 8 mai 1947 Comunitatea Evreilor Rădăuți a solicitat Joint-ului un sprijin finanțier în valoare de 25 milioane de lei în vederea refacerii Templului. Clădirea acestuia a fost grav avariată în timpul războiului, fiind nevoie de refacerea tencuielii exterioare, restaurarea radicală a acoperișului, revopsirea ferestrelor, refacerea mobilierului, a instalațiilor electrice, refacerea zugrăvelilor interioare¹³⁴⁵. Cheltuielile totale de refacere a Templului erau estimate la suma de 258 milioane de lei.¹³⁴⁶ Un

¹³⁴⁰ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 7/1946, f. 86.

¹³⁴¹ *Ibidem*, f. 170.

¹³⁴² SANJ fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1947, f. 3.

¹³⁴³ *Ibidem*, f. 4.

¹³⁴⁴ *Ibidem*, f. 11.

¹³⁴⁵ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 11/1947, f. 41.

¹³⁴⁶ *Ibidem*.

Raport întocmit în 1953 consemna faptul că în Rădăuți funcționau opt sinagogi - în stare bună de funcționare - care deserveau 2300 de suflete de evrei, 90% dintre aceștia frecventând cu regularitate sinagogile și ducând o viață comunitară adecvată¹³⁴⁷. În oraș mai existau trei sinagogi care însă nu funcționau încrucișat fuseseră distruse de război. Tânărăea rituală nu se putea face potrivit tradiției iudaice încrucișat „autoritațile locale nu le-au repartizat evreilor o secția corespunzătoare la abatorul orașului”. Totuși, funcționa și un abator pentru păsări și.a. Cimitirul Comunității era considerat a fi și el „funcțional”¹³⁴⁸. Sinagoga din strada Republicii nr. 16 era frecventată de 2300 de suflete iar aceea din strada „Pistiner” nr. 49 de un număr de 330 de suflete¹³⁴⁹. Autoritațile administrative ale raionului Rădăuți au întocmit și o listă a sinagogilor și a caselor de rugăciune care nu se aflau în stare de funcționare. În această listă regăsim Sinagoga „Gottlieb”, strada „1 Mai” nr. 31, Sinagoga f. n. din strada „Pistiner” nr. 49.¹³⁵⁰ La începutul anului 1948 regăsim o serie de fundații evreiești care funcționau în orașul Rădăuți, una dintre acestea fiind Fundația Templului Nathan Harth (Str. Ștefan cel Mare nr. 6) având în proprietate mai multe clădiri (Rădăuți, str. Ștefan cel Mare nr. 6 și 9), grădini și parcele virane, toate fiind intabulate (corful tabular fasc.nr. 144 și 101 cu casa nr. 120, grădină, parcela nr. 144, loc viran cu casa nr. 120, parcela nr. 2464, teren viran cu casa nr. 2800). Suprafața totală a parcelor nr. 143 și 144 era de 1300 de metri pătrați iar parcelelor 2464 și 101 de 660 metri pătrați. Aceste imobile erau situate în Rădăuți str. Ștefan cel Mare (nr. 6 și 9), fiind donate de către Nathan Harth în scopul creării Fundației Templului „Nathan Harth”, în scopul întreținerii templului aflat în spațiul mai sus menționat. Imobilele erau date în chirie unor persoane precum Roza Kruckel, Maly Mueller, Oskar Koneczy S. Moritz, Maly Schachter și Gustav Koban (valoarea chiriiilor plătite de aceștia variind între 400 și 2000 lei lunar).¹³⁵¹ În aceleași clădiri, funcționa (fără plată) un sediu al organizației Poale Zion¹³⁵². În cazul averii mobile a Comunității Evreiești Rădăuți-Bucovina, erau trecute Templul (str. 1 Mai nr. 2) cu o valoare de inventar de 1 milion de lei, Baia (1.500.000 lei) și sediul (300.000 lei), în total 2.800.000 lei.¹³⁵³ Potrivit noilor reguli impuse de către autoritațile comuniste române, în mod obligatoriu serviciile divine desfășurate în sinagogi în momentul când trebuia rostită formula „Hanoten Teschua” cu referire la șeful statului trebuia introdusă sintagma de „Înalt Prezidiu al Republicii Populare Române”.¹³⁵⁴ Începând cu 23 ianuarie 1948 au trebuit retrase din

¹³⁴⁷ *Ibidem*, f. 2.

¹³⁴⁸ *Ibidem*, f. 100.

¹³⁴⁹ *Ibidem*, f. 198.

¹³⁵⁰ Idem, fond *Ministerul Culturii și Cultelor*, dosar 90/1957, f. 22. 21-23 ianuarie 1941. *Situatie privind sinagogile din regiunea Suceava care nu funcționează din 21 iunie 1957*.

¹³⁵¹ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 26/1948, f. 15.

¹³⁵² *Ibidem*.

¹³⁵³ *Ibidem*, f. 16.

¹³⁵⁴ *Ibidem*, f. 17.

circulație toate calendare, almanahurile și în general, orice tip de tipăritură care avea figura fostului rege Mihai I de Hohenzollern al României.¹³⁵⁵ Între 17-18 februarie 1948 reprezentanții Comunității Evreiești au luat parte la lucrările Uniunii Federației de Comunități Evreiești din România, desfășurate la București¹³⁵⁶. Din Raportul prezentat cu această ocazie de către reprezentanții Comunității Evreiești Rădăuți, a reieșit situația dramatică a acesteia confruntată cu dispariția majorității membrilor săi în timpul deportării lor în Transnistria, dificultățile întâmpinate de către supraviețuitori, existența unui procent de 70% de evrei rădăuțeni pauperi după 1945 și.a. Comunitatea Evreiască Rădăuți număra 5400 de membri, 2500 de bărbați și 2900 de femei, 560 profesau diverse meserii, 150 de meseriași nu puteau profesa neavând unelte adecvate, 500 dintre cei pauperi erau capabili de muncă, era luată în calcul posibilitatea înființării unei cantine care să funcționeze în regim gratuit pentru cei rămași fără nici un fel de venit, și cu un tarif simbolic pentru ceilalți. Toate ajutoarele îndreptate către Comunitatea Evreiască Rădăuți (bani, alimente, îmbrăcăminte, medicamente) au provenit de la Joint.¹³⁵⁷ O serie de clădiri aparținătoare Comunității suferiseră distrugeri în timpul războiului, acestea necesitând reparații urgente (Templul, Cimitirul și.a.). Pentru efectuarea acestora era nevoie de bani care ar fi trebuit dați de către statul român, organizațiile evreiești centrale și.a. Fundația Mendel și Gittel Fischer a fost trecută în patrimoniul Comunității urmând a se instala în incinta acesteia un Ateneu Popular Evreiesc care să poarte numele luptătorului evreu Izo Salamander.¹³⁵⁸ Comunitatea Evreiască Rădăuți de confrunta cu probleme grave în condițiile încetării ajutoarelor primite din partea Joint-ului, a lipsei fondurilor pentru ajutorarea celor nevoiași (numeroși și aflați într-o situație disperată), redistribuirea a 160 metri cubi de lemn către 300 de familii rămase fără încălzire în iarna anului 1947-1948, lipsa locurilor de muncă, încetarea activităților comerciale drept urmare a dispozițiilor autorităților comuniste, în general, lipsa unor perspective pentru evreimea rădăuțeană¹³⁵⁹. Prioritățile anului 1948 au fost stabilite în ordinea următoare:

1. Aplicarea largă a unui program de restratificare (reorganizare-D.H.)
2. Înființarea unei cantine pentru 500 de persoane.
3. Înființarea unei școli profesionale ORT.
4. Înființarea unui dispensar medical.
5. Refacerea Băii Comunității prin cumpărarea unui cazan nou, cel vechi fiind cu totul uzat.
6. Reclădirea Halei Mortuale de la Cimitir.

¹³⁵⁵ *Ibidem*, f. 25.

¹³⁵⁶ *Ibidem*, f. 26-27.

¹³⁵⁷ *Ibidem*, f. 29.

¹³⁵⁸ *Ibidem*, f. 30.

¹³⁵⁹ *Ibidem*.

7. Înființarea unei Biblioteci și a unei Săli de Cinema¹³⁶⁰.

Un număr de 200 de evrei au reușit să obțină cetățenia română, alții 200 aflându-se înscrisi pe o listă de așteptare. În acest sens, aceștia era consiliați în mod gratuit de către un serviciu de Contencios înființat de către Comunitatea Evreiască Rădăuți. Rapoartele, informările și studiile autorităților române consemnau dorința puternică a membrilor comunităților mozaice de a emigra/*alia* în Israel¹³⁶¹.

Tablou nr. 1 asupra imobilelor comunității din orașul Rădăuți-Bucovina¹³⁶²

Nr. crt.	Strada și numărul	Destinația imobilului	Proveniența imobilului	Valoarea actuală	Venituri actuale netto	Observații
1.	1 Mai nr. 2	templu	Construit	1.000.000		
2.	1 Mai nr.1	închiriat	Legat David Herzberg	500.000	15.000	
3.	Baia 1	baia	Construit	1.000.000	-	
4.	Piața Republicii	Sediul Comunității, parțial închiriat		700.000	15.000	Proprietatea Comunității numai pe jumătate

Tablou nr. 2 asupra imobilelor care nu sunt proprietatea Comunității, utilizate în folos obștesc¹³⁶³

Nr. crt.	Strada și numărul	Destinația imobilului	Proveniența imobilului	Valoarea actuală	Venituri actuale	Numele proprietarului
1.	Piața Republicii 62	Inchiriat	Legat Mechel Ruckenstein	700.000	20.000	Mechel Ruckenstein (numai 50%)
2.	Ștefan cel Mare, 6-8		Legat Nathan Harth	1000.0000	20.000	Fundația Templului Nathan Harth
3.	Volovățului 1		Legat Jankel Bessner	500.000	10.000	Fundația Jankel Bessner
4.	Putnei 52	scoală Talmud Thora	cumpărat	300.000	-	Școala Talmud Thora
5.	Bodnărescu	sinagogă	legat	200.000	-	
6.	Volovățului 50	Azil de Bătrâni	Cumpărat 1935	600.000	-	Azilul Evreiesc de Bătrâni

¹³⁶⁰ *Ibidem*.

¹³⁶¹ SANIC, fond *Ministerul Culturii și Culturelor* dosar 97/1951, f. 55.

¹³⁶² SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 26/1948, f. 8.

¹³⁶³ *Ibidem*, f. 9.

7.	Spitalului	Spital	Construit 1937	10000000	52.000	Azilul Evreiesc de Bătrâni
8.	Ştefan cel Mare 3	închiriat	legat	300.000	10.000	Fundația Mendel&Chaje Gitel Fischer

Tabel nr. 3 asupra subvențiilor primite de la stat¹³⁶⁴

Ministerul Cultelor Suceava	Data	Dos.	Suma
		16/1945	716.400
		6.X.1946	305.371
		20	794.359
		6/8	789.500
		15 .	1.597.000
		20.X.	1.590.000
		27.X.	1.467.330
Ministerul Sănătății		19.I.1947	2000.000
Ministerul Cultelor		19.X.	5.063.500
		Total	14.323.910
Ministerul Cultelor Suceava		20.X.1947	2.919
		18.XII.	2.746
		22.I.1948	21.515

Azilul Bătrânilor și Spitalul Evreiesc erau înregistrate (60/27) la Tribunalul Rădăuți, având în proprietate un imobil situat în strada Volovățului nr. 50 (folosit ca Azil de Bătrâni, cumpărat în 1934) și unul situat în str. Spitalului f.n., având destinație de spital evreiesc. A fost construit între 1936-1937¹³⁶⁵. Prelua bătrânilor de peste 60 de ani, lipsiți de orice sprijin. De la 1 prilie 1948 primea o subvenție de 10.000 lei lunar din partea Comunității Evreiești Rădăuți, și 33.750 lunar de la Joint.¹³⁶⁶ În 1948 Azilul de Bătrâni erau înscrisi 26 de persoane, fiindu-le servite trei mese zilnic. Azilul avea o capacitate de 30 de locuri. În februarie 1948 cheltuielile se ridicau la suma de 49.342 lei.¹³⁶⁷

¹³⁶⁴ *Ibidem*, f. 10.

¹³⁶⁵ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 26/1948, f. 14.

¹³⁶⁶ *Ibidem*, f. 81.

¹³⁶⁷ *Ibidem*.

Tabel nominal nr. 4 al personalului salariat de la Azilul de Bătrâni Rădăuți¹³⁶⁸

Nr. crt.	Numele și prenumele	Locul nașterii	Data nașterii	Numele părinților	Naționalitatea de origine	Numpărul copiilor în viață	Pregătirea intelectuală a Școlii absolvite
1.	Rhein hold Muniu	Lvov, Polonia	17.03. 1901	Leon, Frieda	evreu	3	Absolvent de liceu
2.	Strominger Peritz	Suceava	20.12. 1894	Mendel, Hanelore	evreu	1	Școală Comercială
3.	Wein Sabina	Berhomet	28.04. 1899	David, Rifka	evreu	1	Patru clase primare
4.	Tcaci Eudochia	Nadvrone, Polonia	8.04. 1903	Ştefan, Iustina	român	-	Patru clase primare
5.	Lavric Viorica	Coștișa, Rădăuți	12.11. 1932.	Silvestru, Domnica	român	-	șapte clase primare

Stat de plata salariilor cuvenite personalului ocupat la Azilul de Bătrâni din județul Suceava¹³⁶⁹

Nr. crt.	Numele și prenumele	Funcțiunea	Salar lunar	Observaționi
1	Rheinhold Muniu	administrator	5500	
2	Stromimgher Peretz	contabil	2200	
3	Wein Sabina	bucătăreasă	1300	
4	Vicol Josefine	Ajutor bucătar	1300	
5	Goldschmidt N.	încasator	1200	
6		total	11500	Anual 138.000

La 16 ianuarie 1948 erau funcționale următoarele sinagogi: Wiznitzer, Schorr, Chesed sel emes, Rabin Gottlieb, Gewolb, Rudich, Bessner, Hecht și Harth.¹³⁷⁰

¹³⁶⁸ Ibidem, f. 74.

¹³⁶⁹ Ibidem, f. 99.

¹³⁷⁰ Ibidem, f. 22.

Tabel nominal nr. 5 asupra personalului bugetar salariat al Comunității Evreiești Rădăuți-Bucovina¹³⁷¹

Nr. crt.	Funcția	Numele și prenumele salariatului	Leafa lunară	Observații
1.	Secretar general	Kunstadt Lipmann	7000	
2.	contabil	Isidor Weinstein	5000	
3.	Administratorul băii	Isak Dankner	5.500	
4.	Încasatoare	Sali Herer	4000	
5.	Referat contribuții	Adolf Last	3000	
6.	Controlor	Melich Brecher	3500	
7.	Camerist	Itzig Melzer	3500	
8.	Servitoare	Golie Hollinger	1200	
9.	Haham	Schechter Meier	5500	
10.	Idem	Wischnitzer Mechel	5500	
11.	Prim cantor	Moses Salomon	5000	
12.	Fochistul băii	Ioan Gaschler	3500	
13.	Băiaș	Litmann Kurzmann	800	
14.	Băiaș	Neumann Ester	450	
15.	Baal Koire	Drasinover Moses	3000	
16.	Ceausul templului	Rozner Leizer	2000	
17.	Cioclul Cimitirului	Abraham Leizer	3000	
18.	Păzitorul Cimitirului	Ilie Șoantei	500	
19.				
20.	Pensionara/Văduva de rabin	Bertha Hornik	2500	

Tabel nr. 6 cu componența Comisiei Comunității Evreiești Rădăuți-Bucovina (constituită la 22 decembrie 1948)¹³⁷²

Numele și prenumele	Funcția	Ocupația
Kamil Iacob	Președinte	Profesor secundar
Mendel Drimmer	Vicepreședinte	Funcționar public
Iacob Lapawofer	-	Avocat
Steiner Isak	-	Tipograf
Alter David	Membru	Comerciant
Brenner Hiller	-	Avocat
Weistein Febus	-	Funcționar

¹³⁷¹ Ibidem, f. 35.

¹³⁷² Ibidem, f. 36.

Führer Hersch	-	Medic
Geller Chaskel	-	Pălărier
Gensel Febus	-	Funcționar
Heitner Samuel	-	Croitor
Kreitenberger Hermann	-	Tinichigiu
Katz Mendell	-	Funcționar
Klinger Febus	-	Legător de cărți
Leibovici Samuel	-	Croitor
Lehrer Fritz	-	Birtaș
Lenczer Baruche	-	Casnică
Moscovici Mozes	-	Cizmar
Resch Carol	-	Contabil
Rosenberg Rosa	-	Casnică
Singer Beka	-	Funcționar
Schechter Josef	-	Medic
Sternchluss Israel	-	Funcționar
Weinstein Samuel	-	Comerciant

Secția de Restraticare

- 1.Genser Febus, președinte.
- 2.Brenden Hermann, membru.
3. Kreitenberg Herman, membru.
- 4.Leibovici Samuel, membru.
5. Moscovici Samuel, membru.
- 6.Rozenberg Rosa, membru
- 7.Sekler Isak, membru.

Tabel nr. 7 asupra sumelor încasate de la JOINT București în cursul anului 1947

1.Adresa JOINT nr. 2011 din 17.02.1947 pentru 800 de pauperi câte 500 grame de zahăr și una bucată săpun distribuit direct.

2. Adresa JOINT nr. 3124 din 8.03.1947, pentru 1100 de pauperi și ajutor bănesc de câte 300. 000 lei. În total suma de 330.000 lei, distribuit direct.

3. Adresa JOINT nr. 9078 din 16.06.1947, pentru 11 pauperi ajutor bănesc a câte 750.000 lei, în total 1.825.000.000 lei, dsitribuit direct.

4. Adresa JOINT nr. 6684 din 10.06.1947, porumb, pentru instituțiile evreiești: 3.542 kg, pauperi (3600 persoane), în total 39.578 kg, distribuit direct.

5. Adresa JOINT nr. 15358 din 26.XI.1947, Efecte, pentru 3655 pauperi, diverse obiecte (în curs de distribuire la nivelul comunității).¹³⁷³

În 1948, Comunitatea Evreiască Rădăuți avea un număr de 5400 de membri (2500 bărbați și 2900 de femei). Numărul contribuabilor era de 350 de persoane. Numărul pauperilor-1300 de bărbați, 1700 de femei, 700 de copii sub 18 de ani.

¹³⁷³ Ibidem, f. 38.

Școala Talmud Thora funcționa cu doi învățători plătiți cu suma de 5000 lei lunar și 120 de elevi. Funcționau două organizații în mod oficial: CDE și Hagwiruth. Un număr de 300 de evrei erau calificați în meserii precum cele de croitor, tâmplar, mecanici, zugravi, ceasornicar, tinichigiu, cizmari. Dintre evrei declarați pauperi 100 aveau o calificare, 3600 fiind fără nicio o meserie, 400 erau bolnavi, 700 erau sub 18 ani, 1600 aveau vîrste cuprinse între 18-40 de ani, 1000 între 40-55 de ani și 400 peste 55 de ani.¹³⁷⁴ 500 de evrei erau ocupați în producție. La nivelul Federației Comunităților Evreiești din R.P.R. a fost luată decizia ca orice adresă către JOINT să se facă numai prin intermediul instituției centrale.¹³⁷⁵

Tabel nr. 8 cu salariații Comunității Evreiești Rădăuți cu toate stabilimentele anexe¹³⁷⁶

Numele și prenumele salariatului	Adresa	Funcția
Kunstadt Lipmann	Larionescu 37	Secretar general
Weinstein Isidor	Pistiner 17	Contabil
Lanckner Isac	Ştefan cel Mare 40	Administrator
Schachter Josef	Preturii 51	Medic dispensar
Hirsch Siegfried	Larionescu f.n.	Administrator Cantină
Blei Efroim	Piața Republicii	Dentist
Hering Eloim	I.V. Stalin	-
Ciagnar Hermann	Ilasciuc	Magazioner
Brecher Helech	Pompierilor	Controlor
Salomon Moses	Karl Marx 13	Prim cantor
Chrischnitzer Rachel	Caragiale 8	Haham
Schechter Laier	Tirului 15	-
Kunstadt Regina	Pictor Grigorescu	Infirmieră
Melter Ottilia	Volovățului	-
Gaschler I.	Norocului	Fochist
Leonald Iacob	Piața Republicii	Mecanic
Last Adolf	Voluntarilor	Chimist
Chelariu Dumitru	-	Pedagog
Ciobanu Ilie	I.V. Stalin	-
Hermann Isac	Norocului 7	Invățător religios
Katzmann Littman	Preturii 2	Casnic
Diesel Abraham	I. Maniu 55	Ciocalu
Scantein Ilie	Ştefan cel Mare	Paznic Cimitir
Hollinger Golda	Prefecturii 33	Incasator Gebelă

¹³⁷⁴ Ibidem, f. 39.

¹³⁷⁵ Ibidem, f. 52.

¹³⁷⁶ Ibidem, f. 175.

Sonntag Gittel	Topliței 10	Ceauș
Steigmann F.	Norocului	Ceauș
Feldmann I.	Preturii	-
Herer Sali	Piața Republicii	Inv.
Walter Itzig	1 Mai 46	Comerciant
Rosner L.	Spitalului 4	Ceauș
Melț Carl	Maniu	-
Lessing Carl	Preturii	-
Lessing Sali	Tirului	Bucătăreasă șefă
Kamil Resi	Piața Republicii	Ajutor bucătar
Winter Schmied	Preturii	Distribuitor
Menzler Ambrosiana	I.V. Stalin	Distribuitor
Kern Abraham	Cuza Vodă 6	Controlor
Scharf Hermann	Piața Republicii 16	Portar

XXV.1. ÎNVĂȚĂMÂNTUL

Repatrierea evreilor rădăuțeni¹³⁷⁷ din Transnistria a pus (și) problema susținerii examenelor universitare întrerupte între timp, din cauza deportării și a războiului. Evreii rădăuțeni s-au adresat în acest sens, Ministerului Educației Naționale din București. La 11 noiembrie 1945 un număr de tineri evrei din Rădăuți înscriși la cursurile Facultății de Medicină „23 august” din Timișoara solicitau sprijin material în vederea continuării studiilor¹³⁷⁸. Fundația „Mendel și Chaje Gittel Fischer” din Rădăuți, formată din Abraham Harth, președinte, dentistul Josef Klein, Schoilm Bercovici, casier, avocatul Harth membru și rabinul comunității în calitate de membru de drept, s-a adresat la 12 septembrie 1945 conducerii Comunității spre a li se oferi „suport material” tinerilor sus-menționați¹³⁷⁹. Școlile și învățământul evreiesc au avut puternic de suferit de pe urma distrugerilor războiului și a măsurilor și reglementărilor legislative adoptate anterior. Documentele de arhivă mărturisesc aceste transformări, menționând eforturile și preocupările evreimii pentru refacerea structurilor de învățământ. La 14 mai 1947 Comunitatea Evreilor Rădăuți s-a adresat Inspectoratului Școlar Regional solicitând ca învățătorilor și profesorilor de confesiune mozaică să li se acorde concediu întrucât între 25-25 mai se desfășurau sărbătorile de Pesah.¹³⁸⁰ Solicitarea era semnată de M. Weinstein, în calitate de

¹³⁷⁷ Dumitru Hâncu, *Un licăru în beznă. Acțiuni necunoscute ale diplomației române*, București, Editura Hasefer, 1997, p. 138, 139, 141.

¹³⁷⁸ SJAN Suceava fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 34/1945, f. 66.

¹³⁷⁹ *Ibidem*.

¹³⁸⁰ *Ibidem*, f. 56.

președinte și de rabinul L. Kunstandt, în calitate de secretar general. Solicitarea a primit aviz pozitiv la 27 mai 1947¹³⁸¹

La începutul lunii ianuarie 1947, în cadrul Comunității Evreilor din Rădăuți s-a desfășurat un chestionar elaborat de către Comisia de Reconstrucție Culturală a Evreilor din Moldova, menit să stabilească situația exactă a școlilor și a învățământului în limba ebraică.¹³⁸² Începând cu 1 februarie 1947, potrivit noilor reglementări ale legii învățământului a fost eliminată posibilitatea transferării cadrelor didactice din învățământul particular în învățământul de stat, astfel încât învățătorii și profesorii de confesiune mozaică au fost nevoiți să intre cu statut de suplinitori în învățământul public.¹³⁸³ Comunitatea Evreiască Rădăuți a adresat un Memorandum Joint-ului în vederea sprijinirii înființării unei Case de Lectură, pentru început, chiar în sediul său aflat în centrul orașului, pentru aceasta având nevoie de bani.¹³⁸⁴ Era vorba de suma de 7.500 milioane de lei pentru realizarea întregului proiect, precum de un milion de lei lunar necesar pentru plata subvenției lunare.¹³⁸⁵ Drept urmare, la 21 februarie 1947 a fost semnată o Convenție între Adolf Mechel, în calitate de reprezentant al Secției Culturale al Comunității și tâmplarii Adolf Fuchs (Rădăuți, Piața Unirii nr. 4), Chaim Sonntag (Petru Rareș nr. 5), având ca obiect confecționarea pentru Sala de Lectură a Comunității, a următoarelor obiecte de mobilier:

4 bănci lungi cu speteză,	150.000 lei, în total 600.000 lei
15 bănci lunci cu speteză	150.000 lei, în total 2.250.000 lei
Un dulap de bibliotecă cu 4 uși, două lacăte, fără sticlă....	
1.100.000 lei În total, 3950.000 lei ¹³⁸⁶ Data livrării, 10 martie 1947.	

XXV.2. INCIDENTE ANTISEMITE

În pofida suferințelor și traumelor de care au avut parte evreii, s-au înregistrat în continuare, atacuri antisemite la adresa unor membri ai comunității mozaice din Rădăuți. La 30 decembrie 1947, profesorul Kamil Jacob, noul președinte al Comunității Evreiești Rădăuți, a solicitat luarea unor măsuri disciplinare împotriva unei eleve înmatriculate la liceul Oltea Doamna, întrucât în ziua de 29 decembrie 1947, aceasta a proferat insulțe la adresa evreilor rădăuteni în fața cooperativei „Munca” din localitate¹³⁸⁷. Ulterior, la 9 ianuarie 1948, Comunitatea Evreilor Rădăuți

¹³⁸¹ *Ibidem*, f. 67.

¹³⁸² Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 13/1947, f. 6-8.

¹³⁸³ *Ibidem*, f. 11.

¹³⁸⁴ *Ibidem*, f. 13.

¹³⁸⁵ *Ibidem*.

¹³⁸⁶ *Ibidem*, f. 19.

¹³⁸⁷ Idem, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 1/1947, f. f. 102.

a fost informată despre faptul că eleva Prelipcean Maria, originară din localitatea Horodnic, elevă în clasa a VII-a la Liceul de Fete, aflată în vacanță în localitatea de domiciliu, nu a putut fi convocată la școală pentru cercetări.¹³⁸⁸ Conducerea liceului a informat Comunitatea că vor fi făcute cercetări și vor fi luate măsuri. La 17 ianuarie 1948, Comunitatea Evreiască a fost informată că eleva Prelipcean Maria a fost eliminată două săptămâni de la cursuri, fiind obligată să redacteze o lucrare cu titlul *Principiul egalității naționalităților conlocuitoare.*¹³⁸⁹

XXV.3. ȘCOALA DE TALMUD-THORA

Școala de Talmud Thora a funcționat la Rădăuți vreme îndelungată. Ea era susținută din bugetul Comunității locale. Elevii dobândea cunoștințe solide, sub bagheta unor învățători talentați.

Raport de activitate financiară pe luna martie 1948¹³⁹⁰

A.Situată finanțiară

Sold din luna precedentă	De la Joint	Fondul S	Din alte fonduri	Total lei
Deficit				20611
Încasat în cursul lunii	10.000	500	3416	18416
Cheltuieli în cursul lunii				14300

Sold la sfârșitul lunii 16.495

Detalierea cheltuielilor				
Lefurile corpului didactic				12500
Leafa omului de serviciu				-
Încălzitorul și iluminatul				600
Cheltuieli mărunte				1200
Total				14300

¹³⁸⁸ *Ibidem.*

¹³⁸⁹ *Ibidem*, f. 106.

¹³⁹⁰ SANJ Suceava fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 24/1948, f. 6.

Numărul elevilor:

- cl.a I-a - 10 elevi
  - cl. a II-a - 10 elevi
  - cl. a III-a - 7 elevi
  - cl. a IV-a - 13 elevi
- Total - 40 elevi

Directorul Școlii, Wolf Josef.¹³⁹¹

Societatea Talmud Thora Rădăuți - luna martie 1948**Tabel nominal nr. 9 al elevilor Talmud Thora după clase¹³⁹²**

Nr. crt.	Numele și prenumele	clasa	Nr.	Numele și prenumele	clasa
1.	Thaler Israel	I	23.	Fuhrmann Aizig	
2.	Wiesel Wolf		24.	Şulingher Schaje	III
3.	Harnik Feigel		25.	Meinczer Moise	
4.	Avner Isaac		26.	Vengher Markus	
5.	Camil Moses		27.	Stier Stien	
6.	Claisig Ghervan		28.	Ziegler Moise	IV
7.	Iurmann Wolf		29.	Bartfeld Simon	
8.	Merling Zelig		30.	Vagner Şloim	
9.	Furman Moses		31.	Burg Isac	
10.	Kamil Mosche		32.	Haber Baruch	
11.	Failic Israel		33.	Edelstein Josef	
12.	Waterford Aizig	II	34.	Fuchs Berl	
13.	Greif Tobias		35.	Schwartzgel Moise	
14.	Greif Ioșua		36.	Scharf Chaim	
15.	Goldenberg Șabac		37.	Taigher Heine	
16.	Venchert Hermann		38.	Sonntag David	
17.	Şuster Moise		39.	Gluckmann Josef	
18.	Şemerchein Hers		40.	Wassermann Israel	
19.	Fuhrman Fișel				
20.	Breier Elias				
21.	Fessler Iosif				
22.	Wiesel Moische				

¹³⁹¹ Ibidem.

¹³⁹² Ibidem, f. 7.

Societatea Talmud Thora Rădăuți - luna aprilie 1948**Tabel nominal nr. 10 al elevilor Talmud Thora după clase¹³⁹³**

Nr. crt.	Numele și prenumele	Clasa
1.	Thaler Israel	I-a
2.	Wieser Wolf	
3.	Harnik Fischel	
4.	Aisner Isac	
5.	Kamil Moses	
6.	Klaug Gerson	
7.	Jurmann Wolf	
8.	Merling Seling	
9.	Falik Israel	
10.	Fuhrman Moses	
11.	Fuchs Chaim	a II-a
12.	Waterfort Aizig	
13.	Katz Sami	
14.	Greif Ioșua	
15.	Greif Tobias	
16.	Goldenberg Schaje	
17.	Schusters Mosche	
18.	Sommerschaim Levi	
19.	Breier Elias	
20.	Fuhrman Fiskel	
21.	Wenkert Hary	a III-a
22.	Fessler Josef	
23.	Wisch Moische	
24.	Fuhrman Aizig	
25.	Mantscher Mosche	
26.	Wenger Markus	
27.	Stier Elias	
28.	Fuchs Berl	
29.	Edelstein Josef	
30.	Ziegler Moische	
31.	Barfeld Simon	
32.	Burg Isak	
33.	Haber Baruch	

¹³⁹³ Ibidem, f. 10.

34.	Schoarzgappel Moische	
35.	Wasserman Isael	
36.	Zeiger Ionas	a IV-a
37.	Sonntag Dawid	
38.	Gluckmann Josef	
39.	Scharf Chaim	
40.	Danker Abraham	
41.	Kupfernenschmidt Josua	
42.	Kuffenberg Berl	

Tabel nominal nr. 11 a elevelor care au frecventat școala de Talmud Thora Rădăuți în cursul lunii octombrie 1948.¹³⁹⁴

Nr. crt.	Numele și prenumele	Clasa
1.	Moše Schaffer	I-a
2.	Avram Dankner	
3.	Berl Menczer	
4.	Levi Meier	
5.	Chaskel Glaubach	
6.	Iacob Marcovici	
7.	Selig Merling	
8.	Israel Kandera	
9.	Moișe Kamil	
10.	Gerson Klang	
11.	Chaim Alpern	
12.	Avram Lehrer	
13.	Israel Sammer	a II-a
14.	Wielf Wiesel	
15.	Fiskel Harnik	
16.	Michel Hartner	
17.	Chaim Fuchs	
18.	Wolf Iurmann	
19.	Meier David	
20.	Isak Bessner	
21.	Chaim Gelber	
22.	Elias Breier	
23.	Benjamin Katz	
24.	Ioșua Greif	
25.	Tobias Greif	III-a
26.	Hersch Sommescheim	

¹³⁹⁴ Ibidem, f.43.

27.	Avram Braunstein
28.	Karmi Sekamer
29.	Eisig Unterfort
30.	Sami Katz Thaler
31.	Moise Schuster
32.	Schaber Goldenberg
33.	Moses Wiesel
34.	Josef Glucksmann
35.	Mendel Klauberg
36.	Schulim Wiesner
37.	Elias Stier
38.	Marcus Wenger
39.	Moise Menczer
40.	Eisig Fuhrmann
41.	Josef Fessler
42.	Doc Dawid
43.	Moise Ziegler
44.	Moise Schuster
45.	Simon Bartfeld
46.	Ionas Kuppenschuss
47.	Moise Ziegler
48.	Aron Babuth
49.	Avram Fuchs
50.	Isak Berg
51.	Baruch Haber

Director, Wolf Josef (ss)

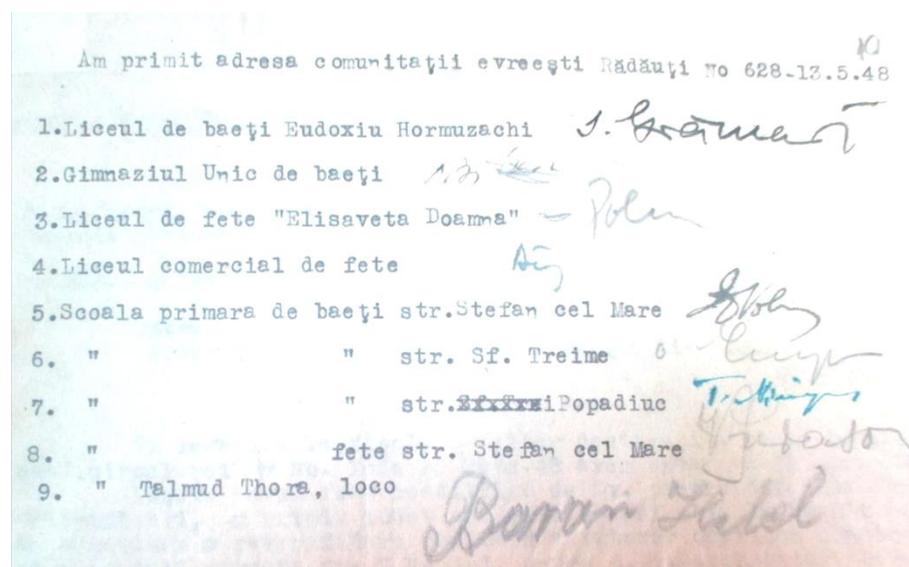
Școala de „Talmud Thora” era o școală pur religioasă (înființată în 1830), subvenționată de către Comunitatea evreilor și Joint. Evreii studiau Biblia, limba ebraică, Istoria Evreilor, Scrisul și Cititul Ebraic, Dogme Rituale.¹³⁹⁵ Între lunile august-septembrie 1948 s-a cheltuit suma de 32.714 lei, dintre 20.000 lei au provenit din fonduri proprii și restul din subvenții externe.¹³⁹⁶

În perioada verii, mai mulți tineri evrei din Rădăuți au fost trimiși în colonii de vară (a se vedea tabelele de mai jos). În acest sens, Comunitatea s-a adresat conducerii școlilor din Rădăuți, frecventate de către elevi de religie mozaică. A fost formată o comisie din medici (J.Schachter, I. Krattenstein și Rachmuth) care au verificat starea de sănătate a elevilor care urmau să plece în coloniile (taberele) de vară din Piatra Neamț, Vatra Dornei și.a.¹³⁹⁷

¹³⁹⁵ *Ibidem*, f. 28.

¹³⁹⁶ *Ibidem*.

¹³⁹⁷ Idem, fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 20/1948, f. 11.

Sursa: SANJ Suceava fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 20/1948, f.10.

Comunitatea Evreiască Rădăuți, Bucovina, nr. 628 din 18 mai 1948.

Tabel nr. 12. Borderou al copiilor care urmează să plece în colonii de vară, conform fișelor anexă.

Nr. crt.	Numele și prenumele copilului	Domiciliul copilului	Numele tatălui (sau al mamei și tutorelui dacă este orfan)	Observații
1.	Badler Maier	Sf. Maria 15	Gusta Badler	
2.	Badler Lotti	Sf. Maria 15	Gusta Badler	
3.	Bartfeld Simon	Voluntarilor 36	Aron Bartfeld	
4.	Bergmann Ida	Putnei 25	Dora Bergmann	
5.	Blei Gideon	Republicii 64	Efroim Blei	
6.	Blitzer Julius	Topliței 6	Berl Blitzer	
7.	Braunstein Abraham	Republicii 30	David Branstein	
8.	Breier Elias	Rozelor 10	Mordko Breier	
9.	Brucker Josef	Karl Marx 41	Moses Brucker	
10.	Burg Isiu	Putnei 43	Etti Burg	
11.	Chanes Carla	P. Grigorescu 2	Chaim I. Chanes	
12.	Dauber Brunno	P. Unirii 20	Dauber Frieda	
13.	Dawid Dolfi	Ștefan cel Mare 27	Scheindel Dawid	
14.	Dawid Mauriciu	Ștefan cel Mare 27	Scheindel Dawid	
15.	Deutsch Herbert	Republicii 60	Adolf Deutsch	

16.	Eckaus Max	Bodnărescu 31	Bertha Eckaus	
17.	Eckaus Eisig	Bodnărescu 31	Bertha Eckaus	
18.	Edelstein Josef	Braunstein 29	Ella Edelstein	
19.	Eisenchstein Josef	Voluntarilor 9	Simon Eisenchstein	
20.	Eisenthal Chaim	Malinovschi 12	Josef Eisenthal	
21.	Wisner Isiu	Malinovschi 26	Chaim Wisner	
22.	Wisner Fruhlig	Malinovschi 26	Chaim Wisner	
23.	Fichmann Anna	Ștefan cel Mare 26	Anna Fichmann	
24.	Freier Jetty	Republieci 15	Leon Freier	
25.	Fruchter Chaim	Karl Marx 14	Dora Fruchter	
26.	Fuchs Abraham	Republieci 4	Anna Fuchs	
27.	Fuchs Carol	Republieci 4	Anna Fuchs	
28.	Fuhrmann Eisig	Fierarilor 6	Toni Fuhrmann	
29.	Canz Buziu	Republieci 6	Hermann Canz	
30.	Gerbel Chaskel	Karl Marx 9	Hermann Gerbel	
31.	Ginga Pasola	Fund. Splaiului 8	David Ginga	
32.	Glatter Isa	P. Grigorescu 6	Leon Glatter	
33.	Glaubach Malwine	Putnei 37	Sabine Glaubach	
34.	Glueckmann Josiu	Putnei 84	Jakob Glueckmann	
35.	Goldenberg Solomon	Norocului 4	Moișe Goldenberg	
36.	Goldenberg Loniu	Norocului 4	Moișe Goldenberg	
37.	Goldschmidt Dori	Gării 12	Bubi Goldschmidt	
38.	Greif Osias	Coșarilor 18	Gedalie Greif	
39.	Greif Dora	Coșarilor 18	Gedalie Greif	
40.	Greif Tobias	Coșarilor 18	Gedalie Greif	
41.	Grummet Nely	Putnei 75	Coca Grummet	
42.	Gugik Pepi	Norocului 28	David Gugik	
43.	Gutherz Beate	Republieci 24	Honora Gutherz	
44.	Gutmann Moses	Ștefan cel Mare 70	Bubi Guttmann	
45.	Haber Burech	1 Mai 33	Sura Haber	
46.	Harth Riwa	Ștefan cel Mare 11	Sali Harth	
47.	Harth Geti	Ștefan cel Mare 11	Sali Harth	
48.	Harth Moișe	Cuza Vodă 16	Berth Harth	
49.	Harnik Dora	Putnei 47	Henzie Harnik	
50.	Harnik Preddy	Putnei 47	David Harnik	
51.	Hecht Dawida	Sf. Mihai 2	Isiu (Chaim)	
52.	Hecht Osias	Apei 36	Rosa Hecht	
53.	Heitner Ruthi	Putnei 61	Bertha Hecht	
54.	Heitner Sofie	Dr. Pistiner 61	Isak Heitner	
55.	Heitner Dawid	Fierarilor 7	Osias Heitner	
56.	Hellwig Isak	Ileana Pavel 2	Efroim Hellwig	
57.	Hellwig Margareta	Ileana Pavel 2	Efroim Hellwig	
58.	Herer Sami	Volovățului 50	Lenzia Herer	
59.	Hornstein Sali	Ștefan cel Mare 40	Samuel Herer	
60.	Hottner Michael	1 Mai 16	Lotti Hottner	
61.	Jahr Alexandru	Stalin 41	Ella Jahr	
62.	Kamil Moses	Piața Republieci 14	Leon Kamil	
63.	Katz Sami	Putnei 23	Seide Katz	
64.	Kastner Bella	Karl Marx 12	Edith Kastner	Orfan dublu

65.	Kastner Mauriciu	Karl Marx 14	Edith Kastner	
66.	Kern Isak	Rozelor 3	Abraham Kern	
67.	Klang Gerson	Putnei 43	Anna Klang	
68.	Klipper Malka	Mărășești 12	Debora Klipper	
69.	Klipper Bartold	Mărășești 12	Debora Klipper	
70.	Korn Tony	Pompierilor 2	Isak Korn	
71.	Kupferschmied Ewa	Topliței 4	Lotte Kupferschmied	
72.	Laster Martin	D. Berthelot 20	Schaje Fuchs	
73.	Lehrer Rosa	Ștefan cel Mare 30	Macdy Lehrer	
74.	Leitner Simon	Renney 9	Jeannette Leitner	
75.	Lenczner Melitta	Putnei 152	Siegfried Lenczner	
76.	Lenz Adolf	Ileana Pavel 9	Samuel Lenz	
77.	Lessing Regina	Putnei 110	Benno Lessing	
78.	Mautner Margitt	Putnei 79	Toni Mautner	
79.	Meisselmann Hedwig	Caragiale 2	Simon Meisselmann	
80.	Menczer Esther	Mândrila 1	Jakob Menczner	
81.	Menczner Berenice	Stalin 75	Maier Menczner	
82.	Menczner Moise	Mândrila 1	Jakob Menczner	
83.	Modiano Enrico	Ștefan cel Mare 42	Salomon Modiano	
84.	Niederhoffer Iudita	Berthelot 2	Regina Niederhoffer	
85.	Offenberg Heddy	Măcelarilor 2a	Izig Offenberg	
86.	Rauchbach Jakob	Topliței 4	Hermann Rauchbach	
87.	Rispler Bella	Norocului 33	Toni Rispler	
88.	Rosenblatt Malka	Topliței 15	Ella Rosenblatt	
89.	Rosenkrantz Rodica	Crișan 16 a	Samuel Rosenkrantz	
90.	Rosner Marie	Volovățului 1	Sali Rosner	
91.	Rosner Kelly	Volovățului 1	Sali Rosner	
92.	Rosner Rosa	M. Tito 30	David Rosner	
93.	Rudich Sara	1 Mai 45	Ruchel Rudich	
94.	Rudich Hinda	1 Mai 45	Ruchel Rudich	
95.	Runnes Kitty	1 Mai 45	Bertha Runes	
96.	Saller Iudit	Coșarilor 20	Leib Saller	
97.	Salomon Arnold	Karl Marx 13	Moses Salomon	
98.	Santner Konrad	Fierarilor 3	Moses Santner	
99.	Seinfeld Erica	Malinowski 5	Adolf Seinfeld	
100.	Singer Malwine	Ștefan cel Mare 33	Bella Singer	
101.	Singer Juliu	Episcopiei 7	Hilda Singer	
102.	Sigall Bia	Școlii Noi 12	Clara Sigall	
103.	Sonnersheim Zwi	Dr. Pistiner 12	Ilka Sonnercheim	
104.	Spiegel Sidy	Republiei 55	Selig Spiegel	
105.	Stenzler Jetty	Ștefan cel Mare 25	Osias Stenzler	
106.	Stier Maly	Karl Marx 5	Helene Stier	
107.	Steigmann Ady	Topliței 29	Miriam Steigmann	
108.	Sternleib Blanka	Fierarilor 3	Moses Sternleib	
109.	Sternberg Josef	Nistor 56	Ella Sternberg	
110.	Stummer Sonia	Republiei 38	Anna Stummer	

111.	Stummer Margita	Republicii 38	Anna Stummer
112.	Schapira Lea	1 Mai 20	Dora Schapira
113.	Schechter Ety	Nistor 15	Josef Schechter
114.	Schechter Juliu	Coșarilor 12	Susi Schechter
115.	Schefer Curt	Nistor 18	Lotti Schefer
116.	Schefer Wolf	Al. Sahia 6	Mendel Schefer
117.	Schefer Schilli	1 Mai 17	Mendel Schefer
118.	Schefer Anna	Nistor 9	Frieda Schefer
119.	Schefer Sali	Malinowski 39	Lotti Schefer
120.	Schiftan Iudit	Gării 10	Pepi Schiftan
121.	Schieber Moses	Grădinilor 22	Herş Leib Schieber
122.	Schoenblumm Sami	Republicii 16	Hermann Schoenblumm
123.	Schuleingen Sami	indescifrabil	Mechel Schuleingen
124.	Schwementall Berl	Karl Marx 10	Abraham Schwementall
125.	Schweitzer Maly	Topliței 8	Nathan Schweitzer
126.	Tammller Isiu	Republicii 30	Gusta Tammler
127.	Tuchmann Martha	Turcească 1	Mechel Tuchmann
128.	Tuchmann Gischel	Cuza Vodă 14	Sofie Tuchmann
129.	Waldmann Scharlotte	Fierarilor 3	Anna Waldmann
130.	Wein Dina	Nistor 46	Sabine Wein
131.	Wenger Markus	1 Mai 98	Mendell Wenger
132.	Wenkert Harry	Stalin 18	Noah Wenkert
133.	Wenkert Josef	Stalin f.n.	Isak Wenkert
134.	Wenkert Boris	Ştefan cel Mare 53	Isak Wenkert
135.	Wenkert Medy	Ştefan cel Mare 29	Mendell Wenkert
136.	Wiesel Moses	Ştefan cel Mare 36	David Wiesel
137.	Wiesel Leib	Ştefan cel Mare 36	David Wiesel
138.	Wolf Bertha	Putnei 96	Elsa Wolf
139.	Wolf Sara	Putnei 96	Elsa Wolf
140.	Wolf Hugo	Bodnărescu 30	Elsa Wolf
141.	Ziegler Moses	Norocului 6	Abraham Ziegler
142.	Ziegler Gavril	Norocului 6	Abraham Ziegler
143.	Zimmet Sami	Şerbu 30	Jeannette Lindemann
144.	Zuzilower Dora	Karl Marx 29	Leo Zuzilower
145.	Kleinberger Mendell	Dr. Pistiner 29	Israel Kleinberger

Președinte, Kamil Jakob

Secretar general, I. Kunstadt¹³⁹⁸

¹³⁹⁸ Ibidem, f. 13-14.

Rădăuți. Lista copiilor care pleacă la 23 iunie

Nr. crt.	Numele copilului	Adresa	Localitatea unde pleacă
1.	Fraer Nitty	Piața Republicii 15	Piatra Neamț
2.	Gruner Helly	Putnei 75	
3.	Hort Gerty	St. Cel Mare 11	
4.	Kostner Bella	Karl Marx 12	
5.	Waldmann Charlotte	Pietrarilor 3	
6.	Scharf Schilly	1 Mai 17	
7.	Schapira Lia	Memes 10	
8.	Schapira Lia	1 Mai 20	
9.	Sigal Lia	Școlii Noi 12	
10.	Runes Kitty	1 Mai 45	
11.	Rudich Sara	1 Mai 45	
12.	Rudich Hinda	1 Mai 45	
13.	Bandler Lotte	Sf. Maria 15	
14.	Korn Tommy	Pompierilor 25	
15.	Kupferschmied Eva	Topliței 4	
16.	Rosenblatt Malea	Topliței 25	
17.	Rosner Mary	Volovățului 1	

Supleante

1. Rosner Rachela, Volovățului 1
2. Spiegel Sidie, Republicii 55
3. Schachter Etty, Iancu Nistor 15¹³⁹⁹

Lista copiilor care pleacă în colonia de la vară de la Techirgiol (26 iulie 1948).

1. Wiesel Moșe, Ștefan cel Mare 36
2. Wenger Markus, 1 Mai 98
3. Tanner Iziu, Piața republicii 30.
4. Schwonmentholl Berl, Karl Marx, 10.
5. Schieber Moses, Grădinilor 22.
6. Schaffer Kurti, Caragiale 5.
7. Schachunn Buchwald&Iulius, Coșarilor 12.
8. Stierer Ely, Karl Marx 5.
9. Masiower Moișe, Mândrilă 1.
10. Kern Isak, Rozelor 3.
11. Hortner Michel, 1 Mai 6.
12. David Maurice, Ștefan cel Mare 27.
13. Braunstein Abraham, Piața Republicii 30.

¹³⁹⁹ Ibidem, f. 19.

14. Wolf Bertha, Putnei 96.
15. Wagner Sonia, Coșarilor 1.
16. Stummer Sonia, Piața Republicii 38.
17. Stummer Margit, Piața Republicii 38.
18. Sternberg Blanca, Piața Republicii 38.
19. Stenzler Jetty, Ștefan cel Mare 25.
20. Mauttner Marghit, Putnei 79.
21. Menczner Esther, Mândrilă 1.
22. Menczner Berenice, Mândrilă 1.
23. Lehr Roza, Ștefan cel Mare 30.
24. Horenstein Sally, Ștefan cel Mare, 40.
25. Heitner Ruth, Putnei 61.
26. Harth Mose, Cuza Vodă 16.
27. Harnik Dora, Putnei 91.
28. Guttmnn Perlie, Pistiner 7.
29. Gutherz Beste, Piața Republicii 27.
30. Cioban Elisabeth, Piața Republicii 7.¹⁴⁰⁰

Comunitatea Evreiască Rădăuți s-a preocupat în cursul lunii septembrie 1948, de înființarea unei școli evreiești elementare și medii de 11 clase, făcând în acest sens, propagandă printre evrei rădăuțeni. Părinții tinerilor evrei erau invitați să se prezinte în strada Piața Republicii nr. 16 din Rădăuți.¹⁴⁰¹ La această școală, cursanții aveau ebraica drept obiect de studiu obligatoriu. Adresa era semnat de către prof. Kamil Jakob, Carl Resch și rabinul J. Kunstadt.

Sursa: SANJ Suceava, fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 22/1948, f. 2

¹⁴⁰⁰ Ibidem, f. 45.

¹⁴⁰¹ Idem fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 22/1948, f. 1.

Datele oficiale menționau faptul că la Rădăuți la data de 2 octombrie 1948 un număr de 4121 de persoane și-au declarat idișul ca limbă maternă.¹⁴⁰²

Un tabel de „Talmud Tora” întocmit la 12 iunie 1957 ce funcționa în cadrul comunităților evreiești îl menționa la Rădăuți pe Gugik David¹⁴⁰³. În raionul Rădăuți funcționa o școală de „Talmud Tora” pe strada „Iacob Pistiner” nr. 49, frecventată de un număr de 30 de elevi¹⁴⁰⁴. Evreii frecventau școlile din orașul Rădăuți, obținând rezultate bune și foarte bune la învățătură, împărtășind experiențe și legând prietenii de neuitat cu partenerii lor creștini. Majoritatea acestor elevi au emigrat în Israel, s-au realizat profesional, au urcat pe scara ierarhiilor sociale din țările unde s-au stabilit, cultivând în timp relații cu foștii lor colegi din Rădăuți, activând în cadrul unor asociații/organizații care au drept scop cultivarea tradițiilor și a memoriei comunității mozaice rădăuțene, întreținerea și reabilitarea monumentelor aparținând patrimoniului iudaic din municipiul Rădăuți. Profesorii evrei care au predat la diferite școli din orașul Rădăuți au rămas în conștiința comunității locale drept dascăli foarte bine pregătiți, exigenți și competenți.

Catehizarea era organizată de către comunitatea mozaică, funcționând o școală de „Talmud Thora” (strada „Norocului” nr. 28) frecventată de un număr de 35 de copii, 10% din totalul copiilor care urmău cursul de catehizare¹⁴⁰⁵. Evreii din comunitățile Solca și Gura Humorului neavând „baie ritualică” veneau adesea la Rădăuți¹⁴⁰⁶. Înmormântările erau efectuate de către hahami „în bune condiții”¹⁴⁰⁷. Se manifestau diverse „nemulțumiri” la nivelul enoriașilor determinate de faptul că nu exista o secție aparte pentru „tăierea ritualică a vitelor”¹⁴⁰⁸.

Începând cu 1957 „Comunitatea nu mai dispunea de stocuri de combustibil, iar coletele cu ajutorare soseau extrem de rar și doar pe adresa unor persoane particulare”¹⁴⁰⁹.

¹⁴⁰² *Ibidem*, f. 3.

¹⁴⁰³ SANIC fond *Ministerul Culturii și Cultelor* dosar 19/1957, f. 41.

¹⁴⁰⁴ Idem, fond *Ministerul Culturii și Cultelor* dosar 109/1953, f. 195.

¹⁴⁰⁵ *Ibidem*, f. 4.

¹⁴⁰⁶ *Ibidem*, f. 175.

¹⁴⁰⁷ *Ibidem*, f. 195.

¹⁴⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁰⁹ *Ibidem*. Personalul cultic din raionul Rădăuți era format din următoarele persoane: Wizniter Michel, haham, strada Republicii nr. 16, Lozner Leizer, cantor, Gughie David, catehet, Leifer Isac, haham, Siret, strada 23 August nr. 6, *ibidem*, f. 197.

Sursa: SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 11/1945

CAPITOLUL XXVI

Situația societăților și organizațiilor evreiești din Rădăuți

Societățile, asociațiile și fundațiile evreiești erau foarte bine reprezentate la nivelul orașului Rădăuți. Este vorba despre următoarele organizații/asociații și fundații:

„Herzilya” și „Menora” (str. Caragiale, 9) erau conduse de către Wander Bemma, președintă, Axelrad Fridonie, membru, Scharf Ritta, Lieberson Chaim Hersch, în total 60 de membri.

„Brit Trumpeldor-Bethar” (Ștefan cel Mare, 58) era condusă de către Kurtz Max. Membri: Loewner Max, Schaifer David, Schieber L., Sonntag Leo. În total, 150 de membri.

„Azilul de Bătrâni și Spitalul Evreiesc” (Ion Nistor, 50) - Chaim Mechel, președinte, Rheinhold Munie, secretar, Postelnik Berl, casier. Berstein Chaim și Wolitzer Wilhem, membri. În total, 55 de membri. În octombrie 1945 o delegație Jointului au vizitat Azilul de Bătrâni și Spitalul Evreiesc din Rădăuți, constatănd starea dificilă a construcției care avea nevoie neapărat de reparații urgente.¹⁴¹⁰

„Hagwiruth”, („Puterea”), era condusă de către Preminger Gedali. Weinstein Mayer, vicepreședinte, Schmiell David, secretar secția de Finanțe, Horer Leo, Mechel David, Mechel David, membri. În total, 150 de membri.

„Mizrachi”/„Răsăritul” (str. „Dumbrava Roșie”, nr.9) îl avea pe Schaie Bercovici, președinte, Berstein Abraham, Berstein Chaim, Weinstoch Salomon, membri. În total, 50 de membri.

„Histadruth Hazoni” (str. „Caragiale” nr. 8), Mechel Adolf, președinte. Wolitzer Wolf, vicepreședinte, Frankel Wilhem, secretar general, Postelnik Salomon, Chaim Hersch, membri. În total, 350 de membri.

---

¹⁴¹⁰ SANJ Suceava, fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 1/1944, f.

„Comitetul Democratic Evreiesc” (str. „Ştefan cel Mare” nr. 11) era condus de către Katz Pinkas. Brecher Markus, vicepreședinte, Niederhoffer Moses, secretar, Kunstadt Lipmann, șeful secției Culte, Sattinger Muniu, șeful secției Financiare. În total, 200 de membri¹⁴¹¹.

„Asociația repatriaților din URSS”, era condusă de către Pinkas Katz (str. „Ştefan cel Mare” nr. 11). Horer Leo, vicepreședinte, Heismann Marx, membri. În total 38 de membri.

„Haşomer Hatzair”, tineretul sionist, aveau sediul pe str. „Băii” nr. 7. Președinte era Bendit Isak. În total, 20 de membri.

„Haşomer Hatzione Clal” (centru-sioniști) era condus de către Alter Wasserman. Lapwayer Iacob, vicepreședinte, Schieber Israel, Schiffer Brunno, Hardt Bernhardt, membri. În total, 60 de membri.

„Frontul Unic Sionist” (str. „Caragiale” nr. 8), Weidenfeld Abraham, președinte. Bercovici Schaje, Goldschager Ephraim, Weidenfeld Abraham, membri. În total, 560 de membri.

„Centrul Evreiesc de Protecție a Mamei și Copilului” (str. „Unirii” nr. 2). Schiffer Dora, președinte. Izekes J., vicepreședinte, Zwecker Salo, director, Mechel Adolf, secretar. În total, 150 de membri.

„Congresul Mondial Evreiesc” (str. Volovățului” nr. 14). Goldschager Ephraim, președinte, Schiffer Brunno, vicepreședinte, Mechel Adolf, secția „Studiu și Asistență Socială”. În total, 15 membri.

„Ichud” (str. „Unirea”, str. „Pietrarilor” f. n.). Grossmann Salo, președinte, Isaksohn Josef, Goldschager Ephraim, Liebersohn David, membri.

„Talmud Thora”. Hornik Isak, director, Gottlieb Phöbus, subdirector, Weinstock Salomon, I. Mendel, Popirlische, profesori¹⁴¹². Un rol important în păstrarea tradițiilor evreiești și a cultivării spiritului sionist l-au avut Iacob Lapajowker, Alter Wassermann, Schaje Bercovici, Adolf Mechel, Bigo Harth, Efraim Goldschlager, Hersch Liebersohn, alături de Israel Sternschuss, Dawid Wassermann și Aron Leib Meer.

„Noua Generație Sionistă” („NOS”, înființată în 1936), Mechel Adolf, președinte¹⁴¹³.

„Moses Sekenim-Beshoile” (înființat în 1930), Mechel Adolf, președinte, 55 de membri.¹⁴¹⁴

¹⁴¹¹ SANIC fond *Colecția Comunități Evreiești din România*, dosar 34/1948, f.1-9.

¹⁴¹² ACNSAS fond *Documentar Suceava. Poliția Răduți-Problema Evreiască*, dosar 15, vol. 2, f. 2.

¹⁴¹³ Idem fond *Documentar* dosar 12117, vol. 3, f. 303.

¹⁴¹⁴ *Ibidem*, f. 335.

„Brith Trumpeldor-Bethar” (înființată în 1928), Kurtz Max, președinte, Lower Max. vicepreședinte¹⁴¹⁵

Într-un „Studiu” întocmit de către Securitatea orașului Rădăuți, situația sinagogilor din oraș este prezentată în felul următor:

Templul „Bessner”, str. Ion Nistor” nr. 2. Hersch Schapira, funcționar laic, observant și epitrop.

Templul „Schorr”, str. „Vasile Bodnărescu” nr. 41. Weinberg Mutti, funcționar laic, observant și epitrop.

„Wiznitzer”, str. „Vasile Bodnărescu” nr. 51. Bernstein Haim, funcționar laic, observant și epitrop.

„Adolf Hardt”, str. „Ștefan cel Mare” nr. 32. Adolf Hardt, funcționar laic, observant și epitrop.

„Chesed”, str. „Norocului” nr. 2. Leon Herșcovici, funcționar laic, observant și epitrop.

„Azilul de Bătrâni”, str. „Ion Nistor”, 3. Aba Birkenfeld, funcționar laic, observant și epitrop.

„Gottlieb”, str. „Regina Maria” nr. 31. Gottlieb Schiebel, funcționar laic, observant și epitrop.

„Rudich Michel”, str. „Unirii” nr. 59. Schiffer Aron, funcționar laic, observant și epitrop.

„Gewolb”, str. „Unirii”, 60. Clier Abraham, funcționar laic, observant și epitrop.

„D. S. Hecht”, str. „Pompierilor” f. n. Raucbach, funcționar laic, observant și epitrop.

„Boiener”, str. „Vasile Bodnărescu” nr. 55. Boiner Naftali K. David, funcționar laic, observant și epitrop¹⁴¹⁶.

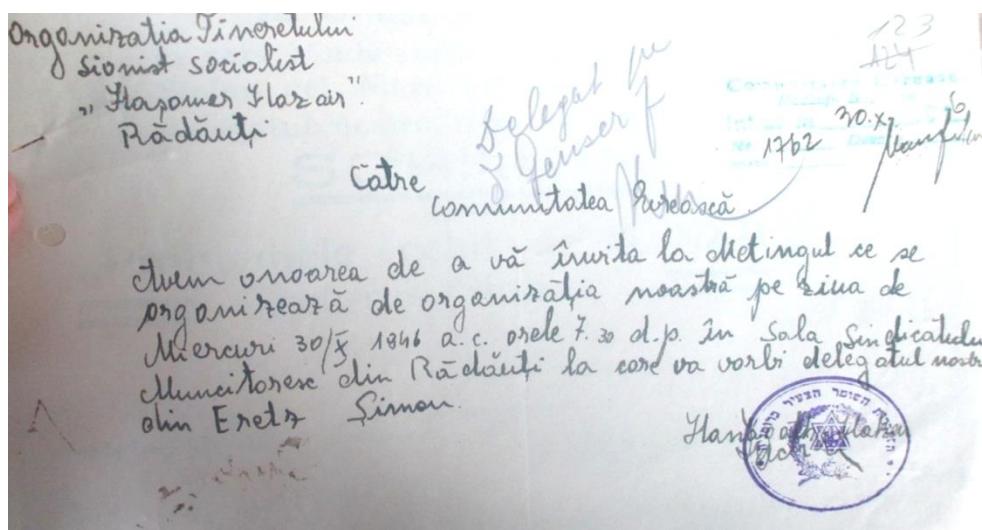
---

¹⁴¹⁵ Ibidem, 312.

¹⁴¹⁶ Ibidem.

Sursa: SANJ Suceava, fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 7/1946

Sursa: SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 7/1946

Instaurarea noului regim politic neliniștea și preocupa evreimea rădăuțeană, atenții la schimbările politice, acordând o mare importanță activităților sioniste. Poziția lui Berl Sporn, începând cu septembrie 1945, în fruntea Comunității Evreiești din Rădăuți a fost contestată de către unii dintre membrii săi, trimițând în acest sens memorii Ministerului Cultelor din București¹⁴¹⁷. În decembrie 1945, Berl Sporn a fost înlocuit cu Muziu Weistein la conducerea Comunității Evreiești din Rădăuți¹⁴¹⁸. În anii 1945/49, reprezentanții „Histadrut-ului” s-au aflat sub conducerea lui Alter Wassermann (avocat Bigo Harth, Zwi Metsch, avocat dr. Wollitzer, Baruch Rath, dr. A. Mechel și Efraim Goldschläger)¹⁴¹⁹. O atenție specială a trebuit acordată de către Comunitate refacerii Cimitirului Mozaic, întrucât gardul împrejmuitor, aproximativ 500 de monumente funerare, casa mortuară, hala mortuară, monumentele funerare ale rabinilor, fuseseră distruse¹⁴²⁰. În acest sens, aceștia s-au adresat printr-un Memoriu, Joint-ului¹⁴²¹. În total, pierderile au fost evaluate la suma de 100 de milioane de lei. Dosarele consultate conțin informații despre o serie de neînțelegeri și procese dintre diverse persoane care-și revendicau cavourile din Cimitirul Mozaic. Din cauza

¹⁴¹⁷ Ibidem, f. 80.

¹⁴¹⁸ Ibidem. Anterior, acestui eveniment, Berl Sporn a fost numit ajutor de primar (viceprimar și ulterior, a devenit chiar primar) al orașului Rădăuți în 1944, SJAN Suceava fond *Primăria Rădăuți*, dosar 8/1944, f. 14. *Adresa nr. 20111/1945*.

¹⁴¹⁹ Albert Wassermann, *Radautz*, în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962, p. 92-96.

¹⁴²⁰ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 7/1946, f. 28.

¹⁴²¹ Ibidem.

dispariției titularilor acestora în timpul deportării în Transnistria precum și a distrugerilor provocate în intervalul 1941-1945, unele fuseseră distruse.¹⁴²² Secția Cimitirului din cadrul Comunității Evreiești Rădăuți (Sattinger M., Brecher M., Katz Mendel, Daskal Jakob, Sternchluss I. și Guttman Milo) s-a întrunit în ziua de 3 aprilie 1946 pentru a rezolva o serie de probleme specifice.¹⁴²³ O atenție aparte a fost acordată de către rabinul J. Kunstadt în vederea clarificării succesorilor lui S. Rudich pentru restaurarea mausoleului din Cimitirul Mozaic¹⁴²⁴. La 24 aprilie 1946, Spiegel Mali s-a adresat conducerii Comunității pentru a-i se permite punerea unei pietre funerare în memoria mamei sale (Dina Spiegel), decedată la cinci săptămâni de la reîntoarcerea sa din Transnistria.¹⁴²⁵ Secția Cimitirului s-a întrunit și avizat favorabil cererea acesteia.¹⁴²⁶ Unii evrei erau atât de săraci, încât nu dispuneau de resursele materiale pentru a-și achita taxele aferente.¹⁴²⁷

---

¹⁴²² *Ibidem*, f. 29-30.

¹⁴²³ *Ibidem*, f. 32.

¹⁴²⁴ *Ibidem*, f. 38.

¹⁴²⁵ *Ibidem*, f.39-40.

¹⁴²⁶ *Ibidem*, f. 40.

¹⁴²⁷ *Ibidem*, f. 66. A se consulta solicitarea înaintată de Baruch Hait la 23 mai 1946, Comunității Evreiești vizavi de plata taxelor de piatră funerară și de înhumare.

CAPITOLUL XXVII

Comitetul Democratic Evreiesc din Rădăuți

Comitetul Democratic Evreiesc a reprezentat instrumentul prin care regimul comunista urmărit să atragă de partea sa, minoritățile naționale din România. La Rădăuți Comisia electorală locală a C.D.E.-ului era condusă de către Sattinger Muniu, alegerile fiind programate pentru ziua de 28 martie 1948. La 24 martie 1948, comisia condusă de către „prietenul” Muniu Sattinger a organizat echipe de îndrumători care activau în „ulița evreiască”.¹⁴²⁸ În cadrul unei noi adunări evreiești au participat activ Relly Blei, Felicia Drukmann, Feldmann Iuda și Sattingher Muniu¹⁴²⁹. La 19 aprilie 1948 Comunitatea Evreiască Rădăuți a organizat o activitate de comemorare a cinci ani de la revolta evreilor din ghetoul Varșoviei¹⁴³⁰. Acțiunea a fost condusă de către medicul Iacob Krattenstein, președintele în exercițiu al CDE Rădăuți. Cu acest prilej, au luat cuvântul profesorul Kamil Iacob, președintele Comunității, care a subliniat momentele esențiale ale revoltei evreilor din ghetoul varșovian, scriitoarea Relly Blei care a subliniat eroismul ideilor revoltei varșoviene, rabinul J. Kunstadt a introdus în dezbatere, învățăminte desprinse din lectura capitolului 37 din profetul Jezechiel, alte momente fiind evocate de către Chaskell Geller, în finalul corul evreilor rădăuțeni dirijat de către prim cantorul Salomon intonând un cântec patriotic evreiesc¹⁴³¹. Comitetul Democratic al Evreilor a fost un instrument în mâinile unui regim, motiv pentru care prestația sa n-a fost una iubită de către populația mozaică. Iluzia comunismului n-a fost una de durată, cu atât mai mult cu cât regimul Gheorghe Gheorghiu-Dej s-a străduit să împiedice efectiv emigrarea evreilor din România.

În acest scop, a început o campanie denigratoare la adresa Israelului prezentând în culori sumbre realitățile acesteia.

¹⁴²⁸ ACNSAS fond *Documentar* dosar 12117, vol. 3, f. 312. Printre cei 60 de îndrumători se regăseau membri ai „Mișmar”, „Avoda Poale Zion” și „Ichud”.

¹⁴²⁹ SANIC fond *Colecția Comunități Evreiești din România*, dosar 34/1948, f.1-9.

¹⁴³⁰ SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 7/1948, f. 28.

¹⁴³¹ *Ibidem*.

La 11 iunie 1948, Ana Pauker, ministrul de Externe al RPR, a transmis o scrisoare guvernului provizoriu al statului Israel prin care îl informa că „este recunoscut oficial de către România”.¹⁴³² În acest context, au apărut nemulțumiri și tensiuni între evreii care susțineau CDE-ul și sioniști. Dizolvarea tuturor organizațiilor evreiești și preluarea membrilor acestora de către CDE a stârnit numeroase nemulțumiri. La începutul anului 1949, membrii „Ichud” Rădăuți au transmis o scrisoare de protest către CDE față de obligativitatea autodizolvării.¹⁴³³ Între susținătorii CDE și organizațiile sioniste au avut loc numeroase „ciocniri și lupte de stradă”.¹⁴³⁴ Un Raport al Securității județului Suceava datat 1949 menționa faptul că „o parte a evreilor nu privesc cu ochi buni că CDE se opune emigrărilor”¹⁴³⁵.

Bertha Tirnauer. Sursa: colecția autorului

¹⁴³² Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arivelor Diplomatice, *România-Israel. Documente Diplomatice, 1948-1969*, vol. I, București, Editura Sylvi, 2000, doc.1, p. 3-4.

¹⁴³³ ACNSAS fond *Documentar* dosar 168, f. 147.

¹⁴³⁴ *Ibidem*, f. 146.

¹⁴³⁵ Idem fond *DGSS* dosar 228/1949, f. 4.

CAPITOLUL XXVIII

Aliaua

Emigrarea evreilor în Israel are o istorie îndelungată, în secolul al XVIII-lea înființându-se în Regatul Român 33 de asociații pentru „lucrul pământului în Țara Sfântă”, aducându-și propria contribuție la înființarea primelor colonii în Eretz Israel („Roș Pina”, „Zichron Yaacov”, „Rișon le Zion”, „Iessud ha-Maale”, „Talha”¹⁴³⁶ și.a.) Între cele două războaie mondiale, Haluțim (pioneri care se pregăteau în cămine muncitorești pentru munca în Eretz Israel) au emigrat constant în Palestina, procesul devenind unul intens după Holocaust¹⁴³⁷. Scufundarea vaselor „Struma” și „Mefkura” pline cu mii de *olimi*¹⁴³⁸ în timpul celui de al doilea război mondial au confirmat dorința puternică a evreilor de *alyah*, și, în egală măsură, tragicul situației lor, nevoiți să-și riște viața pentru a ajunge în Țara Sfântă¹⁴³⁹. Aliua a avut loc în mai multe etape/valuri.¹⁴⁴⁰ Evreimea din România era extrem de preocupată de perspectivele emigrării în Israel¹⁴⁴¹. Aliaua a început- scrie Harry Kuller- modest în anul 1944-1945 prin transportarea cu predilecție, a unor refugiați și repatriați, continuând cu aliaua ilegală dintre anii 1945-1947 și cele legale de după proclamarea statului Israel până în zilele noastre.¹⁴⁴²

---

¹⁴³⁶ Shlomo Leibovici-Laiș, *Introducere* în Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor din România. Istoria acordurilor secrete între România și Israel*, trad. Ciprian Dumea și Mirela Mircea, cuv. înainte de Elie Wiesel, introd. de Shlomo Leibovici-Laiș, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 20-21.

¹⁴³⁷ Carol Bines, *Din istoria imigrărilor în Israel 1882-1995*, București, Editura Hasefer, 1998, p. 25.

¹⁴³⁸ Olim- cel care vrea să se stabilească în Israel, derivat de la verbul ALO- a urca. Emigrarea în Israel are semnificația de înălțare, Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 346.

¹⁴³⁹ Shlomo Leibovici-Laiș, *op. cit.*, p. 21.

¹⁴⁴⁰ Aurelian Rugină, *Întemeierea statului Israel*, Chișinău, Editura Cartier, 2015, p. 19.

¹⁴⁴¹ SANIC, fond *Comunități Evreiești din România*, dosar 27/1946, f.

¹⁴⁴² Harry Kuller, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, București, Editura Hasefer, 2002, p. 69, 72.

Sionismul va reprezenta o opțiune puternică la nivelul evreimii din România, iar partidele și formațiunile sioniste se vor înmulții și ele. După 1945 a fost reorganizată „Federația Organizațiilor Sioniste”, apărând o disidență denumită „Noua Organizație Sionistă”. Au reapărut organizațiile sioniste precum „Ichud” (formațiune socialistă sionistă dependentă de „Ichud Haolami”, apropiat de organizațiile de tineret „Gordonia”, „Buselia”, „Dror Habonim” și „Borochovia”); Clal-sioniștii (Partidul Centrist, Cercul „Renașterea”, format în principal din intelectuali, inițiator al organizației „Avoda Ahava”); „Hașmonea”, reprezentându-i pe studenții sioniști, „Hanoar Hazioni” și „Dor Hadaș”- mișcări de tineret desprinse din „Tenuat Hanoar Haționi”; „Baalei Melacha” (concentrată printre meseriași transilvăneni, în mod predilect); Religioșii sioniști („Daatimii”), adepti (spre deosebire de alte categorii de religioși/nesioniști) ai ișuvului Palestinian, format din partidele „Mizrahi” și „Hapoel Hamizrachi”, alături de organizațiile „B nei Akiba” și „Tora Veavoda”. Alte formațiuni și partide au apărut în peisajul sionist după 1945: Partidul Sionist-Democrat, „Haoved Hazioni” care avea sub autoritatea sa „Dor Hadaș”, „Baaley Melacha”, „Hanoar Hazioni”, „Herzilia” (independență din 1947), Oved (constituță în 1947 drept replică la „Haoved Hazioni”). Dintre partidele socialiste sioniste menționăm „Mișmar”, „B nei Aavoda”/Miflaga”, „Ahdud Haavoda” înființat în primăvara anului 1947 de către un grup de evrei bucovineni ș.a. Partide politice sioniste revizioniste - „Hațahar”, „Brit Yerosun”, „Hamenora”, cu mișcările de tineret- Betar și Etzel. Alte grupări ultra-sioniste (religioase) „Agudat Israel”, „Poalei Agudat Israel”/muncitoare, „Teirei Agudat Israel”/tineret. ACFFE - Asociația Femeilor Evreice, nepolitică, parte componentă a „Hadasa” (activând în „Organizația Sionistă Mondială”). Partidele politice unificate- „Brith Ereț Israel Haovedet”- înființată în noiembrie 1944 cuprindea „Palestina muncitoare”, „Ichud” și „Cercul de prieteni” ai „Hașomer Hațair”/ „Mișmar”¹⁴⁴³. Majoritatea evreilor rădăuțeni au preferat să facă „alia” în Israel, SUA, Canada, Elveția ș.a. În 1946, 500 de evrei au plecat clandestin din Rădăuți la București și de aici în Polonia, pentru a ajunge în final, să emigreze în SUA¹⁴⁴⁴. De înființarea și susținerea școlilor de meserii pentru tinerii evrei se ocupa la nivelul întregii României, ORT-ul, iar pentru problemele mameilor și ale copiilor evrei funcționa OSER-ul¹⁴⁴⁵. Naționalizarea principalelor mijloace de producție (11 iunie 1948) a dat o lovitură foarte puternică proprietarilor evrei, aceștia fiind depozați de bunurile avute în folosință¹⁴⁴⁶. La Rădăuți, moștenitoarea „Fabricii de Lichior”, emblema orașului, d-na Rudich a murit în mizerie și uitare. Într-un mod asemănător au sfârșit și alți proprietari evrei de ateliere, prăvălii, magazine, hoteluri, cabinete stomatologice și medicale, au fost depozați de

¹⁴⁴³ Ibidem, p. 79-80, 93 și urm.

¹⁴⁴⁴ ACNSAS fond Documentar vol. 14465, f. 218.

¹⁴⁴⁵ Ibidem, f. 164.

¹⁴⁴⁶ Ibidem, f. 170.

către statul comunist de bunurile aflate în folosință. Proprietatea privată a fost brutal și abuziv înlocuită cu proprietatea socialistă¹⁴⁴⁷, întreprinzătorii evrei neavând cum să se regăsească în această formulă totalitară, orientându-se masiv și tranșant spre emigrarea în Israel¹⁴⁴⁸.

Organizarea sionistă în teritoriu era una specifică: „kvuțale”, „plugale” și „snifuri”¹⁴⁴⁹ (Brodina, Gura Humorului, Cacica, Vatra Dornei, Ițcani, Moldovița și Molid, localități din partea de sud a Bucovinei Istorice)¹⁴⁵⁰. „Bethariștii” (membrii organizației sioniste „Bethar”) erau pregătiți să acționeze în cadrul organizației „Irgun Leumi”, viitoarea armată a statului Israel (Hagana).¹⁴⁵¹ La nivel național, sioniștii aveau două instituții pentru strângerea fondurilor („Keren Haomet” și „Keren-Haesod”). Sumele strânse erau direcționate spre cumpărarea de pământ și de inventar agricol în Israel. Activitatea sionistă - foarte puternică și foarte bine organizată- a fost supravegheată de către autoritățile comuniste, sioniștii fiind efectiv vânați, arestați, închiși și condamnați iar organizațiile sioniste obligate să se autodizolve. La 29 februarie 1948 a fost organizată o mare adunare evreiască la Rădăuți, în cadrul căreia a fost analizată noua Constituție în raport de interesele și realitățile locale. La 8 martie 1948 au fost puse bazele IKUF-ului rădăuțean. La 9 martie 1948, a avut loc adunarea organizației „Achud Avoda Poale Zion”, în cadrul căreia au luat cuvântul Fortunescu din partea FDP Suceava, respectiv Wenkert K. (CDE) și Chasler Geller. În același timp, Genser Phoebus, Pantelimon Socaciu, Wenkert K. au ținut să sublinieze importanța alegerilor la o adunare a organizației „Mișmar”.¹⁴⁵²

Sursa: SANJ Suceava, fond Comunitatea Evreiască Rădăuți, dosar 5/1948

¹⁴⁴⁷ SANIC fond *Colecția Comunității Evreiești din România*, dosar 23/1948, f.13.

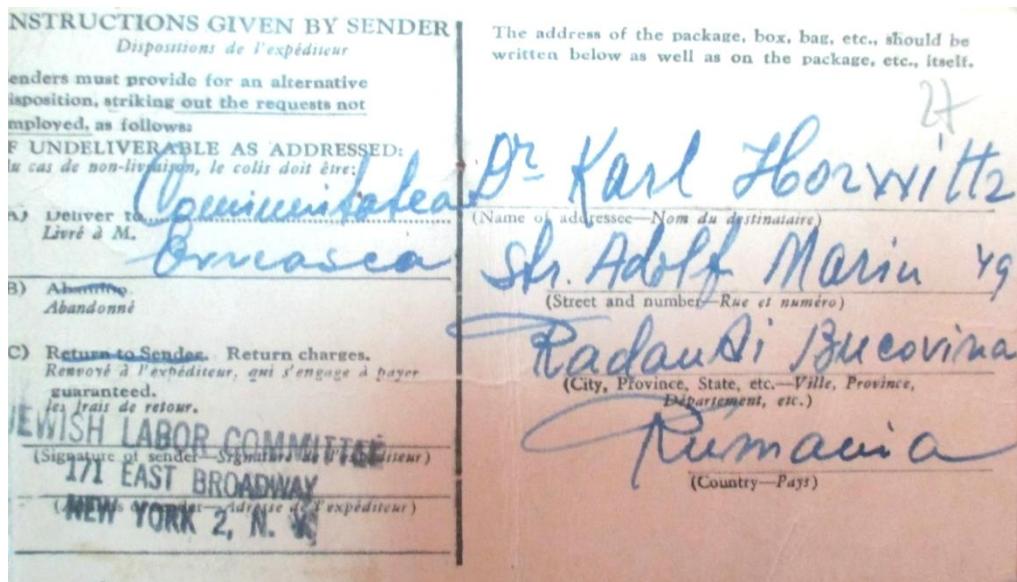
¹⁴⁴⁸ ACNSAS fond *Direcția Generală a Securității Statului* (în continuare DGSS) dosar 230/1949, f. 48.

¹⁴⁴⁹ Snif- secțiune a unei organizații, Șef. Rabin dr. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, ediția a II-a, Editura Hasefer, 1991, p. 347.

¹⁴⁵⁰ ACNSAS fond DGSS dosar 230/1949, f. 143.

¹⁴⁵¹ *Ibidem*, f. 145.

¹⁴⁵² Idem fond *Documentar*, dosar 008890, f. 25, 32.

Sursa: SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 5/1948

Sursa: SANJ Suceava, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, dosar 5/1948

Înființarea Legației Israelului la București, la 31 ianuarie 1949 a reprezentat un factor important în emigrarea evreilor, în preluarea și susținerea problemelor acestora în fața autorităților comuniste române¹⁴⁵³. Deja, în februarie 1949 a avut loc prima înțelegere dintre România și Israel în problema emigrării evreilor români¹⁴⁵⁴. Evreii români erau interesați, conform rapoartelor și informărilor Direcției Generale a Securității Statului, de o „emigrare masivă în Țara Sfântă”¹⁴⁵⁵. În acest sens, Rubin a cerut și a obținut (22 martie 1949) o audiență la Ana Pauker pentru a găsi „o soluție favorabilă emigrării unui număr mai mare de evrei în Israel”¹⁴⁵⁶. În 1949 a sosit în România Zalman Robinson (fratele Anei Pauker) și soția sa Dina cu scopul de a face *lobby* în favoarea emigrării evreilor din România. În urma acestei vizite au sporit emigrările evreilor în „Țara Sfântă”.¹⁴⁵⁷ La 11 martie 1949, Moshe Sharett, s-a adresat printr-o scrisoare Anei Pauker, în chestiunea emigrării populației evreiești din România.¹⁴⁵⁸ La 28 august 1949, Ana Pauker a primit un Raport din partea Legației României de la Tel Aviv despre instalarea Misiunii României și primele contacte avute cu oficialitățile israeliene.¹⁴⁵⁹ La 14 octombrie 1949, Nicolae Cioroianu, ministrul extraordinar și plenipotențiar al României la Tel Aviv, o informa pe Ana Pauker, despre „acordarea vizelor de emigrare cetătenilor evrei din România în Israel”.¹⁴⁶⁰ În chestiunea emigrării evreilor din România, a avut loc o întâlnire între Nicolae Cioroianu și Moshe Sharett.¹⁴⁶¹ La 30 noiembrie 1949, Nicolae Cioroianu a întocmit un Raport cu mențiunea „Confidențial” în privința imigrării și a repercusiunilor acesteia asupra relațiilor bilaterale.¹⁴⁶² În perioada toamna anului 1950 - aprilie 1951, circa 2.000 evrei din Rădăuți au emigrat legal în nou stat Israel, în oraș rămânând circa 3.000 evrei. Între timp, guvernul Republicii Populare Române a stopat emigrările evreilor spre Israel¹⁴⁶³. O serie de discuții oficiale româno-israeliene desfășurate între timp, au reflectat „nemulțumirile Israelului față de politica Bucureștiului în chestiunea emigrării evreilor”.¹⁴⁶⁴ Măsurile adoptate de către regimul comunist împotriva unor

¹⁴⁵³ ACNSAS fond *Documentar* dosar 168, f. 15.

¹⁴⁵⁴ *Ibidem*, f. 33.

¹⁴⁵⁵ SANIC fond *PCM* dosar 12/1949, f. 24.

¹⁴⁵⁶ ACNSAS fond *Documentar* dosar 168, f. 128.

¹⁴⁵⁷ Corvin Lupu, *Emigrările evreilor și a germanilor din România*, în „Vitralii”, IV, nr. 15, iunie – august martie 2013, p. 57.

¹⁴⁵⁸ *România-Israel. Documente Diplomatice, 1948-1969...*, doc. 4, p. 6-10.

¹⁴⁵⁹ *Ibidem*, doc.5, p. 11-20.

¹⁴⁶⁰ *Ibidem*, doc. 8, p. 26.

¹⁴⁶¹ *Ibidem*, doc. 9, p. 26-30.

¹⁴⁶² *Ibidem*, doc. 14, p. 36-39.

¹⁴⁶³ SANIC fond *PCM-SSI*, dosar 30/1939, f. 127. A se vedea studiul *Luarea de poziție față de Memorul Guvernului Român privitor la emigrarea evreilor din România*.

¹⁴⁶⁴ A se vedea *România-Israel. Documente Diplomatice, 1948-1969*, doc. 37, p. 81-88, *ibidem*, doc. 44-45, p. 93-94.

lideri sioniști au generat reacții ferme din partea Israelului.¹⁴⁶⁵ Bucureștiul a refuzat pentru un interval relativ mare de timp să aprobe repatrierilor evreilor.¹⁴⁶⁶ În capitala României a funcționat un „Oficiu de emigrare” format din Iampolski, Alter Schmidt, Leon Fildermann, Eduard Rosenbaum, Carol Berner și alții.¹⁴⁶⁷ Alături de aceasta mai exista „Asociația Clal-Sioniști”, organizația sionistă „Menora” (înființată în 1938) și alții.¹⁴⁶⁸ În 1957 au fost eliberați liderii sioniști din închisori, măsură primită cu bucurie de către Israel.¹⁴⁶⁹ Intervențiile pentru repatrierea evreilor au continuat diverse canale.¹⁴⁷⁰ Abia în octombrie 1958 guvernul României le-a permis din nou evreilor să emigreze.¹⁴⁷¹ În anul 1962, erau înregistrați în Rădăuți doar aproximativ 800 de evrei. Această cifră ne indică o descreștere galopantă și dramatică intervenită în rândurile Comunității Mozaice locale. Din nefericire, nici măcar puținii evrei locali nu erau foarte deciși, în special, cei mai tineri, să rămână în România, ei visând să plece în Israel. Un caz mai relevant în această chestiune, a fost reprezentant de către Schlimo Schein, președintele în exercițiu al Comunității Mozaice din Rădăuți, care a murit la doar câteva zile după ce, în cursul vizitei lui Yosef Govrin, ambasadorului Israelului în România, îi mărturisise acestuia „dorința de a emigra...”¹⁴⁷². Serviciile religioase au devenit tot mai rare la Sinagoga Mare, celelalte lăcașuri de cult iudaice, fiind preluate de către statul comunist prin metodele cunoscute, schimbându-și destinațiile lor sacre.

Între 1963-64, orașul Rădăuți a avut următoarea caracteristică a clădirilor de locuit, potrivit unui studiu valoros întocmit de către expertul arheolog Bogdan Niculică, arhitectul Viorel Blănaru și regretatul arheolog Florin Hău:

Număr de clădiri 3151	100%
- proprietate de stat 950	30%
- proprietate particulară 2201	70%
- construcții din cărămidă 248	8%
- construcții din lemn 2723	92%
- construcții cu un nivel 2844	90%
- construcții cu două nivele 301	9%
- clădiri cu mai multe nivale 6	1%

¹⁴⁶⁵ Ibidem, doc. 47-48, p. 99-101.

¹⁴⁶⁶ Ibidem, doc. 50, p. 103-104.

¹⁴⁶⁷ ACNSAS fond *Documentar* vol. 14465, f. 220.

¹⁴⁶⁸ Ibidem, f. 222.

¹⁴⁶⁹ România-Israel. *Documente Diplomatice*, 1948-1969, doc. 61, p. 127-128. Sioniștii au fost condamnați la închisoare de către Tribunale Militare, fără a avea dreptul la avocați.

¹⁴⁷⁰ Ibidem, doc. 62, p. 128-131, ibidem, doc. 67, p. 145-146.

¹⁴⁷¹ Ibidem, doc. 72, p. 156; ibidem, doc. 74-75, p. 158-160.

¹⁴⁷² Apud Yosef Govrin, *Relațiile israeliano-române la sfârșitul epocii Ceaușescu. Din însemnările ambasadorului Israelului în România*, traducerea din limba ebraică de Carol Bines, București, Editura Efes, 2007, p. 254.

- clădiri în stare bună, cea 1558	50%
- clădiri în stare mediocru 1141	36%
- clădiri în stare rea, cea 452	14%. ¹⁴⁷³

Rădăuți. Baia Evreiască. Sursa: colecția autorului.

Rădăuți. Max Stern, arbitru (membru al cluburilor „Hagwiruth” și „Clubul Muncitoresc”, Rădăuți). Sursa: colecția autorului

---

¹⁴⁷³ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p. 57.

CAPITOLUL XXIX

Evreii rădăuțeni în ultimele decenii ale regimului Nicolae Ceaușescu

Regimul comunist Nicolae Ceaușescu (inaugurat la 22 martie 1965), cunoscut drept un regim politic totalitar de esență naționalistă, s-a remarcat prin faptul că a practicat, în cazul evreilor și germanilor, un anume tip de comerț, oferindu-le acestora dreptul de emigrație în schimbul unor sume în valută forte.¹⁴⁷⁴ Obsesia națională a acestui regim a fost reprezentată de către pretenția omogenizării populației Republicii Socialiste România, în acest scop fiind închise școlile aparținătoare naționalităților conlocuitoare, alături de susținerea unei cenzuri drastice aplicate tuturor publicațiilor (cărți, reviste, ziar, posturi de radio și televiziune). Evreii rădăuțeni erau tot mai puțini în ultimele decenii ale regimului Nicolae Ceaușescu, majoritatea lor emigrând (pe bani buni) în Israel. Alții se pregăteau intens de *alia*. În această perioadă, Comunitatea Evreiască și-a îndeplinit îndatoririle față de enoriașii săi, procurându-se (cu dificultăți) făină pentru prepararea azimei, carne-cușer și.a. Se poate constata că evreimea rădăuțeană era tot mai îmbătrânită, tinerii fiind tot mai atrași de perspectivele emigrării.

Evreii rădăuțeni se aflau sub o strânsă supraveghere din partea Securității, extrem de atentă la toate detaliile care-i priveau pe mozaici, dincolo de supervizarea întâlnirilor, corespondenței, a con vorbirilor și.a. Cu toate acestea, aceștia s-au străduit să-și respecte tradițiile și ritualurile specifice religiei mozaice (vezi foto de mai jos), aspecte consemnate de către jurnalistul american Laurence Salzmann în cadrul unei burse de studiu având loc în centru comunitatea mozaică rădăuțeană (1980). Materialul documentar realizat de către Salzmann ne arată o comunitate mozaică omogenă, cu preocupări legate de tradiții și ritualuri religioase, aflată într-un proces de descreștere alarmantă.

---

¹⁴⁷⁴ Angel Tâlvăr, *România Israel. Relații în perioada comună*, București, Editura Hasefer, 2017, p. 118.

Filmul lui Salzmann este în esență, unul sfâșietor de trist, el prezentând imagini dintr-o insulă mozaică nevoită să supraviețuiască într-un regim totalitar tot mai obtuz. Tinerii evrei erau tot mai puțini, iar viitorul comunității părea a fi unul incert.

Imagini dintr-un Rădăuți demult apus (o parte din strada Putnei, aparținând fostului Cartier Evreiesc). Sursa: colecția Dragoș Băncescu

Rădăuți, Sinagoga Viznitzer, 1975

Rădăuți. Sinagoga Viznitzer. Masă de Pesah, 1975

Rădăuți, Sinagoga Viznitzer. Roș Hașana (Anul Nou), la Rădăuți (se suflă în corn-șofar cu „scopul de a-l deruta pe Satan și de a-l împiedica astfel să aducă acuzații împotriva evreilor în fața lui Dumnezeu înainte de Ziua Judecății/Iom HaDin, o altă denumire a sărbătorii de Ro Hașana” (*apud* Alfred J. Kolatch, *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015, p. 233). Sursa: colecția Laurence Salzmann

În perioada șederii sale la Rădăuți, Salzmann a avut posibilitatea să cunoască un număr foarte mare de evrei, fiind preocupat să le studieze îndeaproape ocupările și în general, iudaismul rădăuțean. El a cules foarte multe date și informații despre evreii rădăuțeni, publicând o carte în limba engleză, bine apreciată de către literatura de specialitate. Numărul evreilor trăitori în Rădăuți a continuat însă, din păcate, să scadă de atunci în mod constant. Nicolae Ceaușescu a inventat formula percepiei de valută forte din partea evreilor și germanilor care doreau să părăsească România definitiv. În acest mod, evreii și germanii au plecat masiv din România, văduvind efectiv țara de contribuția unor comunități foarte valoroase.

Rădăuți, Sinagoga Mare, 1972, Foto: Jakob W. Gruber, (Samuel Gruber, Shirley Moskowitz).

<http://samgrubersjewishartmonuments.blogspot.ro/2011/07/romania-radauti-synagogue-restoration.html>

În Rădăuți, evreii erau încă foarte bine reprezentați la nivelul serviciilor medicale, în învățământ și la nivelul câtorva profesii. Mutările demografice precum și obsesia regimului Nicolae Ceaușescu de a transforma și orașul Rădăuți într-un centru agroindustrial, a determinat demolarea unor clădiri (unele sinagogi), dispariția unor străzi, ducând la o remodelare a întregii localități în tiparele estetice specifice realismului socialist. În 1977 a fost efectuat un recensământ al populației și al locuințelor care înregistra în cazul orașului Rădăuți, o populație de 22.183 locuitori (3.502 clădiri cu destinație de locuit, cu 6.412 locuințe, în suprafață totală de 214. 514 mp, precum și a 58 locuințe de necesitate, aflate în clădirile care aveau altă destinație decât aceea pentru locuit). Cele mai multe spații de locuit erau dispuse în 48 de blocuri. Camerele și spațiile de locuit din clădirile tip bloc (în număr de 184 cu o suprafață de 55.109 mp) și reprezentau în totalul fondului locativ al localității, 29% și respectiv 26%.¹⁴⁷⁵ Peisajul urbanistic a suferit transformări ireparabile, în 1980 fiind demolate 10 imobile situate între fostul magazin al lui Cajvan până dincolo de Toplița, la fosta casă Tanner (toate având aceeași configurație central –europeană fiind ridicate între anii 1879-1882, cu destinație comercială la parter și spații de

¹⁴⁷⁵ Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava, volumul I, date generale, Suceava, 2011, p. 57.

locuit la etaj). Evreii au emigrat treptat, în pofida unei politici dure adoptate împotriva sionismului de către regimul communist din România. În 1989 în orașul Rădăuți mai trăiau doar 91 de evrei, iar numărul acestora a continuat să scadă dramatic în perioada următoare.¹⁴⁷⁶

Rădăuți. Strada Ștefan cel Mare

¹⁴⁷⁶ Spiridon Raluca Nicoleta, *Evreii din România: o minoritate descrescândă. Un document sustras de la ambasada SUA (august 1968)*, în Silviu Moldovan (coord.,) *Arhivele Securității*, 4, București, Editura Enciclopedică, 2008, p. 702 și urmt.

CAPITOLUL XXX

Establishmentul cultural al evreilor din Rădăuți

Difuzori și creatori de cultură autentică de factură germană (incluzând și idișul), evreii bucovineni s-au consacrat în spațiul cultural de esență germanică, racordând acest teritoriu la cultura și civilizația central-europeană. Din rândurile evreilor rădăuțeni s-au afirmat și consacrat o serie de personalități care au sporit renumele comunității mozaice, implicit a localității Rădăuți. Destinul acestora a fost unul strâns legat de evoluția comunității mozaice rădăuțene, implicit de locul unde s-au născut și au învățat primele cuvinte în idiș, ebraică, română și germană, ulterior, desăvârșindu-și formarea și orientarea profesională în alte spații etnoculturale. Am selectat câteva dintre personalitățile reprezentative ale evreilor rădăuțeni, cu precizarea că lista acestora este una mai cuprinzătoare și mai complexă. Lista lungă a personalităților aparținând comunității mozaice rădăuțene consacrați pe alte meridiane, include cineaști, artiști (Natalie Portman), pictori (Emil Armin și.a.), scenografi, oameni de afaceri, oameni de cultură, sportivi, arhitecți, matematicieni, scriitori (Norman Manea, aflat pe lista scurtă a premiului Nobel pentru Literatură), redactori și.a. O eventuală abordare exhaustivă a acestei temei, ar putea oricând reprezenta subiectului unei monografii consacrate special acestui capitol.

XXX.1.PRESA

Evreii bucovineni au dezvoltat, susținut și consacrat o presă de certă și autentică valoare, cunoscută și recunoscută în marile capitale europene precum Viena, Berlin și Paris¹⁴⁷⁷. Primele ziare evreiești din Bucovina au apărut spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în timp ce în Galitia apariția gazetelor evreiești este documentată pentru prima jumătate ale aceluiasi secol (primul ziar evreiesc din lume, scris în ladino este considerat a fi „Gazeta de Amsterdam”, Amsterdam, 1674)¹⁴⁷⁸.

¹⁴⁷⁷ Francisca Solomon, *Limbă și identitate. Dimensiuni teoretice și tipologice ale conceptului de „presă evreiască” din Galicia și Bucovina*, în Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (editori) *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848–1940)*, Iași, Editura Universității „Al. Cuza” Iași, 2012, p. 46 și urm.

¹⁴⁷⁸ Ibidem.

Evreii bucovineni au preferat, din diverse motive, spre deosebire de confrății lor galicieni, utilizarea mai largă a limbii germane¹⁴⁷⁹ încadrându-se astfel, perfect în specificul multicultural al provinciei¹⁴⁸⁰. Spre deosebire de Galicia- scrie universitara ieșeană Francisca Solomon- „tipăriturile din Bucovina aveau un specific bilingv și trilingv (german, român, ucrainean, ebraic, idiș, polonez) ilustrând în egală măsură, pragmatismul editorilor și profilul multietnic al provinciei”¹⁴⁸¹. Primul periodic evreiesc redactat în limba germană din Bucovina a fost săptămânalul sionist „Jüdisches Echo” apărut la Cernăuți, în 1894 din inițiativa lui Carl Schorr, Philipp Menczel¹⁴⁸² și Mayer Ebner¹⁴⁸³.

În 1909 apare ziarul „Die Volkswehr”, oficiosul Partidului Național Evreiesc din Bucovina condus de către Benno Straucher¹⁴⁸⁴. Doi ani mai târziu a apărut „Der Jüdische Volksrat” la inițiativa lui Leon Kellner, Mayer Ebner și Adolf Wallstein, reprezentând fracțiunea sionistă cunoscută sub numele de Consiliul Național al Evreilor Bucovineni¹⁴⁸⁵. Apariția tipăriturilor în Bucovina a fost întemeiată pe legea austriacă a presei din 1862 valabilă în Bucovina (cu mici amendamente) până în 1922¹⁴⁸⁶.

Ziaristul și politicianul bucovinean Karl Klüger s-a născut în 1875 la Rădăuți și a murit la 19 decembrie 1943 la București¹⁴⁸⁷. A studiat la Gimnaziul din Rădăuți, iar studiile universitare- specializarea Drept- le-a parcurs în cadrul Universității „Franz Josef” din Cernăuți. Numele său este legat de unele secvențe petrecute în viața comunității mozaice din Rădăuți, ulterior, activând la Cernăuți.

---

¹⁴⁷⁹ Aurel Onciu, *Unsere Presse*, în „Die Wahrheit”, nr. 23-24, din 9 iulie 1908, p. 1-5.

¹⁴⁸⁰ Francisca Solomon, *op. cit.*, p. 48.

¹⁴⁸¹ *Ibidem*.

¹⁴⁸² S. Winninger, *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, Cernăuți, Editura Arta, 1936, p. 589. Philipp Menczel a studiat la Universitățile din Cernăuți și Viena, devenind un sionist convins. La Viena a activat în cercurile apropiate lui Theodor Herzl. Ulterior, s-a implicat în proiectele gazetărești bucovinene.

¹⁴⁸³ Francisca Solomon, *op. cit.*, p. 52.

¹⁴⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁸⁶ Markus Winkler, *Legea presei și cenzura în Monarhia habsburgică și în România. Studiu de caz: Bucovina*, Andrei Corbea-Hoieș, Ion Lihaciu, Markus Winkler (editori) *Prolegomene la un dicționar al presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848–1940)*, Iași, Editura Universității „Al. Cuza” Iași, 2012, p. 79.

¹⁴⁸⁷ S. Winninger, *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, p. 178.

Karl Klüger. Sursa: Isiu Gronich, *Un album al Cernăuțilui, Cernăuți, Tipografia Luceafărul, 1925.*

În 1903, Klüger a înființat „Czernowitzer Tagblatt”, devenind redactorul şef după retragerea lui Philip Menczel¹⁴⁸⁸. El s-a implicat în întemeierea societății academice-studențești „Hasmonää”¹⁴⁸⁹. În timpul primului război mondial, Klüger a îndeplinit diverse misiuni diplomatice la Stockholm și Copenhaga. S-a implicat în activitățile Jointul-ui în Bucovina după 1919¹⁴⁹⁰. Klüger a fost viceprimar al municipiului Cernăuți. Președinte al Lojii „Orient” și al Ordinului „B'nai B'rith” în Cernăuți. În calitate de senator în Parlamentul României, Karl Klüger s-a implicat în unele acțiuni și proiecte care priveau apărarea intereselor evreilor bucovineni¹⁴⁹¹. Renumitul scriitor Norman Manea, nominalizat pentru decernarea premiului „Nobel”, a studiat și a locuit o vreme la Rădăuți.

XXX.2.LITERATURA

Dan Pagis a fost un poet cu origini rădăuțene (16 octombrie 1930-29 iulie 1986) care a reușit să supraviețuiască Holocaustului, stabilindu-se ulterior în Israel. Dan Pagis s-a născut în anul 1930 la Rădăuți ca fiu al lui Josef Pagis (1904-1982) și Juliska Judith, născută Ausländer¹⁴⁹². A rămas orfan de mamă la vîrstă de cinci ani, tatăl său plecând în Eretz Israel. A fost crescut de o guvernantă vorbitoare de germană și idiș, în buna tradiție bucovineană. Viața sa a fost strâns legată de evoluția comunității mozaice rădăuțene, deportată în Transnistria în octombrie 1941. La doar 11 ani, a fost luat împreună cu bunicii săi, cunoscând astfel ororile deportării în

¹⁴⁸⁸ Daniel Hrenciuc, *Dilemele conviețuirii: evrei în Bucovina (1774-1947)*, Iași, Editura Pim, 2013, p. 43.

¹⁴⁸⁹ Isiu Gronich, *Un album al Cernăuțilui, Cernăuți, Tipografia Luceafărul, 1925*

¹⁴⁹⁰ *Ibidem.*

¹⁴⁹¹ http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_K/Klueger_Karl_1875_1943.xml r, site accesat la 26 noiembrie 2016: „Ostjüdische Zeitung”, 1926, p.

¹⁴⁹² Familia Ausländer locuia în Rădăuți, str. Piața Unirii nr. 11. SJAN Suceava *Colecția Registrelor de Naționalitate*, dosar 14, f. 11.

lagărele transnistrene, experiență care l-a marcat profund. A supraviețuit experienței terifiante a deportării, bunicul său decedând dramatic în Transnistria. În 1946, Pagis a ajuns în Eretz Israel, începând astfel o nouă viață. Într-un anume fel, experiențele și dramele Holocaustului, au fost similare scriitorilor, poetilor, pictorilor evrei din spațiul Bucovinei Istorice, în frunte cu Paul Celan (Antschel). S-a stabilit în kibuțul Merhavia unde l-a cunoscut pe Tuvya Ruebner, originar din Slovacia, care i-a devenit bun prieten. Un fin cunoscător al limbii ebraice, Dan Pagis a ajuns mai târziu, după o experiență dramatică, unul dintre cei mai citiți și apreciați poeti și scriitori israelieni. Inițial, el a fost profesor în kibuțul Gat (1951-1955), devenind ulterior, doctor al Universității Ebraice din Ierusalim cu o teză strălucită având despre subiect, „literatura ebraică medievală”. În acelaș timp, a lucrat ca profesor de literatură ebraică la Gimnaziul „Rehavia” din capitala Israelului. Din anul 1976 a devenit membru al corpului didactic al Universității Ebraice ca cercetător al poeziei ebraice din evul mediu iberic, devenind, în cele din urmă, profesor. Primele versuri publicate i-au apărut în 1949 în ziarul „Al Hamishmar”. În cursul vieții Pagis a publicat șase volume de versuri. Primul dintre ele, „Sheon Hatzel” („Ceasul de umbră”) l-a publicat în anul 1959. În afară de aceasta a fost activ ca traducător și ca redactor de cărți. Între altele a îngrijit și redactat poeziile lui David Vogel. Pagis a publicat și un număr de cercetări în domeniul poeziei ebraice medievale, și a participat în anul 1968 la editarea poeziei lui Moshe Ibn Ezra¹⁴⁹³. Opera sa este profundă și sensibilă, însă din păcate, prea puțin cunoscută publicului de limbă română¹⁴⁹⁴. A publicat printre altele, „Shadow Dial” (1959), „Late Leisure” (1964), „Twelve Faces” (1981). Dan Pagis a fost căsătorit cu Ada Pagis, originară din Polonia, profesoară, absolventă a facultății de Istorie și Literatură a Universității Ebraice, ulterior cunoscută ca scriitoare și poetă, cu care a avut doi copii. El a încetat din viață la Ierusalim la 56 ani și a fost înhumat la cimitirul de pe Har Hamenuhot („Muntele odihnei”) din Ierusalim. S-a stins timpuriu, la o vîrstă la care cunoscuse deja celebritatea, aflându-se într-o perioadă de maturitate creatoare deplină. A murit răpus de cancer la 29 iulie 1986.

Relly Blei (15 iunie 1913, Arbore - 1 octombrie 2000, Rădăuți) a făcut parte din comunitatea mozaică rădăuțeană, fiind implicată în diverse activități, aşa cum o demonstrează documentele cercetate¹⁴⁹⁵. A predat pentru o vreme, limba germană la Școala de Fete din Rădăuți. și-a făcut studiile la Paris, însă a cunoscut drama deportării în Transnistria, căreia i-a supraviețuit în mod miraculos. Căsătorită (avea un copil de cinci ani), nu-și mai văzuse soțul de aproximativ un an, acesta fiind

¹⁴⁹³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Pagis, site accesat la 12 august 2017.

¹⁴⁹⁴ Scrisurile lui Dan Pagis au fost publicate în limba română, după cum urmează: 1992 – în *La marginea cerului - Poeți ebraici contemporani*, antologie și traducere de Sebastian Costin; 2014 - „Poetul cu cerneala secretă”, ediție ebraico-română, îngrijită de Menachem Falek.

¹⁴⁹⁵ Blei Josef, comerciant, locuia pe str. Norocului nr. 40; SJAN Suceava *Colecția Registrelor de Naționalitate*, dosar 14, f. 15.

concentrat la munca obligatorie. „A fost ridicată în octombrie 1941, de pe stradă, alături de coreligionarii săi. Era teribil de frig - își va aminti ulterior - și ne încălzeam cu focul aprins din scaieții adunați de pe câmp. Încălzeam apă cu puțină sare și făină și cu asta supraviețuiam. Odată un soldat în trecere ne-a dat puțin zahăr, dar băiatul l-a respins, pentru că nu cunoștea gustul zahărului”, a consemnat Relly Blei¹⁴⁹⁶. A compus poezii inclusiv în lagăr (scriind pe file adunate din diverse locuri), confirmându-și calitățile de poetă profundă și sensibilă. În poeziile sale se regăsesc multe aspecte din infernul transnistrian. După 1945, a devenit membră a Uniunii Scriitorilor din România. În paralel, a fost implicată în activitățile Comitetului Evreiesc Rădăuți.¹⁴⁹⁷ Unul dintre poemele sale „În privința lui Beyla” a fost dedicat poetei Magda Isanos¹⁴⁹⁸. Poetă sensibilă și profundă, Relly Blei nu este - din păcate - cunoscută iubitorilor de poezie din România. În ultimii ani, poeziile sale au ajuns totuși, în atenția publicului, datorită eforturilor recuperatorii depuse în acest sens, de către talentata jurnalistă rădăuțeană, Mălina Anițoaiei. Relly Blei a decedat la 1 octombrie 2000.

XXX.3. ȘTIINȚELE

Josua (Jehoschua) Bierer este în considerat, cercetat și omagiat în calitatea de intemeietor al psihoterapiei sociale. S-a născut la Radautz/Rădăuți (1 iulie 1901)¹⁴⁹⁹ într-o familie mozaică cu o biografie aparte¹⁵⁰⁰, bunicul său fiind angajat la curtea regelui Serbiei, precum și un prieten apropiat al lui Theodor Herzl, părintele sionismului. Joshua însuși a activat în cadrul organizațiilor sioniste rădăuțene. A fost educat în Viena, fiind format în clinica de psihologie a savanților Alfred Adler și Alexander Neuer¹⁵⁰¹. Începând cu 1928, Josua Bierer a studiat la prestigiosul Institut de Psihologie din Berlin¹⁵⁰². Treptat, el a devenit prin formația și preocupările profesionale unul dintre pionerii psihoterapiei sociale mondiale. Datorită regimului nazist instaurat în Germania în 1933, Bierer s-a refugiat în Anglia, unde s-a înrolat în

¹⁴⁹⁶ „Evenimentul de Iași”, IX, octombrie 1999 (articol de Mălina Anițoaiei).

¹⁴⁹⁷ SANIC fond *Colecția Comunități Evreiești din România*, dosar 34/1948, f.1-9.

¹⁴⁹⁸<http://yleksikon.blogspot.ro/2016/01/reli-blay-reddy-blei.html>; <http://www.jewish-romania.ro/personalitati.php/domenii/8/>

¹⁴⁹⁹ *The Palgrave Dictionary of Anglo-Jewish History*, William D. Rubinstein, Michael A. Jolles, Hilary L. Rubinstein, Palgrave Mc Millan, 2011.

¹⁵⁰⁰ S. Winninger, *Große Jüdische National-Biographie*, Erster Band. *Abarbanel - Ezobi*, Cernăuți, Druck Orient, 1925, p. 375-376.

¹⁵⁰¹ Obituary, în <http://pb.rcpsych.org/content/pbrcpsych/9/3/66.2.full.pdf>

¹⁵⁰² *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert*, redactori, Susanne Blumesberger, Michael Doppelhofer, Gabriele Mauthe, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, K. G. Saur, München, 2002, p. 120

armata britanică. În 1946, Josua Bierer a înființat primul „Centru de Psihoterapie Socială” din lume cunoscut drept spitalul „Marlborough Dag”¹⁵⁰³. Josua Bierer a fost editor și fondator al „Asociației britanice de psihoterapie socială”¹⁵⁰⁴. Începând cu 1941 a conferențiat la Universitatea din Florida, SUA. Bierer a avut o carieră îndelungată, bogată și extrem de prolifică. În paralel, el a fost unul dintre cofondatorii organizației sioniste Hashomer Hatzhair, contribuind alături de fratele său la înființarea a două țibuçuri în Israel („Beth Alpha” și „Mishmar Haemek”).¹⁵⁰⁵ Josua Bierer a murit în Tenerife, SUA în 1984, la vîrstă de 83 de ani.¹⁵⁰⁶ Dovadă a valorii științifice și activității sale, se află printre altele, organizarea la Cîmpulung Moldovenesc începând cu 2014 a unei Școli de vară care poartă denumirea de „Joshua Bierer”, ocazionată de marcarea jubileului „Organizației Mondiale de Psihiatrie Socială”. „Joshua Bierer este primul medic psihiatru care „a deschis” porțile spitalului de psihiatrie, cel care a făcut ateliere de ergoterapie pentru pacienții cu dizabilități psihice și care a creat cluburi de pacienți atât în spital, cât și în comunitate”, a declarat cu această ocazie, medicul Alexandru Paziuc,¹⁵⁰⁷ inițiatorul manifestării, un reputat specialist în domeniul psihiatriei, președintele în exercițiu, al „Asociației de Psihiatrie Socială din România” (APSRO).

Benedict M. Menkes s-a născut în 1904 la Rădăuți într-o familie evreiască. Tatăl său era binecunoscutul avocat Michael Menkes. Între 1914-1923 a urmat studii liceale la Rădăuți și la Viena. Studiile medicale superioare le-a urmat la Universitatea din București. A susținut un strălucit doctorat în medicină sub coordonarea lui Francisc Rainer.

Benedict M. Menkes, medic și biolog. 11 noiembrie 1904, Rădăuți - d. 5 august 1987, Timișoara).

¹⁵⁰³ Daniel Hrenciuc, *op. cit.*, p. 144.

¹⁵⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁵⁰⁵ *Obituary*, în <http://pb.rcpsych.org/content/pbrcpsych/9/3/66.2.full.pdf>

¹⁵⁰⁶ Emil Satco, *op. cit.*, p.110.

¹⁵⁰⁷ <https://www.newsburcovina.ro/social/81944/alexandru-paziuc-fondatorul-psihatriei-sociale-joshua-bierer-e-bucovinean>

Calitatea sa de specialist apreciat și recunoscut nu l-a protejat de la excluderea sa de la catedra de anatomie (octombrie 1940), din cadrul Facultății de Medicină din Timișoara. Familia sa a fost deportată în Transnistria începând cu 16 octombrie 1941. A devenit după 1945, membru corespondent al Academiei Române (1952) activitatea sa științifică fiind aureolată prin decernarea a numeroase premii¹⁵⁰⁸. Profilul științific al lui Menkes este unul impresionant: în anii '60 ajunsese deja, unul dintre cei mai însemnați embriologi din Europa. A publicat lucrări științifice solide, de referință în lumea științifică medicală europeană, ele fiind adesea consultate și citate în diverse tratate medicale¹⁵⁰⁹.

XXX.4. MUZICA

Contribuția evreilor la muzica din Bucovina a fost una deosebită¹⁵¹⁰. Mizzi Locker (după numele soțului), provenind dintr-o familie de evrei bucovineni, Iankel Schachter și Hencze (Henie) Gartner, se naște în Rădăuți la 14 ianuarie 1917. A luat câteva lecții de muzică la Cernăuți de la profesoara Althaim Feler. L-a cunoscut pe Bernhardt Locker, viitorul său soț, încă din adolescență, acesta fiind fiul unor evrei bogăți (proprietari unei fabrici de pielărie din Storojinet), care nu și-ar fi dorit o noră săracă. Însă, Bernhardt a susținut-o pe ascuns pe Mizzi, ajutând-o să închirieze un pian. Mizzi a obținut primele sucese pe scenele din Storojinet și Cernăuți, unde melodiile sale au fost difuzate la Radio. La 21 noiembrie 1937, Mizzi s-a căsătorit la Storojinet cu Bernhard Locker, licențiat în fizică-matematică¹⁵¹¹.

Familia Locker a cunoscut dramatismul deportării în Transnistria (Mihailovka, de peste Bug), de unde au reușit să evadeze alături de familia Daghani (vezi cartea „*Groapa din livada cu vișini*” care evocă amănunte terifiante despre acest episod petrecut în lagărul morții)¹⁵¹². „Agitația și starea de fierbere din mai 1943, după fuga a opt persoane din lagăr, scăzu repede și făcu loc letargiei obișnuite. Bătrâni făceau rugăciuni pentru reușita fugarilor. Atâtă tot. Nimeni nu se mai gândeau la fugă. În seara de 15 iulie 1943 Anișoara, soția mea, și cu mine am riscat și am fugit din clădirea societății Dohrmann din Gaisin. În noaptea de 18 spre 19 iulie am trecut Bugul, îndreptându-ne spre Ghettoul din Berșad. Cinci luni mai târziu, între 10 și 18

¹⁵⁰⁸ Peter Manu, *Medici evrei în Academia Română*, http://www.viata-medicala.ro/Medici-evrei-in-Academia-Roman%C4%83.html*articleID_7001-dArt.html, site accesat la 2 decembrie 2016.

¹⁵⁰⁹ *Ibidem*.

¹⁵¹⁰ Alis Niculică, *Teatrul și muzica evreilor din Bucovina în perioada austriacă*, în SAHIR, X, 2007, p. 47-50.

¹⁵¹¹ *Ibidem*.

¹⁵¹² Arnold Dagani, *Groapa este în livada cu vișini*, București, Editura Socec et. Co.SAR, 1947, p. 9.

Decembrie 1943, toate lagărele de dincolo au fost dizolvate, prin exterminarea generală a oamenilor. Gropile n-au nici un semn, nici un monument. Gropi comune într-o livadă, într-un sănț, în fața unui grajd, în spatele unui grajd, într-o porumbiște, lângă o fântână. Peste tot...! (...) Țăraniii povestesc că execuția a durat timp de șase ore, începând de la cinci dimineață”, aşa a descris Arnold Dagani fuga din lagăr. Mizzi Locker a decedat pe 12 septembrie 2014, la vîrstă de 97 de ani, la Spitalul Ichilov din Tel Aviv.

XXX.5. PEDAGOGIA

Kamil Iacob, s-a născut la 13 august 1913, la Siret, în familia lui David și a Sarei Kamil. Studiile liceale le-a frecventat la Liceul „Lațcu Vodă” din Siret, iar cele superioare de istorie la Universitățile din Cernăuți și București. A predat Istoria la Gimnaziul Comercial de Fete din Rădăuți (1946-1950), Școala Tehnică de Administrație Economică - Fete (1948-1949), Școala Medie Tehnică de Cooperație - Mixtă (1949-1950),-Liceul de Fete (1952–1968; 1970-1973) și actualul Colegiu Național „Eudoxiu Hurmuzaki” (1968-1970). S-a pensionat de la Liceul de Fete (actualul Colegiu Tehnic) în 1973. După pensionare, a condus activitatea Comunității Evreilor din municipiul Rădăuți, fiind și reprezentant al acesteia în FCER București. În 1981 a emigrat cu familia în Israel (Margitt, soție și Daniela fiică). A murit la 18 februarie 1998. Este îngropat în cimitirul Yarkon din Tel Aviv.¹⁵¹³ A rămas în memoria comunității rădăuțene, drept un dascăl valoros, bine pregătit, cu mult tact pedagogic, un adevărat reper moral în vremuri de regim politic totalitar comunist. Lista personalităților afirmate din cadrul comunității mozaice rădăuțene este una cu mult mai numeroasă. Ea poate și fi mai completată, într-o strânsă corelație cu procesul de documentare și valorificare a resurselor informaționale pe care le avem la îndemână.

---

¹⁵¹³ Gheorghe Schipor, *Învățământul tehnic și profesional din Rădăuți. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2012, p. 170-173.

CAPITOLUL XXXI

Activitatea comunității evreiești după 1990

Diminuată sensibil din punct de vedere numeric și mult îmbătrânată, Comunitatea Evreilor din Rădăuți s-a remarcat după 1990 drept una dintre cele mai dinamice și mai active organizații etnice și confesionale din municipiu. În mod frecvent, activitățile Comunității Evreilor din Rădăuți au fost organizate în jurul unor manifestărilor religioase importante în religia iudaică - „Pesah”, „Hanuka”-, cu participarea unui public numeros format din tineri, intelectuali preocupați de istoria și tradițiile evreiești, reprezentanți ai administrației locale și județene. Atenția publică a fost reținută de manifestările științifice prilejuite de comemorarea Holocaustului (27 ianuarie, ziua europeană de comemorare a Holocaustului și respectiv 9 octombrie, deportarea populației evreiești din județele aparținătoarea Sudului Bucovinei Istorice), la care au luat parte unii supraviețuitori (Liviu Beriș, Oliver Lustig, Otto Adler ș.a.), intelectuali de vază reprezentând Federația Comunităților Evreiești din România (Rafael Schapiro, Harry Kuller, Lya Benjamin, Liviu Rotman, Adrian Cioflâncă, directorul Centrului de Istorie a Evreilor din România, Alexandru Florian, directorul Institutului Elie Wiesel, regretatul Oliver Lustig ș.a.). Un rol important în organizarea acestor manifestări l-a jucat regretata prof. Tania Grinberg, referent cultural al Comunității Evreilor din Rădăuți. Din 1992, funcția de președinte al Comunității Evreilor din Rădăuți este exercitată de către inginerul Igo Ziggi Kofler. În cadrul unui interviu din 2015, a declarat următoarele: „Încerc, prin toate mijloacele, ca măcar sărbătorile principale ale poporului evreu, care sunt Paștele, Anul Nou, sărbătoarea sfântă de Iom Kipur, Hanuka, să le organizez în municipiul Rădăuți, apelând la persoane din afara municipiului. Cu regret spun că Rădăuțul nu are un oficiant care să facă slujbele în Sinagogă, însă sărbătorile mari încerc să le fac aducând un oficiant de la Botoșani, unde este o comunitate mai mare și sunt trei oficianți. Orice slujbă și orice sărbătoare trebuie ținută cu minimum zece bărbați evrei. Ca să o pot ține și să fie legală din punctul de vedere al rabinatului, trebuie să fie minim 10 zece bărbați evrei.

În Rădăuți nu mai sunt, și de aceea apelez la comunitățile din Dorohoi, Botoșani și Suceava să trimită, îi rog, ei vin, cu dragă inimă m-au servit întotdeauna, și aşa se poate spune că se continuă viața spirituală mozaică, în comunitatea evreilor din Rădăuți”.¹⁵¹⁴

Între evreii plecați în Israel (și nu numai) și puținii evrei rămași în Rădăuți s-au dezvoltat între timp, numeroase legături drept dovadă existența în Israel a unei organizații a evreilor plecați din Rădăuți (Emil Grabstein, Ruth Enis, Alex Rath, Yossi Yagur, Sidi Bărbieru, Bondy Stenzler ș.a.) care au colaborat în timp la diverse proiecte de promovare a patrimoniului iudaic rădăuțean. Această relație este una afectivă, emoțională, identitară, prin intermediul căreia este promovată memoria comunității mozaice din Rădăuți parte a memoriei comune, consolidată și susținută permanent prin reperele fundamentale ale iudaismului rădăuțean: Sinagoga Mare, Cimitirul Evreiesc, clădirile reprezentative ale municipiului Rădăuți, înscrise în Lista Monumentelor Istorice, edificate de către diverse personalități ale evreilor rădăuțeni ș.a. În spațiul public rădăuțean s-au afirmat reprezentanți ai evreimii locale precum regretații Benno Uscher (medic dentist), inginerul Dorin Fränkel, un apreciat și cultivat meloman, în special pentru iubitorii muzicii clasice, Berti Barbera (unul dintre cei mai tineri reprezentanți Comunității Evreilor rădăuțeni, cunoscut și apreciat la nivel național și internațional), profesorul (pensionar) Bondy Stenzler, foarte activ și implicat în diverse acțiuni și proiecte ale Comunității Evreilor, Edgar Hauster, un neobosit cercetător și promotor al memoriei evreilor rădăuțeni precum și din spațiul Bucovinei Istorice, Ruth Ellen Gruber, o susținătoare constantă a patrimoniului cultural iudaic rădăuțean ș.a. Evident, persoanele enumerate în rândurile de mai sus, reprezintă doar câteva dintr-o întreagă pleiadă care promovează și cultivă memoria comunității mozaice rădăuțene, ei fiind stabiliți în Israel, SUA, Canada, sau în diverse state europene.

Rădăuți, 1991, Pesach tradițional.

http://jewish-heritage-travel.blogspot.ro/2009_04_01_archive.html. Foto: Ruth Ellen Gruber.

¹⁵¹⁴ Interviu realizat cu domnul inginer Iggi Zigi Kofler, președintele Comunității Evreilor din municipiul Rădăuți, 18 august 2017.

Conducerea Comunității Evreilor din Rădăuți a fost exercitată după 1990-conform statutului- de către omul de afaceri David Leventer, iar în prezent, de către inginerul Igo Ziggi Kofller. Comunitatea Evreiască Rădăuți reprezintă o entitate administrativă, autonomă, parte componentă a Federației Comunităților Evreiești din România cu sediul la București, condusă de către economistul Aurel Vainer. De asemenea, FCER-ul este reprezentată de către un deputat în Parlamentul României, în persoana lui Silviu Vexler. Problemele Comunității Evreiești Rădăuți sunt prin urmare, preluate și susținute în Camera Deputaților, de către deputatul Silviu Vexler, atunci când este cazul. Acestea sunt parte integrantă din chestiunile mai generale care-i privesc evident pe toți cetățenii români de confesiune mozaică care trăiesc astăzi în România. După 1990 s-a constatat și apreciat faptul că intervențiile și inițiativele deputaților FCER-ului în Parlamentul României, au urmărit și rezolvarea unor aspecte care-i priveau și pe cetățenii români de confesiune creștină. La nivelul Comunității Evreiești din municipiul Rădăuți, reținem o activitate dinamică și complexă desfășurată după 1990, în cadrul acesteia fiind susținute și inițiate o serie de acțiuni și manifestări concentrate, în mod firesc, pe promovarea unor momente esențiale din istoria poporului evreu și respectiv a religiei și tradițiilor mozaice. Sărbătoarea Purimului, a Pesahului și a Hanukei, au, în fond, la Rădăuți, o tradiție veche.

Conducerea Comunității s-a îndreptat, în mod firesc, și asupra rezolvării unor chestiuni de ordin administrativ, de refacere și consolidare a unor monumente cu valoarea identitară precum Sinagoga Mare. În acest context, prin susținerea FCER-ului, a Fundației Caritatea și a administrației locale a municipiului Rădăuți de la vremea respectivă, a fost realizată reabilitarea exteroară a Templului Mare din Rădăuți, unul dintre obiectivele culturale cel mai căutat și apreciat de către turiștii străini care poposesc în zonă. În cadrul unui proiect mai vechi, au fost refăcute o serie de monumente funerare din Cimitirul Evreiesc. În același timp, a fost realizată marcarea și semnalizarea corespunzătoare a Sinagogii Mari și a Cimitirului Evreiesc pentru care a fost întocmită și depusă documentația necesară în vederea înscrerii acestora pe Lista Monumentelor Istorice (categoria B). Simultan, au fost delimitate în raport de reglementări legale în vigoare, zonele de protecție aferente ale acestora. În prezent, se lucrează la reabilitarea interiorului Sinagoga Mare. Comunitatea Evreilor din Rădăuți, deși foarte mică și îmbătrânită, este una foarte dinamică și vizibilă la nivel local și județean. Un rol important în inițierea, organizarea și coordonarea activităților Comunității Evreilor din Rădăuți după 1990 l-a jucat regretata profesoară Tania Grinberg. În calitate de referent cultural al Comunității, Tania Grinberg a reușit să se impună printr-o capacitate și un dinamism deosebit, organizând la Rădăuți diverse activități prezentate pe larg în mass media locală, județeană și chiar

națională¹⁵¹⁵. Este vorba de comemorarea Holocaustului, organizarea Sărbătorii Luminii-„Hanuka”, alături de „Pesah”, „Purim”, „Roșhana”. Binecunoscuți și apreciați de către toți rădăuțenii, puținii evrei de zilele noastre sunt moștenitorii unei istorii bogate, dramatice și complexe. Interesul și preocuparea tinerilor în special, pentru istoria, cultura și tradiția iudaică reprezintă un argument solid pentru cultivarea unei atitudini caracteristice spațiului bucovinean. Cu toate că după 1990, în Rădăuți n-au fost înregistrate incidente antisemite, totuși, la 17 mai 2005, în interiorul Templului au pătruns, printr-un geam spart, persoane necunoscute „care au spart lacătul de la Aron Kodeș, au scos cele trei suluri sfinte, le-au dezbrăcat de învelitori și le-au aşezat pe masă. Nu a fost furat nimic”.¹⁵¹⁶

Rădăuți, octombrie 2006. Comemorarea Holocaustului.

Prezintă: dr. Lya Benjamin (CSIER)

Federatia Comunităților Evreiești din România a plasat la 9 octombrie 2016 plăci comemorative în acele locații legate de deportarea evreilor sud bucovineni în Transnistria: clădirea Gării și a Sinagogii Mari din municipiul Rădăuți. În felul acesta, au fost marcați, inclusiv prin organizarea unui simpozion științific la Muzeul

¹⁵¹⁵ Răpusă de boală necruțătoare, Tania Grinberg a plecat prea devreme dintre noi, lăsând în memoria întregii comunități, imaginea unei persoane tenace, dedicate, cu multă inteligență și abilitate în promovarea iudaismului, a tradițiilor și valorilor culturii evreiești.

¹⁵¹⁶ http://www.inshr-ew.ro/pdf/ro_caiet2.pdf

Bucovinei din Suceava, împlinirea a 75 de ani de la dramaticul eveniment al deportării evreilor din sudul Bucovinei în Transnistria.

Familia David (fotografii obținute prin amabilitatea familiei David).

CONCLUZII

Comunitatea evreilor din Rădăuți este una dintre cele mai vechi din Bucovina Iсторică, ea fiind una de tip ortodox. Evreii s-au stabilit în Rădăuți, emigrând din Galitia, parte a Imperiului Habsburgic constituind treptat, una dintre cele mai omogene, înfloritoare și dinamice comunități mozaice din Bucovina. Majoritatea evreilor rădăuțeni erau aşchenarzi, un segment destul de mic fiind reprezentat de sefarzi. Evreii rădăuțeni au înființat un număr semnificativ de sinagogi în frunte cu Sinagoga Mare, inaugurată la 18 august 1883 cu prilejul zilei de naștere a împăratului Franz Josef (motiv pentru care în anumite documente acesta a purtat numele monarhului de Habsburg). În buna tradiție austriacă, Sinagoga Mare este denumită în mod frecvent, Templul. Maskilii au fost cei care au stat la baza construcției Sinagogii Mari, un veritabil compromis arhitectonic, combinând elemente specifice barocului, Renașterii și iudaismului, reprezentând o perlă a arhitecturii iudeice, mărturie a geniului poporului lui Israel, într-un spațiu cosmopolit precum Bucovina Iсторică. În Rădăuți, au funcționat un număr relativ ridicat de case de rugăciune, alături de sinagogi care purtau diverse denumiri precum „Rudich”, „Bessner”, „Ches emes”, „Ghivelt”, „Viznitzer”, și.a. Iudaismului rădăuțean a cunoscut toate evoluțiile specifice, inclusiv Haskalaua și Hasidismul. La Rădăuți au fost rabini aparținători unor dinastii rabinice importante, cunoscuți, iubiți, apreciați și respectați. Alături de sinagogi a fost înființat un Cimitir Mozaic extins după 1918, o Baie, un Spital și un Azil. Tinerii evrei erau educați în spiritul mozaismului în cadrul Hederului și școlii religioase „Talmud Thora”, „Beith Jakob” și Iešiva. În condițiile creșterii spectaculoase a numărului evreilor din Rădăuți, a fost constituit un Cartier Evreiesc, inclus ca atare, în hărțile Hasburgice ale orașului Rădăuți (Radautz, în documentele vremii). Evreii au stimulat apariția unor meserii, ocupații și industrii noi în Bucovina, implicit în orașul Rădăuți, acesta devenind sediul unor instituții publice, edificii care reflectă preocuparea austriecilor pentru creșterea urbanizării așezării. Evreii au devenit rapid practicanții de succes al unor profesii reprezentative precum medicina (diverse specializări: stomatologia, chirurgia, oftalmologia, pediatria și.a.), avocatura, magistratura, notari, grefieri, profesori, comercianți, negustori, industriași, meseriași și.a.

Comunitatea mozaică rădăuțeană a devenit cunoscută și apreciată în Imperiul Habsburgic (Austro-Ungar din 1867), furnizând personalități de renume european precum Avigdor Ariha (născut Dlugacz), Ervin Arnim, Karl Krüger, Joshua Bierer, Dan Pagis, Mizzie Locker, Relly Blei, Heinrich Gärtner și alții. Din nefericire, toate aceste destine, au fost marcate inevitabil, de tragedia Holocaustului! În zilele noastre, Natalie Portman, una dintre starurile feminine ale Hollywood-ului, descinde din evreimea rădăuțeană (pe linie paternă), adăugând astfel, într-un mod nedrept de discret, un alt nume pe lista personalităților provenite din rândurile mozaicilor rădăuțeni.

Evreii au avut un rol inconfundabil, aparte în istoria Rădăuților, îndeosebi după transformarea acestuia în oraș- reședință de district și mai târziu de județ-simultan cu edificarea unor importante obiective administrative, financiare, economice, sociale, edilitare, religioase, culturale și comerciale care au remodelat complet fizionomia localității. Comunitatea mozaică rădăuțeană și-a adus o contribuție semnificativă la modernizarea constantă a acestei așezări bucovinene, considerată a fi drept „cel mai germanizat oraș din Țara Fagilor”. Această sintagmă măgulitoare și unică după știința noastră, la nivelul spațiului bucovinean, este nu doar inspirată ci și extrem de adecvată, bazată pe folosirea limbii germane și a idișului. Unele dintre realizările economice ale evreilor rădăuțeni - precum „Fabrica Rudich” - au căpătat o anvergură națională și europeană contribuind la dezvoltarea economică a orașului Rădăuți. Personalități de seamă ale evreilor rădăuțeni- ai Rădăuților, în primul rând- au trăit și s-au format în acest micro-spațiu multietnic caracterizat prin pluriconfessionalismul său și interlaționarea reciprocă, profitabilă a diverselor comunități etno-confesionale. Aceste aspect reprezintă una dintre cele mai importante caracteristici ale spațiului rădăuțean. Cele mai vechi familii mozaice au fost menționate la Rădăuți încă din secolele XV-XVI, acestea fiind foarte prețuite de către comunitatea locală pentru mărfurile care le aduceau tocmai de la Marea Baltică (Danzig/ Gdańsk). Este vorba despre familiile Rudich, Halpern, Franckel, Gropper, Guttmann, Harth, Weber, Weistein, Hirschorn, Rachmuth și alții¹⁵¹⁷, evocate deja în paginile acestui volum.

Cele mai importante curente și evoluții din interiorul iudaismului s-au manifestat (și) la Rădăuți, în acest microunivers iudaic unde au slujit mari rabini, locul în care a funcționat o curte rabinică, binecunoscută și apreciată dincolo de granițele spațiului bucovinean. Dezbaterile asupra diverselor curente care s-au dezvoltat din interiorul iudaismului, orientările religioase și diversele opțiuni politice au devenit posibile și puternic susținute la Rădăuți, în cadrul unei comunități mozaice numeroase, având un rol important la nivel economic, cultural, religios, educațional

---

¹⁵¹⁷ Apud Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (până la 1918)*, București, Editura Litera, 1975, p. 87.

ș.a. Personalități politice de seamă ai evreimii bucovinene au transformat spațiul etno-cultural și politic rădăuțean într-unul de referință pentru evrei din Regatul României Întregite. La 14 octombrie 1941 comunitatea evreilor rădăuțeni a fost deportată în totalitate în lagărele din Transnistria (Djurin, Kopaigorod, Moghilev, Tulchin și.a.), doar 1500 de supraviețuitori reușind să se reîntoarcă în 1945 la Rădăuți. Aceștia sunt martirii unei suferințe unice provocate de către antisemitism, excludere, marginalizare, intoleranță și purificarea etnică, elemente specifice Holocaustului. Viața supraviețuitorilor a fost iremediabil afectată de tragicul deportării, de suferințele, pierderile și bolile îndurate. Cu mari eforturi și în condiții determinante profund de către distrugerile și pagubele provocate de către război, mai ales de măsurile antisemite adoptate în timpul regimului Ion Antonescu, Comunitatea Evreilor din Rădăuți, și-a refăcut structurile organizaționale încercând să revină la o viață normală. Efortul depus în vederea refacerii familiilor (în cazurile în care acest lucru a fost totuși posibil), a recuperării bunurilor și a proprietăților, a tratamentelor medicale aferente bolilor contractate în timpul deportării în Transnistria, a reconfigurării funcționale a vieții comunitare a fost unul considerabil, fiind implicat Joint-ul, Congresul Mondial Evreiesc, alături de structurile organizatorice ale comunităților mozaice din România. Numărul evreilor rădăuțeni a devenit însă, tot mai mic, întrucât majoritatea lor au făcut „alia” în noul stat Israel (11 mai 1948). Utopia comunistă și-a dezvăluit rapid și brutal, adevărata sa față, noul regim interzicându-le în mod deschis evreilor emigrările, desfășurarea unei vieți iudaice adecvate, susținerea unei economii de piață, precum și toate aspectele legate în mod fundamental de susținerea unei relații funcționale cu statul Israel și alte state aparținătoare lumii democratice și.a.

Sinagogile rădăuțene au rămas fără enoriași, unele dintre acestea închizându-se de la sine, altele fiind demolate de către autorități. Doar Sinagoga Mare a mai rămas funcțională în vremea comunismului, însă la un moment dat, nici aici, serviciile religioase nu s-au mai putut ține din cauza scăderii dramatice a evreilor trăitori în municipiul Rădăuți. De la o comunitate altădată numeroasă, dinamică și înfloritoare, comunitatea mozaică din Rădăuți a ajuns astăzi la un număr foarte mic de membri. Am explicitat în cuprinsul acestei cărți care au fost motivele pentru care s-a ajuns la această situație, astfel încât nu vom mai reveni asupra lor. Interesul rădăuțenilor și numai, pentru cunoașterea și promovarea patrimoniului cultural este unul esențial, un aspect pozitiv și încurajator. Identitatea culturală a Rădăuțenilor se raportează din prisma memoriei comune la comunitatea evreiască și moștenirea culturală iudaică locală, luată în ansamblu Comunitatea Evreilor din Rădăuți- parte a Federației Comunităților Evreiești din România (FCER) cu sediul la București- s-a reînființat în 1990. Putem afirma că sentimentul de coeziune etno-confesională și

vizibilitate publică a crescut sensibil după această dată, evreii afirmându-se constant în spațiul public prin diverse acțiuni și manifestări specifice¹⁵¹⁸.

Un rol important în promovarea și cunoașterea istoriei, culturii și tradițiilor evreiești, îl joacă Comunitatea Evreilor din Rădăuți (condusă de către inginerul Igo Ziggi Kofller), Federația Comunităților Evreiești din România (condusă de către economistul Aurel Vainer), reprezentată în Parlament de către deputatul Silviu Vexler, alături de diversele organizații și entități evreiești specializate în acest domeniu, organizațiile evreilor rădăuțeni din Israel, SUA, administrația locală a municipiului Rădăuți, instituțiile culturale, mass media, instituțiile de cercetare și de învățământ, s.a. Comunitatea Evreilor din Rădăuți a intrat - inexorabil - într-o nouă fază a îndelungatei sale istorii. Iudaismul a reprezentat și va continua să reprezinte o moștenire profundă și inconfundabilă a devenirii istorice a Rădăuțiului, o parte semnificativă a identității sale.

---

¹⁵¹⁸ Apud Harry Kuller, *Evreii*, în *Istoria minorităților naționale din România*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007, p. 124-125.

ALBUM FOTO

Simha Tora, 1993. Sursa: Documentar foto, Sinagoga Mare, Rădăuți.

Hanuka, 1995. Sursa: Documentar foto, Sinagoga Mare, Rădăuți.

August 2003, inaugurare club varsta mijlocie.

Hanuka, 5756- 22 decembrie 2003. Sursa: Documentar foto, Sinagoga Mare, Rădăuți.

Pesah 2004

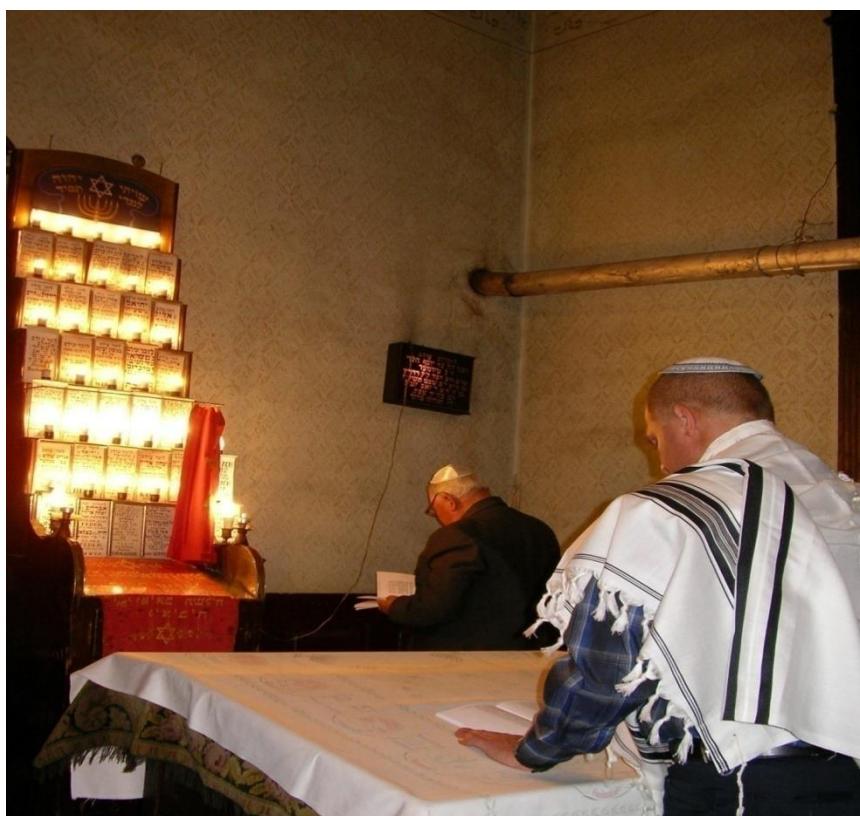

14 iulie 2004 intilnire cu Dr. gen. Oliver Lustig si Dr. prof Liviu Belis

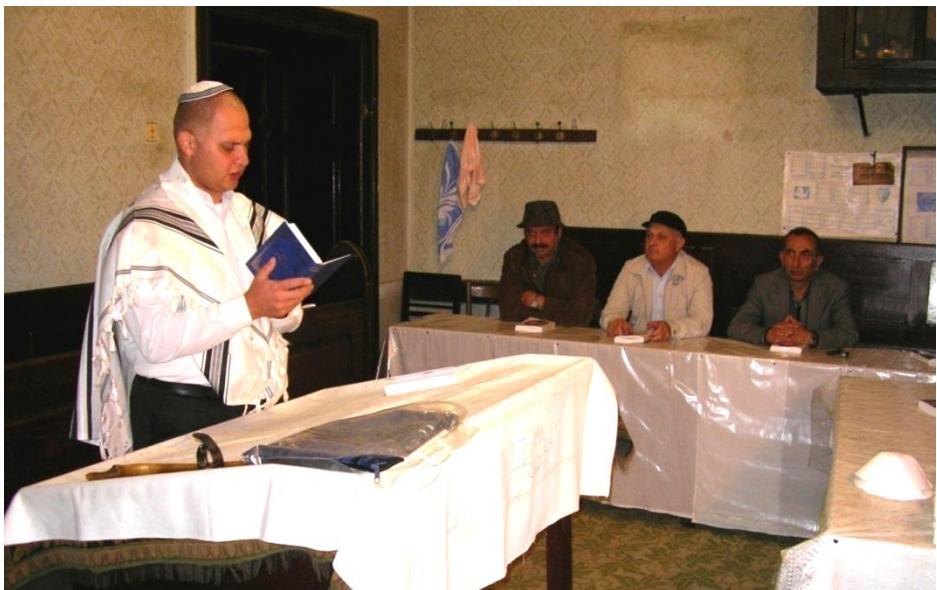
Pesah, 2006

IOM KIPUR 5767
02 octombrie 2006 TEMPLUL MARE RADAUTI

Rădăuți, Sinagoga mare, Iom Kipur 5767, 2 octombrie 2006

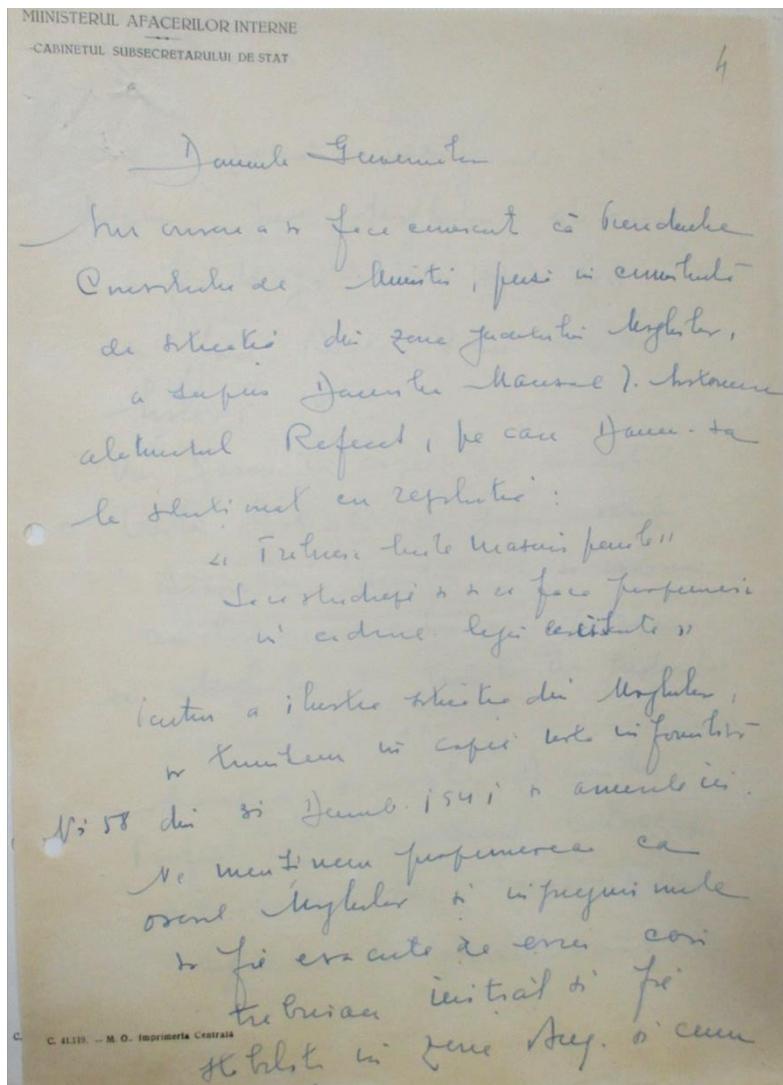

Cimitirul Mozaic Rădăuți. Înmormântare tradițională evreiască.

ANEXE DOCUMENTARE

MINISTERUL AFACERILOR INTERNE
CANTIERUL NAZIONALISTULUI DE STAT

5

2/ acorduri care sunt efectuate in
deschidere sau inchidere, al cost
a fi deschis sau spus doar
in jud. Buch. sau unde este
locul? etc.

Vor fi date in copie si se va intampla
cand urmatorul e posibilabile
deschidere pe urmatoarele 24 ore
anul acesta celor care au statut
in Anglia si triunghiul judetelor
Venezuela - →

Asupra sturzului din Anglia
sufest de mobilitate totala tolerata
celor de la Moscova, ramanea de
aparut in Japonia - marea.

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 4-5

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 12

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 13

2.0.2.2.
Produzere os links personal

20 *Zannaria* 2743.

Spring 2010

Președintele său înlocuitor și-a exprimat suportul pentru
înființarea unei organizații naționale de cercetare și dezvoltare
pentru apărare și securitate.

De laici en serio en el que sempre ha tenido mucha
danza de personalidad grande lo considero como uno de los mas
experiencia, mucha de su vida. Si bien siempre ha tenido una
gran simpatia por las personas de su profesión.

四〇九

To receive electronic alerts distributed on *Publ. Health Rep.*,
please register at www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/.

Credem că potențialul și banii publici ar trebui să fie folosiți într-un mod care să crească potențialul național și să crească cunoștințele și să crească dezvoltarea și să crească bogăția de la interior.

In more advanced stages, double strand breaks, single strand breaks, or both, can be seen.

**Prin primul zbor Jala, interzisul său de urmări de
către poliție și trimitere în casă și închidere la un post
privat adusă în curtea SAJ, decedă în urmă cu trei
luni după.**

Partial Protein Biosynthesis *Volume Two* *Cancer*
Case Studies *Part* *Volume 202/203*

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 14

8921

Producción del Jumbo japonés.

2000-001

Scrierile noastre au principii. Si-e scrierile sunt numai
au trinitate si trinitatea este cu cati principii stăvile. De la
lucrările dispărute noastre, fără să, supărări și lipsă nu este și
nu este nicio. Acestea nu sunt un punct de împărțire de către adună-
rii cu pătră de rău nu este trinitatea nu sunt și sunt scrierile
și principiile sunt identice înăuntrile. Coperțile în carele sunt specie
posibilităților. Totuși trinitatea din haine sale și individualitățile.
Scrierile nu doar ce date sunt și principii sunt. Dacă nu sunt
nu există și speranța în acord sănătății.

Înseamnă că nu există o cale de comunicare între organizația de stat și populația sa.

Incredibil de mult pentru astăzi considerată că sperația apără, cum și credem doar pății, restul săptămânii și dragostea nu vor să te lase să te întâlnești cu el. Înțeleg că e foarte bun, înțeleg că el te încântă atât de mult și, deoarece cunosc și despre răbet, și nu machibăt nici o dată sprijinilelor.

Witney 10 - 100000
Blinney 100000 100000 not good reading, as
not true basic position

Volume 21 Number 4 April 2004

Smith et al. (1996) report on a similar analysis.

January 2000

ADPO004
PRIN DEputatul primului ministru din 1918 de către
Gheorghe C. Ștefan

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 15

GOALS

SOLITUA pentru SUZCO ATMEX
Proiect 45.

Aug 18, 2012

Sicoporus nootkatensis e foarte rară, din cauza că nu se potrăgăsi în număruri numeroase, unde are și trei specii mai dese lăzile, nu în locuri astăzi, din cauza că orășul a fost distrus. De astăzi există numai cîteva adăposte reziduale, unde trăiesc doar 2-3, adesea cu o tristeță tot sădăcă prin marea lor suferință ca să supraviețuiască speranțele de răscădit.

Înainte de scăzut ulei, apăsa în ajutor dalea un doctor din Bucureşti pe care l-a cunoscut, nume prenume și se poate să nu rămână nici un urmă.

Înainte de ce am început să scriu, vă duc un exemplu de la o cunoaștere personală. În urmă cu patru ani, într-o seara, am întâlnit pe un bărbat care avea în jur de treisprezece ani și care era într-o stare de semiconcordanță. El nu se potrivia în niciunul dintre locurile unde se întâlnea. El era într-o stare de semiconcordanță și nu se potrivea în niciunul dintre locuri unde se întâlnea.

卷之四

produzione di libri permissivi.

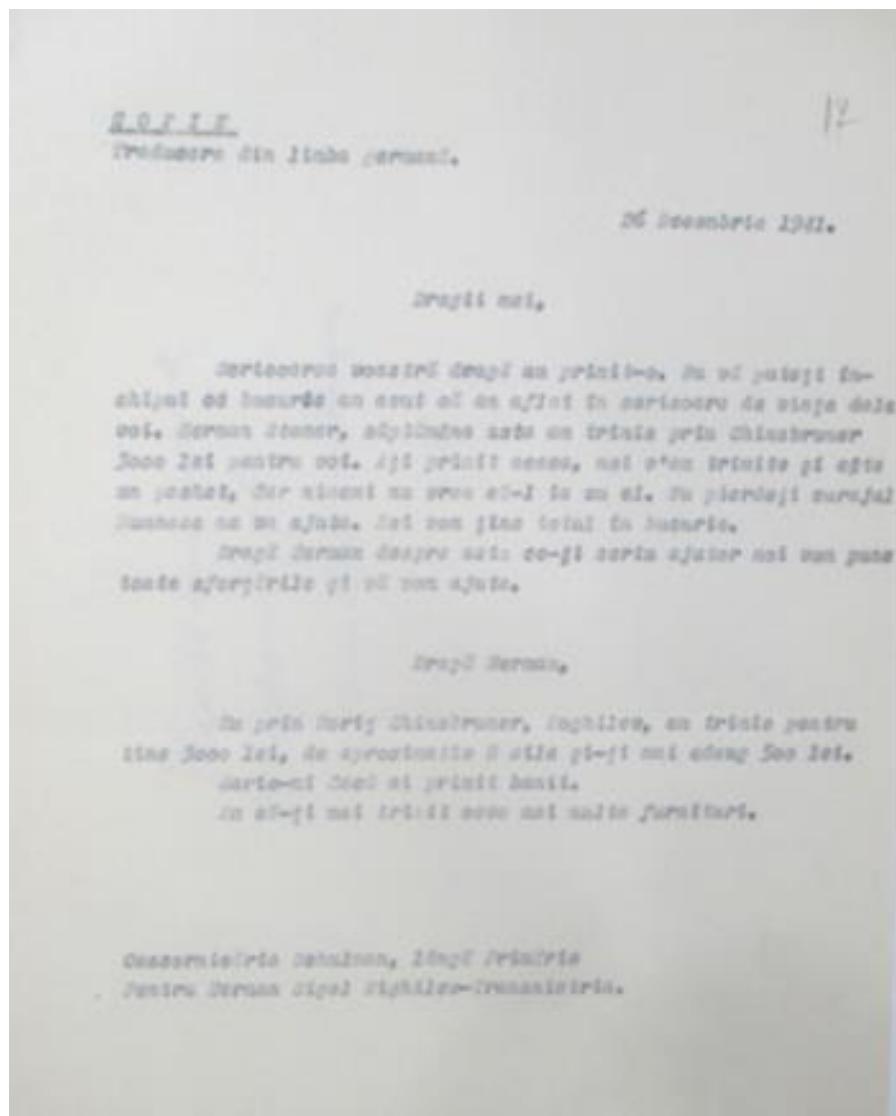
2001-003

sele nu sunt sprijnită numai vîntul, ci și terenul și rezistența
unghiului, care este deosebit de înaltă.

In een de voorstelling waren verschillende personages te zien.

*Super et subtiliter efficiunt ut in se
parte sunt.*

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 16

Sursa: SANIC fond *Ministerul de Interne*, dosar 103/1942, f. 17

A SHORT STORY OF THE JEWS OF RADAUTI

The Mosaic community of Radauti is one of the oldest and most representative of the Historical Bukovina. It was set up in a similar way as the communities of Chernivtsi, Suceava, Siret, Gura Humorului, Câmpulung Moldovenesc and Vatra Dornei. The Jews' role in the location dynamics was appreciated and acknowledged at the same time with the initiatives of the Habsburg authorities to colonize and enhance the true economic, industrial and commercial potential of Bukovina. In this context, Radauti drew a more and more increasing number of Jews from Galicia, known under the syntagma of Ostjuden- Eastern Jews. Specific to the Bukovina Jews, in general, including those from Radauti, especially, was the use of Yiddish, the German culture and language, promoting personalities and works of universal range. Bearers of German culture and spirituality, beyond their unique Judaic spirit, the Jews brought an important contribution to settling Radauti as „the most Germanized city of Bukovina”. This syntagma is of course a flattering, interesting, real and important one to the linguistic and ethnic dynamics of a place of Bukovina for whose inhabitants, the German language represented a fluent and conventional mean of communication/socialization. The originary personalities of the Mosaic community of Radauti, affirmed and dedicated themselves, usually, through the circumstances determined by the evil content of Shoah, in the geographical areas of the Western, tolerant and welcoming democratic world, stripping the native place of the amazing privilege of some unique contributions... The profile of the collective memory or the one resulted from the area of documents and capitalized confesions- it highlights the peculiarity of some scientists such as Norman Manea- famous American writer of Romanian origin who lived for a while in Radauti- Avigdor Ariha (born Dlugacz), one of the most famous French painters and illustrator-Mizzie Locker, cherished soprano from Israel (deceased in 2014, in Ramat Gan), Dan Pagis, famous Israeli writer, disappeared meanwhile (1986), due to a merciless illness, Joshua Biner, the founder of the social psychopedagogy, Karl Krüger, famous journalist and politician in the inter-war period, Hermann Poras - physician, founder and director of the „Dr. Poras” Hydrotherapy Institute and Sanatorium of Solca, Heinrich Gärtner (1895–1962), European fame post-war film maker, Ruth Hellen Gruber, famous American writer and journalist, Natalia Portman, one of the trend actresses, nowadays, in Hollywood, the descendant of some Jews of Radauti, and so on.

All of them, and many others, that I will talk about in the pages of this book, were influenced by the incomparable sufferance of the Holocaust... A complete and restoring divagation dedicated to the Mosaic community of Radauti, can not exclude the multitude and variety of the of its members' contributions, coming from the area of education: teachers and formers of authentic knowledge such as Lea Schuller, Kamil Iacob, Ruth Guttman, who remained in the memory of their former colleagues and students as very well trained teachers, possessing a lot of diplomacy and pedagogical sense. The inheritance of tolerance and multiculturalism impel us in the more general case of Bukovina, and in particular of Radauti, to a general reevaluation of the whole social, political and spiritual context in which the Jews evolved and actively reported themselves to the essence of the time events. The Jews of Radauti settled and supported an important number of prayer houses near the Great Temple, architecturally and stylistically inspired by the architectonical configuration of the Great Temple of Chernivtsi, an important historic monument nowadays, iconic for Radauti, part of the national cultural heritage. In Radauti served high spiritual and intellectual prowess rabbis, who after that reinvented themselves in Strasbourg, Frankfurt on Main, New York and Israel, promoting the Judaic spirituality, traditions and culture. Important spiritual, political and religiouse leaders of the Bukovina Jews, were periodically present in Radauti, promoting the key ideas of Judaism and those of the Jewish parties and political groups according to the social-political context of the time. The Zionism of Radauti was dynamic, pragmatic and oriented in the spirit of the teachings of Thedor Herzl towards (re) building the state of Israel. At that time, all the aspects and activities that had to do with the preparations and immigration of the Jews to Eretz Israel were carefully surveilled by the Police Division, General Security of the Romanian state, eventually, by the officers of the General Division of the People's Security. Some fragments and details identified during the research carried out at the archives of SANIC and ACNSAS were included in the present volume, as the internal reason and logic of the paper allowed this thing. A special importance chapter in this exposure, it is represented by the effective, implicit contribution of the Jews in organizing and administrating the city of Radauti through developing a true connection related to supporting the economy, trade, culture and spirituality by the Mosaic community. No matter the type of approach chosen for describing/analyzing the evolution of Radauti, the Judaic matrix of the city is (still) a Judaic recognizable and strong one, according to an authentic Bukovina specific, part of an ethnic and confessional micro-area of central-European essence. A confessional and ethnical balance in the dynamics of the transformation that appeared in time, offered and assured in case of Radauti, the fame of a tolerant and permanently open community towards dialogue and interethnical and pluriconfessional communication. A less analyzed and promoted aspect in the context of research focused on the Radauti community is represented by the place and effective contribution of the local Jews in

leading and administrating Radauti. It is well known-and of course promoted- the role of the Jews in initiating and supporting some initiatives related to the city administration, one of the most representative of Historical Bukovina. The jews were constantly part of the local community leadership, being elected in the Local Representation, coming to occupy positions of mayors and vicemayors. The development and organization way of the electoral campains, the content and the rhythm of the public debates, the reference to current and exact issues resulted from the dynamic and the needs for modernization of Radauti, settled the Jews as a community open to dialogue, with solutions and projects that went over the strict area of their own community, taking into consideration the significant factor they possessed, next to Romanians and Germans, them being more numerous at the level of ethnical and confessional distribution. An x-ray of the professional structure of the Mosaic community of Radauti enhances a diverse occupational area, including doctors, clerks, administrators, attorneys, legal advisors, teachers, educators, skilled workers, all of them deserving the appreciation of the whole local community, them being mentioned at the level of the local collective memory. The coabitation I reffered to above, suffered a severe and irrecoverable trauma, this one being progressively developed, as it was initiated through the manifestation of some anti-Semite and ultranationalist abuses that appeared in the 30^s, aspects and sequences that painfully and finally affected the destiny of the Mosaic community of Radauti. Enacted in the context of some governments officially directed towards anti-Semitism (the Goga-Cuza government, the Ion Antonescu-Horia Sima government and the Ion Antonescu government) the anti-Jews measures premeditated the exclusion and deportation of the Jews from the Romanian society, the Romanian state being part of those states that organized the Shoah/Holocaust. Unfortunately, the rupture appeared in a dramatic and irrecoverable way: from the 15th of October 1941 (the preparations being initiated by Sucot himself- the Jewish tents holiday) the whole Mosaic community of Radauti was evacuated to Transnistria, from where most of them never came back (from a total of 6000 people returned only 1500!). Hereby, the Jews of Bukovina, in general, and the Mosaic community of Radauto, especially, were to literally meet, the most terrible drama of their history: the Holocaust. The life and death of the Jews of Radauti in the camps of Transnistria became the fundamental marks on which the individual and collective strategies of their survival were built, less than a quarter of those deported managing to save themselves... The Judaism mark is- fortunately- a strong one in the case of Radauti, fact that suggests, stimulates and supports the mutual knowledge of history and the Jews' contribution to the development, modernization and placement of the city at a regional and European level. The great agitation, debates and spiritual, cultural and religious pursuits specific to the Judaic world, were to be found and properly manifested themselves as part of the Mosaic community of Radauti, these ones being placed, usually, in regional,

national and European contexts. The originary personalities of the Mosaic community of Radauti, affirmed and settled itself, usually, by the strength of the circumstances determined by the evil content of the Holocaust, in the geographical area of the Western, tollerant and welcoming democratic world, striping the native place of the original privilege of some incomparable contributions....

The inseparable part of the history of Bukovina, the history of Jews impressively touched the history and the national cultural heritage of Radauti. Nowadays, the buildings of the old down town of Radauti, The Great Temple, the Museum settled and inaugurated inside the Synagogue on the 25th of July 2012, a series of dwellings from the streets of Radauti (until the 70s-80s of the 20th century, unique part of the well known „Juden Gasse“/„Jewish neighbourhood“), The Jewish Cemetery, the Headquarters of the Jewish Community of Radauti, the few members of the community still keep and permanently remind of the unique features of the Jews of Radauti, once the majority population of this representative settlement of Bukovina. On the 14th of October 2016, on the occasion of 75 years since the Jews deportation from the South of Historical Bukovina to Transnistria, The Jewish Communities Federation of Romania placed commemorative plates in the most important places for the deportation of the Jews in Transnistria (Train Station and the Great Synagogue). The cultural, spiritual, confessional, educational convergence between Jews and Christians highlight the exact data of the multiculturalism of the city of Radauti, part of the history of Bukovina. The city of Radauti (still) has a strong Central-European print, a fact that, as I have written before in the pages of this monography, assured a distinct part and role among other settlements of the Bukovina area, in the present of the county of Suceava. The unfortunate evolutions that affected and embraced the Jews' destiny from this side of Europe, determined dramatic changes in the balance of the Mosaic community, that practically disappeared. The unique tragedy of the Holocaust and the further immigration to Israel determined the disappearance of whole communities, otherwhile powerful, numerous and flourishing. In reality, the tragedy of the whole situation is highlighted by the fact that, in the present, there is no Mosaic community in the Southern part of Historical Bukovina, that has the same number of members similar to the one they used to have... With great efforts and under conditions deeply determined by the destructions and damages caused by the war, especially by the anti-Semite measures adopted during the Ion Antonescu's regime, The Jews Community of Radauti rebuilt the organizational structures, trying to return to a normal life. The carried out effort was great, The Joint being also involved, next to the organizational structures of the Mosaic communities of Romania. The number of Radauti Jews became smaller as most of them made „alia“ in the new state of Israel (the 11th of May 1948). The Radauti Synagogues remained without parishioners, one of them closed automatically, others being demolished by the authorities. Only the Great Synagogue remained functional during

the Communism period, but, at a certain moment, it was no longer possible to carry out here the religious services due to the dramatic decrease of the Jews who lived in Rădăuți. From what used to be a numerous, dynamic and flourishing community, the Mosaic community of Rădăuți came to have nowadays a very small number of members. I explained in the index of this book which were the reasons that led to this situation, so I will not return to them. The interest of the people of Rădăuți and not only, for knowing and promoting the cultural heritage is exponential, a positive and encouraging aspect. The cultural identity of Rădăuți reports itself from the common memory to the Jewish community and the local Judaic cultural heritage, as a whole. An important role in promoting and knowing the Jewish history, culture and traditions, is played by the Jews Community of Rădăuți (led by the engineer Igo Ziggi Kofller), The Jewish Communities Federation of Romania (led by the economist Aurel Vainer), together with different Jewish organizations and entities specialized in this area, organizations of the Rădăuți Jews from Israel, USA, the Local Administration of Rădăuți, cultural institutions, mass media, research and educational institutions, and so on. Gradually, the Jews Community of Rădăuți entered a new phase of its long time history. Judaism represents a profound and unique heritage of the historic making of Rădăuți, a significant part of its identity. The number of Jews of Rădăuți is today an extremely low one, determined by the above mentioned events, and a revitalization of the Mosaic community does not seem very probable. It is difficult to imagine Rădăuți without the contribution of the Jews, but the sad reality of the demographic evolutions seems irreversible on long term. For all these reasons, it is necessary to preserve and revalorize the Judaic cultural, spiritual, architectural, literary and scientific heritage of Rădăuți. High importance manifestations organized by the Jews Community of Rădăuți, in partnership with the Jewish Communities Federation of Romania, assure the perspectives of a beneficial, valorizing recognition of the Rădăuți Judaic material and immaterial heritage.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE

1. INEDITE

Arhivele Naționale Istorice Centrale - București (A.N.I.C.): fond *Iancu Flondor*; fond *Casa Regală*; fond *Președinția Consiliului de Miniștri-Serviciul Special de Informații*; fond *Ministerul Instrucțiunii Publice*; fond *Ministerul Propagandei Naționale - Presă externă*; fond *Direcția Generală a Poliției și Siguranței Generale*, fond *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, fond *Consiliul Aulic de Război al Bucovinei*, fond *Ministerul de Război-Cabinetul Ministrului*; fond *Colecția 50; Guvernământul Cezaro-Cräiesc al Bucovinei. Ministerul de Interne 1783-1918, fond Direcția Generală a Securității Suceava*

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale - Suceava (SJAN): fond *Serviciul de Siguranță Rădăuți*; fond *Prefectura Județului Rădăuți*; fond *Prefectura Județului Siret*; fond *Colecția Manuscrise Filimon Rusu, Monografia orașului Rădăuți, 1957*, fond *Colecția de Documente*, fond *Tribunalul județului Rădăuți*, fond *Comunitatea Evreiască Rădăuți*, fond *Colecția de Stare Civilă. Comunitatea Evreiască Rădăuți, Primăria Municipiului Rădăuți*, fond *Colecția Registrelor de naționalitate, Rădăuți, Primăria Putna*

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), fond *Documentar Suceava. Poliția Rădăuți-Problema Evreiască*

Arhiva Spitalului Municipal Rădăuți

2. EDITE

Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Studii „Bucovina” Rădăuți, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, ediția bilingvă cu introduceri, note și postfete de acad. Radu Grigorovici, prefată de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998

Comisia Internațională pentru studierea Holocaustului în România. *Raport final*, Iași, Editura Polirom, 2005

Ebreii din România între anii 1940-1944, vol. III, *1940-1942: Perioada unei mari restriști*, Partea a II-a, București, Editura Hasefer, 1997

Federația Comunităților Evreiești din România, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România III/1*, București, Editura Hasefer, 1999

- Florescu, Gheorghe, *Legea dobândirii și a pierderii naționalității române din 1924 și evreii din România*, în SAHIR, V, 2000
- Iancu, Carol, *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente (1940-1944)*, București, Editura Hasefer, 2010
- Kuller, Harry, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, București, Editura Hasefer, 2002
- Ministerul Afacerilor Externe, Direcția Arhivelor Diplomatice, *România-Israel. Documente Diplomatice, 1948-1969*, vol. I, București, Editura Sylvi, 2000
- Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, Vol. II, publicat de dr. Sabin Manuilă, *Neam, Limbă Maternă, Religie*, Partea I, *Neam, Limbă Maternă*, București, 1938
- Scurtu, Ioan, Boar, Liviu, *Minoritățile naționale din România (1918-1925). Documente*, București, Arhivele Naționale din România, 1995
- Scurtu, Ioan coord., *Minoritățile Naționale din România 1931-1938*, București, Arhivele Naționale ale României, 1999
- Studiu istoric de fundamentare și definirea zonelor protejate a monumentelor istorice din municipiul Rădăuți, județul Suceava*, volumul I, date generale, Suceava, 2011
- Varta, Ion, *Bătălia pentru Bucovina în ajunul Unirii cu România (1913-1917). Documente inedite din arhivele din Federația Rusă și Republica Moldova*, Chișinău, 2008

II. MEMORII

- Dagani, Arnold, *Groapa este în livada cu vișini*, București, Editura Socec et. Co.SAR, 1947
- Filderman, Wilhem, *Memorii&Jurnale*, volumul I: 1900-1940, Jean Ancel (editor), București, Editura Hasefer 2016
- Govrin, Yosef, *Relațiile israeliano-române la sfârșitul epocii Ceaușescu. Din însemnările ambasadorului Israelului în România*, traducerea din limba ebraică de Carol Bines, București, Editura Efes, 2007
- Jägendorf, Siegfried, *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941-1944*, București, Editura Hasefer, 1997
- Memoranda of the late Rabbi Israel Harnik about the Jewish community in Radautz* (Translated by Prof. Fred Stambrook and Miriam Yagur), <http://www.jewishgen.org/Yizkor/Radauti/rad001.html>
- Moses, Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, București, Ediția a II-a, Editura Hasefer, 1996
- Rezzori, Gregor von, *Memoriile unui antisemit*, București, Editura Humanitas Fiction, 2008
- Dr. Stern, Adolph, *Din viața unui evreu-român*, vol. III, București, Editura Hasefer, 2001

III. PUBLICAȚII

1. REVISTE

- „Almanachul special al Țării Românești pentru industrie și comerț”, București, 1930
 „Almanahul evreiesc pentru România Mare”, București, 1932
 „Analele Bucovinei” (Institutul „Bucovina” al Academiei Române, Rădăuți), București, 2005-2006
 „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, 1981-1987
 „Anuarul II al Liceului de Stat «Eudoxiu Hurmuzaki» din Rădăuți pe anul școlar 1922/1923”, tipărit de directorul liceului, Emanoil Isopescu
 „Buletinul Centrului, Muzeului și arhivei istorice a evreilor din România”, 2005, București, „Codrul Cosminului”, seria nouă (Analele Științifice de Istorie), Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, 1997-2016
 „Monitorul Oficial”, București, 1940-1944

2. ZIARE

- „Bukowina”, Cernăuți, 1863
 „Bukowiner Botte”, Cernăuți, 1898
 „Bukowinauer Post”, Cernăuți, 1910
 „Bukowinaer Rundschau”, Cernăuți, 1885
 „Bukowinaer Nachrichten”, Cernăuți, 1889-1890
 Die Wahrenheit”, Cernăuți, 1909
 „Czernowitz Allgemeine Zeitung”, Cernăuți, 1908; 1918
 „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1919-1939
 „La Tribune Juive”, Strasbourg, 1932
 „Le Rappel”, Paris, 1892
 „Ostjüdische Zeitung”, Cernăuți, 1919-1926

IV. LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE

- Achim, Viorel, *Deportarea evreilor în Transnistria în contextul politicii demografice a guvernului Antonescu*, în vol. *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944*, coord. Wolfgang Benz, Brigitte Mihok, Chișinău, Editura Cartier, 2010
 Ancel, Jean, *Transnistria*, vol. I-III, notă asupra ediției de Doina Uricariu, București, Editura Atlas, 1998
 Idem, *Contribuții la istoria României*. Vol. I, Partea întâi. *Problema evreiască 1933-1944*, București, Editura Hasefer, 2001
 Attias, Jean, Cristophe, Benbassa, Esther, *Israelul imaginar*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004

- Balan, Marius, *Legea naționalității ca instrument al discriminării. Modificări și inovații legislative în anii 1937-1938*, în Cătălin Turliuc, Mihai Ștefan-Ceașu, *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești în spațiul est-carpatic (secolele XX-XX)*, Iași, Editura Junimea, 2011
- Benjamin, Lya, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944. Studii*, București, Editura Hasefer, 2003
- Idem, *Ebreii din România între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, București, Editura Hasefer, 1996
- Idem, *Definirea calității de evreu în legislația antisemitară din România (1940-1944)*, în „Buletinul Centrului, Muzeului și Arhivei Istorice a Evreilor din România”, București, 2005
- Idem, *Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea. România, 1938-1940*, în SAHIR, IV, București, 1999
- Benjamin, Lya, Florian Alexandru, Ciuciu, Anca (coord.), *Cum a fost posibil? Ebreii din România în timpul Holocaustului*, București, Editura Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007
- Benz, Wolfgang, Mihok, Brigitte, *Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria 1940-1944*, Chișinău, Editura Cartier, 2010
- Bines, Carol, *Din istoria imigrărilor în Israel 1882-1995*, București, Editura Hasefer, 1998
- Bodale, Arcadie, M., *Școală și Învățatură în Tara Moldovei până la începutul secolului XIX. Practici, costuri și metode ale educației elementare în limba română*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX), Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015
- Botez, Tamara, *Frontul invizibil. Viață cotidiană și stări de spirit ale populației din Moldova în vremea celui de-al Doilea Război Mondial*, Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 2016
- Bruja, Radu, Florian, *Extrema dreaptă în Bucovina*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012
- Bruja, Radu, Florian, Boghean, Carmen, *Patrimoniul istoric al Bucovinei*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2014
- Carp, Matatias, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România 1940-1944*, vol. I-III, *Legionarii și Rebeliunea*, Ediția a II-a, București, Editura Diogene, 1996
- Ceașu, Mihai, Ștefan, *Evoluția populației evreiești urbane din Bucovina în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cazul orașului Rădăuți*, în SAHIR, X, 2007
- Idem, *Reprezentarea evreimii în Dieta Bucovinei (1861-1918)*, în SAHIR, V, 2000
- Idem, *Parlamentarism, Partide și Elită Politică în Bucovina Habsburgică (1848-1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul centralest european*, Iași, Editura Junimea, 2004

- Idem, *Recunoașterea evreilor ca naționalitate în Monarhia de Habsburg la începutul secolului XX. Deziderat și realitate politică*, în „SAHIR”, VII, 2002
- Idem, *Chestiunea rezolvării disputelor naționale într-o zonă multietnică la sfârșitul primului deceniu al secolului XX. Cazul Bucovinei*, în Cătălin Turliuc, Mihai Stefan-Ceaușu, *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești în spațiul est-carpatic (secolele XX-XX)*, Iași, Editura Junimea, 2011
- Cocuz, Ion, *Partidele politice românești din Bucovina 1862-1914*, Suceava, 2003
- Cotos, Victoria, Camelia, *Populația Bucovinei în perioada interbelică*, Iași, Editura Demiurg, 2009
- Dawidowicz, Lucy S., *Războiul împotriva evreilor 1933-1945*, București, Editura Hasefer, 1999
- Deák, István, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici, 1848-1918*, Traducere din limba germană de Eugenia Bârlea, Traducere revizuită de Ela Cosma, Postfață de Liviu Maior, Cluj Napoca, Editura Centrului de Studii Transilvane, 2009
- Diacon, Vasile, *Din istoria industriei berii în România. Fabrici de bere din Bucovina și Basarabia*, în „Analele Bucovinei”, XVI, 1/2009
- Idem, *Berea la români. Pagini de istorie*, vol. I, Iași, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Tipo Moldova, 2010
- Filipciuc, Ion, *Generalul Iacob Zadik în Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 2/2015
- Fodor, Ligia, Maria, *Rolul școlilor reale în formarea tinerilor din Bucovina Habsburgică*, în Analele Bucovinei, XX, 2/2013
- Florian, Alexandru, *Regimul Ion Antonescu și emigrarea evreilor*, în „Sfera Politicii” nr. 168, 2011
- Idem, *Bucovina fără evrei. Aspecte ale politicii rasiale în stenogramele Consiliului de Miniștri (1941-1943)*, în Vasile Grăjdean, Serhii Hakman, Olga Lukács, *Culturi și religii în Bucovina Iсторică. Retrospectivă și perspective ale dezvoltării*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2011
- Idem, „*Legi rasiale în regimul Ion Antonescu. Munca obștească obligatorie*”, în „Sfera Politicii”, nr. 167/ 2012
- Glück, Eugen, *Evreii din Bucovina în perioada 1786-1849*, I-II, în „Analele Bucovinei”, VII, 1, 2000
- Grigorovitz, Em., *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele grafice Socec Co., Societate Anonimă, 1906
- Gronich, Isiu, *Un album al Cernăuțilui*, Cernăuți, Tipografia Luceafărul, 1925
- Hallabrin, Otto, *Administrația Bucovinei în perioada autonomiei*, în „Analele Bucovinei”, XIX, 2015
- Halter, Marek, *Ce este un evreu? Iudaismul povestit tinerilor*, Traducere de Janina Ianosi, București, Editura Compania, 2000

- Heinen, Armin, *România, Holocaustul și logica violenței*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011
- Hrenciuc, Daniel, *Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. I, *Perspectiva național liberală (1918-1928)*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2005
- Idem, *Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940)*, vol. II (1928-1940), Suceava, Editura Mușatinii, 2007
- Idem, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina 1774-1939*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010
- Idem, *Minorități și intelectuali în Bucovina anilor 1920-1944*, în Vasile Grăjdean, Serhii Hakman, Olga Lukács, *Culturi și religii în Bucovina Istorică. Retrospectivă și perspective ale dezvoltării*, Cluj Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2011
- Idem, *Czernowitz: the Jerusalem of Bukovina*, în „Codrul Cosminului”, vol. XVIII, No. 2, December 2012
- Idem, *Dilemele conviețuirii: evreii în Bucovina (1774-1947)*, Iași, Editura Pim, 2013
- Idem, *O istorie care se stinge: Evreii din Rădăuți*, Caracal, Editura Hoffman, 2014
- Iancu, Carol, *Emanciparea evreilor din România (1913-1919)*, București, Editura Hasefer, 1998
- Idem, *Franța și evreii din România (1856-1919): permanențe și mutații*, în vol. *Permanențe și rupturi în istoria evreilor din România (secolele XIX-XX)*, București, Editura Hasefer, 2006
- Idem, *Evreii din România. De la emancipare la marginalizare 1919-1938*, București, Editura Hasefer, 2000
- Idem, *Shoah în România. Evreii din România în timpul regimului Antonescu (1940-1944)*, Iași, Editura Polirom, 2001
- Kolatch, Alfred, J., *Tradiții și obiceiuri evreiești. Ce, cum și de ce?* Volumul I-II, ediție coordonată de Eduard Kupferberg, Traducere din limba engleză de Magda Petrușcă, București, Editura Hasefer, 2015-2017
- Kuller, Harry, *Mituri, rituri și înțelepciuni iudaice. Privire etnologică*, Prefață de dr. Aurel Vainer, București, Editura Hasefer, 2016
- Laiș, Șlomo, Leibovici, *Contribuții la cercetarea istoriei presei evreiești din România*, în „SAHIR”, IX, 2005
- Lifton, Robert, Jay, *Medicii naziști. Exterminarea medicală și psihologia genocidului*, Traducere din limba engleză de Mihai Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Publishing, 2014,
- Lowenthal, David, *Trecutul este o țară străină*, Traducere de Radu Eugeniu Stan, București, Editura Curtea Veche, 2002

- Manuilă, Sabin, *Instituțiunile de asistență socială și de ocrotire*, Editura Institutului Național de Statistică București, 1938
- Idem, *Minoritatea etnică evreiască*, în *Studiu etnografic asupra populației României*, Editura Institutului Național de Statistică, 1940; *Recensământul României din 1941. Lămurirea opiniei publice, București, 1941. Proclamații și apeluri, studii, articole, reportaje, umor, insigne, medalii, insigne, medalii, afișe*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1941
- Moldovan, Mircea, *Sinagoga. Arhitectură a monoteismului*, București, Editura Paidea, 2003,
- Montefiore, Simon, Sebag, *Ierusalim. Biografia unui oraș*, traducere din limba engleză de Luminița Gavrila Cioroianu, Smaranda Nistor, Constantin Dumitru Palcus, București, Editura Trei, 2012
- Nandriș, Teodor, *Istoricul spitalelor din fostul județ Rădăuți, manuscris*, Rădăuți, 1970
- Nastășă, Lucian, *Imposibila alteritate. Note despre antisemitismul universitar din România. 1920-1940*, în vol. *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996
- Neuman, Victor, *Ideologie și fantasmagorie. Perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iași, Editura Polirom, 2001
- Petrescu, Florin, *Istoria evreilor. Holocaustul*, manual pentru liceu, București, ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, 2007
- Purici, Ștefan, *Elitele din Bucovina la începutul marii conflagrații: stări de spirit și reacții*, în „Analele Bucovinei”, XXII, 1/2015
- Rugină, Aurelian, *Întemeierea statului Israel*, Chișinău, Editura Cartier, 2015
- Rotman, Liviu, *Ebreii și începuturile industriei românești*, în vol. *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, Editura Hasefer, ed. a II-a, 2004
- Rusu, Filimon, *Monografia orașului Rădăuți*, manuscris, 1957
- Satco, Emil, *Enciclopedia Bucovinei*, volumul I-II, Iași, Editura Princeps Edit, 2004
- Schipor, Gheorghe, *Rădăuți, privire istorică. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2010
- Idem, *Învățământul profesional și tehnic din Rădăuți. Studiu documentar*, Suceava, Editura Cygnus, 2012
- Scurtu, Ioan, *Ebreii din România între anii 1918-1938. Considerații generale*, în vol. *Omagiu istoricului Florin Constantiniu*, Focșani, Editura Pallas, 2003
- Schnapper, Dominique, *Comunitatea cetățenilor. Asupra ideii moderne de națiune*, Traducere din limba franceză și prefată de Ana Stoicea-Deram, Pitești, Editura Paralela 45, 2004
- Solomon, Francisca, *Limbă și identitate. Dimensiuni teoretice și tipologice ale conceptului de „presă evreiască” din Galicia și Bucovina*, în Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (editori) *Prolegomene la un dicționar al*

- presei de limbă germană din Bucovina istorică (1848-1940)*, Iași, Editura Universității „Al. Cuza” Iași, 2012
- Solonari, Vladimir, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere Cătălin Drăcșineanu, Iași, Editura Polirom, 2015
- Streja, Aristide, Schwartz, Lucian, *Sinagogi din România*, București, Editura Hasefer, 2011
- Taylor, A.J.P., *Monarhia Habsburgică: 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura All Istoric, 2000
- Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005
- Idem, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Hitler*, Iași, Editura Polirom, Ediția a II-a, 2007
- Tofan, George, *Învățământul în Bucovina*, Suceava, Editura George Tofan, 2011
- Torouțiu, I.E., *Poporația și clasele sociale din Bucovina cu 12 hărți*, București, 1916
- Tudorancea, Anca Ciuciu, & Waldmann, Felicia, *Condiția și condiționările școlilor evreiești din București la sfârșit de secol XIX și început de secol XX*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (coordonatori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2015
- Tuluș Arthur, Viorel, *Aspecte din viața comunităților evreiești din jurul Gurilor Dunării (până în 1938). Mituri istorio grafice, percepții contemporane și realități istorice*, Brăila, Editura Istros, 2016
- Ungureanu, Constantin, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece: 1774-1918. Aspecte demografice și etnoconfesionale*, Chișinău, Editura Civitas, 2003
- Idem, *Evreii în Bucovina (date statistice)*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă (Analele Științifice de Istorie), Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, nr. 3-4 (13-14), 1997/98
- Idem, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007
- Zöllner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ed. VIII-a, vol. I-II, traducere de A. Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997
- Wassermann, Albert, Radautz, în *Geschichte der Juden in der Bukowina*, ed. Hugo Gold, vol. 2, Tel Aviv, 1962
- Wigoder, Geoffrey (redactor coordonator), *Enciclopedia iudaismului*, traducere de Lupan. Radu și Weiner, George, ediția a II-a, București, Editura Hasefer, 2016
- Winninger, S., *Große Jüdische National-Biographie*, Siebenter Band, Cernăuți, Editura Arta, 1925-1936
- Wisznioski, Franz, *Rădăuți, cel mai german oraș din Țara Fagilor*, Waiblingen, Tipografia W. Fisele, 1966

V. Resurse Internet

<http://www.dacoromanica.ro/>

http://www.jewishgen.org/yizkor/Bukowinabook/buk2_113.html

http://www1.yadvashem.org/about_yad/what_new/data_whats_new/pdf/Romani

<http://ww1.habsburger.net>

<http://thejewishmuseum.org/collection/1398-rabbi-josif-tirnauer-with-his-daughter-bertha>

<http://ww1.habsburger.net/de/aspekte/am-vorabend-des-kriege>

<http://yleksikon.blogspot.ro/2016/01/reli-blay-reddy-blei.html>

<http://www.jewish-romania.ro/personalitati.php/domenii/8/>